

VSEBINA

Uvodnik	3
Razprave	
Hotimir Tivadar Retorični vidik sodobne slovenščine in javnega nastopanja v današnjem globalnem svetu s stališča sovražnega govora	5
Monika Kalin Golob, Simon Krek, Tadeja Rozman, Marko Stabej in Boštjan Udovič Jeziki visokega šolstva 2012–2023: med internacionalizacijo in skrbjo za slovenski jezik	29
Agnes Pisanski Peterlin, Mojca Schlamberger Brezar in Tamara Mikolič Južnič Jezikovna krajina zavarovanih območij: odraz prevodne politike v enojezičnem in večjezičnem diskurzu	49
Damjan Popič in Matejka Grgič Korpus lektoriranih slovenskih besedil z območja italijansko-slovenskega jezikovnega stikanja – STIKit: zasnova, gradnja in izzivi	73
Polona Gantar, Mija Bon, Magdalena Gapsa in Špela Arhar Holdt Šolar-Eval: evalvacijska množica za strojno popravljanje jezikovnih napak v slovenskih besedilih	89
Ada Gruntar Jermol in Mladen Rieger Zmogljivost sodobnih spletnih prevajalskih pripomočkov in njihova uporaba pri izobraževanju študentov prevajalstva	109
Nataša Logar Avtomatizmi – kolokacije	139
Polona Gantar, Špela Arhar Holdt, Iztok Kosem in Simon Krek Sopomenke 2.0 in Kolokacije 2.0: novi koraki za slovenske odzivne slovarje	157
Saška Štumberger Besedotvorna terminologija v slovenističnem jezikoslovju	177
Mojca Smolej Prostovoljna požarna straža: prispevek k zgodovini oblikovanja slovenske terminologije	191
Robert Grošelj Prevajanje italijanskih izključevalnih odvisnikov v slovenščino	203
Tatjana Balažič Bulc Avtorjeva prezenca v izvlečkih humanističnih znanstvenih člankov v slovenščini in hrvaščini	215
Ina Poteko in Marko Stabej Bolj ali manj knjižno: problemi jezikovne analize računalniško posredovane neformalne komunikacije	227
Luka Horjak Preliminarna raziskava izgovarjave slovenskih jezičnih nezvočnikov z ultrazvočno napravo	241
Haris Agović Kontrastivna analiza stališč glede spolno vključujoče rabe jezika v časopisih <i>Delo</i> in <i>Die Welt</i>	259
V branje vam priporočamo	271

SLOVENSKI JEZIK – BAZIČNE, KONTRASTIVNE IN APLIKATIVNE RAZISKAVE

»Govoriti in pisati, tudi razmišljati o jeziku, posebej še o slovenskem jeziku, je v slovenskem prostoru v določenem smislu nevhvaležno dejanje. Navadno ga doleti bolj ali manj dober sprejem le pri zelo redkem krogu ljudi, ki se z vprašanji jezika globlje ukvarjajo in poznajo teorije, ki so podlaga jezikoslovčevi misli, spoznanju, domnevi, nasvetu, sicer pa nista redka omalovaževanje predmetnosti in zavrnitev, tako zaradi same teme pisanja, največ pa zaradi ustaljenih predstav, o čem kaže v zvezi s slovenskim jezikom sploh razpravljati.«

Izhajajoč tudi iz lastnih izkušenj, je Breda Pogorelec navedene misli o raziskovanju slovenskega jezika zapisala 1999. leta, tako rekoč proti koncu svoje raziskovalne poti. Četrto stoletje pozneje lahko ugotavljamo, da se po vsej verjetnosti večina jezikoslovcev še dandanes srečuje s podobnimi težavami.

Kljub vsemu pa vnema za raziskovanje slovenskega jezika še naprej močno živi, raste in vedno znova izkazuje obilne rezultate, kar dokazuje tudi pričujoča tematska številka *Jezika in slovstva*, v kateri drobce svojih raziskav, analiz, razmišljanj predstavlja 26 jezikoslovcev in jezikoslovk.

Znanstveni prispevki obravnavajo zelo raznolike vidike slovenskega jezika, prav vsak pa posega na različna raziskovalna področja, zato jih je nemogoče razvrstiti na osnovi le enega tematskega polja. Prispevki so zato razvrščeni poljudno, postavljanje ostrih in strogo zamejenih meja med posameznimi raziskovalnimi sklopi je, kot je bilo že omenjeno, nemogoče.

V prvem sklopu so prispevki, ki vidneje posegajo na raven kontrastivne analize in/ali prevodoslovja. D. Popič in M. Grgič predstavljata strukturo korpusa lektoriranih besedil s prostora jezikovnega stika med slovenščino in italijanščino, A. Pisanski Peterlin, M. Schlamberger Brezar in T. Mikolič Južnič obravnavajo odnos med eno- in večjezičnim prevedenim diskurzom v slovenski jezikovni krajini, R. Grošelj analizira italijanske izključevalne odvisnike in njihove slovenske prevodne ustreznice, A. Gruntar Jermol in M. Rieger pa se osredotočata na zmogljivost sodobnih spletnih prevajalskih pripomočkov.

Drugi sklop združuje prispevke, ki se vsaj delno dotikajo družbene razsežnosti slovenskega jezika in/ali normativnosti. I. Poteko in M. Stabej z vidika (ne)knjižnosti obravnavata probleme jezikovne analize računalniško posredovane neformalne komunikacije, H. Agović se osredotoča na spolno vključujočo rabo jezika, H. Tivadar pa na sovražni govor.

V tretjem sklopu sta dva prispevka, prvi, avtoric P. Gantar, M. Bon, M. Gapsa in Š. Arhar Holdt, obravnava korpus Šolar oziroma Šolar-Eval, ki vsebuje 109 šolskih spisov, popravljenih dosledno po maksimi minimalnega jezikovnega posega, drugi, avtorjev M. Kalin Golob, S. Kreka, T. Rozman, M. Stabeja in B. Udoviča, pa v središče raziskave postavlja jezike visokega šolstva med letoma 2012 in 2023.

Četrti sklop zaobjema nekatere elemente leksikologije in slovaropisja. Prispevek P. Gantar, Š. Arhar Holdt, I. Kosma in S. Kreka opisuje nadgradnjo dveh slovarjev, *Slovarja sopomenk sodobne slovenščine* in *Kolokacijskega slovarja sodobne slovenščine*, N. Logar se ukvarja z opredelitvijo kolokacij in avtomatizmov, S. Štumberger z besedotvorno terminologijo v slovenističnem jezikoslovju, M. Smolej pa z izbranimi gasilskimi termini.

V zadnjem sklopu sta dva prispevka. T. Balažic Bulc analizira avtorjevo prezenco v izvlečkih humanističnih znanstvenih člankih, L. Horjak pa predstavlja raziskavo izgovarjave slovenskih jezičnih nezvočnikov z ultrazvočno napravo.

Po pregledu vseh prispevkov se potrjuje zapisano, da je oblikovanje tematskih sklopov predvsem poskus prikaza širokega in raznolikega raziskovalnega področja, s katerim se ukvarjajo člani in članice programske skupine *Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave* (P6 – 0215).

Naj pričujoča številka *Jezika in slovstva* ne bo le prikaz izsledkov naših raziskav oziroma našega dela, pač pa predvsem spodbuda k nadaljnjemu preučevanju zakonitosti slovenskega jezika in k nadgradnji najrazličnejših orodij, ki bodo v pomoč tako jezikoslovcem kot vsem govorcem slovenskega jezika.

Mojca Smolej,
urednica tematske številke

RETORIČNI VIDIK SODOBNE SLOVENŠČINE IN JAVNEGA NASTOPANJA V DANAŠNJEM GLOBALNEM SVETU S STALIŠČA SOVRAŽNEGA GOVORA

V tem članku bomo izpostavili zakonitosti javnega nastopanja s primeri zapisa in govora v javnosti in opozorili tudi na zastranitve v javni komunikaciji, ki otežujejo sporazumevanje. Izpostavili bomo osnovna pravila javne komunikacije, ki izhajajo iz humanizma in so splošno sprejeta. Obravnavali bomo pomenski vidik in tudi terminologijo, vezano na sovražni govor – od žalitev, tabloidnosti, vulgarnosti do sovražnosti in kaznivosti – in razmerje do govora kot primarnega jezikovnega izraza. S konkretnimi primeri javne komunikacije bomo odprli določena vprašanja in podali odgovore o kakovostnem javnem nastopanju in sporazumevanju.

Ključne besede: retorika, javni govor, slovenski knjižni jezik, neverbalna komunikacija, sovražni govor

Rhetorical aspects of contemporary Slovene and public speaking in today's globalised world from the perspective of hate speech

In this article, we will highlight the principles of public speaking with examples of writing and speaking in public, and also point out the various inhibitions and barriers to public communication that often make it difficult to communicate. We will highlight the basic rules of public communication, which are rooted in humanism and are generally accepted. We will look at the semantic aspect as well as the terminology associated with hate speech – from insults, tabloidism, and vulgarity to hostility and criminality – and its relationship to speech as a primary linguistic expression. Through concrete examples of public communication, we will raise specific questions and provide answers about quality public speaking and communication.

Keywords: rhetoric, public speaking, Slovene standard language, non-verbal communication, hate speech

1 Uvod¹

V sodobnem svetu se celotna kultura, vključno z jezikom, tudi zaradi različnih tehničnih pripomočkov vse hitreje spreminja, kar naj bi bila značilnost sodobnega sveta, ki ga trenutno živimo. Trenutna komunikacija je zato dostikrat anarhična, brez pravil, kar posledično povzroči tudi agresivnejše izražanje, pogosto nepremišljeno. Razpravljanje o sovražnem govoru je zaradi samega termina, ki nekaj opredeljuje kot sovražno oziroma se ukvarja s sovražnimi dejanji, vnaprej ideološko in bipolarno ter nekaj, kar spodbuja konflikte. Jezikoslovci se sicer v zadnjem času radi ukvarjajo z opredeljevanjem, predvsem kritiko t. i. ideologije knjižnega jezika, pri čemer se knjižnemu jeziku pripisujejo značilnosti, ki jih termin knjižnost *a priori* ni imel. Knjižni jezik je bil namreč v začetku 20. stoletja, ko so se najrazličnejši nacionalizmi že razrasli po Evropi, opredeljen kot izrazito vključujoča jezikovna zvrst, namenjena čim boljši komunikaciji med pripadniki enega »narodnega občestva« (več v Nebeská 1996). Prav tako je bila norma knjižnega jezika takrat spoznavana iz rabe in je bila skupna, soglasna neki narodni skupnosti. Jezikovna pravila določenega knjižnega jezika, ki je po definiciji tudi pisni, so bila zapisana v jezikovnih priročnikih. Za knjižnojezikovno ravnotežje in smotno rabo ter razvoj knjižnega jezika je skrbela kodifikacija, zunajjezikovna danost. Bistvo knjižnojezikovne teorije pa je bilo približanje jezika realni rabi, seveda delno tudi na »umetni«, tj. dogovorni način. In knjižni jezik je bil in je namenjen sporočanju v javnosti, ki je podvrženo natančnejši pripravi, seveda s pomočjo zapisa in zapisanih pravil. Poleg jezikovnih pravil je javni govor podvržen tudi načelom dobre komunikacije oziroma javnega govora, ki jim pravimo pravila retorike. Pogovor je namenjen sočloveku in ne more biti sovražen. Današnji tekmovalni in z ideologijo obremenjeni javni prostor, kjer je izpostavljeno le zmagoslavje in prestižna odličnost, je izrazito nestrpen do drugega, tj. neprvega, ki ga obravnavajo kot poraženca. V javnosti so prepogosto uporabljene besede iz borbe, vojne, ki vsebujejo nadvladujočo in v bistvu poniževalno noto (npr. *prehiteti, prevladati, uničiti, ponižati* ipd.). Zaradi sprejemanja tovrstnih opredelitev in žaljenja nasprotnikov v javnem prostoru pogosto prihaja do skrajne oblike nasilja, tako verbalnega kot neverbalnega (slikovno gradivo, pljuvanje), v skrajni obliki do fizičnega nasilja. Največji problem so izpostavljene javne vsebine, ki jih ustvarjajo javne osebnosti – politiki, novinarji, kulturni delavci in profesorji, o čemer je treba govoriti tudi na znanstveni ravni.

2 Gradivo in metode

Prevladujoča metoda članka je kritična diskurzivna analiza in kontrastivna analiza javnega nastopanja na Slovenskem v zadnjih 20 letih. Poleg tega empirično, s konkretnimi primeri iz javnih nastopov ponazorimo sodobno komuniciranje

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave), ki ga je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

najvplivnejših osebnosti, tudi v globaliziranem slovenskem medijskem prostoru. Slovensko situacijo bomo delno primerjali z najaktualnejšimi svetovnimi dogodki, povezanimi s kulturo javnega nastopanja. Pri tem bomo analizirali najbolj izpostavljene osebnosti, v prvi vrsti predstavnike državne oblasti.² Gradivo je bilo izbrano glede na opaznost v sodobnih medijih, od YouTube, Twitterja (sedaj omrežje X) do televizije in spletnih posnetkov.

3 O sovražnosti, govoru in zakonskih omejitvah sovražnega (nasilnega) delovanja

O sovražnem govoru sem razpravljal že v Tivadar (2023). Na podlagi dodatnih primerov se bomo izprašali, kaj je neprimerno in kaj nedovoljeno v javnem govoru. Pri tem bomo izpostavili konkretne zapovedi protokolarnega obnašanja, ki so jih predavale in učile oziroma jih še učijo predvsem ženske – Ana Nuša Knežević, Ksenija Benedetti in Bojana Košnik Čuk. Prav tako so predvsem ženske tiste, ki se intenzivno ukvarjajo s sovražnim govorom.³

Termin *sovražni govor* (angl. *hate-speech*) tudi na Slovenskem ni nov, novo pa je oblikovanje Strateškega sveta za preprečevanje sovražnega govora (prva seja 16. 3. 2023).⁴

Termin *sovražni govor* (jedro besedne zveze je *govor*) je sicer dokaj nelogičen termin, saj v bistvu zanika osnovni postulat govora, tj. navezovanje in ohranjanje stikov s sočlovekom ter posredovanje sporočil, ki v osnovi ne smejo biti sovražna. Ta termin se sicer še posebej v slovenskem okolju, kjer smo se dolgo časa borili z namišljenim ali realnim sovražnikom, ki ga je treba uničiti (»Smrt fašizmu,⁵ svoboda narodu.«), pojmuje v smislu vojnega dogajanja (nasilja in tudi umorov), torej je to v bistvu verbalno nasilje.

V tem članku se bomo ukvarjali predvsem z aktualnimi medijskimi sporočili, razmejitvijo med tabloidnim, vulgarnim, žaljivim, sovražnim, sovraštvenim in kaznivim.

² V prihodnosti bo potrebna natančna analiza izjav javnih govorcev, ki so v slovenskem prostoru posebej prepoznavni (to so novinarji in politiki, predvsem nekdanji premier Janez Janša in predsednik Borut Pahor ter njegov odnos do javnega nastopanja, vključno z vulgarnimi besedami, kar je bilo na kratko predstavljeno na konferenci na Visu 2022, gl. Tivadar 2022).

³ Največ se s tem ukvarja Pravna mreža (gl. <https://pravna-mreza.si/o-nas/>), kjer so vodilne predstavnice organizacij Pravni center za varstvo človekovih pravic in okolja (PIC), Amnesty International Slovenija (AI), Danes je nov dan (DJND) in Zavod za kulturo raznolikosti Open (Open) predstavljene v intervjuju Anuška Podvršič, Barbara Rajgelj, Nataša Posel, Jasna Zakonjšek, Maja Cimperman in Katarina Bervar Sternad; predstavljeno tudi v TV-oddaji Intervju, 6. 2. 2022, <https://365.rtvsl.si/arhiv/intervju/174845718>, Horvat 2022.

⁴ Povezava: <https://www.gov.si/zbirke/delovna-telesa/strateski-svet-za-preprečevanje-sovraznega-govora/> (dostop 20. 10. 2023).

⁵ Danes je ta slogan zamenjala besedna zveza »Smrt janšizmu, svoboda narodu«.

Za začetek zato navedba 297. člena kazenskega zakonika (ZK-1), ki določa:

Kdor javno spodbuja ali razpihuje sovraštvo, nasilje ali nestrpnost, ki temelji na narodnosti, rasni, verski ali etnični pripadnosti, spolu, barvi kože, poreklu, premoženjskem stanju, izobrazbi, družbenem položaju, političnem ali drugem prepričanju, invalidnosti, spolni usmerjenosti ali katerikoli drugi osebni okoliščini, in je dejanje storjeno na način, ki lahko ogrozi ali moti javni red in mir, ali z uporabo grožnje, zmerjanja ali žalitev, se kaznuje z zaporom do dveh let.

Individualne grožnje so torej po kazenskem zakoniku načeloma postavljene v družbeni kontekst, javno pravo pa je namenjeno skrbi za javni red in mir. Konkretna grožnja osebi so zato namenjene civilnemu pravu in civilni tožbi. Sovražni govor pa je, po definiciji Mirovnega inštituta:

/I/zraz diskriminatorne interakcije in vedenja do osebe, ki temelji na osebnostni(h) lastnosti(h) te osebe. Znano je, da sovražni govor predstavlja »kakršnokoli komunikacijo, ki se izraža skozi govor, pisanje ali vedenje«. (Senta idr. 2021, povzeto po UN 2019).

V tem priročniku navajajo tudi opredelitev iz leta 2015, da

sovražni govor vključuje zagovarjanje, promoviranje ali spodbujanje blatenja, sovraštva ali obrekovanja osebe ali skupine oseb, kot tudi kakršno koli nadlegovanje, žaljenje, negativno stereotipiziranje, stigmatiziranje ali grožnjo osebi ali skupini oseb (Senta idr. 2021: 6, povzeto po Article 19 2015: 19).

In če aktualiziramo s konkretnim slovenskim primerom: Če vzklikanje »Smrt janšizmu« (in/ali »Ubi Janšu«) ni kaznivo dejanje, ki se preganja po uradni dolžnosti, kot pravi tožilstvo, saj ni izražene konkretnega namena,⁶ gotovo ustreza definiciji sovražnega govora, saj negativno stigmatizira skupino in posameznika ter poziva k izločevanju (»smrti«) določene skupine ljudi oziroma posameznika. Pri obravnavanju primerov bo treba biti dosleden, kar je naloga še posebej medijev.

4 Pomen in odgovornost javne RTV Slovenija

Najvišji nivo kakovostnega javnega nastopanja bi morala vzdrževati javni radio in televizija z digitalnim medijem MMC (spletna stran in mnoge spletne povezave, npr. podkasti). V Sloveniji je zaupanje v javne institucije praviloma sicer nižje od

⁶ Zapis tožilstva po zavrnitvi pregonu po uradni dolžnosti zaradi parole Smrt janšizmu: »Iz ravnanja posameznika mora namreč nazorno izhajati, kdo in zakaj grozi, komu, kakšna je vsebina grožnje in kaj naj bi grožnji sledilo. To iz ravnanja osumljencev ni razvidno, saj je šlo zgolj za njihovo mirno izražanje nestrinjanja z načinom vodenja politike. Poseben namen osumljencev ustraševati predlagatelja ali njegovo volilno bazo z napisi ‚SMRT JANŠIZMU‘ kot izrecen zakonski znak kaznivega dejanja grožnje tako ni podan, tudi sicer pa je besedna zveza ‚SMRT JANŠIZMU‘ premalo določna glede tega, na kakšen način naj bi smrt janšizmu nastopila, kaj naj bi se zaradi ravnanja osumljencev zgodilo in v posledici ravnanja koga« (Modić in Vuković 2020). Vzklikanje smrt janšizmu po odločitvi tožilstva torej ni kaznivo dejanje.

evropskega povprečja, politični predstavniki pa so še vedno jedrni del ustvarjalcev javnega mnenja. Z javnimi mediji se javnost zelo veliko ukvarja (nenazadnje smo imeli o zakonu o RTV Slovenija celo referendum, 27. 11. 2022). Prav sprememba zakona o RTV je v letu 2022 in 2023 sprožila celo neke vrste ustavno krizo, saj je Ustavno sodišče po referendumu, kjer je bil novi zakon potrjen oziroma ni bil zavrnjen, najprej zadržalo Zakon o RTV Slovenija (objava sklepa v Uradni list RS št. 22/2023 in Uradni list RS, št. 59/2023, U-I-479/22-25, 16. 2. 2023, in odprava tega sklepa 16. 5. 2023).⁷

Na to je predsednica Republike Slovenije zapisala:

Današnjo odločitev predsednica pozdravlja in vse poziva k njenemu spoštovanju. Sprejeta odločitev namreč omogoča začetek konstituiranja novega sveta RTV, kamor je predsednica že predlagala kandidatko in je po njenem mnenju prvi korak k stabilizaciji razmer na RTV Slovenija. Predsednica apelira na vse, ki so vključeni v proces konstituiranja novega sveta, da se postopki izpeljejo nemoteno, skladno z novim zakonom, sklepom ustavnega sodišča in v duhu spoštljive medsebojne komunikacije. (Pirc Musar 2023.)

Politični predstavniki so se torej odzvali takoj po odločitvi Ustavnega sodišča, tudi mesece pred to odločitvijo so pozivali k uveljavitvi novega zakona.

Intenzivno ukvarjanje z RTV Slovenija je posledica sprememb predvsem v informativnem programu TV Slovenija – ukinitve Studia City (voditelj Marcel Štefančič) in spremembe voditeljev in urednikov na TV Dnevniku in Odmevih, osrednjih informativnih oddajah. Radio Slovenija in večina drugega programa sta delovala skoraj nemoteno. Ta osredinjenost splošne javnosti in predvsem politikov na informativni program TV Slovenija in politične oddaje kaže na to, da ima TV Slovenija še vedno pomemben oglaševalski delež in gledanost. Prav tako razen osrednje vsakodnevne informativne oddaje druge slovenske komercialne televizijske postaje (POP TV, Kanal A in Planet TV) nimajo drugih družbeno-političnih oddaj, razen nekaj predvolilnih oddaj. Ukinitve določenih oddaj zaradi drugega naza- zora voditelja je nesprejemljiva, tudi v primeru Studia City, ki je bil najprej marca 2022 začasno umaknjen (pred bližajočimi volitvami 2022, volilni dan je bil 24. 4. 2022), po volitvah pa dokončno umaknjen s sporeda, ker voditelju kot zunanjemu sodelavcu niso podaljšali pogodbe o sodelovanju.

Neposredno pred volitvami, 22. 3. 2022, je v prostorih Slovenskega mladinskega gledališča potekala javna tribuna o razmerah na Radioteleviziji Slovenija, ki jo je organizirala Koordinacija novinarskih sindikatov RTV Slovenija in Sindikat novinarjev Slovenije. Naslov tribune je bil Nismo in ne bomo nikogaršnji hlapci. Že sam poetični, cankarjanski naslov nakazuje na zelo aktivistično, čustveno tiskovno konferenco.

⁷ Dokumenti so dostopni na <https://www.us-rs.si> (dostop 6. 11. 2023).

V smislu nehlapčevstva in aktivizma je na javni tribuni Marcel Štefančič, voditelj začasno ukinjenega Studia City, zelo slikovito opisal svoj pogled na stanje na RTV Slovenija:

»Naši kriki se slišijo ... Na naši strani so kolegi iz drugih medijev, javnost, gledalci in gledalke ... Vsi so na naši strani, a vprašanje je, ali smo tudi mi na svoji strani,« se je vprašal in namignil na molčeče dele hiše; najbolj glasni so namreč prav novinarji informativnega programa, ki so tudi najbolj na udaru.... Jaz, ko poslušam in vidim in gledam, kaj se dogaja na nacionalki te zadnje mesece, zadnja leta, je moja prva, je moja prva misel tale: »Jebeno več nas je kot njih, njih je samo ene par in vemo točno, kateri so. In ne vem zakaj, kot pravi Nataša Štefe, se po reakcijah ne usedemo. Zakaj se ne usedemo in ko pride not (misli urednico) in pove: »Goloba ne boste imeli.«, mi rečemo: »Imeli ga bomo, seveda ga bomo mel.« (zelo povzdignjen register, celo hripav glas) Nam je bilo rečeno, da ga ne smemo met, pa smo ga mel. Zakaj ostali to ne naredite? Zakaj? Strokovno in profesionalno in ne vem še kako sta dve neprofesionalne ali ne vem, kako bi rekel dve neposlovne odločitve, so pa zdaj gospod Kadunc bi verjetno lahko knjige pisal kako nestrokovno in kako neposlovno je to, da umikaš oddaje s sporeda, da jih preprosto ni več. Po kakšni logiki, po kakšni stroki, kakšna računica. To, bi rekel, se dogaja že ves čas zdej, in to traja in traja, in to bi rekel, počnejo trije, štirje ljudje. Nas je več, bistveno več. Zakaj potem živimo in se obnašamo, kot jebena manjšina.«⁸

Kljub zelo neobičajnim razmeram na RTV Slovenija v zadnjih letih se preštevanje somišljenikov, iskanje večine in grožnja manjšini, vključno z vulgarnostjo in zelo agresivno gestikulacijo ter še posebej visokim registrom, ki deluje napadalno (povzdignjen glas tudi v frazemskem smislu pomeni glasnejše govorjenje, značilno za prepir; prim. fran.si, in sicer predvsem SSKJ²), težko razume drugače kot grožnja oziroma svarilo manjšini, drugače mislečim.

Tudi vodja stavkovnega odbora Helena Milinkovič je na tej tribuni dejala, da so že »nekaj časa na fronti, na kolege se pritiska, delamo v ekstremnih razmerah, v nemogočih pogojih.« (gl. TopNews 2022.)

V smislu boja ZA RTV, v smislu MI vsi smo RTVSLO in boja za svobodo, kar spominja na populistične, navijaške, vojne parole (npr. »Mi, Slovenci!«, »Mi, Madžari!«, »Mi smo Maribor!« ipd.) so bili potem pripravljani shodi v podporo predvsem Studiu City (npr. 3. maja 2022, gl. La. Da. in M. Z. 2022), na katerih so izrekli zelo revolucionarne in bojevite izjave:

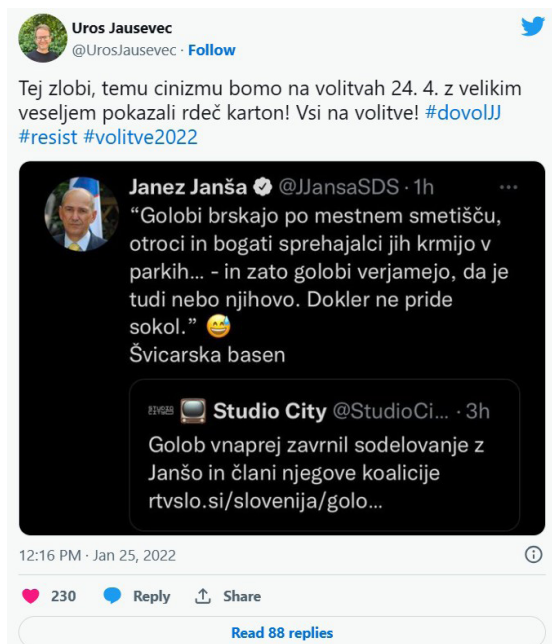
»Če pade Marcel, pade Studio City. Če pade Studio City, kot je nedavno tukaj dejal Tadej Golob ob predaji peticije, pade javni RTV,« je dejala urednica oddaje **Alenka Kotnik**. (La. Da. in M. Z. 2022.)

⁸ Zaradi predstavitve širšega sobesedila in v izogib obtožbam o manipulaciji, da smo besedno zvezo »j... več nas je« iztrgali iz konteksta, smo prepisali daljši del govora. Pisna transkripcija zvočnega zapisa je delo avtorja tega prispevka s pomočjo samo dvakratnega ogleda in poslušanja ter zapisovanja, dopolnjeno pa je bilo s pomočjo nekaterih spletnih virov, predvsem s spletne strani TopNews (gl. TopNews 2022); zvočni posnetek na Youtubeu je bil kasneje umaknjen, zato zapisa nismo mogli še dodatno preveriti.

Na drugi strani so bile opazne tudi kritike na ta nastop v Slovenskem mladinskem gledališču, predvsem na tisti del Štefančičevega govora, da točno vedo, kdo so tista manjšina in da jih je »j... več« (Pirkovič 2022). Pirkovič v tej kolumni opiše nastop Štefančiča tudi neverbalno, kako je žugal s prstom in kričal – dejansko je bil register zelo visok, kar bi bilo dobro tudi za kakšno fonetično analizo, to pa zaradi nedostopnosti tega posnetka na Youtubeu žal ni mogoče.

Studio City so že pred leti želeli ukiniti, ukinili pa naj bi ga šele leta 2022 zaradi izgubljenih volitev (izjavljeno na N1 PODKASTU s Suzano Lovec, gost Marcel Štefančič, 4. maj 2022).⁹

Štefančičev izpad, grožnje in vulgarne besede so se zgodili že 22. marca 2022, ko so oddajo samo začasno umaknili zaradi prihajajočih volitev. Dejansko je takšna začasna ukinitve nerazumljiva in neprimerna, če se na javni televiziji dopušča različna mnenja. Toda tudi tak navijaški govor pred volitvami je voditelja nacionalne televizije dejansko preoblikoval v promotorja kasnejšega premierja Roberta Goloba, saj je poudaril, da ga /Goloba/ bodo imeli – in so ga dejansko imeli v Studiu City. Torej oddaja z vodjo takratne opozicije (Studio City, 24. 1. 2022) ni bila cenzurirana. V tej necenzurirani oddaji je vodja Gibanja Svoboda vnaprej zavrnil sodelovanje s člani Janševe koalicije, na kar je Janša napisal žaljiv cinični tweet, ki so ga delili in kritizirali tudi pripadniki drugih strank (npr. Uroš Jauševac, vidni član Socialnih demokratov).

Slika 1: Odziv Janeza Janše na Twitterju po nastopu političnega konkurenta v Studiu City

⁹ Povezava: <https://www.youtube.com/watch?v=aQV8HTkbnI> (dostop 6. 11. 2023).

Reakcija Marcela Štefančiča na javni tribuni je bila posledica tudi tovrstnih zapisov in neformalnih pogovorov. Večina ljudi pa ni poznala konteksta, zato kakovostna diskusija ni bila možna, Štefančič pa je sedaj v javnosti znan po teh vulgarnih besedah in agresivnem nastopu. Čeprav je začasna ukinitvev Studia City zelo neobičajna, bi bilo treba svoj protest ustrezno argumentirati, pojasniti. Še posebej o tako pomembnih zadevah, kot je svoboda medijev, mora biti razprava argumentirana in resna, torej tudi strpna. Odzivi pa so bili čustveni in metaforični, neprimerni, izključevalni – na eni strani smo ob problemu cenzure neke oddaje na javnem mediju imeli dvomno manipulativen ciničen Janšev tvit, na drugi pa nedvoumno radikalno aktivističen, celo vulgaren govor z večkratno ponovitvijo besede na »j...« in grožnjo drugače misleči manjšini na RTV Slovenija.

Vse dogajanje okrog te sporne oddaje in protesti so podobo RTV Slovenija še poslabšali; pozivi k neplačevanju obveznega prispevka za javno RTV-hišo in očitki o zapravljeni javni instituciji z več tisoč zaposlenimi se pojavljajo že vrsto let, še posebej na konkurenčnih komercialnih televizijah (npr. v oddaji Kdo vam laže na Nova24TV). Ob tem moramo še enkrat izpostaviti nizko zaupanje v slovenske javne institucije nasploh,¹⁰ vključno z RTV Slovenija, kar kaže na globlji problem, povezan tudi z delom in programom nacionalnega medija. Na osnovi tega lahko sklenemo, da je tudi retorična kakovost predstavnikov slovenskih javnih institucij verjetno manjša kot v drugih evropskih državah, vključno z nacionalnim RTV Slovenija.

5 Osnove bontona¹¹ kot iztočnica dobrega javnega nastopa tudi danes

Pred pojavom digitalnih medijev in splošne dostopnosti snemanja in shranjevanja podatkov je bila javna beseda povezana z veliko odgovornostjo, kar je imelo za posledico načeloma tudi spoštljivo komunikacijo in natančno pripravo, tudi pisno. Še posebej pri verskih besedilih, ki so bila na Slovenskem prevladujoča do 20. stoletja, je bila premišljena in pripravljena artikulacija zapovedana. S pojavom radia se postopoma povečuje hitra dostopnost informacij, s tem se začneja spreminjati tudi govorna kultura. Na Slovenskem prelom v razvoju radia v začetku 70. let 20. stoletja pomeni pojav Vala 202, ki je najprej oddaja na 2. programu Radia Ljubljana, sedaj Radia Slovenije, potem pa sčasoma preraste v celoten program, ki se danes imenuje Val 202 (o tem že v Tivadar 2008). S procesom snemanja in popravljanja povedanega se je postopno zmanjšala pripravljenost ustvarjalcev govornih (in slikovnih) oddaj; zapisano in/ali povedano je možno hitreje popraviti.

¹⁰ Več o kazalnikih uspešnosti in zaupanja v javne institucije v Poročilu o razvoju 2023 Urada RS za makroekonomske analize in razvoj (UMAR, april 2023, str. 103, povezava: https://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/razvoj_slovenije/2023/slovenski/POR2023-splet.pdf (dostop 6. 11. 2023)).

¹¹ Osnove bontona in primerne obnašanja (od oblačenja do govora) se dandanes izpostavljajo samo še v primeru poslovnoprotokolarnih dogodkov in seminarjev, na to pa so pozorne tudi službe za stike z javnostmi. V splošni javnosti, tudi v šolah, je ta vidik danes manj pomemben. Mogoče sicer glede na razraščanje vulgarnosti in napadalnosti ter nasilja ne bi bilo napak ponovno uvesti ocenjevanja vedenja, vsaj v prvih razredih osnovne šole. Pomen kakovostnega oblačenja in upoštevanja norm pri javnem nastopanju sta gotovo bili vrlini, vsaj na protokolarnih dogodkih, bivšega predsednika Pahorja.

Kot kažejo že izpostavljeni primeri – slike zapisov in javnih nastopov ter lahka dostopnost posnetkov na spletu, če jih seveda ne umaknejo –, so današnji javni nastopi tako pisno kot tudi zvočno zapisani in ponovljivi. Zato je paradoksalno, da se manjša premišljenost in se dogaja neupoštevanje osnovnih pravil javne komunikacije (spoštljivost, vsebinskost, nežaljivost) dogaja v tem sodobnem času hitre ponovljivosti javnih izjav. Očitno v sodobni družbi hitrost pri komuniciranju prevladuje nad premislekom o vsebini in učinku uradnih izjav oziroma so te namerno tako dvoumno in žaljivo oblikovane.

Z večanjem možnosti snemanja vsakega vsepovsod – včasih je to bila domena le fotografiranja (pojav *paparacev*) predvsem za potrebe »rumenih«, tabloidnih medijev – se je korenito spreminjala medijska krajina in javni prostor kot celota. S splošno liberalizacijo družbe pod vplivom digitalizacije postane javni prostor tesno prepleten z najrazličnejšimi zasebnimi vsebinami, v zabavnih oddajah pa se pojavlja vse več zbanaliziranih vsebin, pogosto zelo vulgarnih (začetek tovrstne televizijske produkcije je Jerry Springer Show),¹² namenjenih vplivanju na gledalce preko čustev, kar povečuje gledanost in tudi prodajo oglasnega prostora. Primitivna, žaljiva oblika komunikacije povzroča večjo gledanost oddaj.

S fenomenom tabloidnih televizijskih oddaj (in tudi pisnih tabloidov), ki so bile javno predvajane in jih je do skrajnih meja tabloidnosti in vulgarnosti pripeljal Jerry Springer, se znanost načeloma ni ukvarjala, intelektualci celo zanikajo, da (po)gledajo tovrstne oddaje in druge popularne oddaje.

Toda te raziskovalno »manjvredne« oddaje in vulgaren način ustvarjanja medijskih vsebin so povsem spremenili definicijo javnosti in retorične odgovornosti vsakega javnega govornika, tudi izobraženega, so posredno spremenile tudi znanstvene raziskave in osredinjenost raziskovalcev v smer zabave – digitalni mediji so v prvi vrsti namenjeni zabavi – in oglaševalske industrije. To spremembo je preko teorije in raziskav spontanega govora ponotranjila danes celo jezikoslovna znanost, ki se raje kot z javnimi in (raz)vidno pripravljenimi besedili, ukvarja s spontanimi in »naravnimi« besedili, s katerimi bi lahko raziskovala in uporabljala tudi zasebna sporočila z namenom dopolnitve umetne inteligence. Ob tem se pogosto ne upošteva dejstva, da je spontano nekaj nepripravljenega, tega pa v javnem nastopanju, še posebej pred kamero in mikrofonom, načeloma ni. Pred vsakim vstopom v javni prostor, odhodom iz zasebnega prostora, se vsaj minimalno pripravimo, tudi primerno oblečemo.

¹² The Jerry Springer Show je ameriška tabloidna pogovorna oddaja, ki je bila na sporedu od 30. septembra 1991 do 26. julija 2018. Oddajo je produciral in vodil Jerry Springer in je bila na sporedu 27 sezon in skoraj 5.000 epizod. Oddaja je bila sprva osredotočena na politična vprašanja, vendar se je v prvih nekaj sezonah borila za gledanosti in svoj obstoj. Kasneje je doživela popolno prenovu in do sredine 90. let je bila znana po kontroverznih temah (kot sta incest in prešuštvo), fizičnih pretepih, profanosti in skopo oblečenih gostih (gl. The Editors of Encyclopaedia Britannica 2023; Thompson 2023; The Jerry Springer Show 2023). Znanstveni članki o voditelju in oddajah niso dostopni, tudi umetna inteligenca po večkratnih vprašanjih pravi, da ni znanstvenega članka.

Nezaznavanje te distinkcije med javnim in zasebnim vodi do konkretnih napak in nekakovostnega komuniciranja ter nesporazumov.

5.1 Jezikovno nevtrarno in vsebinsko izražanje v javnosti

Najvidnejši javni nastop v letu 2022, ki je bil delno pripravljen (tiskovna konferenca na prostem), je bila izjava novinarjem v Mariboru (gl. sliko 2). Kljub načrtovanemu javnemu nastopu pa ni bila dovolj premišljena. Ob novinarskem vprašanju o pomislekih bivšega predsednika države glede kandidature in morebitne izvolitve Marte Kos iz Gibanja Svoboda za predsednico Republike Slovenije, s čimer bi vladajoča stranka dobila tudi predsednico Republike Slovenije (poleg premierja in predsednice Državnega zbora), je premier dejal, da škoda, da jih je izrekel »nekdanji predsednik države, ki je bil ravno tako predsednik zveze komunistov. Meni je to škoda, ker spoštujem gospoda Kučana, ampak mogoče pa tudi on kakšnega kozla ustrelil.«

S tem frazemom *ustreliti kozla*, tj. govoriti neumnosti, je slikovito, tudi žaljivo povedal, da je prvi slovenski predsednik Milan Kučan govoril neumnosti, kar pomeni, da je občasno tudi neumen. Tega ni dobro sprejela niti vpletena kandidatka Marta Kos. Poleg izraza presenečenja (odprta usta, začuden pogled proti premierju), gl. sliko 2, je kandidatka tudi pogledala v nebo, zavila z očmi, obrnila glavo in zavzdihnila (gl. TOPTV Slovenija 2022: del izjave med 17.00 in 17.20).

Frazem *stréljati kôzle* ima kvalifikator pog., ekspr.; pren., mn., dov. *Ustreliti kozla* pomeni delati velike napake, neumnosti' (gl. Keber 2011).

Če smo natančnejši, pomeni s strani premierja uporabljen dovršni glagol *ustreliti* (*kozla*), dejansko narediti veliko neumnost.

Slika 2: Presenečena Marta Kos ob izjavi Roberta Goloba (vir: posnetek zaslona z YouTuba)

Izraz kandidatke Marte Kos jasno pove neprimernost izjave predsednika vlade in s tem tudi njegovo nepremišljenost oziroma provokativnost.

Takšno javno izražanje je posledica spremenjene situacije v sodobnih digitalnih medijih, kjer je hiter odziv zelo pomemben. Mnogi govorniki pa niso bili pripravljeni, trenirani za javne nastope, v slovenskem šolskem sistemu pa je teh vsebin in govornih vsebin zelo malo (Tivadar 2015, 2016). Ta izjava je bila posneta in je dostopna, ves čas, na Youtube kanalu, torej javnosti, kar ni dobro za javno podobo teh javnih osebnosti. Zato se mnoge javne osebnosti izogibajo javnim nastopom in jih prepuščajo PR-službam, mnogi pa s tovrstnimi provokativnimi nastopi namereno pritegujejo pozornost.

Sodobne tehnologije nam omogočajo hitrejšo posredovanje tako pisnega kot tudi govornega sporočila – iztrgano iz konteksta danes še bolj postaja sestavni del javne komunikacije, previdnost pri govoru bi morala biti še večja. Zaradi pomanjkanja časa za priložnostne aktivnosti uspešnih zaposlenih ljudi in spremenjenega delovanja družbe na podlagi uporabe digitalne »realnosti« – intenzivna uporaba digitalnih naprav (o vplivu pretežno digitalnega na človeške možnosti gl. Spitzer 2016) prihaja do vse intenzivnejših izraznih sredstev, ki so pogosto vulgarne, žaljive, celo sovražne, nasilne, tudi v uradnem govornem položaju. Preko »tviteraške prakse« deljenja sporočil se spreminja realna podoba besedil in izgublja avtentičnost, pogosto ni znano avtorstvo, zato tudi splošnemu uporabniku, bralcu oziroma poslušalcu, ni več tako zelo pomembno, kdo je avtor. Prišlo je do izenačitve avtorstev v javnosti – primer kovida v Sloveniji je sprožil borbo na spletu za svoje slednike (followerje), kar je povečalo tudi provokativnost sporočil. Tako so bili npr. zapisi *vplivnika* (influencerja) Marka Potrča, ki se je javljal iz varnega zavetja svojega doma na Švedskem, enakovredni ali celo večvredni od tiskovne konference ali članka prof. dr. Miroslava Petrovca, glavnega strokovnjaka za koronavirus na Slovenskem in v svetu; na kakšni uradni tiskovni konferenci Vlade RS ni dobil niti enega vprašanja (avtorjeva slušna analiza tiskovnih konferenc Vlade v času kovidne krize februar–maj 2020). Metaforično in provokativno sporočilo je hitreje opazno, zato javno nastopanje podlega diktaturi prvega vtisa, čeprav je kovidna kriza razkrila nujnost natančnih in nedvoumnih, premišljenih sporočil.

5.2 Pomen prvega vtisa in govorice telesa

S pojavom digitalnih medijev je še toliko pomembnejša vizualna podoba, ki mora biti vpadljiva in privlačna, v letu 2023 pogosto v temnih in roza barvah (prim. spletno stran konference DIGGIT).¹³

V sodobnem času pogosto samo slikovne oziroma videokomunikacije je še toliko pomembnejši prvi vtis, ki pogosto pomeni le vpadljivost, vsebina je dostikrat šaljiva, manj uradna, zato lahko prihaja tudi do nesporazumov – prej omenjena izjava

¹³ Povezava: <https://www.digg.it/program/> (dostop 6. 11. 2023).

o kozlih je takšen primer. Prvi vtis je zelo pomemben v poslovnih in diplomatskih stikih ter politiki, prav tako ni nezanemarljiv v zasebnem življenju, saj lahko »nikoli več ne boste imeli druge priložnosti, da naredite prvi vtis« (Knežević 2005: 28). Predvsem protokolarni strokovnjaki opozarjajo na usodnost prvega vtisa, saj npr. na rdeči preprogi ne morete prekiniti in ponoviti hoje mimo častne čete.

11:33 PM · Jun 24, 2022

Slika 3: Primerjava prihoda predsednika republike in predsednice Državnega zbora (vir: Twitter)¹⁴

Po rdeči preprogi in v javnosti se načeloma hodi umirjeno, vzravnano, brez pretiranega mahanja z rokami. Takšen je protokol ob državnih prireditvah in diplomatskih sprejemih. Protokol ob npr. filmskem festivalu v Cannesu pa je bolj sproščen, temu je prilagojena tudi obleka, ki je pogosto provokativna, čeprav tudi tam načeloma pretirano ne mahajo z rokami. Osnovno pravilo bontona pa je, da nikomur, še posebej ne uradnim osebam, ne obračamo hrbta. Naše kretnje in gibanje ne smejo biti pretirani, prav tako obleka ne sme biti vpadljiva, pozornost je usmerjena v vsebino, ki je v javnem in uradnem položaju najpomembnejša.

Na prvi vtis vpliva, kako smo videti (zunanja podoba), kako nastopamo (naše počutje) in kako govorimo (govor) (Benedetti 2008: 167). In pri tem so pomembna tista osnovna pravila, tj. bonton (angl. *etiquette*).

¹⁴ Tudi novinarji so njen prihod pokomentirali kot holivudski (gl. Na. R. 2022).

5.3 Govor in primerno jezikovno izražanje kot del bontona

Strokovnjakinje za protokol izpostavljajo tudi govorno komunikacijo in jezik, ki ima za vse slovenske državljane nacionalnozdruževalno in nacionalnoreprezentativno vlogo, zato se mu bomo posebej posvetili v nadaljevanju, s poudarkom na sovražnem govoru. Med govorjenjem in poslušanjem moramo biti s telesom in obrazom ves čas usmerjeni k celotni skupini (Knežević 2005: 158). Paziti moramo na uporabo slovnčnih pravil jezika tudi v pogovornem jeziku, sleng ni preveč zaželen. Ravno tako se izogibamo pretirani uporabi narečnih izrazov, tujk, popačenk in nepravilni izgovorjavi besed, saj to pri poslušalcih vzbuja začudenje in odvrča pozornost od samega sporočila (Knežević 2005: 159). Za primerno komunikacijo se je treba spoštljivo obnašati do vseh prisotnih; uporaba sarkazma, ironije, cinizma in podcenjevanja je strogo prepovedana. Ne uporabljamo niti kletvic in vulgarnih izrazov, izogibamo se dvournemu izražanju, namigovanju in opolzkim temam. Za uspešno predajanje sporočila je pomembno še izogibanje pretirani rabi mašil, predolgi premorov, jecljanja itd. (Knežević 2005: 159). Nepogrešljivi del vsake komunikacije pa je tudi molk, saj z njim pokažemo, da znamo osebi prisluhniti, prav tako pa ta lahko v določenih situacijah pove več kot same besede (Knežević 2005: 160). S pojavom Twitterja, ki v osnovnem svojem pomenu (»čivkanje«) asociira na družabno in neuradno dejavnost, se je sodobna družba usmerila v manj resno komunikacijo, način komuniciranja je postal še manj formalen in kontroliran, pogosto nespoštljiv, ciničen in celo vulgaren (v uvodnem delu tega članka smo zato omenili primer izkušenega novinarja Štefančiča z »jebeno več nas je«, kar je kasneje ponavljal tudi v različnih zapisih, v nadaljevanju bomo omenili Janšo in njegov tvit o prostitutkah (novinarkah) in zvodniku Milanu. Glede na pogosto izpostavljeno sovražnost v javni komunikaciji je logična ustanovitev posebnega sveta o sovražnem govoru, saj tovrstna nespoštljiva komunikacije gotovo ne prispeva k družbenemu konsenzu in boljšemu razumevanju med prebivalci Republike Slovenije.¹⁵

6 O terminoloških in vsebinskih dilemah opredelitev sovražnega oziroma sovraštvenega govora

Koncept javnosti in zasebnosti se v sodobnem času torej zelo spreminja, posebej ga je spremenilo komuniciranje na daljavo – predvsem različne seje in predavanja preko ZOOM-a ali podobnih platform. Zelo se spreminja način javnega obnašanja, pri čemer je poslovni protokol še vedno konzervativnejši. Osnovne humanistične vrednote spoštovanja sočloveka načeloma vodijo k boljši komunikaciji in doseganju komunikacijskih ciljev. In poslovno komuniciranje je v svojem bistvu

¹⁵ Pri tem je treba paziti na svobodo govora, saj borba proti sovražnemu govoru ne sme biti pristranska in kaznovalna, saj so temu namenjena sodišča. Strateški svet za preprečevanje sovražnega govora bi moral predvsem dajati smernice za boljšo javno komunikacijo, ki bi jo potem morali izvajati uredniki in inšpektorji ter seveda sodna oblast. Pri tem bi z mnenjem lahko posegel tudi na področje neprimerne, vulgarne ter manipulativne javne komunikacije.

namenjeno spoštovanju strank in udeležencev v komunikaciji z namenom poslovanja, izmenjave dobrin. Izvor neznanja kakovostne javne komunikacije je neizobraženost govorcev in pomanjkljivo šolsko izobraževanje, o čemer pričajo tudi učni načrti za slovenščino (Tivadar 2015), retorika pa je v primarnem izobraževanju samo izbirni predmet. Slab zgled javnih osebnosti pa še potencira pomanjkljivo znanje o javnem nastopanju, kar lahko vodi v različne oblike nestrpnosti. Če smo pred nekaj leti zapisali, da je trenutni svet predvsem strpen in živimo bolje kot kadar koli (Tivadar 2019), moramo po štirih letih, tudi zaradi izrednih kovidnih razmer in pretežno digitalne komunikacije, zaključiti, da se je v slovenski družbi nestrpnost vsaj v javnosti povečala (opisan primer javne RTV-hiše in mnoge demonstracije), na evropskih tleh pa se je ponovno pojavila vojna z več 100.000 žrtvami. Pobijanje je ponovno postalo sprejemljivo tudi v Evropi – več kot dvoletna brutalna neposredna vojna slovanskih bratov iste veroizpovedi to samo še potrjuje.¹⁶ Vojne so bile sicer v svetu prisotne ves ta čas, z izjemo Evrope, ki je sicer imela tudi pred 30 leti vojno na Balkanu z več 10.000 mrtvimi.

K takemu družbenemu in političnemu militantnemu delovanju je prispeval tudi javni govorjeni diskurz in v določenih okoljih nekritičnost do javnega diskurza, tako verbalnega kot neverbalnega. Nikoli ni bilo jasno predstavljeno kakšno skrajno politično dejanje, npr. umor Borisa Nemcova in Ane Politkovske, ki sta umrla sredi moskovskih ulic, ki so načeloma vsaj v bližini Kremlja za časa Vladimirja Putina varne. Osnovni problem javne komunikacije, tudi neverbalne, kamor sodi »povišan ton« (višji register in jakost) govorjenja, »prekinjanje«, je nespoštljivost, neposlušanje in v končni fazi potem nasilno uveljavljanje lastnega mnenja oziroma ciljev sporočanja. Zaradi vse večjih težav pri sporazumevanju se je začela sociološka znanost, predvsem v ZDA, ukvarjati z opredelitvijo vseh teh pojavov, pri čemer pa niso bile postavljene meje sprejemljivosti javnega nastopa in nujnega spoštovanja sočloveka, še posebej najšibkejših (starejši, otroci, ženske itd.), kar je prinesla tabloidizacija in celo vulgarizacija medijev. Vsakršna skrajna nevljudna komunikacija bi morala biti zavržena kot nesprejemljiva.

Izpostavljena sta termina *sovražni govor*, ki naj bi zadeval konkretna nesprejemljiva dejanja in naj bi bil načeloma tudi kazensko pregonljiv, in *sovraštveni govor*, ki naj bi bil sicer bolj splošen, vendar prav tako sovražen, govorca pa naj bi sčasoma tudi vodil do večje sovražnosti, tj. kazensko pregonljivega sovražnega govora (Vezjak 2017). Poleg teh terminov je pogosto uporabljen izraz *politična korektnost*, pri čemer je mišljena v bistvu nežaljivost do nasprotno mislečih in misel na neskraino sporočanje, kar pa se je pogosto potem izrazilo kot nekonkretno sporočanje. V slovenskem jeziku je v zadnjem času to izraženo z rabo glagola *naslavljati* oziroma *nasloviti*, ki pomeni le izpostavljanje, omenjanje problemov, ne pa njihovo razreševanje. Vsi trije večbesedni termini – *sovražni*, *sovraštveni* in

¹⁶ Ne nepomembne so tudi vsakotedenske novice o umrlih bližnjih sodelavcih ruske oblasti, zadnji tak primer je sestrelitev letala vodje paravojaške skupine Wagner z bližnjimi sodelavci (23. 8. 2023), pri čemer uradna oblast to dejanje zanika, pri čemer ni jasno, kdo in kako je to dejanje izvedel (gl. G. V. in B. V. 2023).

*političnokorektni govor*¹⁷ – v bistvu negirajo osnovni namen javne komunikacije: prepričevanje sogovorca z nastopom (Ciceron) in vsebino (Aristotel), ne pa z nasilno komunikacijo (preglasitev, prekinitve ali izločitve kot politično nekorektnega, žaljivega). Osnova komunikacije je upoštevanje humanističnih družbenih norm, pri jeziku to pomeni rabo knjižnega jezika, ki je zapisan v slovarju knjižnega jezika, v skladu s pravopisom oziroma pravorečjem. Kar je npr. v slovarjih in jezikovnih priročnikih opredeljeno kot vulgarno, žaljivo, je nesprejemljivo za javno komunikacijo in ob ponavljanju ter neopravičilu tudi podvrženo kazenskem procesu. Poseben status ima umetnostna jezikovna zvrst, kjer je v ospredju estetskost in pogosto provokativnost, zato je dovoljen določen funkcionalen in estetskodoživljajsko upravičen odklon od osnovne nevtralne norme.

6.1 Spoštljivost v javnem prostoru

Osnovni problem sodobne javne komunikacije je pristajanje na nižanje standarda pri podajanju vsebine. Namesto posvečanja osnovnim zakonitostim besedil (če samo sledimo osnovnim kriterijem besedila po de Beaugandu in Dresslerju 1992) oziroma sporočanja – s sogovorcem navezati stik in mu predati določeno sporočilo – je v ospredje prišel marketinški vidik »prodajanja« informacij in sporočil, pri čemer je pomembnejši od sporočila vtis. Skrajna oblika tovrstnega sporočanja uradnih oseb se je dogajala že pred leti v zahodnem svetu, na Slovenskem pa se je tovrstno komuniciranje uveljavilo ob prvi kampanji Boruta Pahorja (več o tem gl. Vežjak 2016), kjer je npr. slika predsedniškega kandidata kot smetarja, ki je bil to le za nekaj trenutkov, zakrila vsebino in diskusijo o resnih problemih družbe in države.

6.2 Sovraštveni in sovražni govor

Če smo pred leti govorili o tabloidizaciji javnega prostora (Luthar 1998), danes govorimo o vulgarizaciji javnega diskurza. Čedalje več je vulgarnih izrazov, vpadljivega obnašanja, preživahnega plesanja, seksističnih opazk, vulgarnega govorjenja, javni prostor postaja v zahodni civilizaciji še posebej preko družbenih omrežij vse bolj prepleten z nekontroliranim in posledično nespoštljivim obnašanjem. V ta družbeni okvir spada tudi opredeljevanje sovražnega govora naproti neologizmu sovraštveni govor, ki naj ne bi bil kazniv, je pa družbeno nesprejemljiv in tudi sovražen. Osnovni problem sovražnosti je sovražiti osebo, skupino. In tukaj pride do nasprotja v besedni zvezi – govor je načeloma namenjen (pomeni iz gesla v SSKJ²) oblikovanju misli z govorili (1. pomen), pogovarjanju (3. pomen) in šele s prilastkom postane jezik (5. pomen). Sovraštvo pa je namenjeno nepogovarjanju in izločanju, celo fizičnemu uničenju sočloveka, zato je takšna besedna zveza pravzaprav nesmiselna.

¹⁷ Političnokorektni govor izpostavlja korektnost, ki bi še posebej v politiki morala biti nujna, politični govor pa bi *a priori* moral biti v interesu javnega dobrega in posameznika.

Neologizem *sovraštveni govor* je vpeljal Boris Vezjak (2017), kjer opredeljuje razliko med tema tipoma govora:

Z bolj sociološke perspektive bi zato morali govoriti o manifestacijah sovraštva, nestrpnosti in verbalnega nasilja (v izjavah, zapisih, grafitih), ki nujno ne sovpadajo s sovražnim govorom in ga z njim ne smemo zamenjevati. Sam bi zato najraje razlikoval med dvema diskurzoma: prvega, ki ga opredeli tudi kazenska zakonodaja in velja za kaznivega, imenujem sovražni govor, širši diskurz pa bi poimenoval kot sovraštveni govor. Predlog ni zgolj nominalističen, ampak tudi konceptualen, vpeljan izključno iz pedagoške potrebe po preciznejši javni razpravi. Iz navedene ločitve izhajajoča težava je nato, v katerih primerih od vseh primerov sovraštvenega govora nato bolj striktno prepoznati sovražnega – kar še ne implicira, da ne bi morali preganjati obeh, vendar le slednjega v kazenskopravnem smislu. Kajti kljub temu da pogosto očitno ni obravnavan kot kaznivo dejanje, kultura ali govorica sovraštva (ki ni v polnem pomenu sovražni govor) postaja resen družbeni pojav, ki ga pretežno ne obravnavamo na samostojen način, konceptualno pa bi ju bilo smiselno ali celo nujno strogo ločevati. (Vezjak 2017: 88.)

Sovražni govor je besedna zveza, ki se je začela uporabljati zaradi neprimerne, agresivne komunikacije, in je posledica ekstremnih govornih dejanj, govorov, ki spodbujajo sovraštvo do sočloveka in kalijo javni red in mir.¹⁸ Razraščanje sovražne komunikacije in spodbujanje nasilja generira tudi razpravo o tem družbenem dogajanju in uvedbo nove, natančnejše terminologije. Medijsko odmevni primeri nasilja tako v slovenski družbi (primer celjskih dijakov aprila 2023, gl. Štor 2023) kot regiji (npr. umor učencev v OŠ v Beogradu maja 2023) oziroma svetu (medijsko odmevni so »strelski pohodi« v ZDA) nas usmerjajo k drugačnemu pristopu in tudi terminologiji. Toda sovraštvo je nekaj, kar s stališča humanistike nikakor ni sprejemljivo, govor pa je primarni človekov izraz, ki je v prvi vrsti namenjen pogovoru, navezovanju stikov, ne pa preprečevanju stikov s sočlovekom. Z žaljivim, sovražnim govorom pa so človeka ponižamo, izključimo, tudi preprečimo nadaljnjo komunikacijo in s tem tudi stik.

Vsaka žalitev je govor, ki spodbuja sovraštvo, tudi preprečuje komunikacijo. Ko ni moči argumentov, se najprej žalimo ali »utihujemo« (ignoranca), ponavadi nato pride tudi do fizičnega ali psihičnega nasilja. Tudi cinizem ponižuje sočloveka, ga izključuje, zato je cinično govorjenje sovražno in neprimerno. Ni pa nasilje oziroma sovražni govor vsako direktno, glasno, toda ne žaljivo komuniciranje, s katerim argumentiramo svoja stališča, in sicer ne *ad personam*, ampak pogovor o vsebini, četudi npr. o rasnih vprašanjih.

¹⁸ Na spletni strani spletna stran Organizacije združenih narodov najdemo naslednji zapis (zaradi avtentičnosti navajamo v izvirniku): »To provide a unified framework for the United Nations to address the issue globally, the UN Strategy and Plan of Action on Hate Speech defines hate speech as...“**any kind of communication** in speech, writing or behaviour, that **attacks** or uses **pejorative** or **discriminatory** language with reference to a person or a group on the basis of **who they are**, in other words, based on their religion, ethnicity, nationality, race, colour, descent, gender or other identity factor.”« (Povezava: https://www.un.org/en/hate-speech/understanding-hate-speech/what-is-hate-speech?gclid=Cj0K-CQjws1ejBhDOARIsANYqkD0WEhfXnFkoO_v9XOPpbtWwo4j6WrYgXERMMmnINQ-Sihz1v7RbKFjkaAke6EALw_wcB, dostop 6. 11. 2023).

Poleg tega je sovražni govor nekaj, kar je (že) opredeljeno v kazenski zakonodaji in zato se lahko preganja po uradni dolžnosti ali pa v smislu civilne tožbe zaradi razžalitve (297. člen kazenskega zakonika).¹⁹ Glede na to, da gre za pravno vprašanje, bi se z njim morali ukvarjati predvsem pravniki (sodniki, odvetniki, tožilci), ostali bi lahko bili le svetovalci, diskutanti. Drugi humanistični strokovnjaki pa bi se morali ukvarjati kvečjemu s sovraštvenim govorom, ki ga lahko z drugimi besedami opredelimo kot nesposljljivi in žaljivi diskurz, kakršen ne bi smel biti prisoten ne v javnem ne zasebnem govornem položaju, če upoštevamo klasična retorična pravila in pravila bontona. Kot humanist pa bi izpostavil, da s prihodom na sodišče in apriorno kaznovalno politiko že takoj na začetku vsi skupaj izgubimo. Boljša pot je učenje in spodbujanje kakovostne komunikacije.

6.3 Nasilno utišanje sogovorca z ideološkimi oznakami oziroma psovkami kot skrajni primer kaznivega komuniciranja

V sodobnem času je pogosto opredeljevanje sogovorcev ali javnih osebnosti z ideološkimi oznakami tako v Sloveniji kot v mednarodnem prostoru. Take so lahko oznake *komunajzer* (angl. *commie*), *udbaš* ali *udbovec*, *fašist*, *nacionalist*, *klerikalec*, *klerofašist*, *kolaborant*, v zadnjem času tudi *janšist* ipd. Primeri so pogosto zelo neposredno izraženi, različne skupine to posebej zagovarjajo ali prezirajo. Osnovni namen uporabe teh besed je utišanje sogovorca in/ali njegov umik iz javnosti. Zelo pogosta je neustrezna neverbalna komunikacija, pogosto je dodano slikovno gradivo, ki se lahko usmeri tudi na bližnje sorodnike oziroma prijatelje.

To se je zgodilo v primeru primerjave poslanca Grimsa in njegove družine z Goebbelsom (to omenjam že v Tivadar 2023), kar je potem obsodilo tudi slovensko sodišče na najvišjih instancah. Okrožno sodišče je sicer tožbi zakoncev sprva zavrnilo z utemeljitvijo, da je Mladina le na kritičen način nazorno hotela prikazati, kako Grims izrablja medije za svojo promocijo tako, kot je to počel nacistični visoki politik Goebbels. Toda višje in vrhovno sodišče²⁰ sta zavzela nedvoumno stališče, da je primerjava fotografij družine Grims z družino Goebbels žaljiva do Grimsa in njegovih otrok. Mladina je glede pravnomočne sodbe za Branka Grimsa v delu, kjer ji je sodišče naložilo objavo opravičila in sodbe, vložila celo ustavno pritožbo, a ji z njo ni uspelo.

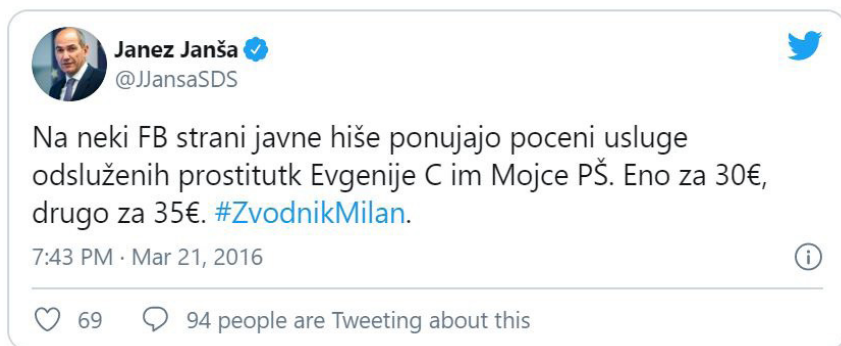
Medtem ko je objava besedil o temi, ki je v javnem interesu, prispevala k razpravi o splošnem interesu, je slikovno primerjanje dveh družin po mnenju ustavnega sodišča presegla javni interes – primerjavo metod politične propagande Grimsa

¹⁹ V 297. členu je v poglavju Javno spodbujanje sovraštva, nasilja ali nestrpnosti opredeljena kaznivost spodbujanja in razpihovanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti, žalitve, ogrožanja javnega reda in mira, kar se lahko »kaznuje z zaporom do dveh let.« (<http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO5050>) V 3. odstavku so opredeljene tudi odgovornosti urednikov medijev.

²⁰ O tem je poročal tudi pravni portal IUSINFO, povezava: <https://www.iusinfo.si/medijsko-sredisce/dnevne-novice/154957> (dostop 6. 11. 2023).

in SDS s tistimi, ki sta jih uporabljala Goebbels in nemška nacistična stranka. Ustavno sodišče je za Grimsovo družino pozitivno odločbo sprejelo s sedmimi glasovi za in dvema proti. Dr. Dunja Jadek Pensa, ki se ji je pridružila sodnica dr. Jadranka Sovdat, v odklonilnem ločenem mnenju med drugim opozarjata, da se tožniku priznava pravno varstvo pred neupravičenimi posegi v ugled družine zgolj zato, ker je na fotografiji tudi njegova družina, na katero se satirična kritika ne nanaša; hkrati pa Mladini v celotnem postopku ni bila dana možnost izreči se o (kolektivnem) ugledu Grimsove družine. Dr. Špelca Mežnar je v pritrdilnem ločenem mnenju izpostavila, da je primerjavo Grimsove družine z Goebbelsovo izzvala udeležba Grimsa in celotne družine pri maši na Brezjah, udeležba »verne družine pri verskem obredu pa ne more upravičiti primerjave z Goebbelsevo družino, in to ne glede na to, da je tožnik ob tej priložnosti javno izpostavil sebe in svojo družino« (Ropac 2017). Obsodba Mladinine primerjave obeh družin se je zgodila kljub dejstvu, da je bilo to objavljeno v satirični rubriki Mladinamit, ki pa je zelo opazna in kljub vsemu del prepoznavnega političnega tednika.

Prav tako so slovenska sodišča (gl. B. R. idr. 2022) obsodila Janševo žalitev novinark javne RTV-hiše (gl. sliko 4).

Slika 4: Janšev žaljiv tvit iz leta 2016 (vir: Twitter)

Novinarki sta za zaščito svojega imena sprožili zasebno tožbo. Kljub sklicevanju Janeza Janše na to, da je šlo za odziv na neobjektivno poročanje, t. i. presstitucijo, je sodišče presodilo, da je bil tvit žaljiv, saj ne nazadnje omenja odslužene prostitutke in zvodnika ter konkretno ceno za prostitucijo.²¹ S to obsodbo je Twitter priznan tudi kot uradni medij, informativni kanal, kjer se zapisi lahko tudi kaznujejo.

Meja med satiro – bolj subjektivno, estetsko – in informativnim – objektivni prikaz dejstev – delom medijev je v sodobnem digitalnem času, ko na zaslonu pogosto ne vidimo rubrike, skoraj povsem zabrisana in jo bo v interesu javnosti treba ponovno vzpostaviti, zato sta ti dve odločitvi slovenskih sodišč še toliko pomembnejši. Ti dve obsodbi kažeta na jasno določeno mejo pri žaljivem govoru – nedopustno je

²¹ Zanimivo bi bilo videti odločitev sodišča, če bi Janša res zapisal »presstitutke«.

javno žaljenje otrok in družine ter žensk, pa čeprav so del satirične rubrike oziroma cinični odziv na neobjektivno poročanje. Glede na to, da sta bili s strani sodišč zaščiteni novinarki, pa je to tudi pomemben prispevek k svobodi govora.

7 Sklepne ugotovitve za nadaljnje razpravljanje o retorični kulturi na Slovenskem

V tem članku smo izpostavili problem javnega komuniciranja, ki se je tudi pod vplivom provokativnih resničnosti šovov podredilo čustvom, kar je vplivalo na izražanje vidnih javnih osebnosti, vključno s politiki. Novejša digitalna doba in spletne vsebine so to provokativnost samo še potencirali, vključno z vpadljivimi barvami in posledično manj kontroliranim obnašanjem. S kršenjem osnovnih pravil poslovnega protokolarnega obnašanja (sliki 2 in 3) in namernega ali nenamernega izzivanja javnosti smo se premaknili v smer nevsebinskega sporočanja, neracionalne argumentacije. Nekontroliranost lahko potem privede do žaljivega (slika 4), celo nasilnega izražanja. Opredeljevanje nasilnega izražanja se v današnjem diskurzu pogosto skriva za različnimi manj eksplicitnimi in zapletenimi izrazi, kot sta tudi besedni zvezi sovražni oziroma sovraštveni govor.

Kljub smiselni opredelitvi termina sovraštveni govor (Vezjak 2017), ki se razlikuje od sovražnega govora, je taka opredelitev koristna predvsem v znanstvene sociološke (in jezikoslovne) namene. V splošni javnosti sovraštveni oziroma sovražni govor, ki bi ga nekateri danes tudi sankcionirali preko najrazličnejših svetov in nepravnih organov, povzroča mnogo nejasnosti in nepotrebnih konfliktov in razprav o svobodi govora ter celo cenzuri. Bistveno bolje bi bilo še izboljšati sodno prakso, da bi se nedvomna verbalno nasilna in žaljiva obrekljiva dejanja ter grožnje, ki jim (lahko) sledi tudi fizično nasilje, ustrezno kaznovala.

Slovenska sodišča so že do sedaj nedvoumno zaščitila najšibkejše, in sicer otroke, ženske, novinarje, kar kažeta sodbi v primerih Grims in Janša. V tem smislu bi morali delovati tudi različni inšpekcijski organi. Toda ne sme priti do cenzure in omejevanja govora ter pogovarjanja – (po)govor je pot do rešitve tako osebnih kot medosebnih težav.

Ali je slovenska družba res tako »sovražna« in »nasilna«, da rabimo poseben svet za sovraštveni govor, je veliko vprašanje. O današnji sorazmerno še nenasilni slovenski družbi (stanje v prvi polovici 2023) priča tudi globalni indeks miru (Institute for Economics & Peace 2023: 8–11), kjer je Slovenija med najmanj nasilnimi državami – od zadnjega poročila leta 2022 je sicer nazadovala za nekaj mest, vendar je še zmeraj med prvimi desetimi najbolj miroljubnimi državami. Toda glede na poročanje v medijih se ta človekoljubnost izraža le ob naravnih katastrofah, ko je v slovenski družbi solidarnost zelo velika in si ljudje

medsebojno nesebično pomagajo in sodelujejo.²² Po zgledu svetovnih medijev je poročanje tudi v neizrednih razmerah pogosto zelo negativno in so posebej izpostavljeni izredni dogodki, nasilje in žaljivo govorjenje, nerazumevanje. Nasilje in izključevanje se tudi v slovenski družbi nedvomno dogaja; primer že omenjenega medijsko odmevnega nasilja med celjskimi mladostniki spomladi 2023 in različni ekscesni dogodki, ki so pogosto predvajani preko družbenih omrežij, pričajo o nasilju tudi v slovenski družbi. Toda poudarjeno govorjenje o naraščajočem sovraštvu, izrednih razmerah, poudarjanje in nenehno ponavljanje menda vseprisotnega sovražnega govora, vzbujanje strahu pred nasiljem v Sloveniji in nestrpnostjo Slovencev gotovo ni pozitivno. Slovenija seveda ni izoliran otok sredi ponorelega nasilnega sveta, toda glede na globalni indeks miru je glede varnosti in miroljubnosti v prvi deseterici, ZDA, Rusija, Kitajska, Francija in druge gospodarsko močnejše ter zato pogosto nekritično slavljene države pa na mestih pod 80. mestom. Globalni indeks miru po državah je seveda sestavljen iz več postavk in verbalno nasilje gotovo ni najpomembnejši del, toda vseeno je Slovenija na zelo visokem mestu in je stanje v družbi glede miru dobro, česar ob prevladi sovražnega govora nedvomno ne bi bilo.

Zato bo treba argumentirano razpravljati o družbenih razmerah in nadaljnjih ukrepih glede zamejevanja vseh vrst nasilja v slovenski družbi; ustanavljanje posebnega sveta za preprečevanje sovraštvenega govora je glede na ta globalni indeks manj potrebno. Ukrepi morajo biti res preiščeni, verjetno predvsem v smislu zagotavljanja družbene enakosti predvsem na socialnem področju – Združene države Amerike, ki so ohranile svoje nizko mesto iz preteklega leta in so po globalnem indeksu miru šele na 131. mestu, nam kljub mnogim teoretičnim razpravam o sovražnem govoru ne morejo biti za zgled. Nikakor ne želimo trditi, da smo Dolina mirú, kot se je slikovito in tudi previdno izrazila Alenka Puhar (2023). Toda strašenje s prevladujočim nasiljem in s tem povezanim onemogočanjem jasnega diskurza v družbi bo pripeljalo do zastoja v komunikaciji, povečanja avtoritarnih dejanj in v končni fazi večjega nasilja v slovenski družbi in navzven, še posebej če upoštevamo novo digitalno stvarnost in provokativno *vplivniškost* (včasih že bolešno željo biti viden). Racionalno znanstveno razpravljanje o neprimerni, žaljivi in nasilni komunikaciji (pisni, zvočni in slikovni), podkrepljeni s konkretnimi primeri in podatki, se bo na Slovenskem moralo povečati, še posebej s stališča jezikovno-retorične analize javnih besedil, in ne le iskanja neprimernih besed in družbeno nesprejemljivega diskurza z namenom prepovedi objavljanja in pogovarjanja. Naj bo ta analiza začetek te novejši dobi retoričnih analiz na Slovenskem.

²² Po mnenju nekaterih sicer gre pri trenutnem sodelovanju med vsemi političnimi deležniki ob poletnih poplavah 2023 le za navidezno podobo (Rajgelj in Žist 2023).

Viri

Article 19 = Article 19, 2015: *'Hate Speech' Explained: A Toolkit*. London: Article 19. <https://www.article19.org/data/files/medialibrary/38231/'Hate-Speech'-Explained---A-Toolkit-%282015-Edition%29.pdf>. (Dostop 6. 11. 2023.)

B. R., A. S. in G. K., 2022: Višje sodišče v Celju potrdilo obsodbo Janeza Janše. *MMC RTV Slovenija* 24. 5. 2022. <https://www.rtv slo.si/crna-kronika/visje-sodisce-v-celju-potrdilo-ob-sodbo-janeza-janse/628440>. (Dostop 6. 11. 2023.)

G. V. in B. V., 2023: Po domnevni smrti Prigožina se vrstijo ugibanja o vzrokih za strmoglavljenje letala. *MMC RTV Slovenija* 24. 8. 2023. <https://www.rtv slo.si/svet/vojna-v-ukra-jini/po-domnevni-smrti-prigozina-se-vrstijo-ugibanja-o-vzrokih-za-strmoglavljenje-leta-la/679008>. (Dostop 6. 11. 2023.)

Kazenski zakonik (KZ-1), 2008. *Uradni list RS*, št. 50/12, 6/16 – popr., 54/15, 38/16, 27/17, 23/20, 91/20, 95/21, 186/21, 105/22 – ZZNSPP in 16/23. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO5050>. (Dostop 6. 11. 2023.)

Keber, Janez, 2011: *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. www.fran.si. (Dostop 6. 11. 2023.)

La. Da. in M. Z., 2022: Studia City, kakršen je bil, ne bo več. „Na RTV SLO se boj za integriteto in neodvisnost nadaljuje.“ *MMC RTV Slovenija* 3. 5. 2022. <https://www.rtv slo.si/slovenija/studia-city-kakrsen-je-bil-ne-bo-vec-na-rtv-slo-se-boj-za-integriteto-in-neod-visnost-nadaljuje/625977>. (Dostop 6. 11. 2023.)

Modic, Tomaž in Vuković, Vesna, 2020: Tožilstvo: nošenje parole »Smrt janšizmu« ni kaznivo dejanje. *Necenzurirano* 3. 9. 2020. <https://necenzurirano.si/clanek/aktualno/tozil-stvo-odlocilo-parola-smrt-jansizmu-ni-kaznivo-dejanje-806911>. (Dostop 6. 11. 2023.)

Na. R., 2022: Klakočar Zupančičeva na državno proslavo prikorakala kot hollywoodska zvezda #video. *Siol* 25. 6. 2022. <https://siol.net/novice/slovenija/klakocar-zupanciceva-na-drzavno-proslavo-prikorakala-kot-holivudska-zvezda-582487>. (Dostop 6. 11. 2023.)

Pirc Musar, Nataša, 2023: Odziv predsednice republike na odločitev ustavnega sodišča o odpravi začasnega zadržanja izvajanja dela novele zakona o RTV Slovenija. *Predsednica Republike Slovenije* 26. 5. 2023. <https://www.predsednica-slo.si/sl/objave/odziv-predse-dnice-republike-na-odlocitev-ustavnega-sodisca-o-odpravi-zacasnega-zadrzanja-izvaja-nja-dela-novele-zakona-o-rtv-slovenija/>. (Dostop 6. 11. 2023.)

Pirkovič, Igor, 2022: „J**eno več nas je k't njih. Njih je samo ene par. In vemo točno, kateri so.“ *MMC RTV Slovenija* 26. 3. 2022. <https://www.rtv slo.si/kolumne/j-eno-vec-nas-je-k-t-njih-njih-je-samo-ene-par-in-vemo-tocno-kateri-so/617125>. (Dostop 6. 11. 2023.)

Ropac, Iva, 2017: Mladina z objavo fotografije družine Grims posegla v ugled družine. *Delo* 12. 1. 2017. <https://old.delo.si/novice/kronika/s-primerjavo-fotografij-so-sli-cez-me-jo.html>. (Dostop 6. 11. 2023.)

Senta, Cvijeta, Bačić, Lovorka, Sigeti, Valentina, Valić Nedeljković, Dubravka, Jovović, Jelena, Zdravković, Lana in Valentić, Urška, 2021: *Preprečevanje sovražnega govora na spletu: gradivo za učitelje*. Ljubljana: Mirovni inštitut – Inštitut za sodobne družbene in politične študije. https://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2020/02/Behave_Preprecevanje-sovraznega-govora-na-spletu-SLO_21-08-31.pdf. (Dostop 6. 11. 2023.)

SSKJ² = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2014. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. www.fran.si. (Dostop 6. 11. 2023.)

Štor, Barbara, 2023: Medvrstniško nasilje v Celju. *MMC RTV Slovenija* 11. 4. 2023. <https://www.rtvlo.si/crna-kronika/medvrstnisko-nasilje-v-celju/664476>. (Dostop 6. 11. 2023.)

The Editors of Encyclopaedia Britannica, 2023: Jerry Springer. *Encyclopedia Britannica*, 27. 4. 2023. <https://www.britannica.com/biography/Jerry-Springer>. (Dostop 6. 11. 2023.)

The Jerry Springer Show, 2023. *From Wikipedia, the free encyclopedia*. 15. 10. 2023. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Jerry_Springer_Show. (Dostop 6. 11. 2023.)

Thompson, Cher, 2023: 10 Most Notorious Guests On The Jerry Springer Show. *Screenrant* 27. 4. 2023. <https://screenrant.com/10-notorious-guests-the-jerry-springer-show/>. (Dostop 6. 11. 2023.)

TopNews, 2022: (VIDEO) "Jebeno več nas je kot njih, njih je samo ene par... Zakaj potem živimo in se obnašamo kot jebena manjšina?" – Voditelj "začasno ukinjenega" Studia City Marcel Štefančič na javni tribuni o razmerah na RTV SLO. *TopNews* 23. 3. 2022. <https://topnews.si/2022/03/23/video-jebeno-vec-nas-je-kot-njih-njih-je-samo-ene-par-zakaj-potem-zivimo-in-se-obnasamo-kot-jebena-manjsina-voditelj-zacasno-ukinjenega-studia-city-marcel-stefancic-na-javn/>. (Dostop 6. 11. 2023.)

TOPTV Slovenija, 2022: (V ŽIVO) Robert Golob in Marta Kos: izjava o predsedniški kandidaturi in sklepih kongresa. *Youtube* 28. 6. 2022. https://www.youtube.com/watch?v=_G2IwtyczNc&t=1007s. (Dostop 6. 11. 2023.)

UN 2019 = United Nations, 2019: *United Nations Strategy and Plan of Action on Hate Speech*. https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/advising-and-mobilizing/Action_plan_on_hate_speech_EN.pdf. (Dostop 6. 11. 2023.)

Literatura

Benedetti, Ksenija, 2008: *Protokol, simfonija forme*. Ljubljana: Planet GV.

De Beaugrande, Robert in Dressler, Wolfgang, 1992: *Uvod v Besediloslovje*. Ljubljana: Park.

Horvat, Ksenija, 2022: Intervju: Katarina Sternad Brvar. *RTV 365* 6. 2. 2022. <https://365.rtvlo.si/arhiv/intervju/174845718>. (Dostop 6. 11. 2023.)

Institute for Economics & Peace, 2023: *Global Peace Index 2023: Measuring Peace in a Complex World*. Sydney: Institute for Economics & Peace. <http://visionofhumanity.org/resources>. (Dostop 30. 08. 2023.)

Knežević, Ana Nuša, 2005: *Sodobno vedenje od A do Ž*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Luthar, Breda, 1998: *Politika Teletabloidov*. Ljubljana: Open Society Institute.

Nebeská, Iva, 1996: *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha: Univerzita Karlova.

Puhar, Alenka, 2023: Kako se fajtamo v dolini miru. *Družina* 72/31, 6. 8. 2023, *Slovenski čas* 160, avgust 2023. 2.

Rajgelj, Barbara in Žišt, Franja, 2023: Gledamo preračunane trenutke sodelovanja. *Dnevnik* 73/169, 26. 8. 2023, *Dnevnikov objektiv*. 6–9.

Spitzer, Manfred, 2016: *Digitalna demenca: kako spravljamo sebe in svoje otroke ob pamet*. Celovec: Mohorjeva družba.

Tivadar, Hotimir, 2008: Pravorečje, knjižni jezik in mediji. Pezdirc Bartol, Mateja (ur.): *Slovenski jezik, literatura, kultura in mediji: zbornik predavanj*. 44. SSJLK. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 24–35.

Tivadar, Hotimir, 2015: Variantnost v prihodnjem slovenskem pravopisu: (s poudarkom na pravorečju). Dobrovoljc, Helena in Lengar Verovnik, Tina (ur.): *Pravopisna razpotja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC. 109–121.

Tivadar, Hotimir, 2016: Položaj pravorečja in retorike v sodobnem svetu: govorno neznanje in z njim povezana socialna diferenciacija. *Slovenščina danes. Dialogi* 52/7–8. Maribor: Aristej. 135–151.

Tivadar, Hotimir, 2019: Uvodnik urednika o samozavesti, znanosti, javnosti in slovenskosti s slovenističnega vidika. Tivadar, Hotimir (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest*. Obdobja 38. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 9–12.

Tivadar, Hotimir, 2022: What is right or not so right in modern digital communication – respect to the person and real meaning of communication in the different fields of public speech. Kaliterna Lipovčan, Ljiljana, Medić, Rino in Ramljak, Ozana (ur.): *MIC - Vis, 2022: Mediterranean Islands Conference, 14th – 17th September 2022, The Island of Vis, Croatia*. Zagreb: Institute of Social Sciences Ivo Pilar, VERN⁴ University. 117. <https://www.mic-vis.eu/docs/BookofAbstract-micvis2022.pdf>. (Dostop 6. 11. 2023.)

Tivadar, Hotimir, 2023: Žaljivo, vulgarno, provokativno, sovražno oz. kaj je neprimerno in kaj nedovoljeno v javnem govoru. Jožef Beg, Jožica, Hočevlar, Mia in Kočnik, Neža: *Naslavljanje raznolikosti v jeziku in književnosti*. Slovenski slavistični kongres, Maribor, 28.–30. september 2023. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 475–479.

Vezjak, Boris, 2017: Interpretacije 297. člena Kazenskega zakonika, opredelitev in pregonljivost sovražnega govora. Splichal, Slavko (ur.): *Zagovor javnosti: med svobodo izražanja in sovražnim govorom*. Ljubljana: SAZU. 78–89.

Vezjak, Boris, 2016: *Medijske podobe predsednika republike Boruta Pahorja*. *Dialogi* 52/3–4. Maribor: Aristej.

Monika Kalin Golob
Univerza v Ljubljani
Fakulteta za družbene vede

DOI: 10.4312/jis.68.4.29-48
1.01

Simon Krek
Institut »Jožef Stefan«
Laboratorij za umetno inteligenco in
Univerza v Ljubljani
Fakulteta za računalništvo in informatiko in
Filozofska fakulteta

Tadeja Rozman
Univerza v Ljubljani
Fakulteta za upravo

Marko Stabej
Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

Boštjan Udovič
Univerza v Ljubljani
Fakulteta za družbene vede

JEZIKI VISOKEGA ŠOLSTVA 2012– 2023: MED INTERNACIONALIZACIJO IN SKRBJO ZA SLOVENSKI JEZIK¹

S pregledom pravno-formalnih določil ter dejavnosti za razvoj in ohranjanje slovenskega jezika, opredelitvijo pojma skrb za jezik visokega šolstva in intervjuji z odgovornimi osebami prepoznavamo (dobre) prakse za jezikovno ureditev slovenskega visokega šolstva. V zadnjih desetih letih se je vzpostavilo in izoblikovalo mnogo dejavnosti in izkušenj, ki omogočajo učinkovito internacionalizacijo, a so pogosto prepuščene samoiniciativnosti pedagoškega in administrativnega osebja, njihovi iznajdljivosti in volji. Oblikovana so priporočila, ki izhajajo iz potrebe po preseganju polarnosti med slovenščino in tujimi jeziki v slovenskem visokem šolstvu in znanosti. Država in univerze bi morale sredstva, namenjena internacionalizaciji, razumeti najprej kot podporo slovenščini: jezikovnim tečajem; informacijski tehnologiji za prevajalnike, digitalizaciji slovenščine in razvoju terminologije v visokem šolstvu; predvsem pa za organizacijo vseh naštetih dejavnosti.

¹ Članek je nastal kot rezultat projekta *Upravljanje jezikovne politike visokega šolstva: pregled stanja, dobrih praks in ukrepi* (CRP V6-2276), ki sta ga finančno podprla ARIS in MIZŠ (trajanje projekta 1. 10. 2022–30. 9. 2023), in v okviru raziskovalnega programa št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave), ki ga je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Ključne besede: jezikovna politika visokega šolstva, skrb za slovenski jezik, internacionalizacija, digitalizacija, jezikovne pisarne

Languages in higher education 2012-2023: between internationalisation and care for the Slovene language

We identify (good) practices for language regulation in Slovenian higher education through a review of the legal and formal provisions and activities for the development and preservation of the Slovenian language, a definition of the concept of language care in higher education, and interviews with those responsible. Over the last ten years, many activities and experiences have emerged that allow for the effective exchange and integration of foreign students and professors, but such activities are often left to the initiative of teaching and administrative staff, their ingenuity and motivation. Recommendations are made based on the need to overcome the polarity between Slovene and foreign languages in Slovenian higher education and science. First and foremost, the state and universities should regard financial resources dedicated to internationalisation as support for the Slovene language, including: language courses; information technology for translators, digitisation of Slovene and the development of terminology in higher education; and, above all, the effective organisation of all recommended activities.

Keywords: language policy in higher education, care for the Slovene language, internationalisation, digitisation, language offices

Uvod

Razprave o študijskem jeziku je na prehodu v 21. stoletje začrtal dvostranski dokument, kratko poimenovan *Bolonjska deklaracija*.² Eden od strateških ciljev skupnega evropskega visokošolskega prostora je postala *internacionalizacija*, pogosto poenostavljeno razumljena kot večja izmenjava študentov in osebja; za tako povečanje pa je najpogostejši ukrep več predavanj v angleškem jeziku in več tujih profesorjev. To je tudi v Sloveniji vse od 2005 spodbujalo javne razprave o pomenu nacionalnega znanstvenega jezika. Leta 2012 smo te razprave analizirali in pridobili stališča o študijskih jezikih na slovenskih univerzah (Kalin Golob idr. 2012). Podatke smo nato metodološko nadgradili in objavili v knjigi (Kalin Golob idr. 2014). V zadnjem desetletju je literatura na temo jezikov v visokem šolstvu številna in problemsko sodi v dva sklopa:

1. Ključna beseda prvega sklopa je EMI (angl. *English Medium Instruction*, predavanja v angleščini). Veliko razprav – predvsem v nordijskih državah (prim. Saarinen in Rontu 2018) – se osredotoča na razmerje med nacionalnim jezikom in angleščino ter na internacionalizacijo kot osrednjo težnjo evropskih univerz. Tako kot v Sloveniji je tudi v drugih evropskih državah naraščanje števila predavanj in programov v angleškem jeziku povzročilo zaskrbljenost o upadu in pomenu lastnega jezika ter sprožilo pozive k večji regulaciji jezika visokega šolstva in zaščiti nacionalnega jezika.
2. Z regulacijo je povezan drugi sklop s ključnim terminom *jezikovna politika visokega šolstva* (npr. Kuteeva in Airey 2014; Delaney 2016; Darquennes idr. 2020; Orduna-Nocito in Sanchez-García 2022). Tudi tu so enako kot

² Povezava: http://www.arhiv.mvzt.gov.si/fileadmin/mvzt.gov.si/pageuploads/doc/dokumenti_visokosolstvo/Bolonjski_proces/Bolonjska_deklaracija_slo.pdf (dostop 23. 10. 2023).

v Sloveniji stališča bipolarna: od popolne zaščite in prepovedi predavanj v tujem jeziku do angleščine kot prevladujočega jezika visokega šolstva in znanosti.

Vse do danes ostaja internacionalizacija eden ključnih ciljev evropskih univerz: angleščina za politične in univerzitetne odločevalce ostaja pot h kakovostnemu visokemu šolstvu, čeprav nekatere študije kažejo, da povzroča neenakost med študenti (Lo Bianco 2005; Lo Bianco 2010; Jenkins 2014; Kuteeva 2014; Shirahata in Lahti 2022). Vse pogostejši so pozivi, da morajo univerze pri jezikovnem načrtovanju najti ravnotežje med nacionalnimi jeziki in angleščino (Robertson in Kedzi-erski 2016; Shirahata in Lahti 2022). Do dvomov o angleščini na prevladujočem študijskem jeziku univerz je v zadnjem desetletju prišlo celo v nordijskih državah, ko so raziskave pokazale, da diplomanti slabo obvladajo strokovni jezik svoje države (Bolton in Kuteeva 2012; Kalin Golob idr. 2014; 2017; Dimova idr. 2015; Saarinen in Taalas 2017; Saarinen in Rontu 2018), pojavile so se celo izrecne zahteve za zaščito nacionalnih jezikov pred angleščino na akademskem področju (Saarinen in Taalas 2017; Vila 2021; Shirahata in Lahti 2022). Kljub temu ostaja »angleščina samoumeven, čeprav ne vedno izrecno omenjen jezik internacionalizacije« v visokem šolstvu (Saarinen in Rontu 2018).

1 Upravljanje jezikovne politike visokega šolstva

Da bi ugotovili, kakšna je trenutna jezikovna politika slovenskih univerz ter ali je v dvajsetih letih od prvih bolonjskih programov v Sloveniji in v desetih letih od prve študije (Kalin Golob idr. 2012) prišlo do sprememb v jezikovni ureditvi visokega šolstva, smo pregledali aktualne jezikovne politike na slovenskih visokošolskih ustanovah (pravno-formalna določila ter dejavnosti za razvoj in ohranjanje slovenskega jezika) ter ugotavljali prakse jezikovne ureditve slovenskega visokega šolstva.

Analiza je obsegala:³

1. pregled in povzetek veljavnih pravnih podlag in predpisov v Sloveniji in na njenih javnih univerzah, nanašajočih se na jezikovno ureditev visokega šolstva;
2. sociolingvistično opredelitev pojma *skrb za jezik visokega šolstva*;
3. primerjalni pregled (2013 vs. 2023) predmetnikov slovenskih javnih univerz glede na predmete, ki vsebujejo kompetence za strokovno pisanje in terminologijo;
4. pisni intervju z elementi ankete in nato skupinski intervju z vodji mednarodnih pisarn za študent(k)e na treh javnih slovenskih univerzah;
5. pregled jezikovne ureditve visokega šolstva v devetih izbranih primerljivih evropskih državah;

³ Poročilo o raziskavi je dostopno na: <https://www.fdv.uni-lj.si/obremenitve/projektdokument.aspx?idp=7551&id=228> (dostop 23. 10. 2023).

6. pregled jezikovnih dejavnosti za redne tuje študent(k)e na treh javnih univerzah;
7. intervjuje z odgovornimi osebami za posamezna področja (z vodjo Leta plus na Univerzi v Ljubljani (UL) Natašo Pirih Svetina, s pomočnico glavnega tajnika za 1. in 2. stopnjo na UL Polonco Miklavc Valenčič in Mašo Kolenbrand, vodjo Službe za pedagoško mednarodno sodelovanje in mobilnost na FDV, ter z lektorji za slovenski jezik na izbranih tujih univerzah);
8. statistiko jezika doktorskih disertacij od 1991 do konca septembra 2023 (primerjalno slovenski – angleški jezik).

2 Pravne podlage, predpisi in strategije

Pregled Ustave Republike Slovenije,⁴ Zakona o javni rabi slovenščine⁵ in Zakona o visokem šolstvu⁶ kaže, da slovenski jezik kot uradni jezik Republike Slovenije ob italijanščini in madžarščini uživa visoko pravno zaščito. Področni zakon učni jezik določa v 8. členu in kljub večkratnim poskusom noveliranja ostaja enak: izvajanje javnih študijskih programov v tujem jeziku za visokošolske zavode v Sloveniji je omejeno na del študijskega programa ali na vzporedno izvajanje v slovenskem jeziku.

Odzivi na poskuse sprememb 8. člena Zakona o visokem šolstvu kažejo, da polarizacija mnenj o jezikih v visokem šolstvu in znanosti kljub predlogom, ki so zagovarjali sobivanje slovenščine z izjemami v tujem jeziku, ni bila presežena ter se je na eni strani oblikovala v mnenje o pretirani skrbi za slovenščino, ki da ovira internacionalizacijo, in na drugi strani v prepričanje, da ne sme biti nikakršnih izjem pri poučevanju v slovenščini. Še posebej burne reakcije je prinesel zadnji predlog (2018),⁷ ko se je na predlog sprememb odzvala Komisija za slovenski jezik pri SAZU z *Izjavo zoper razvrstitev slovenskega znanstvenega jezika* (29. 11. 2018) in sprožila številne odzive.⁸ Podobne polemike je mogoče pričakovati ob morebitnem novem poskusu spreminjanja 8. člena.

Statuti univerz glede opredelitve jezikovne ureditve izhajajo iz 8. člena Zakona o visokem šolstvu. V statutu UL navajajo jezikovno strategijo, ki bo podrobneje uredila izvajanje študijskih programov v tujem jeziku. Vse tri univerze skladno z

⁴ Ustava Republike Slovenije (URS), Uradni list RS, št. 33/91-I, 42/97 – UZS68, 66/00 – UZ80, 24/03 – UZ3a, 47, 68, 69/04 – UZ14, 69/04 – UZ43, 69/04 – UZ50, 68/06 – UZ121, 140, 143, 47/13 – UZ148, 47/13 – UZ90, 97, 99, 75/16 – UZ70a in 92/21 – UZ62a.

⁵ Zakon o javni rabi slovenščine (ZJRS), Uradni list RS, št. 86/04 in 8/10.

⁶ Zakon o visokem šolstvu (ZVis), Uradni list RS, št. 32/12 – uradno prečiščeno besedilo, 40/12 – ZUJF, 57/12 – ZPCP-2D, 109/12, 85/14, 75/16, 61/17 – ZUPŠ, 65/17, 175/20 – ZIUOPDVE, 57/21 – odl. US, 54/22 – ZUPŠ-1 in 100/22 – ZSZUN.

⁷ Zbirko odzivov, prispevkov in člankov je mogoče najti na: <http://www.zagovor-slovenscine.si/objave/> (dostop 27. 4. 2023).

⁸ Povezava: <https://www.sazu.si/uploads/files/57fb8d9c9de14adc9ded154d/Izjava%20zoper%20razvrstitev%20slov.%20znanstvenega%20jezika.pdf> (dostop 24. 5. 2023).

univerzitetno avtonomijo poudarjajo vlogo senatov pri odločanju o pisanju in predavanjih v tujem jeziku. Z analizo spletnih strani in intervjuji nismo našli posebnih jezikovnih strategij ali drugih podobnih jezikovnonačrtovalnih dokumentov. Tudi Univerza na Primorskem (UP), ki je jezikovno strategijo imela,⁹ je ni aktualizirala ali pripravila nove.

Strategije univerz (Strategija Univerze v Ljubljani 2022–2027,¹⁰ Strategija Univerze v Mariboru 2021–2030¹¹ in Strategija Univerze na Primorskem 2021–2027¹²) izrecno omenjajo spremembo zakonodaje za »krepitev internacionalizacije izobraževanja« in delno izvedbo pouka v angleškem jeziku ob hkratni uveljavitvi strojnega prevajanja (UL). UL želi oblikovati jezikovno strategijo, ki bo podpirala razvoj in krepitev slovenskega jezika v okviru internacionalizacije. V prilogi 12 Strategija UL poudarja, da so pravila pri uporabi tujega jezika v poučevanju prestroga in vodijo v manjši interes tujih študentov in predavateljev. Tudi Univerza v Mariboru (UMB) in Univerza na Primorskem (UP) izpostavljata internacionalizacijo in predmete/programme v tujem jeziku kot pomembne elemente kakovosti in internacionalizacije.

Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2021–2025¹³ povzema, da Zakon o visokem šolstvu določa slovenščino kot učni jezik, skrb za razvoj slovenščine kot strokovno-znanstvenega jezika pa nalaga visokošolskim zavodom. Poudarja, da je ključno vzpostavljanje ravnotežja med uporabo in razvojem slovenskega strokovno-znanstvenega jezika ter uporabo tujih jezikov. Če je uporaba tujega jezika nujno potrebna za doseganje odlične znanosti, je treba takšno uporabo dopustiti, hkrati pa poskrbeti, da so rezultati raziskav ustrezno dostopni in predstavljeni v slovenskem jeziku.

Resolucija o nacionalnem programu visokega šolstva do 2030¹⁴ navaja, da bo stopnja internacionalizacije slovenskega visokega šolstva primerljiva z najboljšimi evropskimi univerzami. Vzpostavljeni bodo mehanizmi za kroženje možganov ter trajna skrb za razvoj slovenskega jezika in strokovnega izrazja. S spremenjeno zakonodajo bo omogočeno prilagodljivo in odzivno slovensko visokošolsko okolje, ki bo omogočilo internacionalizacijo izobraževanja, raziskovanja in umetnosti ter pridobivanje visokokvalificiranega kadra iz tujine. Visokošolski zavodi bodo aktivno vključeni v razvoj slovenskega jezika ter ohranjanje in razvoj nacionalne kulturne dediščine in identitete ob močni vpetosti v mednarodno skupnost. Zagotovljeno bo financiranje poučevanja slovenskega jezika za tuje študent(k)e ter

⁹ *Prezre jezikovne politike* je datiran 13. 9. 2012: <https://www.upr.si/si/medijski-center/prerez-jezikovne-politike-na-univerzi-na-primorskem-v-slo-ita-in-ang#> (dostop 29. 10. 2023).

¹⁰ Povezava: https://www.uni-lj.si/o_univerzi_v_ljubljani/strategija_ul/ (dostop 29. 10. 2023).

¹¹ Povezava: <https://www.um.si/wp-content/uploads/2021/11/Strategija-Univerze-v-Mariboru.pdf> (dostop 29. 10. 2023).

¹² Povezava: <https://www.hippocampus.si/ISBN/978-961-293-088-2.pdf> (dostop 29. 10. 2023).

¹³ Povezava: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO123> (dostop 29. 10. 2023).

¹⁴ Povezava: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO139> (dostop 29. 10. 2023).

zaposlene. Vključeni v proces internacionalizacije bodo skrbeli za prenos konceptov in terminologije v slovenski jezik, v primeru študijskega programa v tujem jeziku bo zagotovljen razvoj slovenskega jezika in terminologije tudi z dostopnostjo študijskih vsebin v slovenskem jeziku.

Strategija internacionalizacije visokega šolstva in znanosti v RS do 2030¹⁵ jezik oziroma slovenski jezik v 32-stranskem dokumentu omenja 26-krat. V viziji izpostavlja »uravnoteženo jezikovno politiko in krepitev medkulturnih kompetenc«. V podpoglavju 2.2 *Odpravljanje administrativnih ovir za krepitev privlačnosti Slovenije kot destinacije za visokošolske učiteljice in učitelje ...* je na prvem mestu navedeno »odpravljanje jezikovnih ovir pri poučevanju in raziskovanju«. Na str. 28 ob večjezičnosti navajajo »skrb za slovenski jezik« kot nastajanje nove slovenske strokovne literature in strokovnih izrazov, tečaje slovenščine za tujce in lektorate na tujih univerzah ter spremljanje in raziskave slovenskega jezika. Ob tem bodo razviti pristopi »v zvezi z opredelitvijo jezikov učenja in poučevanja ob upoštevanju večjezičnosti«. V okviru Zavezništva evropskih univerz (str. 28) se bo oblikoval nabor programov v tujih jezikih, predvsem na podiplomski stopnji, ob čemer bo

zagotovljen razvoj slovenskega jezika in terminologije v visokem šolstvu in znanosti tudi z dostopnostjo študijskih vsebin v slovenskem jeziku. Dostopnost študijskih vsebin v slovenskem jeziku pri tem pomeni: individualne konzultacije ali vaje v slovenskem jeziku, študijska literatura ali povzetki predavanj v slovenskem jeziku in podobno. Visokošolski zavodi bodo poleg tega nudili podporo svojim študentom in osebju za učenje tujih jezikov ter mednarodnim študentom za učenje slovenskega jezika.

Na str. 32 navajajo tudi lektorate slovenskega jezika na univerzah po vsem svetu s pomembno vlogo pri promociji študija v Sloveniji, slovenskega jezika, kulture in Slovenije kot celote.

3 Definiranje pojma skrb za slovenski jezik

Pravno-formalne podlage varujejo status slovenščine kot uradnega jezika na vseh stopnjah izobraževanja. Eden od pogostejših ukrepov, ki ga resolucije in strategije s področja visokega šolstva in znanosti navajajo kot protiutež prizadevanju po internacionalizaciji (in znotraj nje tudi večjega deleža angleščine), je skrb za razvoj slovenskega jezika in strokovnega izrazja. Poseben pomen naj bi imeli tudi lektorati slovenskega jezika na univerzah po vsem svetu. Ker se taka dikcija ponavlja že desetletja, je treba najprej konceptualno razrešiti oba ključna pojma: *internationalizacija* in *skrb za jezik*. Kot je bilo ugotovljeno, je *internationalizacija*

¹⁵ Povezava: Vest o sprejetju strategije in povezava na dokument: <https://www.gov.si/novice/2023-03-24-sprejeta-strategija-internationalizacije-visokega-solstva-in-znanosti-v-republiki-sloveniji-do-2030/> (dostop 24. 5. 2023).

/.../ izrazito raznorodno, nestrukturirano in nejasno krovno poimenovanje in pojmovanje, ki zajema tudi protislovne interpretacije, /zato/ rešitve ne morejo biti enotne in vse ne zadevajo jezikovnih vprašanj. Težnje po internacionalizaciji v vseh pomenih se pri obravnavi vprašanja učnih jezikov v visokem šolstvu pogosto odražajo v razumevanju slovenskega jezika kot ovire pri tej internacionalizaciji, vendar je tako izhodišče neskladno s samo idejo internacionalizacije, ki naj bi vodila k evropski večjezičnosti in medkulturnosti, pa tudi s formalnopравnim statusom slovenščine kot uradnega jezika Republike Slovenije (Kalin Golob idr. 2014: 210).

Skrb za slovenski jezik je podobno kot *internationalizacija* označevalec, ki omogoča poljubne interpretacije. Prav zato smo ob začetku naše raziskave definirali, kako (po)skrbeti za slovenščino kot strokovni oziroma znanstveni jezik.

Odgovori so glede na splošno veljavna sociolingvistična spoznanja (npr. Giles idr. 1977) načeloma jasni. Za razvoj je treba zagotoviti: 1. zadosten (in čim večji) obseg rabe slovenščine v strokovnem in znanstvenem komuniciranju ter 2. zadostno (in čim boljše) znanje slovenščine vseh udeležencev v visokem šolstvu. V sodobni situaciji ta dva pogoja za nadaljnji obstoj in razvoj nista samoumevno in samodejno zagotovljena. Pogoja sta soodvisna. Z njima pa so povezani in iz njiju izpeljani drugi pomembni jezikovnonačrtovalni vidiki. Ker sta mednarodno znanstveno komuniciranje in internacionaliziran visokošolski prostor zaznamovana z večjezičnostjo, v kateri ima že dolgo (in nič ne kaže, da bi se to lahko prav kmalu spremenilo) posebno močen položaj angleščina, je zaskrbljenost za nadaljnjo vitalnost drugih jezikov v tem kontekstu razumljiva. Angleščina ni močna le v tem, da se res veliko uporablja, ampak je dominantna tudi v jezikovnoideološkem predstavnem svetu: v zavesti načrtovalcev in načrtovalk mednarodno povezanega, konkurenčnega visokega šolstva se zdi temeljni pogoj za doseganje ciljev – čeprav raziskave nedvoumnosti te predstave ne potrjujejo prav z visoko gotovostjo (prim. Soler-Carbonell idr. 2017; Shirahata in Lahti 2022).

Najboljši argument za ohranitev vloge nacionalnih jezikov v visokem šolstvu po vsej Evropi je dejstvo, da je izobraževanje v maternih jezikih načeloma najudobnejše in najučinkovitejše (prim. Kalin Golob idr. 2017). Seveda to drži posebej tam, kjer je materni jezik večine udeležencev in udeleženk visokega šolstva tudi uradni jezik okolja – kar hkrati pomeni, da so govorci in govorke drugih jezikov v takem visokošolskem okolju v slabšem izhodiščnem položaju, če že ne diskriminirani (diskriminirani ostanejo, če okolje ne poskrbi za neke vrste izravnalne ukrepe, povezane predvsem z učinkovitim učenjem uradnega jezika okolja in zagotavljanjem take ali drugačne jezikovnotehnološke podpore pri prevajanju in drugih oblikah medjezikovnega posredovanja).

Kot pomemben del skrbi za slovenski jezik v visokem šolstvu in znanosti se pogosto omenja predvsem skrb za slovensko terminologijo posameznih strokovnih in znanstvenih področij. V zvezi s tem se je v slovenskem prostoru v zadnjem času razvilo precej terminoloških orodij in platform, ki omogočajo in podpirajo

sodobnejšo terminološko in terminografsko dejavnost. Toda kljub tovrstnemu napredku ostaja dejstvo, da lahko terminologija dejavno obstaja in se razvija v nekem jeziku le tedaj, če se ta jezik redno in obsežno uporablja v visokošolskem, strokovnem in znanstvenem komuniciranju.

Skrb za slovenski jezik torej pomeni:

- dejavnosti, s katerimi zagotavljamo dovolj velik obseg strokovnega in znanstvenega pisnega in govornega komuniciranja v slovenščini;
- dejavnosti, s katerimi jezik nadgrajujemo z novimi poimenovalnimi in drugimi izraznimi sredstvi, potrebnimi za učinkovito pedagoško in znanstveno komuniciranje;
- dejavnosti, s katerimi zagotavljamo in nadgrajujemo jezikovno zmožnost vseh udeležencev in udeleženk visokošolskega procesa, ki jim omogoča učinkovito komuniciranje na določenem strokovnem področju.

Skrb za slovenski jezik v večjezičnem okviru pomeni vzpostavitev take jezikovne ureditve, v kateri bo zagotovljeno nemoteno in učinkovito komuniciranje z zadostnim obsegom rabe slovenščine za njen nadaljnji razvoj. Upošteva dva vidika jezikovne prakse, funkcionalnega in simbolnega, tako s stališča govorcev in govork kot s stališča ustanov. Temelji na splošnih načelih jezikovne rabe (ki so lahko dogovorjena in določena posebej), na pravilih (od zakonodaje RS do internih aktov ustanov) in na zagotavljanju jezikovne informiranosti vseh v univerzitetnem prostoru. Na podlagi načel, pravil in informiranosti pa je treba poskrbeti za učinkovit in razviden sistem odločanja o jezikovnih praksah, pravicah in obveznostih.

Pojem skrb za slovenščino je že vrsto let v uporabi tudi v zelo specifičnem pomenu. Gre za nacionalno pomembno nalogo na področju visokega šolstva: za financiranje uspešne mreže lektoratov slovenščine na tujih univerzah, ki je vsako leto opredeljeno s posebno pogodbo med ministrstvom in UL (Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, CSDTJ). Proračunska postavka »Skrb za slovenščino« pokriva tudi financiranje Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, namenjenega študentom in študentkam ter profesorjem in profesoriciam slovenščine na tujih univerzah, ter sofinanciranju mednarodnega slovenističnega znanstvenega simpozija Obdobja. To so dragocena sredstva, namenjena uveljavljanju slovenskega jezika (posredno pa tudi literature in kulture) v mednarodnem visokošolskem prostoru, a vendarle ta dejavnost ni neposredno povezana z ustreznim in učinkovitim upravljanjem jezikovne ureditve slovenskega visokošolskega prostora.

4 Slovenščina kot strokovni jezik na slovenskih univerzah

Ena izmed pogosto izraženih pobud, s katero naj bi zagotovili rabo in razvoj strokovne slovenščine na akademski ravni, je uvedba predmeta o strokovno-znanstveni slovenščini na vseh fakultetah slovenskih univerz.¹⁶ Ta ideja je bila zapisana že v resoluciji o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2007–2011,¹⁷ v aktualni resoluciji 2021–2025¹⁸ pa vpeljava in izdelava učnega načrta za tak predmet še vedno ostaja eden izmed ukrepov za doseganje cilja *razvijati sporazumevalno zmožnost v strokovnem jeziku*. Razlogov, da ideja v praksi ni zaživela, je več – glede na akreditacijske in organizacijske postopke bi bila uvedba izjemno zapletena, zaradi različnih profilov in potreb po (specializirani) jezikovni zmožnosti bodočih diplomantov pa ima ideja o enotnem predmetu zagotovo tudi vsebinske pomanjkljivosti. Študija o vpeljavi takšnega predmeta je bila objavljena že pred desetimi leti (Lengar Verovnik idr. 2013), avtorice pa so, izhajajoč iz ugotovitve, da ni mogoče postaviti enotnega učnega načrta, pripravile predlog tem, vsebin in žanrov, iz katerih bi fakultete lahko izbirale glede na študijsko področje. V študiji se je sicer pokazalo, da kljub pomanjkljivostim slovenščina kot strokovni jezik na univerzah ni zanemarljiva (Lengar Verovnik idr. 2013: 55), saj je bilo na treh slovenskih javnih univerzah in Univerzi v Novi Gorici pred desetletjem akreditiranih 72 predmetov, povezanih z razvojem kompetence strokovnega izražanja.¹⁹ Primerjalni pregled predmetnikov je pokazal, da se je v študijskem letu 2022/23 število še povečalo – izvajalo se je kar 143 predmetov, ki so, sodeč po naslovu, povezani s strokovnim izražanjem.²⁰ Premik je opazen predvsem na zdravstvenem področju, kjer je poudarek na komuniciranju s pacienti in v stroki, na humanističnih in družboslovnih fakultetah pa na medkulturnem (spo)razumevanju. Povečalo se je tudi število predmetov, ki obravnavajo tujo področno terminologijo, novih, ki bi proučevali strokovno slovenščino področja, pa je razmeroma malo. Ugotovitve niso presenetljive, saj univerzitetni predmeti sami po sebi prinašajo terminologijo področja, zmožnost razumevanja in tvorjenja strokovnih besedil pa študenti razvijajo ob usvajanju strokovnih vsebin pri različnih predmetih. To potrjujejo tudi rezultati anketne raziskave, izvedene v študijskem letu 2022/2023 pri projektu Empirična podlaga za digitalno podprt razvoj pisne jezikovne zmožnosti (PROP),²¹ s katero se je na slovenskih visokošolskih zavodih preverjala praksa pisanja besedil v slovenščini in podajanja povratnih informacij med študijskim procesom.²² Odgovori pedagogov, ki večinoma niso strokovnjaki za jezik, kažejo, da študenti pišejo

¹⁶ Nazadnje npr. pobuda Komisije za slovenski jezik v javnosti pri SAZU, poslana rektorjem slovenskih univerz 7. 6. 2022, povezava: https://www.sazu.si/uploads/files/57fb8d9c9de14adc9ded154d/Poziv%20slovenskim%20univerzam_SAZU.pdf (dostop 24. 5. 2023).

¹⁷ Povezava: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO50> (dostop 24. 5. 2023).

¹⁸ Povezava: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO123> (dostop 24. 5. 2023).

¹⁹ Gl. Prilogo A, dostopno na <https://www.fdv.uni-lj.si/obremenitve/projekttdokument.aspx?idp=7551&id=228> (dostop 24. 5. 2023). Primamo je bila priloga objavljena v Lengar Verovnik idr. (2013: 60).

²⁰ Gl. Prilogo B, dostopno na: <https://www.fdv.uni-lj.si/obremenitve/projekttdokument.aspx?idp=7551&id=228> (dostop 24. 5. 2023).

²¹ PROP, ARRS J7-3159, <https://www.cjvt.si/prop/#toggle-id-5> (dostop 24. 5. 2023).

²² Analiza je v pripravi, rezultati ankete bodo dostopni tudi na spletni strani projekta PROP.

različna besedila, skoraj vsi pedagogi pa ta besedila tudi pregledujejo in o njih dajejo povratne informacije. Pri tem poleg vsebine največ komentirajo prav neustrezno rabo terminologije, navajanje virov in zgradbo besedila, pa tudi jezikovno podobo in stilno neustreznost besedil. Rezultati kažejo, da se pedagogi precej posvečajo jezikovnim vidikom besedil, pogosto pa jezikovna podoba vpliva tudi na končno oceno pisnih izdelkov. Da je ta dejavnost izjemno pomembna, je potrdila tudi raziskava med doktorskimi študenti leta 2017 (Logar 2021): študenti mentorsko usmerjanje pri pisanju znanstvenih besedil (v celotnem študijskem procesu, ne le med doktorskim študijem) ocenjujejo za enako pomembno kot metodološko in vsebinsko vodenje, prav pisanje besedil med študijem (poleg branja znanstvenih besedil) ter navodila in popravke mentorjev pa so ocenili kot najpomembnejše dejavnosti, prek katerih so usvojili pisanje znanstvenih besedil.

Poleg pobud za uvedbo enotnega jezikovnega predmeta se na nekaterih fakultetah pojavljajo tudi potrebe po posebnih tečajih pisanja za študente. Ponekod se že izvajajo jezikovne aktivnosti v okviru obštudijskih dejavnosti in medpredmetno sodelovanje, ki se kaže kot ena izmed potencialno uspešnih metod povezovanja strokovnih in jezikovnih predmetov. Vendar je takšno sodelovanje možno le na fakultetah, kjer imajo zaposlene visokošolske učitelje za slovenski jezik, kar vključuje le manjši delež fakultet, zaradi administrativnih ovir pa takšno sodelovanje pogosto ni možno niti na teh. Medpredmetno sodelovanje je namreč praviloma možno izpeljati le pri predmetih istega programa, ki se izvajajo v istem letniku in istem semestru, sistemsko neurejene pa ostajajo druge možnosti in so tako vezane na projekte, obštudijske dejavnosti ali dodatno obremenitev slovenistov. Izkušnje kažejo (deloma pa jih potrjujejo tudi rezultati anketne raziskave projekta PROP), da bi si profesorji strokovnih predmetov na nejezikovnih programih želeli več sodelovanja s slovenisti pri vprašanih razvoja zmožnosti razumevanja in pisanja strokovnih besedil, upoštevajoč specifične študijskih programov, niso pa vsi naklonjeni uvedbi obveznega jezikovnega predmeta na fakultetah.²³ Na nejezikoslovnih študijskih smereh, kjer jezikovna izobrazba ni cilj, ampak je dobro jezikovno znanje le temelj za uspešno profesionalno delovanje, bi nadaljnje razvijanje jezikovne zmožnosti načeloma res moralo potekati hkrati ob usvajanju strokovnega znanja, torej ob recepciji strokovnih del in s pisanjem seminarских nalog, poročil, pripravo govornih prezentacij ipd. Pedagogi, ki nimajo jezikoslovne izobrazbe, se sicer z reševanjem jezikovnih težav lahko ukvarjajo le v omejenem obsegu in ob težavah pri pripravi diplomskih del pogosto študente usmerjajo na lektorje, ki pa se pri pregledu zaključnih del osredotočajo predvsem na pravopisno-slovnične napake, niso pa usposobljeni za svetovanje na drugih jezikovnih in besedilnih ravneh (kar je tudi posledica tega, da lektorske storitve ponujajo strokovnjaki zelo različnih profilov in se marsikdaj na strokovno področje besedila ne spoznajo). Glede na specifične potrebe po visokošolskih učiteljih za slovenski jezik na nejezikoslovnih smereh študija, pa tudi nedodelane didaktične usmeritve o tem, kako na visokošolski ravni smiselno razvijati sporazumevalno zmožnost, ne gre pričakovati, da se bodo fakultete samoiniciativno odločale za vpeljavo novega slovenističnega

²³ Gl. npr. prispevek Študentom škriplje materinščina, *Dnevnik*, 1. 10. 2020.

predmeta oziroma zaposlovanje pedagogov slovenistov. Smiselno se zdi razmišljati o drugačni sistemski rešitvi, ki bi omogočala usmerjeno sodelovanje jezikoslovcev s pedagogi drugih strok, tudi kot del pedagoških aktivnosti, npr. pri snovanju in pripravi na naloge iz pisanja, pregledovanju študentskih besedil, terminološkem svetovanju, razvoju nalog za odpravljanje specifičnih jezikovnih težav posameznih skupin študentov. To bi bilo na primer mogoče z ustanovitvijo t. i. jezikovnih centrov na univerzah, usposobljenih in pooblaščenih za razvoj visokošolske didaktike strokovne slovenščine in jezikovno, tako za slovenščino kot prvi in drugi/tuji jezik kot tuje jezike, tudi z uporabo vseh sodobnih jezikovnih tehnologij.

5 Redno vpisani tuji študenti na Univerzi v Ljubljani, Univerzi v Mariboru in Univerzi na Primorskem: usvajanje slovenskega jezika

Po podatkih UL število in delež vpisanih tujih študentov vsako leto narašča – od leta 2018/19 do 2021/22 je število naraslo z 2702 na 3558 oziroma s 7,3 na 9,9 % vseh vpisanih študentov UL. Podoben trend na nacionalni ravni kažejo tudi podatki SURS:²⁴ število tujih državljanov, vpisanih v programe terciarnega izobraževanja, je bilo v študijskem letu 2022/23 9426 (11,8 %), kar je za 10,2 % več kot leto poprej. Mednarodni študenti se vpisujejo v programe v angleščini in slovenščini, pri čemer za vpis v večino slovenskih programov ni posebnih jezikovnih pogojev. Dokazilo o znanju slovenščine je zahtevano le na nekaterih za vpis v 1. ali 2. letnik, ravni znanja glede na skupni evropski jezikovni okvir pa segajo od A2 do C2.²⁵

Univerze imajo skladno z zakonodajo, nacionalnimi programi, statuti univerz in cilji krepitve internacionalizacije akreditirane predmete za učenje slovenščine kot drugega/tujega jezika in redno vpisanim študentom omogočajo brezplačno učenje slovenščine. Na UL in UP (dodatno) pomoč pri vključevanju v slovensko okolje predstavlja program Leto plus, ki študentom programov s slovenskim učnim jezikom ob izpolnjevanju določenih pogojev omogoča enoletno podaljšanje statusa študenta.²⁶ Poleg tega posamezne članice izvajajo tutorstvo za tuje študente, ki vključuje tudi pomoč pri premagovanju jezikovnih težav, študentom so na voljo prosto dostopni spletni tečaji in plačljivi tečaji slovenščine, slednji tudi s prilagojenimi vsebinami za študentsko ciljno publiko. Kljub temu se v praksi pojavljajo različne težave pri vključevanju tujih študentov v študijski proces. V nadaljevanju prikazujemo problematiko, evidentirano na podlagi pogovorov z vodji mednarodnih pisarn in vodjo Leto plus UL ter izkušenj, pridobljenih pri delu v visokošolskem okolju in na CSDTJ.

²⁴ Povezava: <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/11121> (dostop 24. 5. 2023).

²⁵ Podatki o tem so dostopni na spletnih straneh univerz oziroma fakultet.

²⁶ Več o tem Klinar idr. 2022, <https://www.uni-lj.si/studij/leto-plus/>, <https://www.upr.si/si/studij--vpis/106-leto-plus/> (dostop 24. 5. 2023).

Pedagoški delavci pogosto opažajo, da študenti kljub potrdilom o znanju slovenščine oziroma udeležbi na organiziranih tečajih nimajo dovolj dobro razvite sporazumevalne zmožnosti za aktivno udeležbo v študijskem procesu. Po podatkih SURS večina redno vpisanih tujih študentov prihaja iz držav naslednic nekdanje Jugoslavije in tudi v Leto plus UL je vsako leto vključenih največ študentov iz teh držav (Klinar idr. 2022). Ti študenti imajo praviloma visoko razvito receptivno zmožnost, ne pa tudi produktivne, če se pred prihodom v Slovenijo slovenščine niso učili. Čeprav na tečajih skušajo sestaviti po predznanju čim bolj homogene skupine, po oceni UL in UP po končanih brezplačnih tečajih študenti večinoma dosežejo raven A2 do B1 (na UM pa B2), ki študentom ne omogoča vključevanja v študijski proces povsem brez jezikovnih prilagoditev. Poleg tega so tečaji zasnovani tako, da študente usposabljaajo za uspešno sporazumevanje za vsakdanje in študijske potrebe (spoznavajo npr. besedišče in sporazumevalne vzorce, povezane z organizacijo študija in študentskim življenjem), ne pa tudi (splošno) strokovnega jezika. Vsaj na UL je bilo do sedaj zaradi organizacijskih težav nemogoče oblikovati skupine, ki bi bile homogene po smeri študija, kar bi omogočalo prilagoditve pouka s specifičnimi gradivi, predmet Slovenščina kot tuji jezik – lektorat 3, ki bi nadgrajeval znanje, pa so izpeljali le dvakrat z manj študenti. Na lektorate zadnjih nekaj let sicer vpisujejo od 300 do 350 oseb letno, kar je manj od vpisanih tujih študentov, ki se v tečaj želijo vključiti, in je le manjši delež vpisanih tujih študentov (v povprečju 10 %), hkrati pa med letom opažajo razmeroma velik osip. Obiskovanje lektoratov torej niti ni dostopno vsem študentom niti ne zagotavlja optimalnega znanja slovenščine za študij. Da bi po enoletnem učenju slovenščine študenti dosegli višje ravni znanja, so na UL razvili pripravljalni spletni tečaj,²⁷ ki bi študentom omogočil, da se ob začetku študijskega leta vključijo v nadaljevalno skupino Lektorat 2 in v drugem semestru v Lektorat 3, a je bil tak tečaj izveden le leta 2022, 2023 pa ga zaradi organizacijskih, kadrovskih in vsebinskih težav niso izvedli.

Kako učinkovit ukrep so obstoječi tečaji slovenščine in možnost dodatnega študijskega leta, po doslej zbranih podatkih težko ocenimo, saj analiz o uspešnosti v tečaje vključenih študentov pri nadaljevanju študija še ni bilo. Dobra posredna informacija so poročanja študentov, da jim tečaji pri študiju pomagajo, veliko pa se jih v Leto plus vpiše prav po priporočilu kolegov, ki so bili v program vključeni.

Šibko znanje, o katerem poročajo s posameznih članic, in (pavšalne) ocene o neustreznosti jezikovnih tečajev so pogosto posledica napačnih pričakovanj o tem, katere vsebine se poučujejo na tečajih in kaj se študenti v tem času lahko naučijo. Tečaji slovenščine so usmerjeni v splošno jezikovno in ne specializirano znanje po strokah, ki ga študenti usvajajo na svojih študijskih programih. Zaenkrat na UL lektorji Leta plus niso bili vpeti v razvoj specifičnih gradiv za posamezne stroke (malo pobud, premalo kadra), čeprav se to zdi smiselna pot v prihodnje. Za tovrsten razvoj gradiv in tečajev strokovne slovenščine tudi za tuje študente pa je

²⁷ Take tečaje izvajajo tudi na UP, gl. <https://welcome.upr.si/student/prepare/preparatory-days/> (dostop 30. 10. 2023).

zagotovo potrebno sodelovanje jezikoslovcev in pedagogov drugih strok, zato se zdi, da bi univerze dolgoročno morale ponujati infrastrukturo, ki bi to sistemsko omogočala. To vlogo bi npr. lahko imeli že omenjeni jezikovni centri na univerzah, ki bi skrbeli tudi za izobraževanje kadra o tem, kako ravnati ob težavah zaradi pomanjkljivega jezikovnega znanja tujih študentov, saj so trenutno na fakultetah pedagogi pogosto prepuščeni lastni presoji, ki se po poročanjih giblje od preklopa v pouk v tujih jezikih (najpogosteje v angleščino, pa tudi v južnoslovanske jezike) do striktnega vztrajanja pri slovenščini brez prilagoditev ali pripravljenosti pomagati pri postopnem usvajanju jezika, tudi zaradi nepoznavanja zakonodaje, internih pravilnikov in izkušenj s pritožbami ali strahu pred njimi.

Z UL poročajo tudi o pogostih pritožbah zaradi nezadostnega znanja slovenščine študentov, vpisanih v programe z zahtevanim znanjem na ravni B2. To ni sporazumevalna zmožnost, primerljiva z zmožnostjo rojenih govorcev, kar bi morali pedagogi na začetku študija upoštevati. Po drugi strani pa drži, da so potrdila, ki jih študenti predložijo ob vpisu, pridobljena na različnih ustanovah in pogosto niso odraz realnega znanja. Zato bi bilo smiselno pripraviti seznam ustanov, pooblaščenih za izdajo veljavnih certifikatov znanja slovenščine, in/ali razviti prilagojene vstopne teste jezikovnega znanja za tuje študente.

6 Ugotovitve in priporočila

Slovenska jezikovna situacija, razprave in stališča o jeziku visokega šolstva in znanosti so primerljivi s stanjem v drugih državah: internacionalizacija kot osrednja strateška točka pobolonskega visokega šolstva še vedno ni udejanjena v konstruktivnem sobivanju večjezičnega visokošolskega področja. Ugotovitve raziskovalcev so si podobne: visokošolsko politiko vodi potreba po internacionalizaciji, ki je politično razumljena kot samoumeven znak kakovosti ter je operacionalizirana kot pridobivanje tujega osebja in študentov ob omogočanju mobilnosti lastnim študentom. Zato se angleščina privzema kot *lingua franca*.

Dobrih deset let po prvi študiji o jezikih visokega šolstva v Sloveniji je mogoče ugotoviti, da je bilo udejanjenih kar nekaj rešitev, in sicer predvsem pri jezikovnih tečajih za tuje redne in izmenjavne študent(k)e (npr. Leto plus, spletni tečaji), nabor predmetov v angleščini za izmenjavne študent(k)e, ki je hkrati tudi možnost izbirnih vsebin za domače; medpredmetno povezovanje; predmeti o strokovnem komuniciranju; tutorstvo; jezikovne tehnologije, ki omogočajo prevajanje predavanj, itd.

Jezikovna določila 8. člena Zakona o visokem šolstvu bi morale javne univerze operacionalizirati z jezikovnimi ureditvami, ki ne nastajajo mimo strategij internacionalizacije, temveč so z njimi povezane. Država in univerze morajo sredstva, namenjena internacionalizaciji, razumeti najprej kot podporo slovenščini: jezikovnim tečajem slovenščine za tuje (izmenjavne) študent(k)e in

pedagoško osebje; informacijski tehnologiji za prevajalnike, digitalizacijo slovenščine in razvoj terminologije v visokem šolstvu, predvsem pa organizacijo vseh teh dejavnosti. Prav razvoj jezikovnih tehnologij odpira vse več možnosti za sobivanje jezikov v visokem šolstvu, zato smo jo vključili tudi v naš predlog delne spremembe 8. člena.

Priporočila v nadaljevanju izhajajo iz potrebe po preseganju polarnosti med slovenščino in tujimi jeziki v slovenskem visokem šolstvu in znanosti. V zadnjih desetih letih se je izoblikovalo mnogo dobrih praks in strategij, ki omogočajo učinkovito izmenjavo ter vključevanje študentov in osebja, a so pogosto prepuščene samoiniciativnosti osebja v mednarodnih pisarnah, njihovi iznajdljivosti in volji. Prav zato bi univerze dolgoročno morale ponujati infrastrukturo, ki bi sistemsko omogočala kakovostno internacionalizacijo.

6.1 Priporočila za jezikovno upravljanje visokega šolstva

6.1.1 Pravno-formalni okvir

Upoštevajoč jezikovno situacijo in dosedanje razprave ob spreminjanju 8. člena Zakona o visokem šolstvu ter ugotovitve projekta Upravljanje jezikovne politike visokega šolstva: pregled stanja, dobrih praks in ukrepi, predlagamo možnost, ki bi omogočila večji nabor predmetov v tujem jeziku ter tako večjo mobilnost in internacionalizacijo, hkrati pa bi izvajalce in izvajalke predmetov na javnih univerzah zavezala k razvijanju strokovnega izrazja in omogočala slovenskim študentkam in študentom, da predavanjem, kadar se ta ne izvajajo v slovenskem jeziku, sledijo v slovenskem jeziku. Priporočilo sledi razvoju jezikovnih tehnologij, ki so že odprtokodno dostopne, predvsem razpoznavalnik govora za slovenski jezik in strojni prevajalnik za jezikovni par slovenščina – angleščina. Skrb za razvoj slovenskega jezika bi bila s črtanjem šestega odstavka odslej v celoti v pristojnosti visokošolskih zavodov, saj odpravlja obveznost pristojnega ministra iz leta 2004,²⁸ da to uredi v posebnem predpisu (kar sicer vse do danes ni bilo izvršeno). Tako se preseže tudi izgovor, da univerze čakajo na ta predpis in zato ne oblikujejo lastnih jezikovnih dokumentov. Po našem priporočilu bi se 8. člen glasil takole (dodano in odvezto je poudarjeno):

8. člen

(učni jezik)

Učni jezik je slovenski.

Visokošolski zavod lahko izvaja študijske programe ali njihove dele v tujem jeziku, pod pogoji, določenimi s statutom.

Če visokošolski zavod opravlja javno službo, se lahko v tujem jeziku izvajajo:

²⁸ Zakon iz leta 1993 te zahteve še ni imel, pojavi se v verziji leta 2004: [https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/51192#!/Zakon-o-visokem-solstvu-\(uradno-precisceno-besedilo\)-\(ZViS-UPB2\)](https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/51192#!/Zakon-o-visokem-solstvu-(uradno-precisceno-besedilo)-(ZViS-UPB2)) (dostop 2. 6. 2023).

- študijski programi tujih jezikov,
- deli študijskih programov, če pri njihovem izvajanju sodelujejo gostujoči visokošolski učitelji iz tujine ali je vanje vpisano večje število tujih študentov,
- študijski programi, če se ti programi na visokošolskem zavodu izvajajo tudi v slovenskem jeziku,
- **študijski programi ali njihovi deli, če je s tehničnimi sredstvi v slovenščini omogočeno sprotno spremljanje predavanj in opravljanje študijskih obveznosti.**

Visokošolski zavodi skrbijo za razvoj slovenščine kot strokovnega oziroma znanstvenega jezika. **O tem letno poročajo pristojnemu ministrstvu. Terminološki slovarji, ki nastanejo ob strokovno-znanstvenem delu, morajo biti odprto dostopni pod ustrezno licenco ter strojno berljivi v primerni računalniški obliki. Posebej so k temu zavezani izvajalci, ki uporabljajo tehnična sredstva za sprotno strojno prevajanje, ki so pred tovrstno izvedbo dolžni aktivno sodelovati pri posodabljanju terminologije za nemoteno prevajanje.**

Tujcem in Slovencem brez slovenskega državljanstva se omogoči učenje slovenščine.

Podrobnejši način skrbi za razvoj in učenje slovenščine določi minister, pristojen za visoko šolstvo.

6.1.2 Jezikovnostrateški dokumenti univerz in odgovornost univerz za jezikovni režim

Pri jezikovnem načrtovanju je nujna predvidljivost odločitev in protokolov pri (več)jezičnem komuniciranju, na drugi strani pa prožnost v realnih situacijah. Univerze morajo dejavno upravljati jezikovno načrtovanje in politiko, pri čemer se morajo ustrezno organizirati. Jezikovno načrtovanje in jezikovna politika univerz morata izhajati iz zavedanja celovitosti poslanstva univerze. Ta zajema kakovostno izobraževanje in raziskovanje, vpeto v mednarodni prostor, pa tudi nacionalne naloge, povezane s slovenskim jezikom, skupnostjo in državnostjo. Prav zato mora strategija internacionalizacije vsebovati operativno jezikovno strategijo. Internacionalizacija ne sme razumeti nacionalnega jezika kot ovire, ampak mora zagotoviti sobivanje jezikov ob celoviti podpori vseh predstavljenih elementov skrbi za slovenščino.

Za vključujočo večjezično podobo internacionaliziranega slovenskega visokega šolstva in hkrati njegovo odgovorno razmerje do slovenščine kot narodnega in državnega jezika bi bilo treba vzpostaviti učinkovit organizacijski okvir, ki bi zajel in omogočal vse za to potrebne dejavnosti. Glede na avtonomnost visokošolskih organizacij in njihovo specifičnost se sicer ne zdi realno, da bi vsem ustrežal popolnoma enak okvir. A skupni imenovalac je dejstvo, da mora biti za operativno

upravljanje jezikovnih zadev nekdo pristojen, odgovoren in usposobljen, najsi bo to posamezna oseba v okviru drugih delovnih nalog (na manjših ustanovah) ali pisarna z več zaposlenimi (na velikih univerzah). Vsi morajo biti seznanjeni s tem, da lahko pri takem pooblaščenem jezikovnem informatorju, informatorki oziroma jezikovni pisarni pridejo do vseh potrebnih informacij o jezikovni ureditvi svoje ustanove, možnostih jezikovnega izobraževanja, jezikovnih storitev, jezikovno-tehnološke podpore ipd.

Jezikovne pisarne bi s svojim delovanjem omogočale večjo prepoznavnost in učinkovitost že obstoječih specializiranih ustanov in teles za posamezne vidike jezikovnega načrtovanja, bodisi v okviru univerz bodisi drugih javnih ustanov; na UL sta taka Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik (organizacijsko del Filozofske fakultete) in Center za jezikovne vire in tehnologije (v sodelovanju šestih fakultet in v okviru Mreže infrastrukturnih centrov). Ti dve ustanovi v nekaterih segmentih svojega delovanja kot edini v Sloveniji opravljata tudi nacionalno pomembne naloge, zato bi bilo smiselno, da sta glede teh infrastrukturna podpora za ves slovenski visokošolski prostor.

6.1.3 Jezikovnotehnološke storitve

S hitrim razvojem tehnologij globokega učenja in velikih jezikovnih modelov (npr. GPT-4) lahko pričakujemo tudi hiter razvoj umetnointeligenčnih orodij in storitev, tako splošnih kot specializiranih za področje izobraževanja. Na to kaže dejstvo, da so univerze hitro reagirale na objavo orodja ChatGPT in sorodnih aplikacij z objavo priporočil pri uporabi umetne inteligence.²⁹ Nove možnosti umetne inteligence za upravljanje jezikovne politike visokega šolstva so tako izziv kot priložnost. V zvezi s tem so pomembni predvsem rezultati projekta Razvoj slovenščine v digitalnem okolju (financer Ministrstvo za kulturo, 2020–2023),³⁰ ki vključujejo razpoznavnik govora, strojni prevajalnik, terminološki portal, strojni povzemalnik in druga orodja s področja semantičnih jezikovnih tehnologij.

6.1.3.1 Upravljanje terminologij

Terminološki portal

V projektu je bil izdelan Slovenski terminološki portal,³¹ ki je dostopen tudi kot odprtokodna rešitev in v primeru več namestitev na različnih ustanovah deluje kot federacija portalov, kar pomeni, da je omogočeno hkratno iskanje po vsebinah vseh portalov, ki so povezani med sabo. Vsaka od univerz ali visokošolskih ustanov (ali

²⁹ Priporočila Univerze v Ljubljani: <https://www.uni-lj.si/mma/uisi/2023092013425344/?m=1695210173> (dostop 30. 10. 2023).

³⁰ Povezavi: <https://rsdo.slovenscina.eu/>, <https://www.slovenscina.eu/> (dostop 30. 10. 2023).

³¹ Povezava: <https://terminoloski.slovenscina.eu/> (dostop 30. 10. 2023).

drugih ustanov, tudi podjetij) lahko namesti svoj portal s svojo identiteto. Ob registraciji in prijavi portal omogoča tudi strojno luščenje terminoloških kandidatov iz specializiranih besedilnih korpusov, urejanje terminoloških slovarjev, zagotovljena je tehnična podpora za terminološko svetovanje, ki je v trenutni različici portala neposredno povezano s terminološko svetovalnico na ZRC SAZU.

Korpus akademske slovenščine in Nacionalni portal odprte znanosti

Korpus OSS (Open Science Slovenia) je besedilni korpus akademske slovenščine, ki je sestavljen iz besedil, dostopnih na Nacionalnem portalu odprte znanosti.³² Jezikovni načrti na univerzah naj vključujejo organizacijo in financiranje uporabe terminološkega portala (ali portalov) za sistematično terminološko delo po znanstvenih področjih. Univerze skrbijo za delovanje in sprotno polnjenje portala OSS oziroma svojih repozitorijev znanstvenih del. Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in inovacije skrbi za redno posodabljanje korpusa akademske slovenščine (preko infrastrukture CLARIN.SI).

6.1.3.2 Strojno prevajanje v realnem času

UL med letoma 2021–2024 izvaja projekt Online Notes (ON), namenjen razvoju sistema za avtomatizirano prevajanje slovenskih predavanj v tuje jezike. Razvoj poteka pod vodstvom Fakultete za računalništvo in informatiko v sodelovanju s Centrom za jezikovne vire in tehnologije UL. Cilj projekta je povečati dostopnost predavanj za tuje študente v Sloveniji in tujini ter za ciljne skupine s senzornimi oviranostmi: tujim študentom bo omogočeno spremljanje predavanj v slovenskem jeziku; prepisi predavanj v slovenskem jeziku bodo povečali dostopnost gluhim in naglušnim; izvlečki in posnetki predavanj, ki bodo dosegljivi preko posebnega portala, bodo dopolnjevali elektronska študijska gradiva.

6.1.3.3 Jezikovnotehnološki pripomočki za podporo pri pisanju znanstvenih besedil v slovenščini

Za pomoč pri pisanju znanstvenih besedil v angleškem jeziku obstaja vrsta pripomočkov, npr. Grammarly, InstaText itd. Za slovenščino podobnega pripomočka še ni. Z razvojem tehnologij globokega učenja, velikih jezikovnih modelov in drugih tehnologij je razvoj primerljivih aplikacij olajšan, zato je smiselno podpreti razvoj orodja za podporo pri pisanju znanstvenih besedil v slovenščini. Podobno bi bilo smiselno podpreti tudi razvoj specializiranih klepetalnih robotov.

³² Povezava: <http://openscience.si/> (dostop 30. 10. 2023).

7 Sklep

Zveze skrb za slovenski jezik, skrb za strokovno izrazje v slovenskem jeziku, razvoj strokovne slovenščine ipd., ki se desetletje pojavljajo v strateških dokumentih slovenske države, visokega šolstva in znanosti, je treba udejanjiti v organiziranem in podpornem okolju visokošolskih institucij. Pristojno ministrstvo lahko z namenskim financiranjem za organizirano okolje in povezovanje dejavnosti poskrbi, da bo kakovost visokega šolstva razumljena tudi kot skrb za slovenski jezik v visokem šolstvu in znanosti ter da internacionalizacija ne bo videna kot izginjanje slovenščine kot študijskega in znanstvenega jezika.

Literatura³³

Bolton, Kingsley in Kuteeva, Maria, 2012: English as an academic language at a Swedish university: parallel language use and the 'threat' of English. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 33/5. 429–447. DOI: <https://doi.org/10.1080/01434632.2012.670241>.

Darquennes, Jeroen, du Plessis, Theo in Soler, Josep, 2020: Language diversity management in higher education: towards an analytical framework. *Sociolinguistica* 34/1. 7–29. DOI: <https://doi.org/10.1515/soci-2020-0003>.

Delaney, Michael Skerrett, 2016: Moving the field forward: a micro–meso–macro model for critical language planning. The case of Estonia. *Current Issues in Language Planning* 17/1. 106–130. DOI: <https://doi.org/10.1080/14664208.2016.1126216>.

Dimova, Slobodanka, Hultgren, Anna Kristina in Jensen, Christian, 2015: English-medium instruction in European higher education: review and future research. Dimova, Slobodanka, Hultgren, Anna Kristina in Jensen, Christian (ur): *English-Medium Instruction in European Higher Education*. Berlin: De Gruyter Mouton. 317–324. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781614515272-016>.

Giles, Howard, Bourhis, Richard Y. in Taylor, Donald M., 1977: Towards a theory of language in ethnic group relations. Giles, Howard (ur.): *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London/New York: Academic Press. 307–348.

Jenkis, Jennifer, 2014: *English as a lingua franca in the international university: The politics of academic English language policy*. New York: Routledge.

Kalin Golob, Monika, Stabej, Marko, Stritar Kučuk, Mojca, Červ, Gaja in Kropivnik, Samo, 2014: *Jezikovna politika in jeziki visokega šolstva v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.

Kalin Golob, Monika, Stabej, Marko, Stritar Kučuk, Mojca in Červ, Gaja, 2012: *Primerjalna študija o učnem jeziku v visokem šolstvu v Republiki Sloveniji in izbranih evropskih državah: raziskava po javnem naročilu in pogodbi 3330-12-784015*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Center za družboslovnoterminološko in publicistično raziskovanje. <https://repozitorij.uni-lj.si/izpisgradiiva.php?Id=45426>. (Dostop 30. 10. 2023.)

³³ Spletni viri, uporabljeni pri posameznih poglavjih, so navedeni v opombah.

Kalin Golob, Monika, Stabej, Marko, Stritar Kučuk, Mojca, Červ, Gaja in Kropivnik, Samo, 2017: Stayin' Alive? National Language and Internationalisation of Higher Education. The Case of Slovenia. *Croatian Journal of Education* 19/4. 1059–1104.

Klinar, Marjeta, Pisek, Staša, Stritar Kučuk, Mojca in Šter, Helena, 2022: Poučevanje slovenščine za redno vpisane tuje študente na Univerzi v Ljubljani. Pirih Svetina, Nataša in Ferbežar, Ina (ur.): *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi in tuji jezik*. Obdobja 41. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 185–194. DOI: <https://doi.org/10.4312/Obdobja.41.185-194>.

Kuteeva, Maria in John Airey, 2014: Disciplinary differences in the use of English in higher education: reflections on recent language policy developments. *High Education* 67. 533–549.

Kuteeva, Maria, 2014: The parallel language use of Swedish and English. The question of "nativeness" in university policies and practices. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 35/4. 332–344.

Lengar Verovnik, Tina, Logar, Nataša in Kalin Golob, Monika, 2013: *Slovenščina kot strokovni jezik na slovenskih univerzah: pregled stanja ter razčlenitev pomena, načina in možnosti njene večje vključitve*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije. http://mk.arhiv-spletisc.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/raziskave-analize/slovenski_jezik/Slovenscina_kot_strokovni_jezik_na_slovenskih_univerzah_01.pdf. (Dostop 30. 10. 2023.)

Lo Bianco, Joseph, 2005: Including discourse in language planning theory. Bruthiaux, Paul, Atkinson, Dwight, Eggington, William, Grabe, William in Ramanathan, Vaidehi (ur.): *Directions in applied linguistics*. Bristol, Blue Ridge Summit: Multilingual Matters. 255–263. DOI: <https://doi.org/10.21832/9781853598500-022>.

Lo Bianco, Joseph, 2010: Strateški načrt za večjezičnost in večpismenost v Sloveniji. Ivšek, M. (ur.): *Pot k jezikovni politiki v izobraževanju*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 35–57.

Logar, Nataša, 2021: Writing in academic Slovene: state and origins of students' knowledge and skills. *Slovenski jezik – Slovene linguistic studies* 13. 85–105. DOI: <https://doi.org/10.3986/sjsls.13.1.05>.

Orduna-Nocito, Elena in Sanchez-García, Davinia, 2022: Aligning higher education language policies with lecturers' views on EMI practices: A comparative study of ten European Universities. *System* 104. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.system.2021.102692>.

Robertson, Susan L. in Kedzierski, Matt, 2016: On the move: Globalizing higher education in Europe and beyond. *The Language Learning Journal* 44/3. 276–291. DOI: <https://doi.org/10.1080/09571736.2016.1198100>.

Saarinén, Taina in Rontu, Heidi, 2018: University language policies: How does Finnish constitutional bilingualism meet the needs for internationalisation in English. *European Journal of Language Policy* 10/1. 97–119. DOI: <https://doi.org/10.3828/ejlp.2018.5>.

Saarinén, Taina in Taalas, Peppi, 2017: Nordic language policies for higher education and their multilayered motivations. *Higher Education* 73/4. 597–612. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10734-015-9981-8>.

Shirahata, Mai in Lahti, Malgorzata, 2022: Language ideological landscapes for students in university language policies: inclusion, exclusion, or hierarchy. *Current Issues in Language Planning* 24/3. 272–292. DOI: <https://doi.org/10.1080/14664208.2022.2088165>.

Skerrett, Delaney Michael, 2016: Moving the field forward: a micro–meso–macro model for critical language planning. The case of Estonia. *Current Issues in Language Planning* 17/1. 106–130. DOI: <https://doi.org/10.1080/14664208.2016.1126216>.

Soler-Carbonell, Josep, Saarinen, Taina in Kibbermann, Kerttu, 2017: Multilayered perspectives on language policy in higher education: Finland, Estonia, and Latvia in comparison. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 38/4. 301–314. DOI: <https://doi.org/10.1080/01434632.2016.1198356>.

Vila, F. Xavier, 2021: The hegemonic position of English in the academic field. *European Journal of language Policy* 13/1. 47–73. DOI: <https://doi.org/10.3828/ejlp.2021.5>.

JEZIKOVNA KRAJINA ZAVAROVANIH OBMOČIJ: ODRAZ PREVODNE POLITIKE V ENOJEZIČNEM IN VEČJEZIČNEM DISKURZU¹

Preučevanje jezikovne krajine prinaša nova spoznanja o prepletu večjezičnosti in enojezičnosti ter o vlogi prevajanja v tem kontekstu zlasti na napisih oziroma znakih v urbanem javnem prostoru. Pričujoča študija vprašanje odnosa med eno- in večjezičnim prevedenim diskurzom v slovenski jezikovni krajini premika na prostor zavarovanega območja, torej prostora, katerega primarna naloga je varovanje narave, ekosistemov in kulturne dediščine. Predstavljamo analizo znakov in napisov na dveh zavarovanih območjih, in sicer v Botaničnem vrtu Univerze v Ljubljani, ki ima status naravnega spomenika in je izobraževalna ustanova v slovenski prestolnici, in v Krajinskem parku Sečoveljske soline, ki ima status naravnega parka in se nahaja na uradno dvojezičnem območju. Obe zavarovani območji imata naravovarstveno in izobraževalno vlogo, hkrati pa podpirata tudi turizem, zato je na znakih v obeh jezikovnih krajinah mogoče zaznati različne vrste diskurza. Namen prispevka je raziskati preplet dejavnikov, ki vplivajo na eno- ali večjezičnost znakov in napisov na obeh zavarovanih območjih, osvetliti razloge za nabor jezikov, ki se na omenjenih napisih in znakih pojavljajo, ter analizirati prevodne strategije in njihov vpliv na diskurz.

Ključne besede: jezikovna krajina, diskurzna funkcija, zavarovano območje, večjezičnost, prevodne strategije

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave), ki ga je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

The linguistic landscape of conservation areas: A reflection of translation policy in monolingual and multilingual discourse

Studies of linguistic landscapes offer new insights into the interplay between multilingual and monolingual practices, as well as insights into the role of translation, often focusing on signs in urban public space. The present study examines the relationship between monolingual discourse and multilingual, translated discourse in the linguistic landscape of Slovenia, shifting the focus to conservation areas, i.e., spaces dedicated to nature conservation, the protection of ecosystems and preservation of cultural heritage. We present an analysis of signage in two conservation areas, the University of Ljubljana Botanical Garden, which has the status of a natural monument and is an educational institution located in the capital of Slovenia, and Sečovelje Salina Nature Park, which has the status of a nature park and is located in an officially bilingual area (Slovene and Italian). In both locations, nature conservation and education are priorities; however, both are also tourist sites and, as a result, different types of discourse can be identified in their signage. The aim of the paper is to explore the interplay of different factors contributing to monolingual or bilingual signage in both conservation areas, as well as to shed light on the choice of languages displayed on the signs, and to analyse the translation strategies used and their impact on the discourse displayed.

Keywords: linguistic landscape, discourse function, conservation area, multilingualism, translation strategy

1 Uvod

Globalizacija pospešuje stik med kulturami in jeziki, prevajanje pa v tem okviru predstavlja pomemben mehanizem ohranjanja kulturne in jezikovne raznolikosti. Preučevanje jezikovne krajine prinaša nova spoznanja o tem, kako se v javnem prostoru prepletata večjezičnosti in enojezičnosti, hkrati pa omogoča vpogled v vlogo in strategije prevajanja večjezičnih znakov. Študije jezikovne krajine se navadno osredotočajo na lokacije, kjer je stik med kulturami posebej poudarjen, kot so dvojezična okolja, stičišča migracijskih tokov, urbani prostor, zlasti tak, v katerem se odvijajo mednarodni poslovni oziroma politični stiki, ter turistične znamenitosti, ki privabijo mednarodne obiskovalce.

Pričujoča študija vprašanje odnosa med enojezičnim in večjezičnim oziroma prevedenim diskurzom v slovenski jezikovni krajini premika na prostor zavarovane območja, torej prostora, katerega naloga je varovanje narave, ekosistemov in kulturne dediščine. V prispevku predstavljamo vpogled v analizo znakov in napisov na dveh razmeroma različnih zavarovanih območjih, in sicer v Botaničnem vrtu Univerze v Ljubljani, ki ima status naravnega spomenika in je izobraževalna ustanova v slovenski prestolnici, in v Krajinskem parku Sečoveljske soline, ki ima status naravnega parka in se nahaja na uradno dvojezičnem območju. Obe zavarovani območji imata naravovarstveno in izobraževalno vlogo, hkrati pa podpirata tudi turizem, zato je na znakih in napisih v obeh jezikovnih krajinah mogoče zaznati različne vrste diskurza. Obe lokaciji sta prav tako že v svojem izhodišču zaznamovani z večjezičnostjo, ki na obeh lokacijah temelji na medkulturnih stikih, izhajajočih iz mednarodnih stikov. Ti obsegajo transnacionalne strokovne in znanstvene povezave obeh institucij, turizem, dodatno pa na večjezičnost vplivata tudi urbani značaj glavnega mesta (Botanični vrt UL) in uradna dvojezičnost (KP Sečoveljske soline).

Namen prispevka je primerjati enojezičnost in večjezičnost jezikovne krajine obeh zavarovanih območij in raziskati preplet dejavnikov, ki vplivajo na eno- ali večjezičnost znakov na obeh zavarovanih območjih. Prav tako želimo osvetliti razloge za nabor jezikov, ki se na omenjenih napisih in znakih pojavljajo, ter analizirati prevodne strategije in njihov vpliv na diskurz v jezikovni krajini.

V prispevku želimo odgovoriti na naslednji raziskovalni vprašanje:

1. Kako se v jezikovni krajini odraža prevodna politika Botaničnega vrta UL in KP Sečoveljske soline?
2. Na kakšne načine se v jezikovni krajini Botaničnega vrta UL in KP Sečoveljske podajajo informacije, namenjene uporabnikom različnih jezikovnih skupin?

2 Analiza jezikovne krajine

2.1 Koncept jezikovne krajine

Koncept »jezikovne krajine« sta prva vpeljala Landry in Bourhis (1997: 25), ki jezikovno krajino opredelita kot »jezik javnih prometnih znakov, reklamnih panojev, imen ulic, imen krajev, komercialnih znakov in javnih znakov na vladnih stavbah«. Kasnejši raziskovalci so definicijo razširili na nove vrste znakov, zlasti različnih elektronskih zaslonov (prim. npr. Gorter 2013: 191; Leimgruber 2017 itd.). Splošnejša definicija jezikovne krajine, ki jo predlaga Gorter (2007: 2), je raba jezika v pisni obliki v javnem prostoru.

Raziskave jezikovne krajine se torej osredotočajo na znake, kar pomeni, da je vprašanje, kaj je znak, osnovno metodološko vprašanje. Ena najbolj uporabljenih definicij v raziskavah jezikovne krajine, ki jo kot izhodišče privzemamo tudi v tem prispevku, je razmeroma široka opredelitev, ki jo je predlagala Backhaus (2006: 55); po njej je znak »sklop pisnega besedila v prostorsko opredeljivem okviru«. Backhaus (2006: 55) poudari, da je v okviru tako široke definicije znak lahko vse od z roko napisane nalepke do ogromnih reklamnih panojev. Blackwood (2015: 40) v zvezi z omenjeno definicijo znaka opozori na dejstvo, da je za kvantitativne rezultate ta opredelitev sicer uporabna, vendar ima svoje pomanjkljivosti (ne upošteva na primer velikosti znaka, njegove pozicije, širšega vizualnega vtisa ipd.).

Raziskave jezikovne krajine so se od prvih začetkov močno razširile in danes obsegajo zelo različne pristope, kar se odraža tudi v različnih modelih, ki se uporabljajo za klasifikacije znakov. Leimgruber (2017) navaja, da je eno najpogostejših kategorij avtorstvo znaka, v okviru katere se znaki delijo na »uradne« in »neuradne« (Backhaus 2007) oziroma »uradne« in »zasebne« (Landry in Bourhis 1997).

Druge vrste klasifikacije pogosto odražajo lokacijo in/ali naravo znaka. Bruyèl-Olmedo in Juan-Garau (2015: 602), na primer, navedeta vrsto podjetja oziroma

organizacije, ki je znak izobesilo, npr. bar, hotel, ali obliko, npr. izložba, smerokaz; Blackwood (2015: 41) jih klasificira po funkciji (ime podjetja, grafit, legenda).

2.2 Večjezična jezikovna krajina skozi perspektivo prevoda

Študije večjezičnih znakov poleg očitnih kategorij, kot so popis jezikov, število jezikov in razvrstitev jezikov na znaku, pogosto obsegajo tudi klasifikacijo vrste večjezičnosti, ki temelji na študiji Mechthild Reh (2004), ki je analizirala večjezičnost na znakih v ugandskem mestu Lira. Reh (2004) je na podlagi analize oblikovala štiri tipe večjezičnosti, ki se je pojavljala na znakih. Prvi tip je podvajanje, ki ga definira kot prikaz iste vsebine v več kot enem jeziku. Drugi tip je fragmentarna večjezičnost, pri kateri je v enem jeziku prisotna celotna vsebina, v drugega (ali druge jezike) pa so prevedeni le deli vsebine. Tretji tip je prekrivna dvojezičnost, kjer so nekateri deli vsebine v različnih jezikih enaki, drugi deli pa se pojavijo le v enem od jezikov. Četrty tip je komplementarna večjezičnost, kjer je v različnih jezikih navedena različna vsebina; kot ugotavlja Koskinen (2012), gre pri prvih treh tipih za različne prevodne strategije, četrty tip večjezičnosti pa ne vsebuje prevajanja. Klasifikacija Mechthild Reh (2004) je najpogostejša klasifikacija večjezičnosti, ki je bila uporabljena v kasnejših študijah večjezične jezikovne krajine (npr. Backhaus 2006; Kallen 2010; Bruyèl-Olmedo in Juan-Garau 2015; Amos 2017); model je v okviru prevodoslovja kritično razčlenila Kaisa Koskinen (2012), ki predlaga nekatere možne nadgradnje modela.

2.3 Študije jezikovne krajine v Sloveniji in v zamejstvu

Problematika jezikovne krajine slovenskega in zamejskega prostora je bila razčlenjena z več vidikov. Vprašanje jezikovne politike in javne rabe slovenščine ter drugih jezikov v ospredje postavljajo Snoj (2018), ki analizira javno rabo slovenščine na Nazarjevi ulici v Ljubljani, Gliha Komac idr. (2016), ki obravnavajo tematiko jezikovne krajine z vidika veljavne zakonske ureditve, in Šabec (2022), ki razčlenjuje rabo slovenščine in angleščine kot *lingue france* v Mariboru. Omenjene raziskave se osredotočajo na rabo zapisov imen podjetij, tudi glede na *Zakon o javni rabi slovenščine*. Ta namreč predvideva, da imajo državni organi in organi lokalnih samoupravnih skupnosti, javni zavodi, javna podjetja, druge osebe javnega prava ter politične stranke ime v slovenščini (9. člen, ki regulira poimenovanje pravnih oseb javnega prava).

Drug sklop študij jezikovne krajine, pri katerih se obravnava tudi raba slovenskega jezika, se navezuje na zamejstvo in vprašanja manjšine. Tako npr. Tufi (2016) med drugim razčlenjuje rabo slovenščine na tržaškem območju, Mezgec (2016) povzema daljšo študijo o rabi slovenščine v pokrajinah Trsta, Gorice in Vidma, Rasinger (2014) pa jezikovno krajino avstrijske južne Štajerske. Oba vidika povezuje primerjalna študija Marie Schlick (2003), ki se osredotoča na rabo angleškega jezika v imenih trgovin v Celovcu, Vidmu in Ljubljani.

Naša raziskava se osredotoča predvsem na situacije, ki se tičejo javne rabe slovenščine v turistično-izobraževalnih okoliščinah, ki so namenjene obiskovalcem iz Slovenije in iz tujine. Ta je obravnavana predvsem v 20. členu *Zakona o javni rabi slovenščine*, ki v prvi alineji določa naslednje:

(1) Javni opozorilni napisi, pisna ali govorna navodila, informacije in razglasi v Republiki Sloveniji so v slovenščini, kjer je to potrebno ali običajno, pa tudi v drugih jezikih.

Zaradi vedno številnejših globalnih izmenjav, ki potekajo na področju Slovenije, je tako oglaševanje postalo življenjskega pomena za vse, ki ne obvladajo slovenščine. Predvidevamo, da bo primerjava med osrednjeslovensko lokacijo in lokacijo na območju dvojezičnega ozemlja zato dala zanimive rezultate.

3 Gradivo in metodologija

V pričujočem prispevku je predstavljena raziskava, ki je del širše študije jezikovne krajine v slovenskem prostoru (gl. Mikolič Južnič in Pisanski Peterlin 2023). Analizirana je zbirka digitalnih fotografij različnih vrst znakov (v skladu z definicijo znaka, ki jo podaja Backhaus (2006: 55); gl. tudi razdelek 2.1) na dveh lokacijah, in sicer v Botaničnem vrt Univerze v Ljubljani (v nadaljevanju: Botanični vrt), ki ima status naravnega spomenika, in Krajinskem parku Sečoveljske soline – Parco Naturale delle Saline di Sicciole (v nadaljevanju Sečoveljske soline). Obe lokaciji sta zavarovani območji, kar pomeni, da hkrati predstavljata javni prostor kot institucionalno okolje, namenjeno izobraževanju, raziskavam, varstvu naravne in kulturne dediščine, drugotno pa je njuna funkcija tudi turistična in na nekaterih delih tudi komercialna, kar pomeni, da sta lokaciji, ki ju obiščejo tako domači kot tuji obiskovalci. Preplet različnih funkcij oblikuje jezikovno krajino obeh območij.

Fotografsko gradivo, uporabljeno v pričujoči raziskavi, je bilo zbrano med 15. januarjem in 15. marcem 2023 v okviru več obiskov omenjenih lokacij. Gradivo obsega fotografije vseh vrst znakov, iz pričujoče raziskave pa so izključeni znaki z imenom rastlin, ki obsegajo slovensko ime, latinsko botanično ime rastline in nekatere podrobnosti o kultivarjih ter znaki s ceno. Prav tako ta raziskava ne obsega znakov, na katerih so napisi slabše vidni zaradi vremenskih vplivov, ter znakov izrazitočasne narave. Ponovitve istega znaka so štete le enkrat.

Dodatni problem pri kvantifikaciji znakov predstavlja tudi oblika znaka. V pričujoči študiji se znaki, sestavljeni iz več delov, štejejo kot en znak, prav tako se kot en znak štejejo znaki, pri katerih so verzije v različnih jezikih prikazane na različnih tablah.

Znaki so bili klasificirani v kategorije glede na diskurzno funkcijo, jezike in vrste večjezičnosti. Posamezne kategorije so na kratko predstavljene v nadaljevanju.

- **Diskurzna funkcija:** Ker se analizirani znaki nahajajo na omejem, institucionalno vodenem zavarovanem območju, so njihove funkcije drugačne od širšega nabora funkcij znakov v javnem urbanem prostoru (za primer popisa različnih tipov znakov v javnem prostoru, gl. npr. Blackwood 2015: 41). Zato se je bilo smiselno opreti na študije jezikovne krajine v muzejih, kjer imajo znaki primerljive funkcije. V pričujoči raziskavi so bili znaki funkcijsko razvrščeni po klasifikaciji Kelly-Holmes in Pietikäinen (2016), v okviru katere se delijo na znake, ki imajo funkcijo upravljanja vedenja obiskovalcev (v tem prispevku jih poimenujemo upravni znaki), funkcijo naracije vsebine (v tem prispevku jih poimenujemo narativni znaki) in funkcijo prikaza vsebine. V pričujočem prispevku se znaki s funkcijo prikaza vsebine ne pojavljajo, saj gre za drugačen tip institucije, se pa pojavlja majhno število znakov, ki jih ni mogoče razporediti v kategoriji upravnih in narativnih znakov. Ti znaki so razvrščeni v kategorijo drugo in so na kratko opisani v razdelku 4.1. Prav tako se pojavlja majhen delež znakov, ki vsebujejo elemente narativne in upravne funkcije, ti so šteti v obe kategoriji.
- **Jezik:** Za vsak znak so zabeleženi vsi jeziki, ki se na njem nahajajo, njihova razvrstitev na znaku in potencialne tipografske specifike, npr. različna velikost ali oblika črk. Poleg verbalnih znakov so vključeni tudi piktogrami in znaki, ki vsebujejo tako jezikovne elemente kot piktograme.
- **Vrsta prevoda oziroma večjezičnosti:** Vsi znaki, ki vsebujejo več kot en jezik, so analizirani tudi z vidika modela Mechthild Reh (2004), predstavljenega v razdelku 2, in razvrščeni v eno od štirih kategorij, podvajanje, fragmentarnost, prekrivnost in komplementarnost.

Fotografski podatki se v pričujoči raziskavi dopolnjujejo s podatki, pridobljenimi z intervjujem z direktorjema obeh institucij. Intervjuja omogočata vpogled v razvoj prevodne politike obeh institucij in v razloge za jezikovno krajino na znakih. Podatki iz intervjujev so dopolnjeni tudi z informacijami na uradnih straneh obeh institucij.

4 Rezultati

4.1 Analiza znakov v jezikovni krajini

Vsak znak je bil najprej klasificiran glede na funkcijo, prisotnost jezikov in, kjer je bilo to smiselno, vrsto prevoda. Glede na funkcijo so bili znaki razdeljeni v kategorije narativni, upravni in drugo (gl. razdelek 3). Ker nekaj znakov vključuje tako elemente narativnosti kot upravne funkcije, so bili taki znaki uvrščeni v obe kategoriji, zato v tabelah pri seštevkih na kategorijo prihaja do manjših odstopanj. V kategoriji drugo so zajeti različni znaki, ki jih ni mogoče uvrstiti med narativne in upravne. Ti znaki so poimenovalni (imena rastlin in soli), tekst ob legendi, nalepke in oznake z informacijo o ceni in podobno ter znaki, ki vsebujejo le poezijo. Poimenovalni znaki in znaki z informacijo o ceni so izjemno številni in so si med seboj zelo podobni, kar pomeni, da njihova podrobnejša analiza ne bi prispevala pomembnih podatkov o prevodni politiki, zato so iz nadaljnje analize in kvantifikacije izpuščeni.

Zastopanost posameznikih jezikov na znakih glede na funkcijo in lokacijo

Izhodiščni podatki o prevodni politiki v jezikovni krajini so predstavljeni v tabeli 1, kjer je za vsakega od jezikov, ki se na znakih pojavljajo, navedeno število pojavitev glede na funkcijo (narativni in upravni) ter lokacijo (Botanični vrt in Sečoveljske soline).

	Botanični vrt		Sečoveljske soline	
	Narativni	Upravni	Narativni	Upravni
Slovenščina	78	47	47	56
Angleščina	66	31	35	40
Italijanščina	1	0	33	43
Nemščina	20	1	3	13
Francoščina	20	0	0	2
Španščina	/	/	0	2
Ruščina	/	/	0	2
Češčina	/	/	0	2
Slovaščina	/	/	0	1

Tabela 1: Jeziki na znakih glede na funkcijo in lokacijo

Poleg jezikov, navedenih v tabeli 1, se na znakih pojavljala tudi latinščina, ki v pričujoči študiji ni zajeta. Latinščina ima na znakih zlasti v Botaničnem vrtu namreč drugačno vlogo od drugih jezikov, saj se na njeni podlagi tvorijo latinizirana biološka poimenovanja, kar pomeni, da gre za strokovna imena in termine in ne za prevode v enakem smislu kot pri drugih jezikih (prim. tudi Mikolič Južnič in Pisanski Peterlin 2023 za natančnejšo razlago).

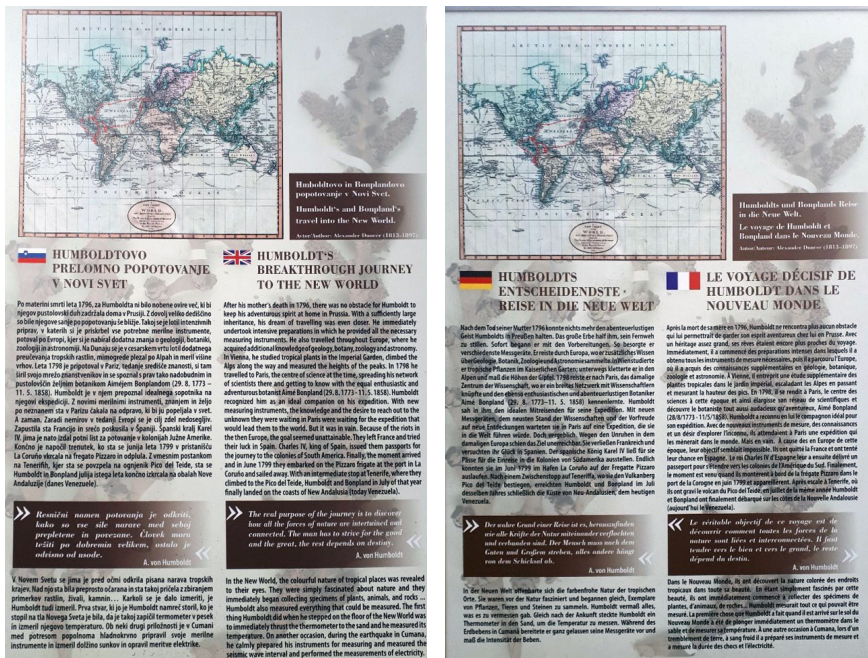
Vrsta prevoda oziroma večjezičnosti

Večjezični znaki so nadalje opredeljeni glede na vrsto večjezičnosti po kategorizaciji Mechthild Reh (2004), predstavljeni v razdelku 2.

	Botanični vrt		Sečoveljske soline	
	Narativni	Upravni	Narativni	Upravni
Podvajanje (polni prevod)	63	22	19	25
Fragment	8	3	12	16
Prekrivnost	/	1	7	1
Komplementarnost (večjezično pisanje)	/	/	/	/

Tabela 2: Klasifikacija večjezičnih znakov glede na vrsto prevoda

Kot je razvidno iz tabele 2, na znakih ni nobenega primera komplementarne večjezičnosti, kar pomeni, da se na vseh večjezičnih znakih pojavlja ena od treh kategorij prevoda, pri čemer prevladuje podvajanje oziroma polni prevod (gl. sliko 1).

Slika 1: Primer polnega prevoda na znaku iz Botaničnega vrta

Piktogrami

Znaki, ki se pojavljajo na obeh lokacijah, so glede na način podajanja informacij zelo raznoliki. Poleg besedilne vsebine se na njih nahajata tudi vrsta nebesednih, največkrat slikovnih vsebin, ki obsegajo zelo različne elemente, od ilustracij, shematskih prikazov, puščic, zemljevidov in fotografij, do standardiziranih simbolov z informativno ali vplivajnsko (ilokucijsko) vlogo, oziroma tako imenovanih piktogramov (gl. Backhaus 2005: 20), logotipov in sorodnih komercialnih grafičnih elementov, državnih in drugih uradnih simbolov itd. V nekaterih primerih logotipi in simboli vsebujejo tudi besedilne elemente.

V nadaljnji analizi se osredotočamo le na slikovne znake v obliki piktogramov, ki lahko nadomestijo ali dopolnijo znak z besedilno vsebino in informacijo oziroma navodilo naredijo dostopno govorcem različnih jezikov. Jasno je, da tudi druge vrste slikovni elementi na znakih, od fotografij do shem, legend, logov, puščic itd., omogočajo dostopnost informacij ne glede na jezikovno znanje, vendar so piktogrami specifični, saj se s povzemanjem vsebine najbolj približajo prevodu. V tabeli 3 so predstavljeni osnovni podatki o prisotnosti piktogramov na znakih na obeh lokacijah, slika 2 pa ilustrira primer kombinacije besedila in piktograma.

	Botanični vrt		Sečoveljske soline	
	Narativni	Upravni	Narativni	Upravni
Piktogram brez besedilne vsebine	/	/	/	1
Kombinacija piktograma in besedilne vsebine	1	12	3	29
Besedilna vsebina brez piktograma	78	37	41	29

Tabela 3: Uporaba piktogramov na znakih

Slika 2: Piktogrami v Sečovljskih solinah

Pomembno je izpostaviti, da se piktogrami pojavljajo skoraj izključno na upravnih znakih, ki upravljajo vedenje obiskovalcev. V kombinaciji z besedilno vsebino se pojavljajo na več načinov. V nekaterih primerih natančno povzemajo celotno besedilno vsebino na znaku in so na ta način podobni polnemu prevodu. V drugih primerih se vsebina piktograma delno prekriva z besedilno vsebino, pri čemer je eden od načinov izražanja bolj podroben kot drugi. Tak primer je na sliki 3, ki z besedilom nepooblaščenim osebam prepoveduje vstop, piktogram pa izraža splošno prepoved dostopa, ki ni omejena na nepooblaščen osebe. Tovrstni znaki so podobni fragmentarnemu prevodu.

Slika 3: Piktogram prepovedi dostopa iz Sečoveljskih solin

Pojavljajo pa se tudi primeri, pri katerih se piktogrami vsebinsko ne prekrivajo z besedilno vsebino, temveč to dopolnjujejo. V takih primerih, ki se pogosteje pojavijo na bolj kompleksnih znakih, piktogrami funkcionirajo podobno kot komplementarna večjezičnost po shemi Mechthild Reh (2004). Tovrstna kombinacija se pojavi na znaku, ki predpisuje obnašanje v času koronavirusne epidemije. Znak vsebuje besedilo »Obvezna uporaba/Mandatory use of« ter piktogram obraza z zaščitno masko in roke ter razkužila.

Druge vrste znakov

Poleg omenjenih večjezičnih znakov in piktogramov so del jezikovne krajine tudi novejši tipi znakov, ki so se začeli pojavljati z razvojem novih tehnologij. Med njimi velja omeniti zlasti dve posebnosti, in sicer multimedijske vsebine v Sečoveljskih solinah in QR-kode. Med multimedijske vsebine štejemo večjezične (poleg slovenščine so prisotne še angleščina, nemščina, italijanščina in francoščina) interaktivne vsebine, dostopne na računalniških zaslonih, ter slovenski video posnetek o solinah, ki se predvaja na lokaciji na ločenih zaslonih s podnaslovi v italijanščini, angleščini in nemščini.

QR-kode so vse pogosteje prisotne na znakih in omogočajo neposredno povezavo do spletnih vsebin, vezanih na določeno lokacijo, v več jezikih, v Sečoveljskih solinah npr. v slovenščini, italijanščini, angleščini in nemščini. Zaradi svoje specifičnosti znaki z multimedijsko vsebino in QR-kode niso bili zajeti v podrobnejšo analizo.

4.2 Prevodna politika

Prevodna politika Botaničnega vrta Univerze v Ljubljani

Kot je razvidno iz Odloka o razglasitvi Botaničnega vrta v Ljubljani za kulturni spomenik državnega pomena iz leta 2008, je Botanični vrt v slovenskem prostoru najstarejša kulturna, znanstvena in izobraževalna ustanova z neprekinjenim delovanjem od leta 1810 (za natančnejši vpogled v zgodovino Botaničnega vrta gl. Bavcon 2010). Po podatkih s spletnih strani Botaničnega vrta² ima vrt danes več kot 5500 različnih rastlinskih vrst. Vrt ima status naravnega spomenika, kar ga po veljavni zakonodaji (*Zakon o ohranjanju narave*) uvršča med ožja zavarovana območja.³

Kompleksnost jezikovne in prevodne politike Botaničnega vrta je njegov direktor, dr. Jože Bavcon, znanstveni svetnik, v intervjuju opisal tako skozi prizmo zgodovine kot tudi z vidika sedanjosti. Prvi jezik, ki ga je dr. Bavcon izpostavil kot ključnega zaradi same narave botanike, je latinščina, ki je imela v vrtu od nekdaj pomembno vlogo kot jezik znanstvene terminologije. Botanični vrt je sicer nastal v času Ilirskih provinc, kar pomeni, da so kulturne in jezikovne vezi te institucije s francoskim govornim področjem prisotne že od samih začetkov. Po odhodu Francozov je vrt deloval naprej v okviru avstrijske monarhije, s čimer se je okrepila vloga nemškega jezika. Dejavnost vrta v nadaljnjih zgodovinskih obdobjih ni bila nikoli prekinjena. Takoj po ustanovitvi Univerze v Ljubljani je leta 1920 prešel pod njeno okrilje in v okviru Univerze v Ljubljani deluje še danes. Vrt je bil od samih začetkov kot naravoslovna in znanstvena ustanova vpet v mednarodni prostor in to vsekakor ostaja tudi danes. Dr. Bavcon je poudaril vlogo angleščine v mednarodni komunikaciji v sedanjem času, ki jo primerja z vlogo latinščine v preteklosti. Mednarodna vpetost vrta se kaže na številnih ravneh, od izmenjave semen, prek članstev v številnih mednarodnih mrežah, organizacijah in projektih, do delovanja v okviru Univerze, znanstvenega dela in obiskov vabljenih gostov iz tujine ter tujih turistov. Del dejavnosti poteka prek pošte in v zadnjih desetletjih tudi prek spleta, velik del pa se seveda odvija tudi v živo. Vrt obiskujejo turisti z zelo različnih delov sveta, tudi z drugih kontinentov. Med evropskimi povezavami je dr. Bavcon izpostavil zanimanje strokovnjakov in laikov iz Velike Britanije, ki je v obdobju po Brexitu nekoliko oteženo, povezave s sorodnimi nemškimi institucijami, ki izhajajo še iz časov nekdanje skupne države avstro-ogrske monarhije, tradicionalno sodelovanje s Francijo, ki se prav tako navezuje na zgodovinske povezave, povezave z zagrebškim in beograjskim botaničnim vrtom ter obisk italijanskih turistov, za katere opaza, da so v zadnjih letih posebej številni. Poudaril je, da so zlasti v poletnem času v Botaničnem vrtu prisotni številni tuji obiskovalci. Dr. Bavcon je jezikovno in prevodno politiko Botaničnega vrta z vidika sedanjosti

² V času nastanka članka sta bili aktivni dve spletni strani s podatki o Botaničnem vrtu. Podatki s spletnih strani so povzeti po obeh, in sicer <http://www.botanicni-vrt.si/> (dostop 30. 11. 2023) ter <https://www.nativefloragarden.com/> (dostop 30. 11. 2023).

³ Gl. <https://www.gov.si teme/naravni-parki-naravni-rezervati-in-naravni-spomeniki/> (dostop 30. 11. 2023).

predstavil z različnih zornih kotov, od znanstvenih in strokovnih publikacij v knjižni obliki, vodenih ogledov, predstavitvenih brošur, spletne strani in znakov v samem vrtu. V zadnjih desetletjih je prevodna politika Botaničnega vrta zelo sistematično usmerjena vsaj v dvojezičnost, ki jo vedno predstavljata na prvem mestu slovenščina kot uradni jezik in angleščina kot jezik komunikacije v mednarodnem prostoru. Kadar je mogoče, zlasti ko gre za večje projekte in kjer to dopuščajo sredstva, se dvojezičnost nadgrajuje v večjezičnost. Dvojezičnost in, kjer je to mogoče, tudi večjezičnost se v Botaničnem vrtu odražata skozi različne vrste publikacij: znanstvene in strokovne publikacije v knjižni obliki so v večinioma že več desetletij dvojezične, slovenske in angleške, pri čemer se je izoblikoval zelo specifičen dvojezični način objave, kjer je na levi strani prisoten slovenski tekst, na desni pa vzporeden angleški tekst. Nekatere publikacije so večjezične, knjiga 200 let botaničnega vrta v Ljubljani je tako npr. izšla v petih jezikih, slovenščini, italijanščini, francoščini, nemščini in angleščini. Pri knjižnih publikacijah so besedila prevedena iz slovenščine.

Dr. Bavcon je izpostavil tudi večjezičnost pri vodenih obiskih vrta. Ti so za slovenske obiskovalce seveda organizirani v slovenskem jeziku, za vodene obiske iz tujine pa poskušajo poiskati posameznike, ki lahko ogled vodijo v tujem jeziku, ki ustreza jezikovnemu znanju konkretne skupine obiskovalcev. Večjezičnost zaposlenih, tudičasne študentske pomoči, je tako pomemben element pri zagotavljanju kvalitete obiska. Pri obisku posameznikov, ki ni voden, so pomemben dejavnik znaki in panoji, ki so prav tako večinoma dvojezični. Med njimi izstopata razstava o Alexandru von Humboldtju s štirijezičnimi plakati v slovenščini, angleščini, nemščini in francoščini ter razstava ameriškega inštituta Smithsonian iz Washingtona D.C., ki je bila iz angleščine prevedena v slovenščino in pri kateri so bili prevodi prilagojeni slovenskemu botaničnemu prostoru, saj so bile za primer z dovoljenjem avtorja razstave izbrane slovenske rastlinske vrste.

V sodobnem času je pomembna tudi predstavitev na spletu. Pogled na prvotno spletno stran Botaničnega vrta⁴ nam pokaže, da je bila ta izvirno zastavljena v šestih jezikih, osnovna v slovenščini, poleg tega še italijanska, francoska, angleška, nemška in španska, vendar druge različice niso popolne, tudi angleška ne, pri nekaterih pa so prevedene le naslovne kategorije. Dr. Bavcon je poudaril, da je pri spletnih straneh za doseganje večjezičnosti z njihovega vidika dobra tehnična rešitev pomoč spletnih prevajalnikov.

Prevodna politika Krajinskega parka Sečoveljske soline

Krajinski park Sečoveljske soline upravlja podjetje SOLINE Pridelava soli d. o. o., katerega naloga je, da varuje in trajno ohranja naravno in kulturno dediščino na območju parka ter prideluje sol na tradicionalen način. Občina Piran je z občinskim

⁴ Povezava: <http://www.botanici-vrt.si/>. (Dostop 30. 11. 2023.)

odlokom zavarovala območje leta 1990, leta 2001 pa je bil krajinski park zavarovan na ravni države z *Uredbo o Krajinskem parku Sečoveljske soline*. Seveda pa so soline veliko starejše: prvi zapisi o njih segajo v leto 804, večje razvojne prelomnice so bile v 14. stoletju, ko se je spremenil postopek pridobivanja soli, ki se je ohranil do dandanes, v 19. stoletju, ko se je obseg bistveno povečal, ter v začetku 20. stoletja, ko so optimizirali postopke pridobivanja soli. Na območju Lera pridobivanje soli poteka neprekinjeno še danes, na območju Fontanigge pa so proizvodnjo opustili ob koncu 60. let 20. stoletja (Škornik idr. 2022). Kot je navedeno na spletni strani Sečoveljskih solin,⁵ so cilji krajinskega parka »varstvo narave, ohranitev izjemnih naravnih in kulturnih vrednot, varstvo avtohtonih, redkih in ogroženih rastlinskih in živalskih vrst, naravnih ekosistemov in značilnosti nežive narave ter ohranitev in nega kulturne krajine«.

Ker so dandanes Sečoveljske soline del aktivnosti podjetja SOLINE Pridelava soli d. o. o., se njihove aktivnosti kombinirajo z aktivnostmi drugih enot podjetja, kot so proizvodnja (soli), trženje, nabava in logistika itd. V parku so poleg območja proizvodnje soli in drugih produktov solin razstavni prostor, muzej, trgovina, termalno središče Thalasso SPA Lepa Vida itd. (Škornik idr. 2022).

Kot je v intervjuju, ki je povzet v nadaljevanju, pojasnil direktor podjetja Klavdij Godnič, je v Krajinskem parku Sečoveljske soline jezikovna oziroma prevodna politika kompleksna, se razlikuje na različnih območjih krajinskega parka in se je spreminjala skozi čas. Poleg tega se pri različnih aktivnostih oziroma na različnih delih krajinskega parka uporablja različna prevodna politika in se torej večjezičnost odraža različno. Poudaril je, da je izvirni jezik vseh napisov in publikacij slovenščina, ki se nato prevaja v različen nabor tujih jezikov.

Krajinski park se nahaja na dvojezičnem slovensko-italijanskem območju, zato sta bila v solinah in kasneje v krajinskem parku desetletja v načelu prisotna oba jezika. To od upravljalcev parka zahteva tudi zakonodaja, ki regulira rabo jezika na dvojezičnih območjih. Tako je tudi danes italijanščina dosledno prisotna na vseh ravneh, od znakov v parku do vabil in dopisov, ki jih uprava pošilja v javnost. Uporaba drugih tujih jezikov po drugi strani ni predpisana s strani države in je prepuščena odločitvam upravljalca.

Angleščina se je začela pojavljati oziroma dodajati slovenščini in italijanščini razmeroma zgodaj, vendar predvsem zaradi trženja proizvodov v tujini, v samem parku pa je postala na znakih bolj prisotna šele po letu 2011, ko so bili uspešni pri pridobivanju več evropskih projektov. G. Godnič je pojasnil, da je bila med zahtevami za izvedbo projektov tudi uporaba angleščine (na znakih, spletni strani, zloženkah itd., seveda pa tudi v sami projektni dokumentaciji) kot najbolj splošno razširjenega tujega jezika. Angleščina je dandanes v parku navadno prisotna v trijezični kombinaciji (skupaj s slovenščino in italijanščino), poleg tega pa se pri komercialnih aktivnostih pojavlja tudi izključno v kombinaciji s slovenščino: tako

⁵ Povezava: <https://www.kpss.si/>. (Dostop 30. 11. 2023.)

so npr. v trgovini napisi na in ob vseh izdelkih v slovenščini in angleščini. Izdelki se sicer za prodajo na specifične trge včasih prilagajajo tudi jezikovno (npr. za nemško govoreče trge so na željo dobaviteljev napisi na izdelkih tudi v nemščini).

Ob zgoraj omenjenih treh jezikih se na znakih v krajinskem parku, še bolj pa na posnetkih in interaktivnih besedilih v multimedijški dvorani (ki sicer niso zajeta v to študijo), pogosteje pojavljata nemščina in francoščina. Nemščina se izdatno pojavlja tudi na spletni strani. Jezika sta bila izbrana na podlagi števila obiskovalcev, ki jezik uporabljajo: Sečoveljske soline letno obišče okrog 50.000 obiskovalcev, od katerih je 70 % tujcev, 30 % pa Slovencev. Med tujci izrazito prevladujejo Italijani in Nemci oziroma Avstrijci, zato se v mejah razpoložljivih sredstev vsebine pripravljajo tudi v teh jezikih.

Do nedavnega (vojne v Ukrajini) so bili številni tudi rusko govoreči gostje, trenutno pa so pri vrhu lestvice še francosko govoreči obiskovalci. Obiskovalci ostalih držav načeloma uporabljajo angleška besedila, lahko pa skenirajo tudi QR-kode, ki so prisotne na številnih tablah po krajinskem parku in pridobijo besedila, strojno prevedena v celo vrsto jezikov.

Pomembne razlike se v zvezi s prevodno politiko izkazujejo med statičnimi vsebinami v krajinskem parku in nekoliko bolj dinamično spletno stranjo ter zlasti zelo dinamičnimi potrebami različnih besedil za trženje. Table in napisi v krajinskem parku so nastali v sklopu projektov in so jih prevedli profesionalni prevajalci: teh napisov načeloma ne spreminjajo, temveč jim ob zamenjavi zaradi dotrajanosti dodajajo QR-kode, s katerimi obiskovalci dostopajo do dodatnih vsebin.

Besedila, ki nastajajo za potrebe spletne strani in trženja (vključno z napisi na izdelkih in v trgovini) ter za glasovno vodenje po krajinskem parku, se pogosteje spreminjajo oziroma dopolnjujejo. V zvezi z avtorstvom teh prevodov je g. Godnič izpostavil tudi različne pristope k prevajanju, ki izvirajo iz omejenih finančnih sredstev za vzdrževanje spletnih strani. Za italijanske in angleške prevode je sodelovanje s profesionalnimi prevajalci že ustaljeno, pri bolj priložnostnih prevodih v francoščino in nemščino pa si v zadnjem času pomagajo tudi s strojnim prevodom in profesionalno revizijo besedila.

Dodatna komponenta večjezičnosti, ki jo je izpostavil g. Godnik, so vodeni skupinski ogledi, ki jih prav tako ponujajo v izbranih petih jezikih (slovenščini, italijanščini, angleščini, nemščini in francoščini).

5 Razprava

Prvo raziskovalno vprašanje se osredotoča na odraz prevodne politike v jezikovni krajini Botaničnega vrta in Sečoveljskih solin. Pregled zbranih podatkov pokaže kompleksno sliko, ki se odraža v rabi enojezičnih in večjezičnih znakov in je v

nadaljevanju razčlenjena skozi prizmo najpogostejše rabljenih jezikov (gl. tabelo 1) in njihovega kulturnega, družbenega in zgodovinske vpliva. Pri tem je posebna pozornost namenjena francoskemu jeziku, ki je imel zlasti v Botaničnem vrtu zgodovinsko pomembno vlogo; specifična zgodovinska in družbena vloga italijanskega jezika v Sečoveljskih solinah je namreč že bila obravnavana v Mikolič Južnič in Pisanski Peterlin (2023).

5.1 Jeziki v jezikovni krajini

Slovenščina

V jezikovni krajini obeh lokacij se izrazito zaznava sistematična in dosledna raba slovenščine. Na enojezičnih znakih je skoraj v vseh primerih uporabljena slovenščina.⁶ Prav tako je na večjezičnih znakih vedno prisotna tudi slovenščina, in kjer je mogoče govoriti o zaporedju,⁷ se slovenščina dosledno pojavlja na prvem mestu, prav tako je v primerih, ko obstajajo tipografske razlike (velikost in oblika črk, barve), slovenščina bolj poudarjena (za natančnejši pregled tipografskega poudarka, gl. Mikolič Južnič in Pisanski Peterlin 2023). Takšna raba po eni strani gotovo odseva uradni status slovenskega jezika, po drugi strani pa predvsem tudi zavedanje pomena rabe slovenščine v javnem prostoru. Očitno je, da gre za dobro premišljen in uveljavljen pristop k podajanju informacij, ki priča o tem, da obe instituciji skrbita za razvoj in vlogo slovenskega jezika na svojih področjih. Izsledki prejšnjih raziskav javne rabe slovenščine pogosto kažejo, da je ta v Sloveniji v nekaterih okoljih zlasti na komercialnih znakih včasih nekoliko potisnjena v ozadje (prim. npr. Gliha Komac idr. 2016; Meden in Zadnikar 2009; Snoj 2018). Rezultati pričujoče raziskave pričajo o povsem nasprotnem: jezikovna krajina obeh institucij odraža skrb za ustrezno rabo slovenskega jezika, ki je postavljena v ospredje.

Z vidika večjezičnosti je pomembno dejstvo, da je slovenščina pri veliki večini znakov izvirni jezik. Pomembna izjema je razstava ameriškega inštituta Smithsonian v Botaničnem vrtu, ki je bila prevedena in z dovoljenjem avtorja tudi prirejena za slovenske razmere. Prilagoditve so bile vsebinske in obsežne, saj so bile na znakih omenjene razstave v prevodu vključene rastline in razmere, tipične za slovenski prostor, pri čemer pregled tabel pokaže, da je ustrezno bil vsebinsko prilagojen tudi angleški izvirnik. Prav tako je treba izpostaviti postavitev jezikov na znakih omenjene razstave: na razstavi je slovenščina dosledno na prvem mestu, prav tako je tipografsko bolj prominentna z vidika velikosti in oblike črk.

⁶ Edini izjemi sta dva znaka, napis in plakat, ki oglašujeta mednarodna projekta, po eden na vsaki lokaciji, prim. tudi Mikolič Južnič in Pisanski Peterlin 2023.

⁷ V nekaterih primerih je ista vsebina v različnih jezikih podana na ločenih znakih. V teh primerih ni mogoče sklepati o zaporedju.

Angleščina

Glede na dominantno vlogo angleščine v sodobnem svetu ni presenetljivo, da je v študijah jezikovne krajine skoraj neizogibna omemba njenega statusa kot *lingue france* (prim. npr. Bruyèl-Olmedo in Juan-Garau 2009; Edelman 2014; Leimgruber 2017; Probirskaja 2017; Robinson-Jones 2022). Bruyèl-Olmedo in Juan-Garau (2009: 387) izpostavljata pomemben vidik študij jezikovne krajine v večjezičnem kontekstu: prav prisotnost angleščine v jezikovni krajini je vidni dokaz vpliva globalizacije na rabo jezikov, kajti vse večja prisotnost angleščine pogosto prinaša negativne posledice na rabo drugih jezikov, kar se odraža tudi na večjezičnih znakih.

Analiza znakov v jezikovni krajini obeh lokacij je brez dvoma potrdila vlogo angleščine kot *lingue france*: v Botaničnem vrtu je prisotna na vseh večjezičnih znakih, v Sečoveljskih solinah pa je prisotnost angleščine primerljiva z italijanščino, ki jo na dvojezičnem območju predpisuje zakonodaja. Poleg že omenjene prevlade angleščine kot jezika mednarodne komunikacije njeno prisotnost na obeh lokacijah brez dvoma dodatno spodbuja vpetost obeh institucij v evropske okvire in projekte EU, kjer se raba angleščine spodbuja ali je celo zahtevana, kot je v intervjuju poudaril g. Godnič. V tem kontekstu je očitna krepitev vloge angleščine v Sečoveljskih solinah v zadnjem desetletju, kot izhaja iz intervjuja. V Botaničnem vrtu je pri angleščini poleg njene vloge kot *lingue france* nezanemarljiva tudi tradicionalna povezanost Botaničnega vrta z Veliko Britanijo, kjer imajo tovrstne institucije dolgo tradicijo, kar prav tako izhaja iz intervjuja.

Italijanščina

Italijanščina je zagotovo jezik, glede uporabe katerega se obravnavani lokaciji najbolj razlikujeta. Kot jezik okolja oziroma drugi uradni jezik je italijanščina v Sečoveljskih solinah prisotna v prvi vrsti zaradi zakonskih predpisov, ob tem pa tudi zaradi množičnosti italijansko govorečih turistov, ki obiskujejo krajinski park. Po drugi strani pa je v Botaničnem vrtu skorajda popolnoma odsotna kljub dejstvu, da so italijanski gostje drugi po številu obiskov v prestolnici.

Italijanščina je na znakih v Sečoveljskih solinah skoraj brez izjeme na drugem mestu za slovenščino, poleg tega pa je na večjezičnih znakih prevod v italijanščino skoraj izključno polni prevod, v angleščini pa včasih fragmentarni, in to celo na istem znaku: na primer, samo v italijanščino je na večini upravnih znakov prevedeno ime krajinskega parka, »Krajinski park Sečoveljske soline – Parco naturale delle Saline di Sicciole«. Ob tem je bilo v intervjuju povedano, da v Sečoveljskih solinah dosledna souporaba slovenščine in italijanščine ni omejena na jezikovno krajino, temveč je, v skladu z jezikovno politiko na dvojezičnem območju, dvojezičnost dosledno uporabljena na vseh ravneh javne in zasebne formalne komunikacije: poleg znakov tudi v dopisih, na izdelkih, tehničnih podatkih, reklamah ipd., prevodi pa so vedno delo profesionalnih prevajalcev. Poudariti velja dejstvo, da je

bila italijanščina na tem območju močno prisotna tudi skozi zgodovino, kar pomeni, da velik del izrazja, ki se uporablja za proces pridelave soli ipd., in celo krajevna imena na lokaciji izhajajo iz italijanščine (npr. Lera, Fontaniggie, petola ipd.).

Francoščina

Zastopanost francoščine v jezikovni krajini obeh izbranih lokacij je zanimiva: med tem ko se v Sečoveljskih solinah pojavi le na dveh znakih z upravno funkcijo, je v Botaničnem vrtu sistematično prisotna na dvajsetih narativnih znakih štirijezične razstave, posvečene 250-letnici rojstva Alexandra von Humboldta, kjer se na znakih pojavlja v paru z nemščino (gl. sliko 1).

Za razliko z nemščino in italijanščino med francoščino in slovenščino nikoli niso obstajali direktni jezikovni stiki: še sposojene besede iz francoščine smo dobili večinoma prek nemščine (gl. Snoj 2016; Schlamberger Brezar 2011), razen v času Ilirskih provinc med 1809 in 1813. Fran Zwitter (1964: 26) pojasnjuje:

Francoska zasedba je vojaška zasedba; Francozi ravnaajo zelo korektno in nimajo namena spreminjati deželnih ustanov v skladu z revolucionarnimi načeli. To je razvidno iz njihovih ljubljanskih progasov, objavljenih tudi v slovenskem »deželnem jeziku«.

O rabi jezika Šumrada (2007) zapiše, da je glede t. i. »deželnega jezika« obstajala dilema, za kateri jezik gre in če se v celotnih Ilirskih provincah pojavlja le en ilirski jezik. Pri tem poudari vlogo Zoisovega kroga in predvsem Vodnika pri zavzemanju za slovenščino, saj je v kratkem času objavil veliko število učbenikov za šole (Šumrada 2007; Kranjc 2010).

Kranjc (2010: 187–188) v svojem članku o pravnem statusu francoskega jezika v času ilirskih provinc poudarja, da se je konec 19. in v začetku 20. stoletja med slovenskimi izobraženci širilo romantično prepričanje, da se je slovenščina prvič uveljavila kot samostojen jezik v času Ilirskih provinc in da je francoska uprava predstavljala dejavnik, ki je sprožil kulturni in narodni preporod. V resnici pa je bilo vprašanje enotnega jezika poleg ogromnih kulturnih razlik med posameznimi provincami tudi eden od hujših problemov francoske oblasti, saj je bila po eni strani večjezičnost tuja centralizirani francoski državi, po drugi strani pa francoščina ni bila jezik, ki bi bil razširjen med prebivalstvom v novo zasedenih pokrajinah (Kranjc 2010: 192). Francozi so si ob svojem prihodu prizadevali poudariti pomen francoskega jezika in ga uveljaviti kot uradni jezik, v katerem je izhajal časopis *Télégraphe Officiel*, glede organizacije javnega šolstva je tam leta 1810 izšel odlok o pouku v domačem jeziku v osnovnih in delno srednjih šolah (Kranjc 2010: 196). V francoskem sistemu je vse osnovno šolanje potekalo v domačem jeziku, medtem ko je bil prej slovenski jezik predvsem priprava na pouk v nemščini. Za pouk na licejih in univerzah (frc. *écoles centrales*) sta bila z odlokom kot učna jezika določena francoščina in italijanščina, izjemoma tudi latinščina.

Francozi so si prizadevali ustvariti »enotni ilirski jezik«, zato so Marmontovo šolsko ureditev naravnali v smer, da bi s pomočjo primarnega in srednjega šolstva v deželnem jeziku vplivali na izoblikovanje enotne ilirske nacije (Šumrada 2007: 82),⁸ vendar je bil tu Vodnik uspešen pri prepričevanju Marmonta, da obstajata dve narečji »ilirskega jezika«, slovenski in srbski (Kranjc 2010).

Uvedba francoščine v osnovne šole ni mogla rešiti problema francoske vlade v sporazumevanju s prebivalstvom, pomembnejši oglasi so bili objavljeni v nemščini, italijanščini, »ilirščini« in slovenščini. V tako kratkem času se francoščina na našem teritoriju ni mogla uveljaviti niti ni mogla nova ureditev zagotoviti vseslovesne uporabe slovenščine. Vendar je čas Ilirskih provinc, ki izhaja tudi iz dediščine francoske revolucije in vzpona meščanstva, pomenil pomemben vzgib za slovensko narodno samobitnost in samozavest.

Z Ilirskimi provincami povezana ustanovitev Ljubljanskega botaničnega vrta pa na rabo francoskega jezika v botaničnem vrtu dandanes ne vpliva, ampak je bolj povezana s potrebami po večjezičnosti zaradi obiskov tujcev. Raba francoskega jezika v svetu⁹ je zaradi nekdanjih francoskih kolonij še vedno visoka: francoščina je s 321 milijoni govorcev peti najbolj zastopani jezik na svetu (za angleščino, mandarinščino, hindijem in španščino), a v zadnjem času se padca popularnosti zavedajo celo v Franciji in se poskušajo prilagajati globalnim trendom.¹⁰

Francoski jezik v Sloveniji danes nima več takega pomena kot nekoč, število učencev in študentov francoščine v zadnjem desetletju upada na vseh stopnjah šolanja. Kot je razvidno iz številčnih podatkov, upad ni povsod enako velik in morda za zdaj ni drastičen, je pa konstanten (Lah 2019: 46), udarec je zadala reforma mature, ko so leta 2013 ukinili možnost opravljanja dveh tujih jezikov na višjem nivoju (Lah 2019).

Je pa konstanten obisk francoskih turistov, ki so bili po podatkih SURS-a v letih 2021 in 2022 na osmem mestu (za Nemci, Italijani, Avstrijci, Nizozemci, Čehi, Madžari, Hrvati), leta 2018 pa celo na petem mestu (za Nemci, Italijani, Nizozemci, Avstrijci). Bistveno je, da francoski turisti še vedno niso dobri govorci angleškega jezika, čeprav se tudi to v zadnjem času spreminja.

Med Slovenijo in Francijo je bogato kulturno in gospodarsko sodelovanje, v Sloveniji je prek 70 podjetij v večinski francoski lasti, največje med njimi je Revoz,¹¹ v Ljubljani od leta 1992 deluje Francoska šola in sprejema otroke vseh

⁸ »Ilirske province sestavljajo ljudstva, ki se tako razlikujejo po jeziku, navadah in navedah, da je treba kar naprej ponavljati, da mora katerikoli šolski sistem, ki bi ga uvedli, stremeti, da jih združi v eno narodno telo, pripravljajoč jih, da bodo postopoma vsi sprejeli iste ideje in si izoblikovali skupnega duha« (Šumrada 2007: 82).

⁹ Gl. <https://www.diplomatie.gouv.fr> (dostop 30. 11. 2023).

¹⁰ Francoska ambasada na primer oglašuje možnost študija v Franciji v angleškem jeziku.

¹¹ Gl. <https://si.ambafrance.org/-Gospodarski-odnosi-> (dostop 30. 11. 2023).

državljanstev v starosti od 11 mesecev do 18 let. Francija je znana po skrbi za francoski jezik, vendar se tudi to v zadnjem času spreminja.

Nemščina

S kulturnozgodovinskega vidika je nemščina gotovo jezik, ki je imel po koncu Ilirskih provinc in obnovi avstrijske oblasti v Botaničnem vrtu pomembno vlogo. Tudi iz intervjuja z dr. Bavconom izhaja, da so strokovne in znanstvene povezave z državami nemškega govornega področja še danes izredno pomembne. Prav tako nemško govoreči turisti za obe lokaciji predstavljajo zelo pomembno skupino obiskovalcev. Če upoštevamo ta dva pomembna dejavnika, se zdi, da je uporaba nemškega jezika v jezikovni krajini obeh lokacij razmeroma omejena.

V Botaničnem vrtu je vloga nemščine izrazito zastopana v okviru razstave ob 250-letnici rojstva Alexandra von Humboldta, ki so jo v Botaničnem vrtu pripravili ob 100-letnici Univerze v Ljubljani. Razstava je v celoti štirjezična. Na upravnih znakih se nemški jezik v Botaničnem vrtu skoraj ne pojavlja, saj so ti znaki tipično dvojezični, slovenski in angleški. Ravno nasprotno velja za Sečoveljske soline, kjer se nemščina pojavlja zlasti na upravnih znakih, na narativnih pa le trikrat. Zdi se, da je morda razlog za to obseg informacij na narativnih znakih, saj se na teh zaradi dvojezičnosti območja in dostopnosti informacij, skoraj brez izjeme pojavljajo trije jeziki, vsak dodaten jezik pa pomeni dodaten oblikovalski izziv. Kako kompleksno je oblikovanje narativnih znakov z obsežnejšo vsebine in z več kot dvema jezikoma, je razvidno na plakatih razstave ob 250-letnici rojstva Alexandra von Humboldta v Botaničnem vrtu, kjer so plakati zastavljeni tako, da so štirje jeziki prikazani na sprednji in zadnji strani table, in sicer po dva jezika vzporedno na eni strani, pri čemer so grafično oblikovanje in slikovni elementi na obeh straneh znaka identični. Prepoznavanje pomena nemščine je vidno na obeh lokacijah v elementih, ki niso del te študije jezikovne krajine, to so prevodi publikacij, zasnova spletišč, pa tudi multimedijske vsebine v Sečoveljskih solinah, ki omogočajo prostorsko bolj ekonomski izkoristek prostora kot klasični znaki.

Drugi jeziki

Drugi jeziki, z izjemo latinščine (gl. razdelek 4.1; Mikolič Južnič in Pisanski Peterlin 2023), se v jezikovni krajini pojavljajo le izjemoma, in sicer le na eni od lokacij, v Sečoveljskih solinah na dveh zelo specifičnih upravnih znakih, ki vsebujeta večji nabor jezikov. Prvi znak razlaga način uporabe kolesa za izposojno v osmih jezikih, in sicer v slovenščini, angleščini, italijanščini, nemščini, francoščini, španščini, ruščini in češčini. Po vsej verjetnosti gre za znak, ki se ga uporablja na vseh lokacijah, kjer si je mogoče izposoditi takšno kolo, in zato večjezičnost ni neposredno povezana s prevodno politiko Sečoveljskih solin. Drugi znak je razmeroma tranzitorne narave, saj gre za list papirja s posredno prepovedjo igranja z

ekspонатом in vsebuje devet jezikov, poleg vseh naštetih še slovaščino. Zdi se, da je znak neposredni odziv na napačno vedenje nekaterih obiskovalcev, morda tudi otrok, ki so očitno razumeli, da gre za interaktivni ekspонат.

5.2 Načini podajanja informacij na znakih

Drugo raziskovalno vprašanje se osredotoča na načine, na katere se v jezikovni krajini Botaničnega vrta in Sečoveljskih solin podajajo informacije, namenjene uporabnikom različnih jezikovnih skupin. Pregled znakov je pokazal, da je najpogostejši način podajanja informacij besedilni, besedilo pa včasih dopolnjujejo tudi neverbalni elementi, kot so ilustracije, fotografije, sheme, zemljevidi, puščice, piktogrami, neverbalni logotipi in podobno.

Iz analize besedilnih znakov izhaja, da praksa v jezikovnih krajinah odraža različno naravo obeh lokacij: v Sečoveljskih solinah, ki se nahajajo na dvojezičnem območju, so enojezični znaki razmeroma redki, znaki so pogosto trijezični. Zanimivo je, da tudi v Botaničnem vrtu prevladujejo večjezični znaki, kar prav tako odraža pomemben delež mednarodnih obiskovalcev. Pregled posameznih kategorij prevoda v tabeli 2 nam pokaže, da se na vseh večjezičnih znakih na obeh lokacijah najpogosteje uporablja polni prevod, pri katerem je poudarek na prenosu celovite informacije v vseh uporabljenih jezikih. Če se osredotočimo zgolj na kvantitativne podatke, je ta tendenca bolj poudarjena v Botaničnem vrtu v primerjavi s Sečoveljskimi solinami, vendar je treba pri interpretaciji podatkov o pogostosti upoštevati dodatno specifičnost Sečoveljskih solin, kjer je velik delež znakov trijezičen zaradi zahteve po dvojezičnosti in statusa angleščine. Pregled primerov drugih dveh vrst prevodnih strategij, fragmentarnega in prekrivnega prevoda, pokaže, da se tipično ne uporabljata kot odraz specifične prevodne politike, temveč za reševanje konkretnih pragmatičnih problemov, zlasti v povezavi z obliko in velikostjo znaka.

V primerih, ko se uporabi fragmentarni prevod, kar pomeni, da je določen del informacije v prevodu izpuščen, je v Sečoveljskih solinah na narativnih znakih včasih prevedena vsebina znaka, ne pa tudi naslov, včasih pa so izpuščeni deli informacij; pogosto se zdi, da se to dogaja zaradi prostorskih omejitev. V takih primerih, ki jih najdemo na obeh lokacijah, je najpogosteje najboljše in najinformativnejša informacija na voljo v slovenščini. Podobno velja za fragmentarne prevode na upravnih znakih, na katerih je v prevodu včasih izpuščena kakšna manjša podrobnost.

Prekrivni prevod, pri katerem je del informacije na znaku preveden, drugi deli pa se pojavljajo le v posameznem jeziku, se na znakih pojavlja izjemno redko. Razlogi so največkrat povsem trivialni, npr. imena institucij različnih držav so navedena v obliki logotipa le v enem osnovnem jeziku.

Alternativo večjezični ubeseditvi vsebine predstavljajo piktogrami. Piktogrami se pojavljajo na upravnih ali večfunkcijskih znakih, saj je njihova funkcija usmerjanje

in upravljanje vedenja obiskovalcev. Gre za shematične oziroma simbolične prikaze z informativno in vplivajnsko vlogo in so razumljivi v danem kontekstu, saj se nahajajo neposredno ob referentih, na katere se nanašajo (prim. tudi Backhaus 2005: 20). Piktogrami so zelo standardizirani, kar pomeni, da jih je lahko raztolmačiti in omogočajo preprostejšo premostitev jezikovnih ovir ne glede na jezikovno znanje obiskovalcev. V nekaterih primerih predstavljajo racionalnejšo izrabo prostora na znaku. Seveda pa je uporaba piktograma omejena le na določene vrste preprostejših vsebin, kar je razvidno tudi iz primerov na obeh analiziranih lokacijah: skoraj vedno se namreč piktogrami pojavljajo ob besedilni vsebini in jo dopolnjujejo, pri čemer je informacija, ki je posredovana skozi besedilo, navadno popolnejša.

6 Sklep

Primerjava enojezičnega in večjezičnega diskurza v jezikovni krajini dveh izbranih zavarovanih območij je pokazala, da je raba jezikov in prevodnih strategij na znakih na obeh lokacijah dosledna in sledi uveljavljeni jezikovni in prevodni politiki obeh institucij, ki je razvidna iz obeh intervjujev. Stanje je tako precej drugačno od stanja v slovenskem urbanem javnem prostoru, na mestnih ulicah (prim. npr. Šabec 2022). Očitno je, da obe instituciji zagotavljata osrednje mesto slovenščine kot uradnega jezika in skrbita tudi za razvoj strokovne terminologije v slovenskem jeziku, obenem pa skozi dosledno prevodno politiko zagotavljata dostop do informacij tudi tujim obiskovalcev. Ta skrb se na obeh lokacijah, kjer je to smiselno, odraža skozi večjezičnost, ki presega zgolj rabo angleškega jezika kot jezika mednarodne komunikacije. Na nabor drugih jezikov vplivajo družbene, kulturne in tudi zgodovinske okoliščine: v Sečoveljskih solinah je dosledna raba italijanščine pogojena z njenim statusom uradnega jezika na dvojezičnem območju, v Botaničnem vrtu je izbor francoskega in nemškega jezika povezan s kulturnozgodovinsko vlogo teh dveh jezikov v omenjeni instituciji. Posebej velja izpostaviti dejstvo, da se večjezičnost dosledno dosega skozi prevod, ki je skoraj vedno polni prevod.

Pričujoča raziskava je omejena na dve zavarovani območji v Sloveniji, na dveh lokacijah z različnima situacijama glede uradnih jezikov in urbanega okolja. Funkcija obeh zavarovanih območij je naravovarstvena, kulturna in izobraževalna, hkrati pa sta obe lokaciji tudi turistični znamenitosti, kar pomeni, da se na znakih v njuni jezikovni krajini pojavljajo različne vrste diskurza. Izsledki raziskave so torej razmeroma specifični in na njihovi podlagi ni mogoče sklepati, da je stanje podobno tudi na drugih zavarovanih območjih ali celo širše, na drugih institucijah. Kljub temu pa kažejo na to, da institucionalno okolje lahko spodbudi premišljeno jezikovno in prevodno politiko, kar se neposredno odraža v diskurzu jezikovne krajine. V prihodnosti bi bilo smiselno tovrstne raziskave, kjer se kombinira analiza diskurza v jezikovni krajini s podatki, pridobljenimi z intervjujem, razširiti na različne vrste institucij na različnih lokacijah v slovenskem prostoru, da bi pridobili boljši vpogled v jezikovno krajino na tovrstnih lokacijah.

Viri

- Francoska šola v Ljubljani: <https://efljubljana.com/fr/>. (Dostop 30. 11. 2023.)
- Francoski inštitut v Sloveniji: <https://www.institutfrance.si/>. (Dostop 30. 11. 2023.)
- Francosko veleposlaništvo v Sloveniji: <https://si.ambafrance.org/>. (Dostop 30. 11. 2023.)
- Observatoire francophonie: <https://observatoire.francophonie.org/qui-parle-francais-dans-le-monde/>. (Dostop 30. 11. 2023.)
- Odlok o razglasitvi Botaničnega vrta v Ljubljani za kulturni spomenik državnega pomena. Uradni list RS, št. 103/2008 z dne 30. 10. 2008. <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2008-01-4368/odlok-o-razglasitvi-botanicnega-vrta-v-ljubljani-za-kulturni-spomenik-drzavnega-pomena>. (Dostop 30. 11. 2023.)
- Statistični urad Republike Slovenije: <https://www.stat.si>. (Dostop 30. 11. 2023.)
- Uredba o Krajinskem parku Sečoveljske soline. Uradni list RS, št. 29/01, 46/14 – ZON-C in 48/18. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=URED1591>. (Dostop 30. 11. 2023.)
- Zakon o javni rabi slovenščine. Uradni list RS, št. 86/04 in 8/10. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO3924>. (Dostop 30. 11. 2023.)

Literatura

- Amos, H. William, 2017: Regional Language Vitality in the Linguistic Landscape: Hidden Hierarchies on Street Signs in Toulouse. *International Journal of Multilingualism* 14/2. 93–108.
- Backhaus, Peter, 2005: *Signs of multilingualism in Tokyo: A linguistic landscape approach*. Neobjavljena doktorska disertacija. Univerza Duisburg-Essen, Nemčija.
- Backhaus, Peter, 2006: Multilingualism in Tokyo: A Look into the Linguistic Landscape. *International Journal of Multilingualism* 3/1. 52–66.
- Backhaus, Peter, 2007: *Linguistic Landscapes: A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Bavcon, Jože, 2010: Botanični vrt Univerze v Ljubljani – 200 let. *Acta Biologica Slovenica* 53/1. 3–33.
- Blackwood, Robert, 2015: LL Explorations and Methodological Challenges: Analysing France's Regional Languages. *Linguistic Landscape* 1/1–2. 38–53.
- Bruyèl-Olmedo, Antonio in Juan-Garau, Maria, 2009: English as a Lingua Franca in the Linguistic Landscape of the Multilingual Resort of S'Arenal in Mallorca. *International Journal of Multilingualism* 6/4. 386–411.
- Bruyèl-Olmedo, Antonio in Juan-Garau, Maria, 2015: Minority languages in the linguistic landscape of tourism: the case of Catalan in Mallorca. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 36/6. 598–619. DOI: <https://doi.org/10.1080/01434632.2014.979832>.
- Edelman, Loulou, 2014: The Presence of Minority Languages in Linguistic Landscapes in Amsterdam and Friesland (the Netherlands). *International Journal of the Sociology of Language* 228. 7–28.

Gliha Komac, Nataša, Klemenčič, Simona, Ledinek, Nina in Kozina, Jani, 2016: Jezikovna krajina v Republiki Sloveniji in določbe veljavne zakonske ureditve: Raba slovenščine pri izbiri firm oz. imen pravnih oseb zasebnega prava ter fizičnih oseb, ki opravljajo registrirano dejavnost (sociolingvistični vidik). *Jezikoslovni zapiski* 22/1. 1–7.

Gorter, Durk, 2007: *The Linguistic Landscape in Rome: Aspects of Multilingualism and Diversity. Working Paper of the Istituto Psicoanalitico per le Ricerche Sociali*. Rim: IPRS. 1–28.

Gorter, Durk, 2013: Linguistic Landscapes in a Multilingual World. *Annual Review of Applied Linguistics* 33. 190–212. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0267190513000020>.

Kallen, Jeffrey L., 2010: Changing landscapes: Language, space and policy in the Dublin linguistic landscape. Jaworski, Adam in Thurlow, Crispin (ur.): *Semiotic landscapes: Language, image, space*. London: Continuum. 41–58.

Kelly-Holmes, Helen in Pietikäinen, Sari, 2016: Language: A Challenging Resource in a Museum of Sámi Culture. *Scandinavian Journal of Hospitality and tourism* 16/1. 24–41.

Koskinen, Kaisa, 2012: Linguistic Landscape as a Translational Space: The Case of Hervanta, Tampere. Vuolteenaho, Jani, Ameel, Lieven, Newby, Andrew in Scott, Maggie (ur.): *Language, Space and Power: Urban Entanglements*. Helsinki: Helsinki Collegium for Advanced Studies. 73–92.

Kranjc, Janez, 2010: Pravni položaj slovenskega jezika v Ilirskih provincah. *Zbornik znanstvenih razprav* 70. 185–209.

Lah, Meta, 2019: V iskanju vedno bolj izgubljenega jezika: francoščina v slovenskem šolskem prostoru. Balazic Bulc, Tatjana, Kenda, Jana, Lah, Meta in Požgaj Hadži, Vesna (ur.): *Poti in stranpoti poučevanja tujih jezikov v Sloveniji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 45–59.

Landry, Rodrigue in Bourhis, Richard Y., 1997: Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology* 16/1. 23–49.

Leimgruber, Jakob R. E., 2017: Global Multilingualism, Local Bilingualism, Official Monolingualism: The Linguistic Landscape of Montreal's St. Catherine Street. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 23/6. 708–723.

Meden, Ahac in Zadnikar, Gita, 2009: Analiza Zakona o javni rabi slovenščine in njegovega uresničevanja. Stabej, Marko (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Obdobja 28. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 463–470.

Mezgec, Maja, 2016: Linguistic Landscape as a Mirror: the Case of the Slovene Minority in Italy. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja* 77. 67–86.

Mikolič Južnič, Tamara in Pisanski Peterlin, Agnes, 2023: Multilingual Landscapes through the Lens of Translation: The Interplay of Official Bilingualism and Tourism in Two Conservation Areas in Slovenia. *Annales, Series Historia et Sociologia* 33/2. 374–362.

Probirskaja, Svetlana, 2017: "Does anybody here speak Finnish?" Linguistic first aid and emerging translational spaces on the Finnish-Russian Allegro train. *Translation Studies* 10/3. 231–246. DOI: <https://doi.org/10.1080/14781700.2017.1289861>.

Rasinger, Sebastian. M., 2014: Linguistic Landscapes in Southern Carinthia (Austria). *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 35/6. 580–602.

Reh, Mechthild, 2004: Multilingual Writing: A Reader-Oriented Typology – with Examples from Lira Municipality (Uganda). *International Journal of the Sociology of Language* 170. 1–41.

Robinson-Jones, Charlie, 2022: Tension in the linguistic landscape: the implications of language choices for diversity and inclusion in multilingual museums representing minorities. *International Journal of Multilingualism*. DOI: <https://doi.org/10.1080/14790718.2022.2135710>.

Schlamberger Brezar, Mojca, 2011: Les emprunts au français en langue slovène: des noms communs aux mots désignant des spécificités culturelles françaises. Ilescu, Maria, Coștăchescu, Adriana, Popescu, Mihaela, Dincă, Daniela in Scurtu, Gabriela (ur.): *Les emprunts au français dans les langues européennes: actes du colloque international, Craiova, 10-12 novembre 2011*. Craiova: Editura Universitaria. 278–288.

Schlick, Maria, 2003: The English of Shop Signs in Europe. *English Today* 18/2. 3–7. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0266078403001019>.

Snoj, Marko, 2016: *Slovenski etimološki slovar*. Tretja izdaja. Ljubljana: ZRC SAZU.

Snoj, Marko, 2018: Pogled na slovensko jezikovno krajino. *Slavia Centralis* 11/2. 49–56.

Šabec, Nada, 2022: The Role of English in Shaping the Linguistic Landscape in Slovenia. *Elope* 19/2. 15–33.

Škornik, Iztok, Morgan, Barbara, Godnič, Klavdij, Ferjančič, Kim in Gomboc, Stanislav, 2022: *Poročilo o izvajanju javne službe upravljanja Krajinskega parka Sečoveljske soline 2011-2021*. Seča: SOLINE Pridelava soli d.o.o. https://www.gov.si/assets/ministrstva/MOP/Javne-objave/Javne-obravnave/KPSS_porocilo/KPSS_porocilo_NU2011_2021.pdf. (Dostop 30. 11. 2023.)

Šumrada, Janez, 2007: Poglavitne poteze napoleonske politike v Ilirskih provincah. *Zgodovinski časopis* 61/1–2. 75–84.

Tufi, Stefania, 2016: Constructing the Self in Contested Spaces: The Case of Slovenian-Speaking Minorities in the Area of Trieste. Blackwood, Robert, Lanza, Elizabeth in Woltermariam, Hirut (ur.): *Negotiating and Contesting Identities in Linguistic Landscapes*. London idr.: Bloomsbury. 101–116.

Zwitter, Fran, 1964: *Napoleonove Ilirske province*. Ljubljana: Narodni muzej.

KORPUS LEKTORIRANIH SLOVENSKIH BESEDIL Z OBMOČJA ITALIJANSKO-SLOVENSKEGA JEZIKOVNEGA STIKANJA – STIKit: ZASNOVA, GRADNJA IN IZZIVI¹

Prispevek predstavlja zasnovo, gradnjo in strukturo korpusa lektoriranih besedil s prostora jezikovnega stika med slovenščino in italijanščino, zlasti na območju poselitve avtohtone slovenske narodne skupnosti v Italiji. Slovenska skupnost v Italiji je razvila specifične jezikovne poteze, ki so bile predvsem v zadnjih dveh desetletjih predmet številnih raziskav, vendar pa so bile te omejene na manjše korpus besedil oziroma na posamezne pojave jezikovnega stikanja. Na podlagi takih analiz se je oblikovala teza o jezikovnem separatizmu in secesionizmu slovenščine v Italiji, ki pa je zaradi nezadostne količine podatkov in neustrezne infrastrukture ni bilo mogoče ne dokazati ne ovreči.

Z namenom, da to hipotezo preverimo, smo se odločili zgraditi korpus lektoriranih besedil s področja jezikovnega stika med slovenščino in italijanščino in na ta način s kvantitativnimi metodami v sklopu projekta STIKit natančneje ugotoviti, a) v kolikšni meri se jezikovni separatizem pojavlja na območju poselitve slovenske skupnosti v Italiji in b) s katerimi jezikovnimi sredstvi se ta separatizem (najpogostejše) vzpostavlja. Splošni namen projekta pa je priprava in postavitve celostnega pregleda in jezikovne rabe na območju stika med slovenščino in italijanščino, ki bo v končni fazi prinesel globlje razumevanje procesov na tem območju ter – upamo – tudi jezikovnočrtovalske odzive in oblikovanje inovativnih jezikovnih orodij.

Ključne besede: STIKit, jezikovni stik, slovenščina v Italiji, sociolingvistika, jezikovne tehnologije

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave), ki ga je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna. Tehnično in infrastrukturno podporo za projekt STIKit in druge projekte, namenjene (jezikovnotehnoški) skrbi za slovenščino na območju jezikovnega stika med slovenščino in italijanščino, financira Centralni urad za slovenščino pri Avtonomni deželi Furlaniji - Julijski krajini, v sodelovanju s Slovenskim raziskovalnim inštitutom - SLORI.

A corpus of edited Slovenian texts from the area of Italian-Slovenian language contact – STIKit: design, construction, and challenges

This paper presents the design, construction and structure of a corpus of proofread texts from the area of linguistic contact between Slovene and Italian, especially in the area of settlement of the indigenous Slovene ethnic community in Italy. The Slovene community in Italy has developed specific linguistic traits that have been the subject of numerous studies, especially in the last two decades, but these have been limited to small corpora of texts or to individual phenomena of language contact. Such analyses have led to the development of a presumption of linguistic separatism and secessionism of Slovene in Italy, which, however, could not be proved or disproved due to insufficient data and inadequate infrastructure.

In order to test this hypothesis, we decided to build a corpus of proofread texts in the field of Slovenian-Italian linguistic contact and thus to determine more precisely a) to what extent linguistic separatism occurs in the area of Slovenian settlement in Italy, and b) by which linguistic means this separatism is (most often) established. The overall purpose of the STIKit project is, of course, to be able to develop and establish a comprehensive overview and understanding of language use in the area of Slovenian-Italian language contact, which will ultimately lead to a deeper understanding of the processes in this region and – hopefully – to better language-planning responses and the design of innovative language tools and resources.

Keywords: STIKit, language contact, Slovene in Italy, sociolinguistics, language technologies

1 Uvod

V zadnjih dveh desetletjih so bile opravljene številne raziskave (Jagodic idr. 2017; Pertot in Kosic 2014), ki poudarjajo, da je slovenščina v Italiji razvila samosvoje poteze, in sicer tudi na ravni tistih lokalnih različic, ki jih govorci in govorke dojemajo kot standardne (Grgič 2017). Izvor teh posebnosti so raziskave povečini pripisovale stiku z romanskimi jeziki in drugim dejavnikom, predvsem geografski obrobniosti, specifični politični zgodovini in prisotnosti državnih meja (Jagodic idr. 2017). Vendarle pa so nekatere novejšje analize, npr. vzorčna raziskava rabe covidne terminologije (Grgič in Popič 2023), pokazale, da odstopanj, kot se izkazujejo v jezikovni rabi, ti dejavniki preprosto ne morejo zadovoljivo pojasniti, saj je šlo na primer pri epidemiji covida-19 za globalen pojav, pri terminologiji pa za izjemno dinamično in sočasno prevodno dejavnost iz (globalne) angleščine, pri čemer so se nove jezikovne rabe v medmrežju širile viralno.

Zaradi teh specifik je bila ravno covidna terminologija odlična priložnost za preverjanje trenutnih terminotvornih praks na območju jezikovnega stika. Raziskava je tako pokazala znatno odstopanje med slovensko covidno terminologijo v Sloveniji in slovensko covidno terminologijo v Italiji, obenem pa je pritrčila tudi prejšnjim raziskavam (Grgič 2018), ki so na sicer veliko manjših vzorcih ugotavljale, da se terminologija na tem območju prevaja iz italijanščine in se nato (le delno in povečini arbitrarno) prilagaja slovenskemu standardu.²

² Za prikaz (ne)razumljivosti terminologije navajamo nekaj terminov: *okrepljeno zeleno/covidno potrdilo* iz ital. (*super*) *green pass* ('pogoj/potrdilo PCT'), *smart working/telematsko delo* ('delo na daljavo/od doma'), *didaktika v prisotnosti* ('pouk v živo') iz ital. *didattica in presenza* itd.

Rezultati so bili vsaj delno presenetljivi, saj bi pri rabi terminologije, ki ne označuje lokalnospecifične predmetnosti, pričakovali malo oziroma bistveno manj razhajanja od jezikovnega standarda. Ta trend kaže, da je razhajanje med lokalnim in splošnim standardom večje od tega, kar smo doslej predvidevali, in da ni prisotno samo na ravni neformalnega sporazumevanja v lokalnih jezikovnih različicah, kjer je sicer variančnost pričakovana (Chambers 2003). Hkrati pa se je ob pregledu korpusnih podatkov, ki so kazali na skoraj izključno lokalno rabo, oblikovala hipoteza, da govorci in govorke to rabo dojemajo kot splošno/standardno – po vsej verjetnosti zaradi neustrezne izpostavljenosti nelokalnim sporazumevalnim praksam v slovenskem jeziku.

Da bi preverili to hipotezo, smo se odločili pripraviti sistematično ogrodje, ki bi omogočilo tako kvantitativno spremljanje razvoja slovenščine v Italiji kot tudi kvalitativni vpogled v sodobno pisno produkcijo obravnavanega območja. V ta namen smo zasnovali projekt in korpus *STIKit*, korpus lektoriranih (prevodnih in avtorskih) besedil z območja jezikovnega stika med slovenščino in italijanščino, s čimer projekt dopolnjuje že vzpostavljeno jezikovno orodje Loris (gl. Popič 2022),³ s katerim prav tako sistematično spremljamo jezikovno rabo na tem območju, vendar se pri tem osredotočamo predvsem na jezikovne elemente, pri katerih pisci iščejo pomoč oziroma hipno jezikovno svetovanje.⁴

V nadaljevanju najprej izpostavimo temeljne značilnosti jezikovne rabe na področju jezikovnega stika med slovenščino in italijanščino, nato pa predstavimo metodološko in gradivno osnovo nastajajočega korpusa lektoriranih slovenskih besedil v Italiji.

2 Izhodišča

Posledice jezikovnih stikanj segajo onkraj neposrednih jezikovnih sprememb in vplivajo na družbeno-kulturno in kognitivno krajino vpletenih skupnosti. Učinki stika so večplastni in ne vplivajo zgolj na strukturo in rabo jezika, ampak tudi na sporazumevalne prakse in identitetne opcije govorcev in govork, pri čemer so jezikovne izbire pogosto ideološko pogojene (Meyerhoff 2008).

V nadaljevanju opišemo trenutno stanje slovenščine v Italiji oziroma proces t. i. jezikovnega separatizma, ki ga tu pojmuje kot pospešeno in stalno oddaljevanje neke lokalne različice od splošnega standardnega jezika, pa tudi od nestandardnih in drugih lokalnih idiomov, ter jezikovnega secesionizma, ki ga tu dojemamo kot vedno pogostejše prisotno in izraženo stališče lokalne skupnosti govork in govorcev o edinstvenosti lokalnih jezikovnih pojavov, ki naj ne bi bili povezani s širšim (zalednim) jezikovnim kontinuumom.

³ Povezava: <https://www.jeziknaklik.it/loris/> (dostop 12. 12. 2023).

⁴ Z zbiranjem besedil, ki jih uporabniki preverjajo v orodju Loris, namreč pridobivamo avtentična besedila, hkrati pa vidimo tudi, kateri jezikovni elementi jih zanimajo oziroma pri njihovi obdelavi potrebujejo pomoč.

2.1 Slovenščina v stiku med Slovenijo in Italijo

Slovenska skupnost v Italiji je razvila specifične jezikovne poteze, ki so bile predvsem v zadnjih dveh desetletjih predmet številnih raziskav (Grgič 2017; Jagodic idr. 2017; Mezgec 2016). Dosedanje raziskave pa so bile količinsko omejene na manjše korpusse besedil oziroma na preverjanje domnev o posameznih pojavih jezikovnega stikanja s kvalitativnimi raziskavami, npr. delno strukturiranimi intervjuji ali z opazovanjem z udeležbo (Grgič 2022). Zaradi neustrezne infrastrukture in omejene količine podatkov so analize sicer delno potrdile prisotnost tovrstnih pojavov, niso pa je mogle kvantitativno ovrednotiti (Popič 2022: 282).

Pretežno vzorčni podatki iz omejenih korpusov besedil so pokazali, da prihaja na območju slovenske poselitve v Italiji do postopnega razhajanja jezikovnega koda od osrednjega standarda slovenščine, tako da se lokalne rabe (tudi tiste, ki jih skupnost dojema kot standardne) »včasih že močno distancirajo od slovenskega jezikovnega kontinuuma« (Grgič 2017: 95). Pretekle raziskave (vse povzete v Jagodic idr. 2017) izpostavljajo predvsem dve značilnosti razhajanja zamejske slovenščine od osrednjega standarda oziroma vzpostavitve paralelne rabe, in sicer a) vpliv italijanskega jezika ter b) omejenost govornih položajev, v katerih se slovenščina v tem okolju uporablja, pri čemer je verjetno slednji vidik tudi (vsaj delni) povzročitelj prvega. V nadaljnji fazi so se prve raziskave, ki so temeljile na sicer le vzorčni analizi besedil (Pertot in Kosic 2014; Grgič 2017), že osredotočile predvsem na (samo)marginalizacijo zamejske skupnosti v odnosu do t. i. matice:

/N/a naselitvenem območju slovenske manjšine v Italiji /so se/ že uveljavili procesi, ki imajo nekatere značilnosti pidžinizacije, folklorizacije, okamnitve, oslabitve in opuščanja (zamenjave) slovenskega jezika. Ti procesi niso posledica nezadostne pravno-formalne zaščite ali nižjega statusa oz. prestiža manjšinskega jezika, ampak predvsem pomanjkanja pasivne (input) in aktivne (output) izpostavljenosti različnim rabam slovenskega splošnosporazumevalnega jezika in drugih idiomov slovenskega jezikovnega kontinuuma (Grgič 2017: 97).

Take hipoteze lahko preverjamo po eni strani s kvalitativnimi metodami, npr. delno strukturiranimi intervjuji in analizo besedil, po drugi strani pa s kvantitativno analizo ustrezno zasnovanih reprezentativnih korpusov besedil.

2.2 Korpusnojezikoslovni pristop k proučevanju jezikovne podobe slovenščine v stiku z italijanščino

S korpusnojezikoslovnim pristopom lahko v obsežnejših zbirkah besedil preverimo, katere izbire govorcev in govork slovenščine v Italiji se razlikujejo od izbire govork in govorcev slovenščine v Sloveniji ter posledično od besedil, ki nastajajo v primerljivih okoliščinah in s primerljivim namenom. Tako lahko spremljamo stopnjo oddaljenosti dveh ali več kodov, variant oziroma idiomov znotraj danega jezikovnega kontinuuma (Grgič in Popič 2023). Oddaljenost je najbolj vidna v

besedilih, v katerih je pričakovana variantnost minimalna – to so strukturirana besedila z ustaljenimi sporazumevalnimi vzorci in visoko koncentracijo terminov za poimenovanje iste predmetnosti (eno-/istoreferenčni termini oziroma, drugače rečeno, termini z eno/isto referenco na obeh straneh meje).

S korpusnojezikoslovno raziskavo terminologije, vezane na epidemijo covida-19 (Grgič in Popič 2023), smo tako preverili, do kolikšne stopnje variantnosti prihaja v sodobnih zamejskih javnih besedilih: v korpus smo vključili dva letnika *Primorskega dnevnika* (2020 in 2021; okoli 20 milijonov besed). Korpusnojezikoslovna analiza je pokazala, da prihaja na področju terminologije in tudi v širši javni rabi do precejšnjega razhajanja med zamejskim in osrednjim jezikovnim standardom. Jezikovno (in specifično leksikalno) variantnost običajno pričakujemo pri manj formalnih sporazumevalnih kodih, pri referiranju na različno predmetnost/pojavnost in, seveda, pri jezikovnih različicah (idiomih), ki jih sami govorci in govorke prepoznavajo kot lokalne/regionalne (Fought 2006: 37). Korpusna analiza slovenske covidne terminologije na obeh straneh meje pa je pokazala, da je leksikalna variantnost v besedilih, ki nastajajo na območju poselitve slovenske skupnosti v Italiji, znatna tudi pri strokovni terminologiji (in bi torej pričakovali večjo leksikalno enotnost), za ubesedovanje predmetnosti/pojavnosti, ki se na obeh straneh meje ne razlikuje, ter za besedila, ki jih govorci in govorke dojemajo kot standardna.

To torej pomeni, da je leksikalno razhajanje med obema kodoma znatno, obenem pa to naznanja tudi precejšnjo verjetnost, da razlike najdemo tudi na drugih ravneh jezikovnega opisa, zato pa seveda potrebujemo širše ogrodje za analizo jezikovne rabe, k čemur stremi projekt STIKit. Izjemno pomemben vidik projekta pa je prav to, da poskušamo najti odgovor na to, v katero smer se razvija jezik govorcev in govork slovenščine v Italiji, ki se opredeljujejo za Slovence in Slovenke, pri čemer izhajamo iz izhodišča, da je vsak jezikovni kontinuum in vsak njegov (lokalni) segment artikulirana, kompleksna struktura sporazumevalnih sredstev, podkodov, ki jih govorci in govorke izbirajo in uporabljajo glede na njihovo pragmatično in simbolično funkcijo (Chambers 2003; Grgič 2022). Zaradi tega je torej nemogoče govoriti o splošnih »značilnostih slovenščine v Italiji«, obenem pa je težko določiti mejo med standardnimi in nestandardnimi različicami v jeziku (Davila 2016).

2.2.1 Korpus jezikovnih popravkov kot jezikovni vir o slovenščini v stiku z italijanščino

Slovenščina je razmeroma dobro opremljena s korpusi jezikovnih popravkov, še posebej glede na to, kako kadrovsko, časovno in finančno intenzivna je njihova gradnja.⁵ Kot pravijo Arhar Holdt, Kosem in Stritar Kučuk (2022: 24), je

⁵ Korpusi jezikovnih popravkov so korpus *Šolar* (Arhar Holdt idr. 2022), korpus besedil govorcev slovenščine kot tujega jezika *KOST* (Stritar Kučuk 2022) in korpus lektoriranih besedil *Lektor* (Popič 2014).

/p/riprava korpusov z označenimi jezikovnimi popravki /.../ zapletena in počasna, saj poleg običajnih korakov priprave korpusnih besedil, kot so pravno urejeno pridobivanje besedil, strojno označevanje in formatiranje, zahteva tudi dodatne korake: od transkribiranja (pogosto ročno napisanih) besedil, anonimizacije do ročnega označevanja in vsebinskega kategoriziranja jezikovnih popravkov. Do nedavno so raziskovalci in raziskovalke, ki so gradili tovrstne korpusne, za našete naloge iskali in prilagajali orodja, specializirana za kak drug namen, ter se spopadali z zapleteno metodologijo. Ta je pogosto vodila v napake pri ročnem delu in zahtevala redno tehnično podpora.

Večina izzivov, ki jih izpostavljajo avtorji, še vedno predstavlja znatno oviro pri gradnji tovrstnih (t. i. razvojnih) korpusov šolarjev in korpusov usvajanja tujega jezika (Leech 1998; Stritar Kučuk 2012), podobno pa velja tudi za rabo tovrstnih korpusov za preverjanje jezikovne rabe drugih skupin pišočih kot pri korpusu *STIKit* ali korektorskih praks jezikovnih delavcev kot pri korpusu *Lektor*.

Namen projekta *STIKit* je zato zastavljen zelo široko: zasnovati želimo obsežen jezikovni vir, ki bo služil kot osnova za nadaljnje raziskave slovenščine v Italiji, obenem pa tudi za jezikovne vire (kakršen je denimo jezikovni svetovalec Loris) in kot učna množica za velike jezikovne modele (npr. ChatGPT) ter seveda za jezikovne priročnike – predvsem tiste, namenjene učencem in učenkam šol s slovenskim jezikom in dvojezičnim italijansko-slovenskim poukom v Italiji ter specifičnim skupinam uporabnikov in uporabnic (novinarjev in novinark, prevajalcev in prevajalk itd.). Poleg tega nam bo tako obsežen korpus, ki bo združeval podatke o lokalni rabi in o lektorskih posegih vanjo, posredno omogočal primerjavo percepcije standarda v regionalnem in nadregionalnem okolju, kar bo omogočalo kvantifikacijo pojavov, kakršna sta jezikovni separatizem in secesionizem.

Pri projektu *STIKit*, ki združuje tako temeljnoraziskovalne kot aplikativne cilje, sodelujemo raziskovalci in raziskovalke Univerze v Ljubljani, kolegi in kolegice Slovenskega raziskovalnega inštituta (SLORI) v Trstu ter strokovno osebje Centralnega urada za slovenski jezik pri Avtonomni deželi Furlaniji - Julijski krajini.

Za gradnjo tako zahtevnega jezikovnega vira smo se odločili predvsem zaradi določenih prednosti, institucionalnih in tehničnih, ki jih v trenutnem konzorciju imamo, in sicer:

- proces zbiranja besedil je samodejen, saj se besedila zbirajo in lektorirajo na SLORI-ju ter Centralnem uradu za slovenski jezik, so avtentična, že digitalizirana, obenem pa so tudi popravki digitalni;
- zaradi dolgotrajnejše skrbi za slovenski jezik obeh ustanov v zamejstvu je fond nabranih besedil že obsežen, obenem pa tudi razmeroma strukturiran in organiziran;
- nedavni napredki na področju izdelave in priprave tovrstnih korpusov so močno olajšali in tehnično poenostavili samo označevanje korpusov;
- izdelava korpusa jezikovnih popravkov zamejskih besedil je logično nadaljevanje sistematizacije skrbi za jezik na območju jezikovnega stika med

slovenščino in italijanščino, ki ga tudi oba akterja, tako SLORI kot tudi Centralni urad, prepoznavata kot bistvenega za nadaljnje aktivnosti.

V nadaljevanju predstavimo strukturo in zasnovo projekta in korpusa *STIKit*.

3 Projekt in korpus *STIKit*

V tem poglavju predstavimo zasnovo in strukturo projekta *STIKit*, delotok priprave korpusa, podatkovno bazo in pa prikaz zvrstne distribucije besedil.

3.1 Besedilna osnova in metapodatki

Besedila, vključena v korpus *STIKit*, so avtorska in prevodna, vsa pa prihajajo z območja jezikovnega stika med slovenščino in italijanščino. Pri tem gre povečini za:

- lektorirana besedila s področja delovanja SLORI-ja (brezplačne lekture krajših besedil, ki nastajajo znotraj slovenske skupnosti v Italiji, npr. društev, ustanov, šol ...);
- daljša lektorirana besedila naročnikov z območja jezikovnega stika (promocijsko gradivo, brošure, novinarska besedila, strokovna besedila ipd.);
- prevodi, ki jih v okviru svojega delovanja opravljajo Centralni urad za slovenski jezik ali druge prevajalske službe občin in javnih zavodov, vključenih v Mrežo za slovenski jezik v Furlaniji - Julijski krajini.⁶

V času priprave prispevka je bilo pri pripravi korpusa zbranih 846 različnih besedil s skupno 276.279 besedami, pri čemer smo žanrsko oznako do datuma priprave prispevka⁷ med označevanjem pripisali 304 besedilom (skupno 189.059 besed). Trenutno zvrstno strukturo korpusa ponazarja tabela 1.

Zvrst	Število besedil
Leposlovno besedilo	5
Poljudnoznanstveno besedilo	74
Poročevalsko besedilo	232
Splošnosporazumevalno besedilo	69
Strokovno besedilo	2
Strokovno upravno-pravno besedilo	14
Skupna vsota	396

Tabela 1: Besedilnozvrstne oznake v korpusu *STIKit*

⁶ Na spletišču Jezik na klik (<https://www.jeziknaklik.it/obrazci-gradivo/#podatkovne-baze>, dostop 12. 12. 2023) so na voljo pomnilniki prevodov z vključenimi zadnjimi različicami prevodnih besedil.

⁷ Stanje dne 21. 11. 2023.

Kot ponazarja tabela 1, smo do trenutka priprave pričujočega prispevka besedilnozvrstne oznake pripisali 396 besedilom, pri tem pa je distribucija oznak močno nagnjena proti poročevalskim besedilom, kar je v veliki meri pričakovano in tudi odseva resnično stanje pisne produkcije na območju jezikovnega stika med slovenščino in italijanščino. Razmeroma dobro zastopana so še poljudnoznanstvena in splošnosporazumevalna besedila, medtem ko so druge zvrsti bistveno redkejše. Razlog za to je tudi v tem, da smo do tega trenutka obravnavali zgolj besedila, ki so bila lektorirana na SLORI-ju, pričakujemo pa, da se bo razmerje med zvrstmi nekoliko uravnotežilo, ko bodo obravnavana tudi besedila Centralnega urada za slovenski jezik, zlasti v prid strokovnih upravno-pravnih besedil.

Da bi pridobili kar najbolj podroben vpogled v zastopanost pojavov jezikovnega stika in jezikovno rabo nasploh v čim več žanrih besedil, besedilom pripisujemo tudi metapodatek o žanru. Trenutno žanrsko strukturo besedil ponazarja tabela 2.

Žanrska oznaka	Število besedil	Skupaj besed	Besed na besedilo
komentar/kolumna	58	45.235	780
poročilo	48	39.511	823
intervju	35	30.260	865
vabilo	25	6.348	254
novičnik	20	7.526	376
razstava (panoji)	20	8.663	433
obvestilo za javnost	17	5.290	311
dopis	16	5.173	323
obrazec	10	6.415	642
oglas	10	1.744	174
poljudnoznanstveni članek	7	7.451	1.064
vest	7	2.964	423
igra	6	4.652	775
tiskovno sporočilo	6	2.350	392
uvodnik za tiskani medij	5	2.357	471
turistična brošura	4	2.935	734
informativna zgibanka	3	3.253	1.084
pravilnik	3	229	76
življenjepis	2	543	272
anketni vprašalnik	1	301	301
didaktično gradivo	1	1.859	1.859
		185.059	

Tabela 2: Žanrske oznake v korpusu STIKit in število besed v posamezni kategoriji

Kot prikazuje tabela 2, smo besedilom v korpusu *STIKit* (zaenkrat) pripisali 21 različnih žanrskih oznak, predvsem v želji, da bi lahko na koncu ugotovili, ali je pojavnost posameznih jezikovnih elementov povezana s specifično zvrstjo ali zvrstmi. Še ena pomembna značilnost besedilne osnove korpusa *STIKit* je ta, da poskušamo zagotoviti tako žanrsko kot tudi besedilno pestrost, zato se ogibamo izrazito dolgim besedilom (npr. monografijam), ki bi lahko močno vplivala na distribucijo jezikovnih pojavov v korpusu. V ta namen namenoma izbiramo večje število krajših besedil, kar potrjuje tudi zadnji stolpec tabele 1, ki ponazarja, da je povprečna dolžina besedil v posameznih žanrih razmeroma enakovredna.

Besedila v korpusu pa opremljamo tudi s podatki o vrsti besedila, tj. z informacijo, ali gre pri posameznem besedilu za prevod ali avtorsko besedilo. To je z vidika proučevane problematike izjemno pomembno, saj želimo preveriti, ali se pri prevodnih besedilih uporabljajo drugačne strategije kot pri tvorjenju avtorskih besedil, čeprav so tudi slednja – kot smo pokazali v preteklih raziskavah – v resnici »prevedena«, saj nanje vplivajo italijanske predloge. Trenutno distribucijo avtorskih besedil in prevodov ponazarja tabela 3.

Vrsta (prevod/avtorsko)	Število besedil
avtorsko besedilo	339
neznano	2
prevod	100
Skupna vsota	441

Tabela 3: Razmerje med avtorskimi besedili in prevodi v korpusu *STIKit*

Kot prikazuje tabela 3, je razmerje med avtorskimi besedili in prevodi razmeroma močno nagnjeno proti avtorskim besedilom, kar bomo poskušali uravnotežiti z dodajanjem besedil Centralnega urada za slovenski jezik in Mreže za slovenski jezik Furlanije - Julijske krajine. Cilj je, da bi bila končna struktura korpusa čim bolj uravnotežena.

3.1.1 Ostali metapodatki

Poleg navedenih lastnosti besedil sistematično pripisujemo korpusu še nekatere druge metapodatke, s katerimi želimo omogočiti čim bolj učinkovito in sistematično križanje različnih vrst podatkov in iskanje potencialnih povezav. Ti podatki so naslednji:

- podatki o publikaciji,
- podatki o občini izvora,
- podatki o pokrajini izvora.

Podatki o publikaciji so pomembni zlasti z vidika jezikovne podobe različnih občil v zamejstvu, medtem ko želimo podatke o občini in pokrajini (Trst, Gorica in Videm) uporabiti za lokalno in regionalno umeščanje jezikovnih elementov ter ugotavljanje, ali je jezikovni stik na katerem od področij še posebej intenziven in s katerimi jezikovnimi sredstvi se vzpostavlja.

3.2 Označevanje korpusa *STIKit*

V tem odseku predstavimo nabor oznak in označevalni sistem za korpus *STIKit*. V želji, da bi pripravili nabor oznak, ki bi bil čim primerljiv z drugimi označevalnimi sistemi – in zaradi tega tudi pripravljen za računalniško procesiranje – smo kot izhodiščni sistem uporabili označevalni sistem korpusa *Šolar* (Arhar Holdt, Kosem in Stritar Kučuk 2022), pri tem pa smo ohranili zgolj vrhnje (splošnejše) kategorije, katerih oznake so predstavljene v tabeli 4.⁸ Kategorije, vezane izrazito na šolska besedila, smo izpustili.⁹

PROBLEMI ZAPISA	PROBLEMI SKLADNJE	PROBLEMI BESEDISČA	PROBLEMI OBLIKE	PROBLEMI ČRKOVANJA
LOČILA	ODVEČ	MENJAVA	KATEGORIALNI POPRAVKI	KONZONANTI
MALA/VELIKA ZAČETNICA	IZPUST	GLAGOLI	PARADIGEMSKI POPRAVKI	VOKALI
SKUPAJ ALI NARAZEN	BESEDNI RED	SAMOSTALNIK	DODATNE OZNAKE	ČRKOVNI SKLOPI
ŠTEVILA	STRUKTURA	ZAIMEK		VARIANTNI PREDLOGI
KRAJŠAVE	DODAJANJE	PREDLOG		
		VEZNIK		
		DODATNE OZNAKE		
		PRIDEVNIK		
		PRISLOV		
		OSTALO		

Tabela 4: Nabor oznak za korpus *STIKit*

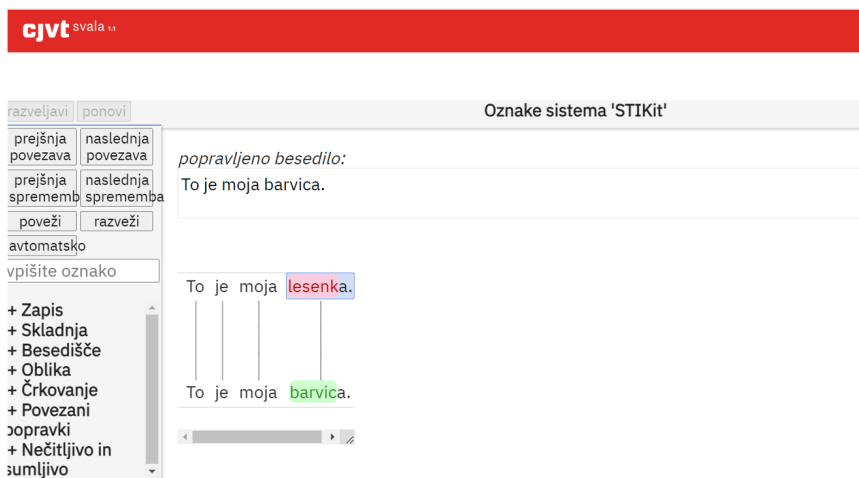
Tabela 4 prikazuje nabor oznak za korpus *STIKit*, ki je na vrhnji ravni identičen kot nabor oznak za korpus *Šolar*. Na nižjih ravneh, na katerih se oznake za korpus *Šolar* izrazito natančno delijo glede na najpogostejšo pisno prakso v šolskih okoljih, pa je označevalni sistem za korpus *STIKit* izrazito poenostavljen, saj

⁸ Smernice za označevanje korpusa *Šolar* so na voljo na povezavi: <http://hdl.handle.net/11356/1589> (dostop 12. 12. 2023).
⁹ Oznake so podrobneje predstavljene v Arhar Holdt, Lavrič, Roblek in Goli (2022) in na povezavi: <https://wiki.cjvt.si/books/11-jezikovni-popravki-solar/page/predstavitev-oznak> (dostop 12. 12. 2023).

predvideva zgolj preproste binarizme tipa »stik : nestik«, kar poenostavljeno pomeni, da se označevalci – poleg tega, da jezikoslovno označujejo posamezne popravke – obenem še odločajo, ali je domnevni izvor za posamezen popravek jezikovni stik med slovenščino in italijanščino ali ne. Tovrstne odločitve so pogosto izjemno težke – pravzaprav lahko rečemo, da so težke v vseh primerih, razen pri najbolj očitnih primerih tipa *akantonacija*, *alikhvota* ipd., ko leksem v standardni slovenščini ne obstaja in je beseda na območju stikanja tvorjena s podomačevanjem zapisa italijanskega leksema. To preprosto stikalo uporabljamo torej za označevanje primerov, pri katerih označevalec ali označevalka sumi, da gre za vpliv jezikovnega stika, kar nato nadalje preverjamo z dvojezičnim korpusom, ki je prav tako v nastajanju.

Glede na to, da se trenutno popravkom v korpusu *STIKit* pripisujejo vrhnje oznake, po koncu prve označevalske akcije načrtujemo kvantitativno obdelavo in kvalitativni pregled označenih besedil ter (najverjetneje) dopolnitev označevalske sheme s podrobnejšimi oznakami glede na rezultate vmesne analize. Pri tem bomo vrhnje kategorije obdržali usklajene s korpusom *Šolar*, tako da bo mogoča primerjava, tudi povsem avtomatizirana, nameravamo pa prilagoditi specifične oznake, če bo to potrebno.

Sam proces označevanja poteka v orodju Svala (Arhar Holdt idr. 2023), ki je bilo prilagojeno iz švedskega sistema Swell Editor (Volodina idr. 2019; Wirén idr. 2019), za različico 1.1 pa je bilo dopolnjeno še z možnostjo vnašanja komentarjev na besedilne elemente. To pomeni, da med označevanjem ne vnašamo zgolj popravkov, temveč lahko pripišemo tudi komentarje, ki jih je med popravljanjem vstavil lektor, učitelj ipd. Vmesnik orodja Svala ponazarja slika 1.

Slika 1: Vmesnik orodja Svala 1.1

Kot ponazarja slika 1, je vmesnik orodja Svala za uporabnika bistveno prijaznejši kot prejšnje rešitve, ki so bile v največji meri vezane na urejanje izjemno dolge kode XML. Razlike med prvotnim in (večkrat) lektoriranim besedilom prikaže Svala grafično, tako da lahko brez večjih težav spremljamo spremembe. Na sliki 1 vidimo, da je bila beseda *lesenka* popravljena v *barvico*, kar bi označevalec označil z izbiro ustrezne oznake na levi strani (besedišče → samostalnik → stik). Ob tem bi bila kategorija zapisana v format JSON, ki ga po označevanju izvozimo in uporabimo za pripravo drugih formatov za konkordančnike in kvantitativno analizo, kot prikazuje spodnji izsek izhodnega formata.

```
{
  »source«: [
    {»id«: »s47«, »text«: »To »},
    {»id«: »s51«, »text«: »je »},
    {»id«: »s57«, »text«: »moja »},
    {»id«: »s67«, »text«: »lesenka. »}
  ],
  »target«: [
    {»id«: »t73«, »text«: »To »},
    {»id«: »t77«, »text«: »je »},
    {»id«: »t83«, »text«: »moja »},
    {»id«: »t91«, »text«: »barvica. »}
  ],
  »edges«: {
    »e-s47-t73«: {
      »id«: »e-s47-t73«,
      »ids«: [»s47«, »t73«],
      »labels«: [],
      »manual«: false
    },
    »e-s51-t77«: {
      »id«: »e-s51-t77«,
      »ids«: [»s51«, »t77«],
      »labels«: [],
      »manual«: false
    },
    »e-s57-t83«: {
      »id«: »e-s57-t83«,
      »ids«: [»s57«, »t83«],
      »labels«: [],
      »manual«: false
    },
    »e-s67-t91«: {
      »id«: »e-s67-t91«,
      »ids«: [»s67«, »t91«],
      »labels«: [»B/SAM/stik«],
      »manual«: false
    }
  }
}
```

3.3 Končni prikaz

Končni prikaz bo uporabnikom in uporabnicam omogočal hitro, učinkovito in zasledljivo spremljanje odstopanja jezikovne rabe od standarda. Za razliko od drugih sorodnih korpusov bo *STIKit* posebej omogočal spremljanje posebej označene lokalne rabe, ki jo skupnost dojema kot standardno, in kvantifikacijo odstopanj te rabe od splošnega slovenskega standarda.

Morda največja pomanjkljivost korpusov lektoriranih besedil v slovenščini je bila doslej prikaz podatkov in s tem možnost spremljanja sprememb. To je bržkone razumljivo, saj gre pri tovrstnih korpusih za izjemno kompleksen prikaz, pri katerem je treba sopostaviti tako popravljene jezikovne elemente kot tudi vstavljene, ob tem pa je pogosto v okviru enega jezikovnega popravka vključenih še več drugih. Slika 2 ponazarja rezultat iskanja v konkordančniku korpusa *Lektor* za popravke besednega reda.

Lektor

trojina
SLOVENSKO ITALIJANSKO
REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA OBRAVNAVANJE
ZNANOSTI, KULTURO IN ŠPORT
O korpusu Pomoc

Search Word list
Save View options Sort Filter Frequency Collocations Visualize

Query **5b-Besednified** 1,940 (1,559.45 per million)

Page 1 of 97 Go Last

Prevod. angleščina_jezikoslovna	meri odvisna od ogromnih knjižniških posestev,	masovna (množična) industrija pa nam priskrbi zagotovi veliko večino preostalih dobrin	veliko večino preostalih dobrin pa zagotovi
Prevod. angleščina_jezikoslovna	sporocilo za javnost je podpirajo Apple, ki	trži ta izdelki	ta izdelki tržijo objavilo, da so v 80 dneh od
Prevod. angleščina_jezikoslovna	za nakup vsaj izdelka, ki ga	poprej prej niso še nikoli videli	niso videli se nikoli prej skakale vrste so
Prevod. angleščina_jezikoslovna	dobrin in storitev med ljudmi po vsem svetu	ni sama po sebi	sama po sebi ni nekaj slabega. Čeprav je
Prevod. angleščina_jezikoslovna	bogastvo zelo tako neenakomerna. BDP	tudi malo ali nič ne pove	pore tudi zelo ali nič o kakovosti življenja na
Prevod. angleščina_jezikoslovna	vidljiva. Delavci aktivni inajo lahko	različne motive na svoje depresivni	za svoje depresivni različne motive. Ti lahko
Prevod. angleščina_jezikoslovna	uradno ne šteje kot dumpling dumping -	Se razlikuje od monopola	Od monopola se razlikuje pa tem, da je na trgu
Prevod. angleščina_jezikoslovna	enoposle kmeti. To ukrivlja cilj	stroške na nižji ravni	niške stroške in zagotavlja množično
Prevod. angleščina_jezikoslovna	protodržijo krane v državi EU. Čeprav je	ozi 50 let	bi ozi 50 let zagotavljanje dostopnega plačila
Prevod. angleščina_jezikoslovna	v parkih in skupinah. Učence spoznate, da morajo	uporabljati glagole , ki so se jih naučili na začetku ure , čim bolj čim bolj pogosto	glagole, ki so se jih naučili na začetku ure, čim
Prevod. angleščina_jezikoslovna	vse večji globalizaciji globalizaciji travaj je	ponudbe bilo	bilo ponudbe ponudbe bilo vedno več in znanke so
Prevod. angleščina_jezikoslovna	(priloga Priloga 1). Priloge parov so bile.	Lahko uporabite	Uporabite lahko tudi druge oglaševanje - na primer
Prevod. angleščina_jezikoslovna	(Priloga 2). Razpredelice lahko	spremljate pred uro	pred uro spremljate, če je to potrebno (priloga
Prevod. angleščina_jezikoslovna	iz revij). Pripravite širok nabor oglasov.	Npr. na primer učenci lahko	Učenci lahko na primer delajo tudi z
Prevod. angleščina_jezikoslovna	dejavne, ki vodijo do njih na selitev	tekstovne protodržije	protodržije tekstovne priloga priloga priloga
Prevod. angleščina_jezikoslovna	6 zemljepisnih barvnih natijon v formatu 4x6 4x6x6	Haloga 1	1. naloga 4x6x6 Učenci morajo povezati številke
Prevod. angleščina_jezikoslovna	črti, države izvoznice pa vnosi tabelo v	Haloga 2	2. naloga 4x6x6 Učenci vprašajo: Zakaj je
Prevod. angleščina_jezikoslovna	državah? Njihove odgovore zapišite na tablo. 4x6x6	Haloga 2	2. naloga 4x6x6 Pri izbiri odgovorov bodo učencem
Prevod. angleščina_jezikoslovna	na urbenih območjih, veliko število	industrijskih delavah	delavci v industriji razpravi razpravi
Prevod. angleščina_jezikoslovna	neplodnosti modelih, razen Kitajske (glej)	Haloga 3	3. naloga 4x6x6 relativno malo število

Slika 2: Prikaz konkordančnika korpusa Lektor

Kot vidimo, je prikaz izjemno raztegnjen, saj so bili pri lekturah besednega reda popravljene tudi izrazito dolgi segmenti, znotraj teh pa so bili popravljene tudi drugi jezikovni elementi. Ker obstoječe rešitve torej ne odgovarjajo najbolj na zahteve sodobnih podatkovnih zbirk (poleg korpusa *STIKit* aktivno in redno potekajo tudi posodobitve korpusa *Šolar* in korpusa *KOST*), se za namene korpusa *KOST* pripravlja nova spletna rešitev za prikaz korpusov z jezikovnimi popravki. Pri vizualizaciji korpusa *STIKit* želimo uporabiti to rešitev, obenem pa jo obogatiti tudi s predmetnospecifičnimi metapodatki in informacijami ter vizualizacijami, vezanimi zlasti na geografski vidik rabe posameznega jezikovnega elementa.

4 Sklep

V prispevku so predstavljena sociolingvistična izhodišča, metodološki okvir in zgradba orodja *STIKit*, ki je namenjeno kvantitativnemu spremljanju pojavov italijansko-slovenskega jezikovnega stikanja na območju poselitve avtohtone

slovenske narodne skupnosti v Italiji. S tem namenom so v korpusu posebej označene lokalne rabe, ki jih skupnost dojema kot standardne. Z raziskovanjem teh rab lahko vidimo, v kolikšni meri so odstopanja od splošnega slovenskega standarda res posledica jezikovnega stika z italijanščino, v kolikšni meri pa jih je mogoče pripisati drugim okoliščinam, na primer pomanjkljivi izpostavljenosti nelokalnim rabam ali identitetnim izbiram govork in govorcev. Primerjava lokalno specifičnih in splošnih lektorskih popravkov v slovenščini pa bo omogočala spremljanje jezikovne kompetence tvorcev in tvork besedil.

Na podlagi tega bomo lažje načrtovali nova jezikovnoinformativna orodja, namenjena tej skupnosti: taka orodja naj ne bi bila normativna – njihov namen naj ne bi bilo predpisovanje ene same, kodificirane rabe, ampak podajanje informacij o kompleksnosti sporazumevalnih praks (npr. o variantnosti) v nekem okolju, ob upoštevanju celovite uporabniške izkušnje ciljnih skupin.

Hkrati pa bo lahko obdelava jezikovnih podatkov omogočala prilagajanje velikih jezikovnih modelov, temelječih na umetni inteligenci, potrebam manjših lokalnih skupnosti, jezikovnim manjšinam in drugim jezikovno ranljivim skupinam. To bo prav gotovo eden od izzivov naslednjega desetletja, saj so nova orodja zaenkrat oblikovana tako, da po eni strani omogočajo večjezičnost, po drugi pa vodijo v jezikovno uniformacijo.

Literatura

Arhar Holdt, Špela, Kosem, Iztok in Stritar Kučuk, Mojca, 2022: Metode in orodja za lažjo pripravo korpusov usvajanja jezika. Pirih Svetina, Nataša in Ferbežar, Ina (ur.): *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi in tuji jezik*. Obdobja 41. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 23–30. DOI: <https://doi.org/10.4312/Obdobja.41.23-30>.

Arhar Holdt, Špela, Kosem, Iztok, Stritar Kučuk, Mojca, Krsnik, Luka, Jovan, Leon Noe, Bezgovšek, Luka in Popič, Damjan, 2023: *CJVT Svala (Kazalnik projekta Razvoj slovenščine v digitalnem okolju)*. V 1.1. <https://orodja.cjvt.si/svala/>. (Dostop 12. 12. 2023.)

Arhar Holdt, Špela, Lavrič, Polona, Roblek, Rebeka in Goli, Teja, 2022: *Kategorizacija učiteljskih popravkov: Smernice za označevanje korpusa Šolar*. V 1.1 (12. avgust 2022). https://www.clarin.si/repository/xmlui/bitstream/handle/11356/1589/Smernice-za-oznacevanje-korpusa-Solar_V1.1.pdf?sequence=3&isAllowed=y. (Dostop 12. 12. 2023.)

Chambers, Jack K., 2003: *Sociolinguistic Theory: Linguistic Variation and its Social Significance*. Oxford: Blackwell.

Davila, Bethany, 2016: The Inevitability of 'Standard' English: Discursive Constructions of Standard Language Ideologies. *Written Communication* 33/2. 127–148.

Fought, Carmen, 2006: *Language and ethnicity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Grgič, Matejka in Popič, Damjan, 2023: Procesi jezikovnega separatizma pri čezmejnih jezikovnih manjšinah: prevzemanje, prilagajanje in prevajanje covidne terminologije med Slovenci in Slovenkami v Italiji. *Annales: anali za istrske in mediteranske študije. Series historia et sociologia* 33/1. 151–166.

Grgič, Matejka, 2017: Italijansko-slovenski jezikovni stik med ideologijo in pragmatiko. *Jezik in slovstvo* 62/1. 89–98.

Grgič, Matejka, 2018: Centralni urad za slovenski jezik in mreža storitev na obravnavanem geografskem območju: ocena trenutnega stanja, teoretski vidiki in organizacijski modeli. Janežič, Adriana in Jagodic, Devan (ur.): *Druga deželna konferenca o zaščiti slovenske jezikovne manjšine*. Trst: Regione autonoma Friuli Venezia Giulia, Consiglio regionale. 67–82.

Grgič, Matejka, 2022: Ne prvi, ne drugi, ne tuji, pa vendar naš, čeprav tuj: slovenski jezik v Italiji kot epistemološko vprašanje. Pirih Svetina, Nataša in Ferbežar, Ina (ur.): *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi in tuji jezik*. Obdobja 41. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 109–116. DOI: <https://doi.org/10.4312/Obdobja.41.109-116>.

Jagodic, Devan, Kaučič Baša, Majda in Dapit, Roberto, 2017: Jezikovni položaj Slovencev v Italiji. Bogatec, Norina in Vidau, Zaira (ur.): *Skupnost v središču Evrope: Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja*. Trst: ZTT, SLORI. 66–88.

Leech, Geoffrey, 1998: Teaching and language corpora: A convergence. Wichmann, Anne idr. (ur.): *Teaching and language corpora*. London: Longmann. 1–23.

Meyerhoff, Miriam, 2008: Communities of Practice. Chambers, Jack K. idr. (ur.): *The Handbook of Language Variation and Change*. Oxford: Blackwell Publishing.

Mezgec, Maja, 2016: Linguistic landscape as a mirror: the case of the Slovene minority in Italy. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja* 77. 67–85.

Pertot, Susanna in Kosić, Marianna, 2014: *Jeziki in identitete v precepu: mišljenje, govor in predstave o identiteti pri treh generacijah maturantov šol s slovenskim učnim jezikom v Italiji*. Trst: Slovenski raziskovalni inštitut SLORI.

Popič, Damjan, 2014: Revising translation revision in Slovenia. Mikolič Južnič, Tamara idr. (ur.): *New horizons in translation research and education* 2. Joensuu: University of Eastern Finland. <https://erepo.uef.fi/handle/123456789/14340>.

Popič, Damjan, 2022: Digitalna podpora slovenskemu jeziku v stiku. Pirih Svetina, Nataša in Ferbežar, Ina (ur.): *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi in tuji jezik*. Obdobja 41. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 281–290. DOI: <https://doi.org/10.4312/Obdobja.41.281-290>.

Stritar Kučuk, Mojca, 2012: *Korpusi usvajanja tujega jezika*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.

Stritar Kučuk, Mojca, 2022: KOST med korpusi usvajanja tujega jezika. Pirih Svetina, Nataša in Ferbežar, Ina (ur.): *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi in tuji jezik*. Obdobja 41. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 323–334. DOI: <https://doi.org/10.4312/Obdobja.41.323-334>.

Volodina, Elena, Granstedt, Lena, Matsson, Arild idr., 2019: The SweLL Language Learner Corpus: From Design to Annotation. *Northern European Journal of Language Technology* 6. 67–104.

Wirén, Mats, Matsson, Arild, Rosén, Dan in Volodina, Elena, 2019: SVALA: Annotation of Second-Language Learner Text Based on Mostly Automatic Alignment of Parallel Corpora. Skadina, Inguna in Eskevich, Maria (ur.): *Selected papers from the CLARIN Annual Conference 2018, Pisa, 8–10 October 2018*. Linköping: Linköping University Electronic Press. 227–239.

Polona Gantar
Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta in
Fakulteta za računalništvo in informatiko

DOI: 10.4312/jis.68.4.89-108
1.01

Mija Bon
Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

Magdalena Gapsa
Univerza v Ljubljani
Fakulteta za računalništvo in informatiko

Špela Arhar Holdt
Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta in
Fakulteta za računalništvo in informatiko

ŠOLAR-EVAL: EVALVACIJSKA MNOŽICA ZA STROJNO POPRAVLJANJE JEZIKOVNIH NAPAK V SLOVENSKIH BESEDILIH

Razvojni korpusi so temeljni vir za raziskave jezikovnega usvajanja, pripravo didaktičnih gradiv in razvoj orodij, ki podpirajo opismenjevanje in pismenost. Za slovenščino je na voljo razvojni korpus *Šolar*, ki vključuje 5.485 besedil, ki so jih učenke in učenci samostojno tvorili pri pouku, ter 36.570 učiteljskih popravkov. Ti popravki so izjemno dragoceni, ker omogočajo opazovanje avtentične povratne informacije v kontekstu razvoja pisnih zmožnosti. Ker pa niso dosledni in konsistentni, korpus *Šolar* ni uporaben za razvoj in evalvacijo strojnega popravljanja. Zato smo iz gradiva korpusa *Šolar* pripravili evalvacijsko množico *Šolar-Eval*, ki vsebuje 109 šolskih spisov, popravljenih dosledno in konsistentno po maksimi minimalnega jezikovnega posega, čemur se podrobneje posvečamo v prispевku. Metodologija priprave vključuje izbor gradiva, vnos in vsebinsko označevanje popravkov s pomočjo orodja CJVT Svala 1.0 in strojno jezikoslovno označevanje. *Šolar-Eval 1.0* je za raziskovalno in razvojno skupnost na voljo na repozitoriju CLARIN.SI pod odprto licenco.

Ključne besede: jezikovni popravki, korpus *Šolar*, strojno prevajanje, evalvacijska množica, minimalni jezikovni poseg

Šolar-Eval: Evaluation dataset for automated error correction in Slovene texts

Developmental corpora are an important resource for research into language acquisition, for the creation of didactic material and for the development of tools to support literacy. For the Slovenian language, the *Šolar* developmental corpus is available, which contains 5,485 texts produced independently by pupils during lessons and 36,570 corrections by teachers. These corrections are extremely valuable, as they allow the observation of authentic feedback in the context of the development of writing skills. However, as they are not consistent, the *Šolar* corpus is not suitable for the development and evaluation of systems for automated error correction. Therefore, using the material of the *Šolar* corpus we developed the *Šolar-Eval* evaluation set, which contains 109 school essays. The essays were consistently corrected according to the minimal linguistic intervention principle, which is the focus of the paper. The preparation methodology includes data selection, error correction and labelling of corrections with the use of the CJVT Svala 1.0 tool, and automated linguistic tagging of the texts. *Šolar-Eval* 1.0 is available to the research and development community on the CLARIN.SI repository under an open licence.

Keywords: language corrections, *Šolar* corpus, automated correction, evaluation set, minimal linguistic intervention

1 Uvod

Razvojni korpusi (angl. *developmental corpora*, Leech 1997: 19) so premišljeno grajene digitalne zbirke avtentičnih besedil, ki ponujajo vpogled v razvoj jezikovnih kompetenc pri mlajših naravnih govorcih in govorkah določenega jezika.¹ Pisci razvojni korpusi tipično zajemajo primere osnovnošolskega in srednješolskega pisanja, pogosto pa tudi oznake jezikovnih težav, ki se v teh besedilih pojavijo. Ti korpusi so med pomembnejšimi specializiranimi jezikovnimi viri in del temeljne jezikovne infrastrukture, saj predstavljajo empirično osnovo za raziskave s področja jezikovnega usvajanja in didaktike, za pripravo učnih gradiv, vaj, testov, učnih množic za strojno procesiranje naravnega jezika in razvoj orodij, ki opismenjevanje in pismenost podpirajo in razvijajo.

Za slovenščino je na voljo razvojni korpus *Šolar*, ki se razvija že dobro desetletje (Rozman idr. 2012; Kosem idr. 2016; Arhar Holdt in Kosem 2023) in je trenutno dostopen v različici 3.0 (Arhar Holdt idr. 2022a). Korpus *Šolar* je po obsegu in vsebini povsem primerljiv tovrstnim virom za jezike z večjim številom govorcev (pregled slednjih je na voljo v Arhar Holdt in Kosem 2023). Vsebuje 5.485 besedil (večinoma esejev, pa tudi praktično-sporazumevalnih besedil) v obsegu 1.635.407 pojavnic. V korpusu je tudi 36.570 učiteljskih jezikovnih popravkov, ki so vsebinsko kategorizirani v 180 različnih tipov (Arhar Holdt idr. 2022b). Do sedaj je bil korpus uporabljen za pripravo jezikoslovnih raziskav o značilnostih šolskega pisanja (mdr. Kosem idr. 2012; Može 2013; Arhar Holdt in Rozman 2015; Rozman idr. 2018), učnih gradiv (Ahačič 2017a, 2017b; Arhar Holdt idr. 2017), referenčnega seznama pogostih splošnih besed za slovenščino (Arhar Holdt idr. 2020), pa tudi za razvoj slovničnega pregledovanja oziroma

¹ Definicija je nekoliko poenostavljena, saj vemo, da razvoj jezikovnih kompetenc ni prisoten le pri mlajših govorcih in govorkah, prav tako ni povsem natančno govoriti (le) o naravnih govorcih, saj so v osnovnih in srednjih šolah, kjer se besedila za razvojne korpuske tipično zbirajo, tudi učenci/-ke, ki jim jezik okolja ni nujno prvi ali edini.

strojne identifikacije izbranih jezikovnih problemov (Holozan 2013, 2015; Petrič 2022; Mokotar 2023).

Konceptualna posebnost korpusa *Šolar* je, da vsebuje avtentične učiteljske popravke. Od primerljivih tujih jezikovnih virov popravke učiteljev vključuje le korpus *Chyby* (Pala idr. 2003), ki pa se za razliko od *Šolarja* posveča pisanju na univerzitetni ravni. Drugi razvojni korpusi vsebujejo jezikovne popravke, ki so jih vpisali sodelujoči raziskovalci. Odločitev za vključitev učiteljskih popravkov, s pomočjo katerih je mogoče opazovati podajanje povratne informacije v kontekstu razvoja pisnih zmožnosti, je izredno dragocena in predstavlja veliko prednost korpusa *Šolar*. Za določene naloge pa se tovrstni popravki ne obnesejo najbolje. Tipičen primer je uporaba korpusa za učenje in zlasti evalvacijo strojnih postopkov, saj bi morali biti za ta namen jezikovni popravki vneseni dosledno in konsistentno, kar pa za učiteljsko popravljanje ne velja.²

Na manjšo uporabnost korpusa *Šolar* za evalvacijo strojnega popravljanja je bilo v našem prostoru že opozorjeno (npr. Holozan 2013, 2015; Kranjc in Robnik Šikonja 2015). Dodaten problem predstavlja dejstvo, da tudi drugi slovenski korpusi s sicer dosledneje pripisanimi jezikovnimi popravki za ta namen niso uporabni: korpus lektoriranih besedil *Lektor* (Popič 2014) za razliko od *Šolarja* prinaša robustno označene popravke, v množici katerih je težko najti jezikovni problem, katerega strojno prepoznavo želimo evalvirati; ker vsebuje besedila izkušenih piscev, je določenih napak manj, kot bi jih za evalvacijo potrebovali. Podobno velja za *KOST* (Stritar Kučuk 2022), ki prinaša dokaj robustno označena besedila avtorjev, ki se slovenščine učijo kot drugega ali tujega jezika.

Ker je natančna in zanesljiva evalvacija ključna za razvoj strojnega popravljanja in sorodnih jezikovnih tehnologij za slovenščino, smo iz gradiva korpus *Šolar* pripravili evalvacijsko množico Šolar-Eval, ki jo bo v prihodnje mogoče uporabljati za ta namen. V prispevku opišemo metodologijo priprave, pri čemer se posebej posvetimo vprašanju zagotavljanja doslednosti in konsistentnosti jezikovnih popravkov. Prispevek sklenemo z opisom rezultata in napovedjo nadaljnjega dela.

2 Metodologija

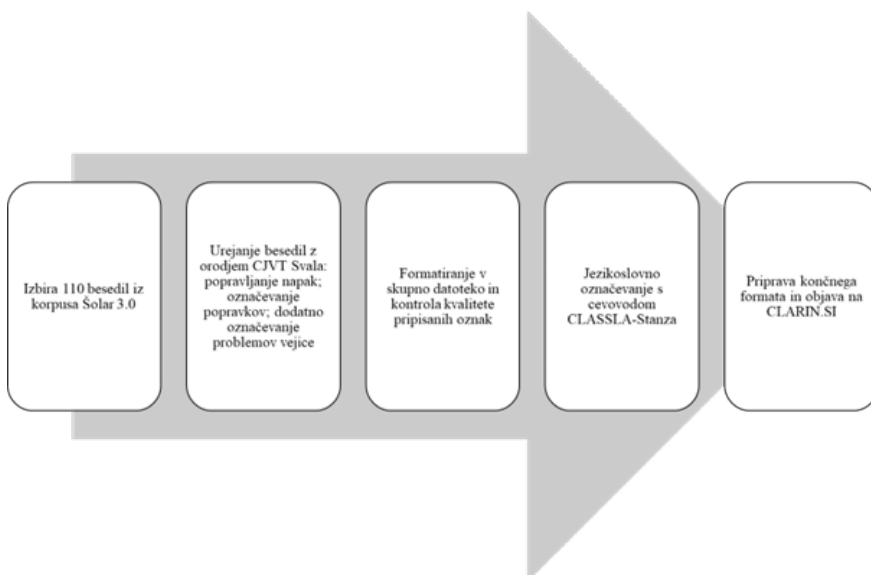
Vodilo pri pripravi evalvacijske množice je bilo, da mora vsebovati avtentična besedila, v njih pa raznolike, dobro zastopane, dosledno obravnavane in natančno

² Učiteljski popravki so prilagojeni razvojni stopnji učenca/-ke, včasih se popravek pojavi le pri prvi napaki določene vrste (z napotilom učenca/-ki, naj ostale težave poišče in popravi sam/-a), popravek lahko le grafično nakaže, da je določen del besedila treba spremeniti, pogosti pa so tudi popravki, kjer učiteljica ali učitelj namesto popravljanja posameznih napak koreniteje poseže v besedilo – spremeni ubeseditev tako, da obenem izboljša slog, odpravi vsebinsko napako in podobno (o tem tudi Tinta 2019). Posamezni popravki, zlasti na ravni skladnje in besedilne koherence v povezavi s slogovno (ne)ustreznostjo besedila, pogosto zahtevajo poseg na ravni obsežnejšega, največkrat celotnega besedila (npr. usklajevanje glagolskega časa). Nenazadnje na popravljanje vpliva tudi časovna obremenjenost učiteljev, zaradi katere se včasih osredotočajo le na izbrane jezikovne težave.

kategorizirane jezikovne težave oziroma popravke. Besedila smo izbrali iz korpusa *Šolar* 3.0 s pomočjo informacij, ki so na voljo v formatiranem frekvenčnem korpusnem izvozu, dostopnem na repozitoriju CLARIN.SI (Arhar Holdt idr. 2022c).

Za besedila, v katerih se pojavlja največ učiteljskih popravkov, smo preverili skupno pogostnost različnih vrst popravkov. Želeli smo, da se vsaka od 180 možnih kategorij pojavi vsaj 5-krat, z izjemo: oznak za nečitljiva mesta, ki smo jih v evalvacijski množici želeli čim manj; dodatnih (neobveznih) oznak za vsebinske napake in jezikovne variante; oznak za vrsto napačno stavljene vejice, ki so v korpusu *Šolar* 3.0 pripisane le sporadično (Arhar Holdt idr. 2022b). Na osnovi te analize smo izbrali 110 spisov, ki skupno pokrivajo 19,7 % vseh popravkov v korpusu *Šolar* 3.0. Eden od spisov se je kasneje zaradi težav s formatiranjem izkazal za problematičnega, zato smo ga iz obravnave izločili.

Urejanje popravkov je potekalo z orodjem CJVT Svala 1.0,³ ki omogoča pregledno sopostavitev izvirnega in popravljenega besedila, povezovanje med obema ter vsebinsko označevanje vrste vsakega posameznega popravka. Pri pripravi je sodelovala ekipa petih jezikoslovcev. Delo je potekalo v treh zaporednih korakih: (a) vnos jezikovnih popravkov skladno s smernicami, (b) vsebinska kategorizacija popravkov po sistemu korpusa *Šolar* in (c) vsebinsko natančnejše označevanje problemov vejice. Po označevanju smo datoteke JSON, ki jih pridobimo iz orodja Svala, umestili v skupno datoteko, kjer smo izvedli kontrolo kvalitete, dodali metapodatke in besedila jezikoslovno označili z označevalnikom CLASSLA-Stanza (Terčon in Ljubešić 2023). Evalvacijska množica je na voljo na repozitoriju CLARIN.SI⁴ (Arhar Holdt idr. 2023a).

Slika 1: Postopek priprave evalvacijske množice *Šolar-Eval*

³ Orodje je dostopno in opisano na strani: <https://orodja.cjvt.si/svala/> (dostop 30. 11. 2023).

⁴ Povezava: <http://hdl.handle.net/11356/1902> (dostop 30. 11. 2023).

Delotoki, ki jih prikazuje slika 1, so skladni s trenutnimi standardi za pripravo jezikovnih virov za sodobno slovenščino in dobro dokumentirani, zato se jim v tem prispevku ne posvečamo natančneje. Metodološko zanimivejši je poskus konsistentnega jezikovnega popravljanja. Na pravopisni ravni, kjer je relativno jasno, kaj jezikovnega je (ne)skladno s trenutno normo, je manj težav, medtem ko so na višjih ravneh, kot je izbira besedišča, zlasti pa skladnja in besedilna koherenca, možne različne interpretacije učenčevega oziroma učenkinega pisanja, kot tudi različne rešitve za odpravo identificiranega jezikovnega problema (gl. tudi Tinta 2019).

Smernice za popravljanje smo oblikovali na štirih temeljnih raziskovalnih izhodiščih: **1. Opredelitev problema:** presoja, katere tipe jezikovnih težav je smiselno popravljati in katerih ne. **2. Pripisljivost vsebinske oznake:** preverba, ali je popravek mogoče vsebinsko kategorizirati z oznakami korpusa *Šolar*. **3. Aktualnosti specifičnih popravkov:** zagotavljanje skladnosti z aktualno jezikovno rabo in normo, npr. s preverjanjem gradiva v korpusu *Gigafida 2.0* (Krek idr. 2020), *Kolokacijskem slovarju sodobne slovenščine* (Kosem idr. 2023), *Slovarju sopomenk sodobne slovenščine* (Arhar Holdt idr. 2023) in v jezikovnih ter v pravopisnem priročniku na portalu Fran (Fran, slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU 2014–). **4. Korekcija doslednosti:** usklajevanje in preverjanje odločitev, tudi v smislu odstranjevanja že obstoječih popravkov, če jih ni mogoče enotno interpretirati in aplicirati na druga besedila.

Pri popravljanju smo sledili **maksimi minimalnega posega**. Pod tem izrazom razumemo dvoje: (a) v besedilo ne posegamo, če je učenčevo oziroma učenkinino rešitev mogoče interpretirati tudi kot (manj) ustrezno varianto, in (b) jezikovno napako popravimo tako, da je poseg v smislu spremembe strukture stavka in z napako povezanih elementov v sobesedilu čim manjši.

3 Vnašanje popravkov v besedila množice Šolar-Eval

V nadaljevanju opišemo smernice za opredeljevanje jezikovnih popravkov pri izdelavi evalvacijske množice in konkretne jezikoslovne premisleke ter odločitve pri posameznih jezikovnih problemih. Osredotočamo se na jezikovne posege na višjih ravneh,⁵ in sicer jezikovne popravke obravnavamo v treh sklopih: 1. pomen-skem oziroma vsebinskem, kjer obravnavamo napake na ravni besedišča, večbesednih enot, pa tudi napake, ki se nanašajo na razumevanje vsebinskih dejstev; 2. slovnično-skladenjskem, kjer obravnavamo napačno rabo oblikoslovnih elementov, kot so zaimki in predlogi, na ravni skladnje pa vezljivost, besedni red in zapis premega govora; v 3. sklopu obravnavamo širok nabor t. i. slogovnih popravkov, ki zajemajo tako raven besedišča kot skladnje in pogosto segajo na področje širšega besedila.

⁵ Pri popravkih zapisa (npr. izbira velike/male začetnice, zapis skupaj/narazen), črkovanja in oblikoslovja smo sledili podatkom iz referenčnih virov in priročnikom ter primerom v Arhar Holdt idr. 2022b, popravke vejic pa natančneje obravnava prispevek Bon in Gapsa (v pripravi).

Zgledi, ki jih navajamo za pojasnjevanje popravkov, so vzeti iz korpusnih besedil in skrajšani do te mere, da še ustrezno ponazarjajo obravnavani problem. Izvirno besedilo, na katerega se nanaša popravek, in jezikovni popravki so v zgledih poudarjeni, popravki so navedeni za pokončnico. V zgledih z več napakami ponazarjamo zgolj tiste, ki so predmet obravnave, preostalih napak ne izpostavljamo oziroma puščamo izvirno besedilo.

3.1 Popravki na ravni besedišča

Popravki na ravni besedišča se tipično nanašajo na pomensko ali zvrstno neustrezno rabo besede, besedne zveze, zlasti kolokacije, napačno rabo frazeoloških enot, formulaičnih izrazov, zvez z glagoli v pomensko oslavljeni rabi ipd. Sem sodijo tudi popravki, ki se nanašajo na preverljiva vsebinska dejstva.

3.1.1 Raba pomensko ali zvrstno neustrezne besede

Na ravni besedišča smo v prvi vrsti popravljali napačno rabo besede glede na pomen, ki ga ima v povedi, in glede na izbiro zvrsti ali besedne zaznamovanosti. Pomensko neustrezno besedo smo nadomestili po principu minimalnega posega tako, da smo poiskali besednovrstno primerljiv, a pomensko ustreznejši nadomestek. V primeru odločanja med več možnostmi smo se posvetovali in medsebojno usklajevali.

- *Punca zanosi in noče povedati Adamu, ker je vedela, da bi se **odklonil**|**odpo-vedal** njej in otroku*
- *Antigona se je odločila pokopati svojega brata, zaradi predvsem božjih zakonov samo mislim, da v resnici ni **morala**|**mogla** gledati, kako ni bil pokopan.*

Za jezikovni poseg smo se odločali tudi, kadar se je v besedilu pojavljalo zaznamovano ali zvrstno neustrezno besedišče (npr. *odprla luč, runkl, koštalo, itak, prišparal, probal, za brez veze, bolj fajn, zanga, tle*). Odločitev za popravek smo v takih primerih podprli s preverbo rabe v korpusu *Gigafida* 2.0, potencialnim obstojem nevtralne ustreznice, preverjanjem stilističnih in drugih oznak v slovarskih priročnikih ter z upoštevanjem siceršnje jezikovne kompetence v širšem besedilu učenca/-ke. Zaznamovano besedišče smo ohranili, kadar se je pojavilo v narekovajih oziroma premem govoru, npr. »*Ma, to se zgodi vsakemu.*« (gl. tudi 2.3.6).

3.1.2 Večbesedne enote: kolokacijskost in frazeološkost

Kot pogost problem obravnavanih besedil se je pokazala neustrezna ali netipična raba besednih zvez, zlasti kolokacij in frazeoloških enot. Med temi primeri je bilo precej takšnih, ki jih v korpusu *Šolar* 3.0 učitelji niso popravljali, a jih je mogoče

s pomočjo sodobnih slovarskih priročnikov in korpusov prepoznati in nadomestiti z jezikovno rabo, ki je tipična, deluje naravno ter je specifična za slovenščino. Spodnji primeri ponazarjajo problem netipične rabe besed glede na kolokacijskost in besednozvezno ustaljenost:

- *Čas|Svet se je dandanes po eni strani zelo spremenil, po drugi strani pa še vedno ostaja enak*
- *ta ljubezen ne bi propadla na tragični konec|doživela tragičnega konca*

V prvem primeru gre za sovpad zvez *časi se spreminjajo* in *svet se je spremenil*, pri drugem pa za kolokacijo *tragični konec*, ki se tipično pojavlja z glagolom *doživeti*. Popravke smo izbirali tako, da je bil poseg v besedilo čim manjši, čeprav bi bilo z večjim posegom mogoče doseči enako ali celo višjo tipičnost (npr. *ta ljubezen je tragično propadla*, ki je v slovenščini prav tako pogosta kolokacija).

Podobno smo obravnavali frazeološke enote, kar nakazujejo primeri spodaj. V prvem primeru gre za križanje zvez *vzeti kaj v svoje roke* in *(pre)vzeti kaj nase*, v drugem pa za manj ustrezno izbiro glagola *skočiti* v frazeološki enoti *kaj pade komu v oči*. Ta frazem se tipično uporablja v pomenu, da kdo nekaj opazi zato, ker izstopa, ker je nekaj posebnega. Varianta z glagolom *skočiti* je v rabi veliko redkejša. Ob tem se zdi, da je avtor/-ica s prislovom *naenkrat* in z izbiro glagola *skočiti*, ki vsebuje semantično komponento trenutnosti dejanja, želel/-a izpostaviti predvsem ‚nenadnost‘ in ‚nepričakovanost‘ dejanja, kar je posledično vzrok za izbiro manj ustreznega glagola v frazeološki enoti.

- *Hamlet je probleme prevzel|vzel v svoje roke*
- *Odisej se premišljeval, se sprehajal po barki, kar naenkrat mu je v oči skočila|padla jama.*
- *brez kaj reči|besed*

Pri zvezah s pomensko oslabljenimi glagoli (*imeti*, *dati* ipd. + samostalniki)⁶ smo se za popravke odločali na podlagi pomenske interpretacije. Tipičen primer je denimo *Tudi Kreon vztraja pri svojem, da mora Antigona dobiti kazen|biti kaznovana za svojo neubogljivost*, kjer je popravek utemeljen s tem, da je zvezo *dobiti kazen* mogoče interpretirati tudi kot ‚dobiti nalog za plačilo kazni‘. Enako tudi v primeru *Urednik slov. lista Čupa mu je dal predlog|predlagal, naj piše o asimilaciji Slovencev v Trstu*.

3.1.3 Vsebinski popravki

V šolskih spisih se poleg jezikovnih pojavljajo tudi vsebinske napake, ki zadevajo faktične podatke, pa tudi besedilno koherenco in ustrezno referiranje na elemente znotraj besedila. Tipična primera sta nerazumevanje razmerij med literarnimi

⁶ Za več primerov gl. Gantar idr. 2018.

osebami (npr. oče – stric, mama – žena, sin – brat) in neustrezna poimenovanja literarnih oseb. Ker se pri tovrstnih zamenjavah poruši tudi notranja koherenca zaradi napačno vzpostavljenih referenc, smo v teh primerih besedilo popravljali, npr.

- *To kar je storil je skušal popraviti s poroko **Jurija**|**Izidorja** in Agate.*
- *Kreona, Antigoninega **očeta**|**strica**, pa težko uvrstimo pod strogo držljive ali prilagodljive ljudi.*

Na drugi strani nismo popravljali vsebinskih napak, ki so posledica morebitnega napačnega razumevanja obravnavane učne teme ali z njo povezanih dejstev. Npr. primera *Šolal se je v Pesnici za učitelja slovenščine in angleščine* za Šolar-Eval nismo popravili, za razliko od korpusa *Šolar* 3.0, kjer je bil učiteljski popravek *Šolal se je v Pesnici, nato je študiral v Mariboru in postal učitelj slovenščine in angleščine*.

3.2 Popravki na slovnični in skladenjski ravni

V nabor slovničnih popravkov sodi označevanje napačne rabe povratnosvojljnih zaimkov in povratnih glagolov ter raba predlogov v predložnih zvezah. Znotraj skladnje obravnavamo še napake na ravni stavčnih razmerij, vezljivosti, besednega reda in zapisa premega govora.

3.2.1 Povratnosvojljni zaimki in povratni glagoli

V besedilih smo popravljali napačno rabo povratnosvojljnih zaimkov, zlasti zamenjevanje z osebnosvojljnimi (*svoj* vs. *moj*, *njegov* ipd.), in povratnosvojljnih glagolov, glede katerih smo stanje preverjali v slovarskih in pravopisnem priročniku na portalu Fran ter v korpusu *Gigafida*.

- *Ampak še več nadutosti bi naj imela, da **se mu nazaj ugovarja**|**mu ugovarja***
- *Med izvidnico zagleda nemskega vojaka in lepa mlado žensko Katarino, ki **se ljubimka z njim**|**z njim ljubimka***
- *z Antonom sta **si podobnih misli**|**podobnih misli***

Glagol *ugovarjati* tipično zahteva dajalniški predmet, tj. *ugovarjati komu/čemu*, za slovenščino neustrezna pa je raba povratnosvojljnega zaimka ob njem, tj. **ugovarjati se*. Na podlagi *Slovarja sopomenk sodobne slovenščine* (Arhar Holdt idr. 2023) je mogoče predvideti ustrezne povratnosvojljne sopomenke kot npr. *upreti se in zoperstaviti se*, pri čemer bi zamenjava z ustrežnejšo sopomenko pomenila korenitejši poseg v besedilo. Hkrati je mogoče predvidevati, da je prišlo do kontaminacije z zvezo *nazaj odgovarjati* v pomenu 'ugovarjati', ki je na slovarskem portalu Fran v *Prekmurskem slovarju* označena kot narečna, v SSKJ2 pa kot nižje pogovorna. Najustreznejši popravek v smislu minimalne intervencije je torej le ohranitev glagola *ugovarjati*.

Glagol *ljubimkati* predvideva orodniško predložno dopolnilo, ne pa tudi povratnega zaimka. Predvidevati je sicer mogoče, da je učenec/-ka imel/-a v mislih glagol *poljubljati*, ki je glede na kontekst pomensko ustrežnejši, zaimek *se* ob njem pa nakazuje vzajemnost, vendar je pomensko ustrezen in minimalen poseg izpust povratnega zaimka. Enako velja za zadnji primer, kjer je opaziti kontaminacijo zveze *biti podobnih/istih/enakih misli* in *biti si podoben*.

3.2.2 Predlogi

Med oblikoskladenjskimi problemi smo obravnavali tudi izbiro predlogov, kjer smo v korpusu in slovarskih virih preverjali rabo predložnih glagolskih in samostalniških zvez glede na tipičnost vezljivostnega vzorca in pomensko ustreznost, npr.

- *nekaj v njemu gnalo na takšno odločitev* | *k takšni odločitvi*
- *pripoveduje o odnosu med staršema iz otroških* | *skozi otroške oči*
- *veliko ljudi polnih s hinavščino, lažmi in prevarami* | *hinavščine, laži in prevar*

V slovenščini uporabljamo glagol *gnati* tudi za izražanje potrebe po fizični ali miselni aktivnosti, npr. *radovednost ga žene*, kot ga je uporabil/-a tudi učenec/-ka v prvem primeru, vendar pa se s predlogom *na* tipično veže v povsem drugih pomenih, npr. *gnati na vodo*; *gnati na pašo*. Poleg tega se tudi samostalnik *odločitev*, kadar se pojavlja s pomensko sorodnimi glagoli, kot npr. *spodbuditi*, *napeljati* in *prisiliti*, tipično veže s predlogom *k* in ne *na*.

3.2.3 Vezljivost

Dosledno smo obravnavali primere, kjer je učenec/-ka izpustil/-a določilo, ki ga zahteva glagol, npr.

- *Ko ga Antigona že drugič hoče pokopat jo pri delu dobijo stražari*
- *Takrat mu je malo žal, vendar se sprijazni s tem in želi vsaj to, da*

3.2.4 Besedni red

Znotraj besednorednih popravkov smo obravnavali raznovrstne probleme: besedni red znotraj naslonskega niza ali besedne zveze, stavčno sosledje znotraj povedi in členitev po aktualnosti. Pozorni smo bili predvsem na konstrukcije, kjer atipični besedni red vodi v neustrezen pomen, spominja na pogovornost ali tujejezično interferenco. Skladno z maksimo minimalnega posega smo besedni red popravljali le v primerih širšega konsenza v označevalni ekipi, sicer smo pustili izvorno različico.

- *Antigona se je odločila pokopati svojega brata, zaradi predvsem|predvsem zaradi božjih zakonov*
- *Kandor glavna oseba Sencnega plesa je pravkar pokopal svojo ženo|, ki jo je zelo ljubil, na pokopališču na gorenskem, ~~ki jo je zelo ljubil~~*
- *Oba Kreon in Antigona sta prinesla tragičen konec, saj ostati sam brez družine je težko|saj je težko ostati sam brez družine*

3.2.5 Združevanje in razdruževanje povedi

Pogosta težava šolskih spisov so zelo dolge povedi, v katerih se spričo zapletene stavčne zgradbe pojavljajo tudi različne skladijske težave. Glede na smernice smo za potencialno razdruževanje oziroma krajsanje obravnavali povedi, dolge tri ali več stavkov, pri tem pa smo upoštevali razumljivost povedi, vrsto razmerja (priredja/podredja), ustreznost veznikov glede na ponavljajoča se pri- ali podredja in morebitne slogovne posebnosti, ki jih je učenec/-ka uporabil/-a namensko, da bi ustvaril/-a živo pripoved. Nekoliko redkeje smo se odločali za združevanje povedi, kar je bilo v večini primerov povezano tudi z odpravljanjem ponavljanja, kot kaže zadnji primer spodaj.

- *V spopadu Laert zabode Hamleta z zastrupljenim mečem, a med nadaljnjim bojem si meč nenamerno zamenjata in tudi Hamlet zabode Laerta ~~in tako~~. Tako sta bila oba obsojena na propad, v|. V tem trenutku je Laert priznal svojo zmoto, da ni razmišljal s svojo glavo; in priznal, da je vse to načrtoval Klavdij.*
- *Najprej bomo pogledali Antigono. ~~Antigona~~, ki se trdno drži svojih načel, neglede na situacijo v kateri je*

3.2.6 Premi govor in dobesedni navedki

V besedilih smo skušali dosledno obravnavati zapis premega govora in dobesednih navedkov, pri čemer smo se v primeru neustrezne ali neenotne rabe narekovajev navadno odločali za preoblikovanje v nepremi govor. Rabo narekovajev za zaznamovano besedišče, kar učitelji v korpusu *Šolar* 3.0 pogosto popravljajo, smo po principu minimalnega posega pustili.

- *Ampak preden rečemo **ne** bom se suočil z njim |, da se ne bomo soočili z njim, ga moramo dobro analizirati.*
- *Materi pa z »ostrimi« besedami zada globoko rano*

3.3 Slogovni popravki

Kot slogovno neustrezne dele besedila smo obravnavali različne jezikovne ubeseditve, ki zadevajo tako raven besedišča, oblikoslovja, kot tudi raven besednozvezne

in besedilne skladnje ter žanrske in zvrstne problematike. Določitev obsega jezikovne intervencije na slogovni ravni besedila je bila z vidika izdelave evalvacijske množice najtrši oreh, saj se popravki na besedilni ravni nanašajo na celostno razumevanje besedila, besedilno koherenco, referiranje ipd. in posledično segajo na več označevalnih ravni.

3.3.1 Popravki na ravni stavčnih odvisnikov

Sem sodijo popravki na ravni stavčnih odvisnikov, posledično pa tudi rabe veznikov in izbire besedišča, kot kažejo spodnji primeri. Skladno s smernicami smo popravke v odstavkih zato dodajali postopoma od najmanj interpretativnih do bolj interpretativnih, pri slednjih pa smo minimalni poseg iskali v konsenzu celotne označevalne ekipe.

- *Kreon*-kljub temu, | da mu videc Terezias pove, da bo ostal sam in nesrečen, če ubije Antigono, *a*ga Kreon kot *na nek način*|*neke vrste diktator to ne posluša*|*ne posluša* in še vedno *vztraja pri tem*|*vztraja*, da mora biti *Antigona obsojena*|*obtožena* na smrt.
- Nič je ni bolelo *le*, *kot*|*bolj kot to*, da ni mogla pokopati brata
- Takšno obnašanje oziroma dejanje je prisotno še v današnjem življenju, |, kajti vsak človek, *ko mu je neka sila*|*ki je v stiski*, da *gre*|*ko mora* v zapor, dobi denarno kazen *in* |*ali* kaj podobnega |, bo vedno pripravljen izdati tudi svoje najbližje.

3.3.2 Menjavanje glagolskega časa

Po principu minimalne intervencije v besedila nismo posegali v primeru jezikovnih sredstev in skladenjskih struktur, za katere smo predvidevali, da jih je učenec/-ka uporabil/-a z namenom ustvariti določen slogovni učinek, govorjenost/diskurznost, dramatičnost ali literarnost ipd., kamor sodi zlasti uporaba diskurzivnih in nagovornih elementov, menjavanje časov, pa tudi uporaba neformalnih in metaforičnih izrazov, menjavanje žanra/registra ipd.

- *Ravnatelj Polde mu je oprostil*, saj je vedel, da se je zlagal. *Martin se mu zahvali in se spet pošali* (menjava preteklik – sedanjik brez popravka)
- Čepprav je zaljubljen vanjo in ga je prevzela, se odloči da *izpolni*|*bo izpolnil* ukaz (sedanjik namesto prihodnjika)

3.3.3 Raba pogovornih diskurzivnih označevalcev

V šolskih spisih se pojavljajo diskurzni označevalci, ki so značilni za govorjeni jezik in zato lahko v standardnem pisnem jeziku delujejo pogovorno in s tem slogovno

neustrezno. Takšne primere smo obravnavali vsakega posebej in skupno presodili, kdaj bi bil popravek skladen z maksimo minimalnega posega. V rabo členkovnih izrazov, kot je beseda *no* v spodnjih dveh primerih, denimo nismo posegali, če je šlo za pomensko modifikacijo povedi, v spodnjem zgledu npr. za izražanje relativnosti:

- *No, pa za|Za začetek povejmo kaj o delu Romeo in Julija*
- *Ampak tudi moja bratranca imata podobno zgodbo. No, ne moremo reči podobno, ker so bile razmere nekdanj bistveno drugačne od današnjih.* (brez popravka)

3.3.4 Prekomerna ali neustrezna raba zaimkov

Poleg tipičnih težav z izbiro zaimkov (npr. *ves - cel, enak - isti, on - sam*) je v šolskem pisanju opazna prekomerna raba kazalnih in svojilnih zaimkov. V takih primerih smo ohranjali povezave na elemente predhodnega besedila, kjer je bilo to potrebno zaradi razumljivosti. Na drugi strani smo zaimke odstranjevali, če za razumljivost niso bili potrebni oz. če je njihova prekomerna raba razumljivost poslabšala.

- *S tem mislim na ~~njeno~~-bistvo ~~te~~ zgodbe, ki pa je ~~to~~, da je človek v življenju velikokrat postavljen na križišče*
- *To je ponavadi glavni povod za maščevanje in ko se zavemo, kaj smo naredili narobe, je večkrat ~~to~~ že prepozno*
- *~~To~~-Prepričanje o trajnem miru duše je zanjo vzrok, ki je „kriv“ ~~za to~~, da se od tu naprej drži svojih načel*
- *Martin Krpan hitro ustavi ~~svoj~~-avto in steče ven*
- *V njem se pojavi razkol med ~~njegovimi~~-čustvi do Katarine in ~~njegovo~~-nalogo |, ki jo ima v vlogi partizana in partizanskih ciljev*

3.3.5 Ponavljanje

Znotraj slogovnih popravkov smo obravnavali tudi različne vrste ponavljanja, ki pogosto vplivajo tudi na popravke na leksikalni in skladenjski ravni pa tudi na ravni odstavka oziroma celotnega besedila. Navajamo nekaj tipičnih primerov obravnave ponovljenih polnopomenskih besed ali zvez, kopičenja veznikov in parafraz že ubesedenega.

- *tisti teden je bil zelo zanimiv ~~teden~~.*
- *njuna ljubezen nima meja in še vedno vztrajata pri svojih čustvih, ~~ki jih čutita~~*
- *Ko ~~pa~~ dobijo kazen za to, ~~pa~~ takoj odnehajo*
- *Oba čutita ljubezen drug do drugega, ampak ju ta verski spopad |ločuje drug od drugega | med seboj ločuje.*
- *Če se vrnem na svoje razmišljanje v prejšnjem odstavku, pa ne mislim, da so absurdna dejanja v današnji družbi posledica brezčutnosti in nesmisla življenja. ~~Če se vrnem na|Na primer morilca, se~~ dandanes |se velikokrat dogajajo umori predvsem zaradi denarja.*

3.3.6 Nejasni ali nedokončani fragmenti

V redkih primerih se v besedilih pojavijo tudi nejasni ali nedokončani fragmenti, pri katerih ni mogoče z dovoljšno prepričanostjo razbrati pomena, ki ga je želel/-a ubesediti učenec/-ka. Takšne fragmente smo iz popravljenega besedila izpustili, dodatno pa smo jih označili z vsebinsko oznako »nejasno«.

- *Kreona, Antigoninega očeta, pa težko uvrstimo ~~pod~~ med strogo drgljive ali prilagodljive ljudi.*
- *Kreon misli, da je trma in da bo precej hitro zlomila. ~~Ponos ne daje, ki je drugim hlapec.~~ In Antigona bi mu naj pokazala nadutost s kršenjem njenega vega ukaza. Ampak še več nadutosti bi naj imela, da se mu nazaj ugovarja.*

4 Evalvacijska množica Šolar-Eval

Šolar-Eval 1.0 vsebuje 109 spisov iz korpusa Šolar 3.0. Kot je razvidno iz tabele 1, je v popravljeni različici več pojavníc in povedi, kar je posledica jezikovnih popravkov: deljenja predolghí povedi na krajše ter (po večini) dodajanja manjkajočih vejíc.

	Izborna besedila	Popravljená besedila
Število odstavkov	740	740
Število povedi	4.017	4.281
Število pojavníc	69.658	70.226

Tabela 1: Obseg evalvacijske množice Šolar-Eval (izborna in popravljená besedila)

Zgradbo evalvacijske množice in število pojavníc v izvornih besedilih glede na vrsto šole in razred predstavlja tabela 2.

	Gimnazije	Poklicne šole	Strokovne šole	Osnovne šole	Skupaj
1. letnik	22.737	626	5.507		28.870
2. letnik	11.807		1.212		13.019
3. letnik	7.556	5.740	369		13.665
4. letnik	6.778		1.050		7.828
6. razred				757	757
7. razred				3.120	3.120
8. razred				2.270	2.270
9. razred				129	129
Skupaj	48.878	6.366	8.138	6.276	69.658

Tabela 2: Število pojavníc v evalvacijski množici Šolar-Eval glede na vrsto šole ter razred/letnik

V besedila smo dodali 9.808 vsebinsko kategoriziranih jezikovnih popravkov. Največji delež predstavljajo popravki na ravni zapisa, kamor sodijo tudi številni popravki ločil (3.136 popravkov oziroma 31,97 %). Prav tako so pogosti popravki skladenjskih struktur (2.660 oziroma 27,12 %). Sledijo popravki besedišča (1.150 oziroma 11,73 %), oblike (961 oziroma 9,80 %) in črkovanja (958 oziroma 9,77 %). Posebna kategorija so t. i. povezani popravki, ki so posledica kakega drugega popravka, npr. popravek začetnice, ki je posledica deljenja daljše povedi na dve krajši (932 oziroma 9,50 %). Manj je popravkov, ki nakazujejo nečitljiva ali nerazumljiva mesta (11 oziroma 0,11 %). Tabela 3 predstavlja natančnejše podatke o frekvenčni zastopanosti raznovrstnih popravkov, kar prikazujejo številke v oklepajih pri posamezni kategoriji (za razlago kategorij gl. Arhar Holdt idr. 2022b).

Prvi nivo oznake	Drugi nivo oznake	Koda oznake
Zapis (3.136) Koda: Z	Ločila (2.664) Koda: LOČ	vzorec-vejica-stavki (1.181), vzorec-vejica-priredja-odvisnikov (471), vzorec-vejica-vrinjen-odvisnik (294), vzorec-vejica-stavčni-členi (173), nerazvrščeno (159), vzorec-vejica-pristavki (136), vzorec-vejica-priredja-zvez (82), vzorec-vejica-vezniki (55), vzorec-vejica-elipsa-povedka (45), vzorec-vejica-kopičenje-veznikov (24), vzorec-vejica-kot (24), vzorec-vejica-kopičenje-ločil (14), vzorec-vejica-pridevniški-niz (4), vzorec-vejica-navajanje (2)
	Mala/velika začetnica (254) Koda: MV	začetek-povedi (52), osebna-imena (43), stvarna-imena (31), narodnost (26), občna-imena (25), pridevnik-ski (19), drugo (18), zemljepisna-imena (16), premi-govor (14), hiperkorekcija-ločila (8), pridevnik-drugo (2)
	Skupaj/narazen (211) Koda: SN	skupaj-glasol (96), skupaj-predlog (45), skupaj-prislov (15), narazen-predlog (15), narazen-prislov (13), narazen-drugo (10), skupaj-drugo (9), narazen-pridevnik (8)
	Krajšave (4) Koda: KR	drugo (4)
	Števila (3) Koda: ŠTEV	drugo (3)
Skladjna (2.660) Koda: S	Odvečni jezikovni elementi (1.124) Koda: ODVEČ	zaimek-kazalni (117), ponavljanje (109), zaimek-svojilni (100), zaimek-osebni (81), veznik-pa-drugo (76), členek (65), predlog (63), samostalnik-občno-ime (61), prislov-drugo (58), samostalnik-lastno-ime (54), stavek (49), veznik-drugo (46), zaimek-drugo (43), veznik-začetek (38), glasol-biti (38), pridevnik (34), veznik-pa-vezniki (29), prislov-mera (25), veznik-dvojni (25), glasol-drugo (8), poved (5)
	Struktura (575) Koda: STR	deljenje-stavkov (347), združevanje-stavkov (74), preoblikovanje-stavka (52), ločilo-veznik (42), besedna-zveza-stavek (30), svojina-rodilnik (18), svojina-od (12)

Prvi nivo oznake	Drugi nivo oznake	Koda oznake
	Besedni red (468) Koda: BR	povedek-prislovno-določilo (103), povedek-predmet (81), členek (76), povedek-osebek (63), drugo (50), naslonski-niz-znotraj (47), znotraj-stavčnega-člena (37), naslonski-niz-prirednost-podrednost (11)
	Izpuščeni jezikovni elementi (376) Koda: IZPUST	predlog-drugo (55), glagol-bit (49), zaimek-osebni (46), samostalni-občno-ime (43), zaimek-drugo (39), veznik-drugo (35), prislov (19), členek (18), samostalni-lastno-ime (18), glagol-drugo (18), veznik-pa (11), predlog-povnovljen (10), pridevnik (9), stavek (6)
	Dodatne oznake (117) Koda: DOD	vsebina-drugo (96), vsebina-napake (19), pomensko-prazni (2)
Besedišče (1.150) Koda: B	Menjava prek meja besedne vrste (299) Koda: MEN	polnopomenska-v-zaimek (111), drugo (72), zaimek-v-polnopomensko (33), prislov-pridevnik-bz (24), besedna-družina (20), veznik-zaimek (19), glagol-bz (13), samostalni-bz (7)
	Glagol (193) Koda: GLAG	drugo (118), predpona (46), moči-morati (18), naklonski (11)
	Veznik (160) Koda: VEZ	drugo (87), sprememba-odnosa (37), protivni (23), in-pa-ter (13)
	Zaimek (132) Koda: ZAIM	ki-kateri (38), drugo (33), povratna-svojlčnost (26), oziralni (20), noben (15)
	Samostalni (115) Koda: SAM	občno-besedišče (84), napačno-lastno (25), lastno-občno (6)
	Predlog (110) Koda: PRED	glagolske-zveze (45), neglagolske-zveze (35), drugo (16), lokacijske-dvojnice (14)
	Prislov (46) Koda: PRISL	drugo (46)
	Dodatne oznake (45) Koda: DOD	zaznamovano (45)
	Pridevnik (40) Koda: PRID	drugo (40)
	Ostale besedne vrste (10) Koda: OST	drugo (10)
Oblika (961) Koda: O	Kategorialni popravki (833) Koda: KAT	sklon-drugo (114), število-em (110), število-dm (94), čas (80), spol (73), sklon-rt (64), nedoločnik-kratki (46), število-ed (43), vid (33), povratnost (32), stopnjevanje (28), nedoločnik-namenilnik (22), oblika-zaimka (18), naklon (18), določnost (17), sklon-mo (12), sklon-dm (11), nedoločnik-osebna (9), oseba (7), način (2)
	Paradigmatski popravki (98) Koda: PAR	neglagolska-končnica (28), glagolska-končnica (22), neglagolska-osnova (15), preglas-in-čč (14), glagolska-osnova (11), neobstojni-vokal (8)
	Dodatne oznake (30) Koda: DOD	besede-mati-hči (15), variante (9), besede-otrok (6)

Prvi nivo oznake	Drugi nivo oznake	Koda oznake
Črkovanje (958) Koda: Č	Konzonanti (405) Koda: KONZ	izpust (151), menjava-strešice (76), menjava-drugo (58), odveč (48), menjava-mn (23), menjava-sz (16), menjava-kgh (13), menjava-šž (10), menjava-td (10)
	Vokali (266) Koda: VOK	izpust (102), menjava-ao (55), menjava-drugo (41), menjava-ci (34), odveč (18), menjava-uo (16)
	Črkovni sklopi (143) Koda: SKLOP	lj (52), nj (31), ij (26), podvojene (16), zlog (10), premet (8)
	Ustnično-ustnični w (91) Koda: W	začetek (59), konec (21), sredina (8), v (3)
	Variantni predlogi (53) Koda: PRED	sz (48), kh (5)
Povezani popravki (932) Koda: P	Zapis (509) Koda: ZAP	mala-velika (509)
	Oblika (229) Koda: OBL	drugo (229)
	Skladnja (194) Koda: SKLA	drugo (193), osebek (1)
Nečitljivi prime-ri (11) Koda: N		nečitljivo (11)

Tabela 3: Zastopanost posameznih vrst popravkov v množici Šolar-Eval

Podobno kot velja za korpus *Šolar*, so najpogostejši med jezikovnimi popravki v Šolar-Eval popravki stave vejice, znotraj te kategorije pa so najpogostejši popravki, povezani z vejico med stavki. Glede na skupno število izstopajo tudi popravki odvečnih jezikovnih elementov, ki vključujejo odpravljanje ponavljanja, nepotrebnih zaimkov, členkov in podobno. Pri popravkih skladenjske strukture besedil prednjačita deljenje in združevanje stavkov. Jezikovni popravki besedišča se pogosto nanašajo na zamenjavo polnopomenskih besed z zaimki in obratno. Med popravki oblike so najpogostejše spremembe oblike glede na sklon in število, na ravni črkovanja pa popravki, povezani z izpustom soglasnikov in samoglasnikov ter menjavo črkovnih sklopov.

Kot omenjeno v razdelku 2, smo spise za vključitev v množico Šolar-Eval izbrali glede na zastopanost posameznih jezikovnih popravkov, in sicer tako, da je bila vsaka od kategorij v korpusu *Šolar* zastopana z vsaj petimi popravki. Kot je vidno iz tabele 3, se tudi v Šolar-Eval večina kategorij pojavi več kot 5-krat, obstajajo pa tudi izjeme, npr. redkejšje kategorije pri stavi vejice, popravki zapisa krajšav ter ločil in podobno. Uporaba množice za evalvacijo strojnega popravljanja bo pokazala, za katere kategorije popravkov je zastopanost zadovoljiva in kakšne vrste gradivo bi bilo v nadaljevanju treba še dodati.

5 Sklep in nadaljnje delo

V članku smo predstavili pripravo množice Šolar-Eval 1.0, ki vsebuje 109 spisov iz korpusa *Šolar* 3.0 s konsistentno pripisanimi in natančno vsebinsko označenimi jezikovnimi popravki. Množica je na voljo v odprtem dostopu na repozitoriju CLARIN.SI in bo koristna za raziskovalce in razvijalce, ki se ukvarjajo z razvojem strojnega popravljanja slovenskih besedil.

Naše delo poteka pod okriljem projekta Empirična podlaga za digitalno podprt razvoj pisne jezikovne zmožnosti,⁷ kjer bomo množico uporabili za evalvacijo novih odprtokodnih modelov za strojno popravljanje napak črkovanja, zapisa in oblikoslovja. V nadaljevanju želimo v množici ročno pregledati in popraviti strojno pripisane jezikoslovne oznake, kar bo omogočilo uporabo za evalvacijo strojnega označevanja besedil z jezikovnimi napakami.

Priprava Šolar-Eval je ponudila priložnost za jezikoslovne razmisleke in razvoj metodologije za dosledno (ali doslednejše) pripisovanje jezikovnih popravkov. Skladno s predhodnimi raziskavami se je potrdilo, da je usklajevanje na nižjih ravneh preprostejša naloga kot velja za višje ravni, vendar je tudi na ravni popravkov besedišča, skladnje in besedilne koherence mogoče doseči višjo stopnjo skladnosti, kot jo kažejo učiteljski popravki v korpusu *Šolar*. Zanimivo vprašanje je zlasti, ali oziroma do katere mere bi bilo smiselno k tovrstnemu (po)enotenju v jezikovnodidaktičnem smislu stremeti, koliko in kdaj pa jezikovno popravljanje in podajanje povratne informacije razumeti kot interpretativen in individualiziran proces. Slednje je toliko pomembnejše v luči novih tehnologij generativne umetne inteligence, ki ponujajo številne možnosti ne le jezikovnega popravljanja in izboljševanja, temveč tudi besedilnega soustvarjanja. Z izdelavo velikih jezikovnih modelov za slovenščino bodo tovrstna orodja vedno boljša in uporabnejša tudi za slovenske jezikovne uporabnice in uporabnike. Jezikovnodidaktična stroka je pred izzivom ugotoviti, kako lahko nove možnosti uporabimo (tudi) na način, ki bo jezikovnemu razvoju v podporo. K temu cilju seveda pripomore tudi možnost kvalitetne evalvacije strojnega popravljanja oziroma širšega poseganja v besedilo, k čemur prispevamo z delom, ki smo ga predstavili v prispevku.

Zahvala

Projekt Empirična podlaga za digitalno podprt razvoj pisne jezikovne zmožnosti v letih 2021–2024 financira Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije. Raziskovalna programa št. P6-0411 (Jezikovni viri in tehnologije za slovenski jezik) in št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave) sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

⁷ Povezava: <https://www.cjvt.si/prop/> (dostop 30. 11. 2023).

Viri

Arhar Holdt, Špela, Gantar, Polona, Bon, Mija, Gapsa, Magdalena, Lavrič, Polona in Klemen, Matej, 2023a: *Dataset for evaluation of Slovene spell- and grammar-checking tools Šolar-Eval 1.0*. Repozitorij CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1902>. (Dostop 6. 12. 2023.)

Arhar Holdt, Špela, Rozman, Tadeja, Stritar Kučuk, Mojca, Krek, Simon, Krapš Vodopivec, Irena, Stabej, Marko, Pori, Eva, Goli, Teja, Lavrič, Polona, Laskowski, Cyprian, Kocjančič, Polonca, Klemenc, Bojan, Krsnik, Luka in Kosem, Iztok, 2022a: *Developmental corpus Šolar 3.0*. Repozitorij CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1589>. (Dostop 30. 10. 2023.)

Arhar Holdt, Špela, Rozman, Tadeja, Stritar Kučuk, Mojca, Krek, Simon, Krapš Vodopivec, Irena, Stabej, Marko, Pori, Eva, Goli, Teja, Lavrič, Polona, Laskowski, Cyprian, Kocjančič, Polonca, Klemenc, Bojan, Krsnik, Luka, Žagar, Aleš in Kosem, Iztok, 2022c: *Frequency list of language problems from Šolar 3.0*. Repozitorij CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1716>. (Dostop 30. 10. 2023.)

Kolokacijski slovar sodobne slovenščine 2.0: <https://viri.cjvt.si/kolokacije/slv/#>. (Dostop 26. 9. 2023.)

Korpus pisne standardne slovenščine Gigafida 2.0: <https://viri.cjvt.si/gigafida/>. (Dostop 26. 9. 2023.)

Kosem, Iztok, Gantar, Polona, Krek, Simon, Arhar Holdt, Špela, Čibej, Jaka, Laskowski, Cyprian, Pori, Eva, Klemenc, Bojan, Dobrovoljc, Kaja, Gorjanc, Vojko in Ljubešič, Nikola, 2023: *Collocations Dictionary of Modern Slovene KSSS 1.0*. Repozitorij CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1250>. (Dostop 30. 10. 2023.)

Slovar sopomenk sodobne slovenščine 2.0: <https://viri.cjvt.si/sopomenke/slv/>. (Dostop 26. 9. 2023.)

Slovarski portal Fran. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU: www.fran.si. (Dostop 26. 10. 2023.)

Literatura

Ahačič, Kozma, 2017a: *Kratkoslovnica: slovenska slovnica za osnovno šolo*. 1. izdaja. Ljubljana: Rokus Klett.

Ahačič, Kozma, 2017b: *Slovnica na kvadrat: slovenska slovnica za srednjo šolo*. 1. izdaja. Ljubljana: Rokus Klett.

Arhar Holdt, Špela in Kosem, Iztok, 2023: Šolar, the developmental corpus of slovene. Preprint. DOI: <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3274669/v1>.

Arhar Holdt, Špela in Rozman, Tadeja, 2015: Možnosti uporabe podatkov iz korpusa Šolar za pripravo slovarskih priročnikov. Smolej, Mojca (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*. 1. del. Obdobja 34. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 67–74.

Arhar Holdt, Špela, Gantar, Polona, Kosem, Iztok, Pori, Eva, Robnik Šikonja, Marko in Krek, Simon, 2023: Thesaurus of Modern Slovene 2.0. Medved, Marek idr. (ur.): eLex 2023: electronic lexicography in the 21st century (eLex 2023): proceedings of the eLex 2023 conference: [Brno], 27–29 June 2023. Brno: Lexical Computing CZ. 366–381. <https://ellex.link/ellex2023/wp-content/uploads/82.pdf>. (Dostop 30. 11. 2023.)

Arhar Holdt, Špela, Kosem, Iztok in Gantar, Polona, 2017: Corpus-based resources for L1 teaching: the case of Slovene. Marcus-Quinn, Ann in Hourigan, Triona (ur.): *Handbook on digital learning for K-12 schools*. [S. l.]: Springer. 91–113. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-33808-8_1.

Arhar Holdt, Špela, Lavrič, Polona, Roblek, Rebeka in Goli, Teja, 2022b: *Kategorizacija učiteljskih popravkov: Smernice za označevanje korpusa Šolar*. Rezultat projekta Razvoj slovenščine v digitalnem okolju. Različica 1.1. <https://wiki.cjvt.si/books/11-jezikovni-popravki-solar/page/oznacevalne-smernice>. (Dostop 30. 11. 2023.)

Arhar Holdt, Špela, Pollak, Senja, Robnik Šikonja, Marko in Krek, Simon, 2020: Referenčni seznam pogostih splošnih besed za slovenščino. Fišer, Darja in Erjavec, Tomaž (ur.): *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika, 24.–25. september 2020, Ljubljana, Slovenija*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino. 10–15. http://nl.ijs.si/jtdh20/pdf/JT-DH_2020_Arhar-Holdt-et-al_Referencni-seznam-pogostih-splosnih-besed-za-slovenscino.pdf. (Dostop 30. 11. 2023.)

Bon, Mija in Gapsa, Magdalena, v pripravi: Analiza napak pri rabi vejice v šolskih spisih. *Škrabčevi dnevi 13: Zbornik prispevkov s simpozija 2023*. Nova Gorica, 20. oktober 2023.

Gantar, Polona, Arhar Holdt, Špela, Čibej, Jaka, Kuzman, Taja in Kavčič, Teja, 2018: Glagolske večbesedne enote v učnem korpusu ssj500k 2.1. Fišer, Darja in Pančur, Andrej (ur.): *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika, 20.–21. september 2018, Ljubljana, Slovenija*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 85–92. <http://nl.ijs.si/jtdh18/JTDH-2018-Proceedings.pdf>. (Dostop 30. 11. 2023.)

Holozan, Peter, 2013: Uporaba strojnega učenja za postavljanje vejic v slovenščini. *Uporabna informatika* 21/4. 196–209.

Holozan, Peter, 2015: Možnosti uporabe jezikovnih tehnologij za določanje težav pri rabi vejice. Dobrovoljc, Helena in Lengar Verovnik, Tina (ur.): *Pravopisna razpotja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 77–92.

Kosem, Iztok, Arhar Holdt, Špela, Gantar, Polona in Krek, Simon, 2023: Collocations Dictionary of Modern Slovene 2.0. Medved, Marek idr. (ur.): *eLex 2023: electronic lexicography in the 21st century (eLex 2023): proceedings of the eLex 2023 conference: [Brno], 27–29 June 2023*. Brno: Lexical Computing CZ. 491–507. <https://elex.link/elex2023/wp-content/uploads/100.pdf>. (Dostop 30. 11. 2023.)

Kosem, Iztok, Rozman, Tadeja, Arhar Holdt, Špela, Kocjančič, Polonca in Laskowski, Cyprian Adam, 2016: Šolar 2.0: nadgradnja korpusa šolskih pisnih izdelkov. Erjavec, Tomaž in Fišer, Darja (ur.): *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika, 29. september–1. oktober 2016, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 95–100. http://www.sdj.si/wp/wp-content/uploads/2016/09/JTDH-2016_Kosem-et-al_Solar-2-0-nadgradnja-korpusa-solskih-pisnih-izdelkov.pdf. (Dostop 30. 11. 2023.)

Kosem, Iztok, Stritar Kučuk, Mojca, Može, Sara, Zwitter Vitez, Ana, Arhar Holdt, Špela in Rozman, Tadeja, 2012: *Analiza jezikovnih težav učenecv: korpusni pristop*. Ljubljana: Trojina. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610603535>.

Kranjc, Anja in Robnik Šikonja, Marko, 2015: Postavljanje vejic v slovenščini s pomočjo strojnega učenja in izboljšanega korpusa Šolar. Fišer, Darja (ur.): *Zbornik konference Slovenščina na spletu in v novih medijih, Ljubljana, 25.–27. november 2015*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 38–43. <https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL/catalog/view/80/172/1807>. (Dostop 30. 11. 2023.)

Krek, Simon, Arhar Holdt, Špela, Erjavec, Tomaž, Čibej, Jaka, Repar, Andraž, Gantar, Polona, Ljubešić, Nikola, Kosem, Iztok in Dobrovoljc, Kaja, 2020: Gigafida 2.0: the reference corpus of written standard Slovene. Calzolari, Nicoletta idr. (ur.): *LREC 2020: Twelfth International Conference on Language Resources and Evaluation: May 11-16, 2020, Palais du Pharo, Marseille, France*. Paris: ELRA – European Language Resources Association. 3340–3345. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2020/LREC-2020.pdf> (Dostop 30. 11. 2023.)

Leech, Geoffrey, 1997: Teaching and language corpora: A convergence. Wichmann, Anne idr. (ur.): *Teaching and language corpora*. London: Longman. 1–23. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315842677>.

Mokotar, Rok, 2023: Obvladovanje slovničnih napak v šolskih pisnih izdelkih z metodami za obdelavo naravnega jezika. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za računalništvo in informatiko, Univerza v Ljubljani. <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=144932>. (Dostop 30. 11. 2023.)

Može, Sara, 2013: Raba kratkega nedoločnika: korpusni pristop. *Slovenščina 2.0* 1/1. 155–175. DOI: <https://doi.org/10.4312/slo2.0.2013.1.155-175>.

Pala, Karel, Rychlý, Pavel in Smrž, Pavel, 2003: Text Corpus with Errors. Matoušek, Václav in Mautner, Pavel (ur.): *Text, Speech and Dialogue, Proceedings of 6th International Conference, TSD 2003, České Budějovice, Czech Republic, September 8-12, 2003*. Berlin, Heidelberg: Springer. 90–97. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-540-39398-6_13.

Petrič, Timotej, 2022: Predlogi jezikovnih popravkov v slovenščini z modelom SLoBERTa. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za računalništvo in informatiko, Univerza v Ljubljani. <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=139688>. (Dostop 30. 11. 2023.)

Popič, Damjan, 2014: Revising translation revision in Slovenia. Mikolič Južnič, Tamara idr. (ur.): *New Horizons in Translation Research and Education 2*. Joensuu: University of Eastern Finland, Philosophical faculty. 72–89. <https://erepo.uef.fi/handle/123456789/14340>. (Dostop 30. 11. 2023.)

Rozman, Tadeja, Arhar Holdt, Špela, Pollak, Senja in Kosem, Iztok, 2018: Kolokacije v korpusu Šolar. *Jezik in slovstvo* 63/2–3. 117–128. <https://www.jezikinslovstvo.com/pdf.php?part=2018%7C2-3%7C117-128>.

Rozman, Tadeja, Stritar, Mojca in Kosem, Iztok, 2012: Šolar – korpus šolskih pisnih izdelkov. Rozman, Tadeja idr. (ur.): *Empirični pogled na pouk slovenskega jezika*. Ljubljana: Trojina. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610603511>.

Stritar Kučuk, Mojca, 2022: KOST med korpusi usvajanja tujega jezika. Pirih Svetina, Nataša in Ferbežar, Ina (ur.): *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi in tuji jezik*. Obdobja 41. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 323–334.

Terčon, Luka in Ljubešić, Nikola, 2023: CLASSLA-Stanza: The Next Step for Linguistic Processing of South Slavic Languages. Preprint, arXiv. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2308.04255>.

Tinta, Marjana, 2019: Korpus Šolar in zanesljivost ocenjevanja šolskih pisnih nalog na različnih stopnjah šolanja. Magistrsko delo. Nova Gorica: Fakulteta za humanistiko, Univerza v Novi Gorici. <https://repozitorij.ung.si/Dokument.php?id=18748&lang=slv>. (Dostop 30. 11. 2023.)

ZMOGLJIVOST SODOBNIH SPLETNIH PREVAJALSKIH PRIPOMOČKOV IN NJIHOVA UPORABA PRI IZOBRAŽEVANJU ŠTUDENTOV PREVAJALSTVA¹

Nove tehnologije korenito posegajo in spreminjajo delo prevajalcev in tako pomembno vplivajo na prevajalski poklic in študij. Na te spremembe se morata odzvati tako praksa kot tudi prevajalski študijski programi. Spričo vseh izjemno hitro razvijajočih se tehnologij zato bojazen in dvomi, ali bodo človeka v prihodnje nadomestili stroji, niso povsem odveč. Prevajalci tako prevzemajo nove oblike dela; poleg tradicionalnih kompetenc (jezikovne, besedilne, kulturne kompetence in kompetence transfera) vključuje sodobno prevajalsko delo tudi editing in post-editing – torej korekture, ki so postale nepogrešljiv, a tudi zelo zahteven del prevajalskega procesa.

Sodobne tehnologije pomembno vplivajo tudi na prevodoslovje in izobraževanje bodočih prevajalcev; so nova realnost in oblikovati je potrebno strategije o tem, kako jih čim bolj smiselno vključiti v pouk prevajanja. Zato smo izvedli raziskavo in z njo skušali ovrednotiti zanesljivost in primernost strojnih prevodov, nato pa temu ustrezno prilagoditi pedagoški proces.

Ključne besede: strojno prevajanje, editing, DeepL, ChatGPT, pouk prevajanja

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave), ki ga je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

The power of modern online translation tools and their use in the education of translation students

New technologies are radically intervening in and changing the work of translators and thus having a significant impact on the translation profession and studies. Both translation practice and translation studies need to respond to these changes. In the face of the extremely fast-changing technologies, fears and doubts about whether humans will be replaced by machines in the near future are therefore not entirely unfounded. Translators are taking on new forms of work: in addition to the traditional competences (linguistic, textual, cultural and transfer competences), modern translation work also includes editing and post-editing, which have become an indispensable but also very demanding part of the translation process.

Emerging technologies are also having a significant impact on translation studies and the education of future translators; they are a new reality and strategies need to be devised for how to integrate them as meaningfully as possible into translation teaching. We therefore carried out a study to evaluate the reliability and suitability of machine translations, and then adapted the teaching process based on this.

Keywords: machine translations, editing, DeepL, ChatGPT, translation lessons

1 Uvod: Nove tehnologije in vpliv strojnega prevajanja na prevajalsko prakso in izobraževanje

Nove tehnologije korenito posegajo in spreminjajo delo prevajalcev in tako pomembno vplivajo na prevajalski poklic in študij. Na te spremembe se morata odzvati tako praksa kot tudi prevajalski študijski programi. Spričo vseh izjemno hitro razvijajočih se tehnologij zato bojazen in dvomi, ali bodo človeka v prihodnje nadomestili stroji, niso povsem odveč.

S tehnološkim razvojem prevajalci prevzemajo nove oblike dela, te pa presegajo tradicionalno razumevanje prevajanja. Neubert (2000: 6) – še v času pred tehnološkim preobratom – pravi, da so za kakovostno prevajanje potrebne naslednje kompetence: jezikovna, besedilna, kulturna, poznavanje domene in kompetenca transfera. Danes to ne zadostuje več; velik del prevajalskega dela je namreč osredotočen na tako imenovani *editing* in *post-editing* – torej korekture, ki so postale nepogrešljiv, a tudi zelo zahteven del prevajalskega dela. Od prevajalcev namreč terjajo nove kompetence in veščine, posebej pomembne pri preverjanju, pripravi in spremljanju besedila do objave.

Sandrini (2014: 20) meni, da je pomemben vidik pri prevajanju tudi timska kompetenca – torej sposobnost sodelovanja z drugimi deležniki prevajalskega procesa. Tu izpostavi tudi vlogo vodje projekta, kar je danes že uveljavljen poklic. Vodja projekta ne prevaja sam, temveč koordinira delo drugih prevajalcev.

Nove tehnologije pomembno vplivajo tudi na prevodoslovje in izobraževanje bodočih prevajalcev; so nova realnost, zato je treba oblikovati strategije o tem, kako jih čim bolj smiselno vključiti v pouk prevajanja. Še prej pa je treba natančno ovrednotiti njihovo storilnost – torej kje se odrežejo dobro in kje so še pomanjkljive.

Iz že opravljenih raziskav je mogoče sklepati, da se strojno prevajanje bolje obnese še zlasti pri tistih neliterarnih besedilih, ki imajo ustaljeno besedišče in formalizirane morfosintaktične strukture. Literarna besedila pa so zaradi številnih slogovnih sredstev, metaforike, besednih iger, namernega odstopanja od norme, priložnostnih tvorjenk za strojne prevajalnike (vsaj zaenkrat še) prezahtevna. Prav tako to velja tudi za besedila s (številnimi) kulturnospecifičnimi elementi.

2 Sodobni prevajalski pripomočki

2.1 Avtomatski prevajalnik DeepL

V zadnjih petih letih je na trg prišla nova generacija orodij za strojno prevajanje. Ta orodja temeljijo na nevronskih mrežah in so precej zmogljivejša od prejšnje generacije strojnih prevajalnikov. Gre za pristop, ki programom omogoča, da se naučijo prevajati s pomočjo nevronskih mrež, katerih povezave so podobne povezavam v možganih. Prevodi so kvalitetnejši, vsebujejo 50 % manj napak v besednem redu, 17 % manj leksikalnih in 19 % manj slovničnih napak, v različnih jezikih pa tudi znajo pravilno uporabljati spol in sklon samostalnikov. Nevronske mreže se lahko učijo samostojno, brez vpliva človeka (prim. Zamero 2019). Eno tovrstnih prevajalskih orodij nove generacije je tudi prevajalnik DeepL. Gre za spletno storitev strojnega prevajanja, ki je začela delovati 28. avgusta 2017. Takrat je bilo na voljo 7 jezikov. 16. marca 2021 je bilo na spletni strani podjetja DeepL SE objavljeno, da so istoimenskemu avtomatskemu prevajalniku dodali 13 novih evropskih jezikov – med drugim tudi slovenščino. S tem smo za slovenščino dobili prosto dostopen prevajalski pripomoček, ki je zelo storilen in ponuja precej dobrih prevajalskih rešitev.

2.2 Prevajalska orodja na podlagi nevronskih mrež in njihovo delovanje

Koncept, model in prvi poskusi z nevronskimi mrežami segajo v sedemdeseta leta prejšnjega stoletja. V zadnjih letih so zaradi dostopa do velikih količin podatkov in ogromne računalniške moči te mreže postale učinkovitejše.

Nevronske mreže so ena od številnih metod strojnega učenja, ki na podlagi podatkov izdelajo model odločanja. Te metode ne uporabljajo »znanja iz ozadja« in zato ne razumejo besedil ali prevodov, še vedno pa (tako kot prejšnja generacija prevajalnikov) delujejo na podlagi statistike.

Nevronske mreže prepoznavajo vzorce (ki so npr. lahko besedila, slike); kako pridejo do določene odločitve, še ni mogoče ugotoviti. To je črna skrinjica, pri kateri so znani tako vhodni (angl. *input*) kot izhodni podatki (angl. *output*), ne pa tudi kognitivni procesi, ki znotraj te skrinjice potekajo (Stangl 2022).

Vse metode strojnega učenja (tudi z nevronske mreže) temeljijo na naslednji metodi: nove informacije lahko razvrstijo v najustreznejšo kategorijo, ki so se je naučile iz zgodovinskih podatkov. Boljša kot je kakovost podatkov (širši kot je kontekst in natančnejši kot so podatki) in več kot je podatkov na voljo, bolje se lahko sistem usposobi in boljše so prevodne odločitve. Kvaliteta učnih vzorcev – torej prevedenih besedil ali korpusov izvirnih besedil in njihovih prevodov – je zato ključna.

3 Metodologija

Kot že omenjeno, se je pred dobrima dvema letoma naboru jezikov spletnega prevajalnika DeepL pridružila tudi slovenščina. Še zlasti na prevajalskih študijskih programih smo se tako znašli v popolnoma novi situaciji, pred novimi izzivi in razmislekom, kako v prihodnje didaktično čim bolj optimalno zastaviti in prilagoditi pouk prevajanja. Poleg tega je konec leta 2022 na trg prišel tudi ChatGPT, ki sicer ni namenjen izključno prevajanju, zna pa na ukaz besedilo prevesti in ob vodenih vprašanjih dane prevodne rešitve tudi komentirati.

Učitelji Oddelka za prevajalstvo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani smo opazili, da so študenti zlasti v poletnem semestru študijskega leta 2021/22 pri prevajanju začeli intenzivno, vendar tudi dokaj neselektivno uporabljati avtomatski prevajalnik DeepL. Spričo vseh novih tehnologij smo postavljeni pred zahtevno nalogo, saj je treba najprej ovrednotiti zanesljivost in primernost strojnih prevodov, nato pa temu ustrezno prilagoditi pedagoški proces. Poleg tega se je treba zavedati, da se avtomatski prevajalniki ves čas nadgrajujejo in posledično ponujajo rešitve, ki so pogosto vedno boljše.

V raziskavo smo vključili dva sklopa besedil: v prvem so zajeta besedila, ki jih na dodiplomski stopnji obravnavamo pri prevajanju v tuji jezik (iz slovenščine v nemščino); v drugem pa prevodi (iz nemščine v slovenščino) s številnimi slabimi rešitvami, ki jih na magistrski stopnji natančno analiziramo in skušamo ustrezno popraviti.

Sestavili smo niz meril, na podlagi katerih smo skušali ugotoviti, kakšna je kakovost strojnih prevodov na različnih jezikovnih ravneh, in sicer na:²

- morfosintaktični;
- leksikalni in besedotvorni (izpeljanke iz lastnih imen, prevajanje nemških zloženk, pogovorno zaznamovana leksika);
- semantični: pomenski zdrs – tudi zaradi nezadostnega poznavanja kulturnega ozadja ali interpretacije);
- besedilni: koherenca, besedilne konvencije;
- pragmatični.

² Taka merila sicer uporabljamo tudi pri ocenjevanju študentskih prevodov.

Taka evalvacija je sicer zelo zamudna in terja kompetentnega strokovnjaka, poleg tega se lahko pri ocenjevanju osredotočamo na precej omejen korpus besedil. Na to težavo opozarjata tudi Giménez in Màrquez (2010: 210):

In order to overcome this methodological weakness, evaluation methods should be able to jointly consider several quality facets, instead of limiting their scope to a single dimension. This is, for instance, the spirit of the quality panel approach (White et al. 1994). This manual method suggested having a team of native-speaking professional translators judge individual translations in terms of their lexical, grammatical, semantic, and stylistic accuracy and fluency. This type of evaluation is, however, impractical for system development due to its cost.

Avtomatske evalvacije strojnih prevodov običajno preverjajo zgolj leksikalno, sintaktično in semantično ustreznost prevedenih besedil (gl. Giménez in Màrquez 2010: 211), kar je po našem mnenju premalo.

Pri prevajanju pogosto ugotovimo, da je izhodiščno besedilo pomanjkljivo (na primer nekoherentno, slogovno okorno, vsebuje različne napačne podatke, ne upošteva besedilnih konvencij), vendar se bomo pri analizi prevodov na to osredotočili le takrat, kadar bomo ugotovili, da slaba prevodna rešitev izvira iz omenjenih pomanjkljivosti izvirnika.

4 Analiza primerov s komentarji

Primere, ki smo jih zbrali iz besedil, obdelanih pri pouku prevajanja in kontrastivne analize, smo razvrstili po posameznih jezikovnih ravlinah in skladno s tem postavili neustrezne prevedke. Poudariti pa je treba, da vse napake, pa naj bodo te morfosintaktične, besedotvorne, besedilne itn. narave, bistveno vplivajo na pomen besedila in tako na njegovo recepcijo. Pri primerih, predstavljenih v nadaljevanju, nismo izpostavili vseh slabih rešitev, ki jih ponujata DeepL in ChatGPT. Taka natančna analiza bi namreč presežala zastavljeni koncept prispevka.

V nadaljevanju bomo torej nanizali nekaj primerov avtomatskih prevodov iz slovenščine v nemščino in obratno ter neustrezne rešitve skušali tudi komentirati. Lastni predlog prevodne rešitve pa dodajamo zgolj prevodom iz nemščine v slovenščino, in sicer zaradi specifične ciljne publike revije.

4.1 Morfosintaktična raven

Primer 1:

(1) Lipica je v tem času doživljala uspešne pa tudi težke čase. [(2)V času vojn je lipiška čreda morala iskati zatočišče v drugih deželah, vedno pa se je vračala v Lipico ter znova oživila.] (3) Še danes uspešno nadaljuje in razvija skoraj 450-letno tradicijo v vzreji lipicancev.

DeepL: (1) In dieser Zeit erlebte Lipica erfolgreiche, aber auch schwierige Zeiten. [...] (3) Heute setzt sie ihre fast 450-jährige Tradition der Lipizzaner-zucht fort und entwickelt sie weiter.

ChatGPT: (1) Während dieser Zeit erlebte Lipica erfolgreiche, aber auch schwierige Zeiten. [...] (3) Heute setzt sie die fast 450-jährige Tradition der Lipizzaner-Zucht erfolgreich fort und entwickelt sie weiter.

Komentar:

Nübling idr. (2015: 74) poudarjajo, da lahko v nemščini slovnični spol lastnih imen povečini določimo le, če poznamo referenčni objekt. Tako je za imena naselij, držav, kontinentov, puščav raba t. i. referenčnega slovničnega spola ustaljena. Pri rekah in hribih se raba referenčnega spola ustaljuje, imena ulic in polj pa zaznamuje neustaljena raba referenčnega spola. Avtorji prav tako izpostavijo, da poteka diahroni razvoj referenčnega spola pri lastnih imenih od neustaljenega k ustaljenemu. Debus (2012: 41) podkrepi ustaljeno rabo srednjega spola za imena naselij z dejstvom, da se mnogi nemški toponimi končujejo na *-dorf*, *-heim* ali *-tal* – vsi ti so srednjega spola. Spol se v nemških zloženkah namreč ravna po spolu zadnje besedotvorne podstave. Avtor (gl. Debus 2012: 41) doda, da so za imena naselij še v 18. stoletju uporabljali tudi ženske oblike.

V danem primeru je ime naselja uporabljeno namesto uradnega imena *Kobilarna Lipica*, gre torej za posploševalno sinekdoho (prim. Plett 2001: 92). Če želimo v nemškem prevodu ohraniti isti metonimični postopek, moramo upoštevati, da so imena naselij srednjega spola (spol pa je razviden le takrat, kadar pred imenom stoji prilastek, v oziralnih odvisnikih, kadar imena nadomestimo z osebnim zaimkom ali kadar v besedilu uporabimo svojilni zaimek, ki se nanaša na ime naselja). V tretji povedi bi morali tako *Lipico* zamenjati z osebnim zaimkom srednjega spola (nem. *es*). Če upoštevamo zakonitost ustaljenega referenčnega spola za imena naselij in dodamo, da je beseda za kobilarno v nemščini prav tako srednjega spola (nem. *das Gestüt*), je prevod z osebnim zaimkom ženskega spola (nem. *sie*) morfološko neustrezen, posledično pa pomembno vpliva na koherentnost prevoda. Oba prevajalnika sta ta del prevedla napačno.

Prevajalnik DeepL je v tretji povedi uporabil še ženski svojilni zaimek (nem. *ihre fast 450-jährige Tradition*), ChatGPT pa ponudi prevod z določnim členom ženskega spola (nem. *die fast 450-jährige Tradition*). Svojilni zaimek je tukaj ustreznejša rešitev, vendar bi morali uporabiti obliko za srednji spol, saj se nanaša na ime kobilarne (nem. *seine fast 450-jährige Tradition*). Tudi v tem primeru napačna raba ustaljenega referenčnega spola vpliva na razumevanje celotnega prevoda.

Primer 2:

Na drugi strani mostu čez Savico pa k Ančki, ki ji rečemo tudi »parlament«, saj se tam zbirajo domorodci in parlamentirajo.

DeepL: Auf der anderen Seite der Brücke über den Fluss Savica gehen wir nach Ančka, auch „Parlament“ genannt, denn dort versammeln sich die Einheimischen und halten ihr Parlament ab.

ChatGPT: Auf der anderen Seite der Savica-Brücke gehen wir zu Ančka, die auch „Parlament“ genannt wird, da sich dort Einheimische versammeln und debattieren.

Komentar:

Tudi slovnični spol imen restavracij, hotelov, kavarn in stavb lahko v nemščini običajno določimo le, če vemo, kaj poimenujejo. Vsa našeta stvarna imena se rabijo z določnim členom, pri bankah in zavarovalnicah je raba referenčnega spola ustaljena, pri restavracijah, hotelih in kavarnah se referenčni spol ustaljuje, pri stavbah je neustaljen in se praviloma ravna po zadnjem samostalniku besedne zveze ali zloženke. Restavracije so v nemščini povečini srednjega spola, redkeje pa najdemo tudi ženski in moški spol (prim. Nübling idr. 2015: 74).

V slovenščini ima okrepčevalnica Ančka ime po ženskem lastnem imenu, zato bi bilo smotno ženski spol ohraniti tudi v nemščini (zgled: *Zur Theke, Zur Quelle, Zur Traube, Zur Post, Zur Marienburg* ...). ChatGPT je ustrezno predlagal predlog *zu* (*zu Ančka*), ki ga v nemščini z ustreznim določnim členom pogosto uporabimo pri imenih restavracij, hotelov in kavarn, vendar manjka obvezen določni člen. Ustreden prevod bi torej bil *zur Ančka*. Predlog *nach* se uporablja predvsem pred krajevnimi prislovi, imeni naselij in držav, ki jih v nemščini uporabljamo brez člena (prim. Helbig in Buscha 1991: 433). DeepL-ov prevod **nach Ančka* je napačen, saj bi ga v povezavi z glagolom *iti* (nem. *gehen*) rojeni govorec nemščine interpretiral kot ime kraja. V izvirniku izvemo, da domačini Ančko imenujejo *parlament*; ker gre za vzdevek okrepčevalnice, moramo tudi tega v nemščini uporabiti z določnim členom, torej *das Parlament*. Za razliko od stvarnih imen se pri lastnih imenih lastnosti referenčnega objekta v nemščini izrazijo s spolom in uporabo člena, zato opustitev člena in/ali uporaba napačnega referenčnega spola pomembno vplivata na razumevanje prevoda.

Izpostavili bi še kreativno prevodno rešitev, ki jo je DeepL predlagal za *parlamentiranje* v izvirniku. V nemščini je besedna zveza *sein Parlament abhalten* sicer neobičajna (slov. *priređiti, organizirati parlament*), pogosto pa najdemo glagol *abhalten* v naslednjih besednih zvezah: *ein Referendum* (slov. *referendum*), *eine Kundgebung* (slov. *zborovanje*), *eine Pressekonferenz* (slov. *tiskovna konferenca*), *eine Versammlung* (slov. *zbor, shod, zasedanje*), *ein Gottesdienst* (slov. *maša*), *einen Parteitag* (slov. *kongres stranke*) *abhalten*.³ Skupaj s svojilnim zaimkom *sein* deluje prevod ironično, kar pa je tudi podton celotnega slovenskega izvirnika.

³ Za sto najpogostejše uporabljenih besednih zvez z glagolom *abhalten* gl.: <https://www.dwds.de/wp/?q=abhalten&comp-method=diff&comp=&display=lemma&pos=Verb&minstat=0&minfreq=5&by=logDice&limit=100&view=table&table=&mode=> (Dostop 22. 11. 2023.)

Primer 3:

*In der Ampelkoalition (1) **knarzt es** gewaltig, die Verhandlungen über den Bundeshaushalt sind (2) **schwierig wie lange nicht**. Finanzminister Christian Lindner gefällt die Rolle als Herr des Geldes aber durchaus. Es sind Tage ganz nach dem Geschmack von Christian Lindner. Die Kabinettskollegen brauchen ihn, sie fordern mehr Geld, alle sprechen bei ihm im Bundesfinanzministerium vor. (3) **Es ist ein Kommen und Gehen** – und zuweilen soll man den Ministern im Anschluss an ihren Gesichtern ablesen können, wie das Gespräch gelaufen ist.*

DeepL: V koalicijski vladi (1) **veliko škriplje**, pogajanja o zveznem proračunu pa so (2) **težja kot že dolgo ne**. Finančni minister Christian Lindner pa ima rad svojo vlogo gospodarja denarnice. Ti dnevi so povsem po meri Christiana Lindnerja. Njegovi kabinetni sodelavci ga potrebujejo, zahtevajo več denarja in vsi prihajajo k njemu na zvezno ministrstvo za finance. (3) **Prihaja in odhaja** – po pogovoru z ministrom na obrazu ugotoviš, kako je pogovor potekal.

ChatGPT: (1) V koaliciji semaforja (1) **se močno škripa**, pogajanja o zveznem proračunu so težavna kot že dolgo ne. Finančni minister Christian Lindner pa ima vlogo gospodarja denarja zelo rad. To so dnevi, ki ustrezajo okusu Christiana Lindnerja. Člani kabineta ga potrebujejo, zahtevajo več denarja, vsi se pogovarjajo z njim v zveznem finančnem ministrstvu. Prihajajo in odhajajo – in včasih se po njihovih obrazih po pogovoru lahko prebere, kako je šlo.

Naš predlog prevoda: *V nemški semaforski koaliciji, ki jo sestavljajo socialdemokrati (SPD), zeleni in liberalci (FDP), pošteno škriplje, saj so pogajanja o zveznem proračunu težja kot kadarkoli prej. Finančnemu ministru Christianu Lindnerju pa vloga gospodarja denarnice nadvse godi. / Finančni minister Christian Lindner pa je nad vlogo varuha proračuna naravnost navdušen.*

Zadnji dnevi so Christianu Lindnerju pisani na kožo – vladni kolegi ga potrebujejo, saj bi radi več denarja / proračunskih sredstev, zato si podajajo kljuko njegovih vrat na Ministrstvu za finance. Med tem prihajanjem in odhajanjem se da včasih ministrom z obraza razbrati, kako se je pogovor razpletel / iztekel.

Komentar:

(1) Kot problematičen se pri danem primeru najprej izkaže glagol *knarzen*, ki je v nemškem besedilu rabljen neosebno (*es knarzt*). DeepL ga prevede z neustreznim prislovom (**veliko škriplje*). Tudi ChatGPT ga v slovenščino prevede z morfološko neustrezno obliko (**se močno škripa*). Domnevamo, da se to zgodi zaradi korpusov, ki jih ima prevajalnik na razpolago; pogosta je namreč besedna zveza *v koaliciji se ...*

(2) Avtomatski prevajalnik DeepL je nemško strukturo *schwierig wie lange nicht* preprosto »prezrcalil« v slovenščino – *pogajanja ... so težja kot že dolgo ne*; možni

rešitvi sta tu npr.: *težka kot še nikoli (doslej)* (pridevnik v osnovniku, saj povemo, kakšna so bila ta pogajanja) ali *težja kot kdajkoli/kadarkoli prej* (tu je primernik upravičen, saj povemo, da so ta pogajanja težja od katerihkoli pogajanj doslej).

(3) Pri označenem delu izvirnika v zadnji povedi »*Es ist ein Kommen und Gehen*« gre za neustrezno slovenjenje nemških posamostaljenih nedoločnikov, nastalih z besedotvornim postopkom konverzije (nem. *Konversion* ali v danem primeru *Infinitivkonversion*), ki v slovenščini načeloma ustrezajo glagolnikom. Tako nemški posamostaljeni nedoločniki kot slovenski glagolniki so izglagolske izpeljanke in izražajo nedovršenost (gl. Fleischer in Barz 2012: 228). S pričujočim prevodom je vzpostavljena napačna kongruenca med osebkom in povedkom, povedi pa tako na morfosintaktični ravni nista smiselno povezani (osebek: *njegovi kabinetni sodelavci – prihaja in odhaja*).

Primer 4:

(1) *Erstmals seit Jahrzehnten sollen in Griechenland Beamte und Staatsbedienstete entlassen werden.* (2) *Das Parlament in Athen billigte am Sonntag ein entsprechendes Gesetz und weitere Sparmaßnahmen.* (3) *Danach sollen insgesamt 15.000 Staatsbedienstete bis Ende 2014 gehen, 4000 Stellen sollen noch in diesem Jahr gestrichen werden.* (4) *Zudem soll eine neue Grundbesitzsteuer erhoben werden.*

DeepL: (1) V Grčiji bodo prvič po desetletjih odpustili javne uslužbence in državne uslužbence. (2) Parlament v Atenah je v nedeljo potrdil ustrezen zakon in nadaljnje varčevalne ukrepe. (3) V skladu z zakonom bo do konca leta 2014 odšlo skupaj 15.000 državnih uslužbencev, letos pa naj bi ukinili 4.000 delovnih mest. (4) Poleg tega bo uveden nov davek na nepremičnine.

ChatGPT: (1) Prvič po desetletjih naj bi v Grčiji odpustili uradnike in državne uslužbence. (2) Grški parlament je v nedeljo potrdil ustrezeni zakon in nadaljnje varčevalne ukrepe. (3) Skupno naj bi do konca leta 2014 odšlo 15.000 državnih uslužbencev, od tega naj bi bilo 4000 delovnih mest odpravljenih še letos. (4) Poleg tega naj bi bilo uvedeno novo nepremičninsko davčno breme.

Naš predlog prevoda: (1) V Grčiji bodo **tako** prvič po **več** desetletjih odpuščali javne uslužbence. (2) Parlament v Atenah je v nedeljo sprejel ustrezen zakon in dodatne varčevalne ukrepe. (3) Do konca leta 2014 bo službo izgubilo 15.000 uradnikov, **še** letos bodo ukinili 4000 delovnih mest, (4) uvedli pa bodo **tudi** nov davek na nepremičnine.⁴

Komentar:

Avtomatski prevodi so pogosto zelo imitativni in sledijo besednemu redu izvirnika. Taki prevodi v slovenščini ne delujejo naravno, zato je pogosto treba nekoliko

⁴ Avtor besedila zelo nedosledno uporablja izraze *Beamte*, *Staatsbedienstete*, *Staatsdiener*. V pravnem smislu javna in državna uprava nista sinonimna; je pa javna uprava širši izraz in zajema tudi državno. Zato smo v predlogu prevoda uporabili izraz *javni uslužbenci*.

spremeniti vrstni red besed, včasih pa dodati tudi kakšen členek ali drug leksem, ki se smiselno navezuje na nadaljevanje besedila. Zaradi neustreznega besednega reda in manjkajočih konektorjev (npr. členkov) povedi delujejo nepovezano in »prazno« (gl. npr. avtomatski prevod povedi 1), po drugi strani pa ustrezen besedni red bistveno pripomore k dobremu ritmu besedila. Če ritma ni, je otežena tudi recepcija – torej razumevanje besedila. Na pomen ritma opozarja tudi Vevar (2013: 152–153):

Ritem je torej zvočni, pomensko utemeljeni tok besed in obenem mentalni tok bralske zavesti in ritmike njenega dožemanja; /.../ Dopuščati mora jasno razumevanje besedila ter pri tem ustvariti dovolj intervalov, da ne bi zapadel v monotonijo, in spet ne toliko cezur, da bi se zaradi tega razpustil in razbil. To so njegove zunanje meje. Če jih prestopimo – in to se pri prevajanju pogosto dogaja – imamo bodisi opraviiti z zatikajočim se ritmom, ki se sploh ne more razviti, ali pa z ritmično monotonijo ...

4.2 Leksikalno-besedotvorna raven

4.2.1 Težave pri prevajanju lastnih imen

Primer 1:

*(1) Vse je pripravljeno za šesti maj, ko bo Karel III. tudi formalno prevzel vlogo britanskega suverena. (2) Več kot tisočletna tradicija kronanja v 21. stoletju dobiva novejšo podobo, saj bo olje, ki so ga pripravili za namene obreda, prvič rastlinsko.*⁵

DeepL: (1) Alles ist bereit für den 6. Mai, wenn Karl III. offiziell das Amt des britischen Souveräns übernehmen wird. (2) Die Krönungszeremonie, die auf eine mehr als tausendjährige Tradition zurückblicken kann, erhält im 21. Jahrhundert ein neues Gesicht, da das für die Zeremonie vorbereitete Öl zum ersten Mal pflanzlich sein wird.

ChatGPT: (1) Alles ist für den 6. Mai vorbereitet, wenn auch formal Karl III. die Rolle des britischen Souveräns übernehmen wird. (2) Eine Tradition des Krönens, die mehr als tausend Jahre alt ist, erhält im 21. Jahrhundert ein moderneres Erscheinungsbild, da das Öl, das für den Zeremonie vorbereitet wurde, zum ersten Mal pflanzlichen Ursprungs sein wird.

⁵ Vir: MMC RTV Slovenija 2023. Pri delu s študenti sicer prevajamo kratko besedilo o danski kraljici Margareti II (izvirno ime: *Margrethe II*). Avtomatski prevajalnik jo v nemščino prevede napačno, in sicer kot *Margaretha* (DeepL) ali *Margarethe* (ChatGPT). Ker smo želeli preveriti, ali je ta napaka zgolj naključna, smo izbrali aktualnejšo temo, in sicer o kronanju britanskega kralja Karla III.

⁶ Pri ChatGPT-ju smo pogosteje opazili osnovne slovnične napake (npr. napačen sklon, spol), ki se pojavljajo nepričakovano, nemotivirano in jih spričo siceršnje zmogljivosti prevajalnika težko razumemo ali celo razložimo.

Komentar:

Back (2002: 35–36) ugotavlja, da se v evropskem kulturnem prostoru za imena vladarjev in papežev uporabljajo endonimi, ter doda, da jih pri papežih uporabljamo vse do danes, medtem ko jih za vladarje uporabimo le, če so vladali do konca 19. stoletja, sicer uporabimo eksonim. Spremenjeno rabo podkrepi s postopnim zatonom latinščine kot *lingue france* zahodne civilizacije. Trditev vsekakor velja za nemško govoreči kulturni prostor, medtem ko v slovenščini za oboje še vedno uporabljamo eksonime. Nazoren primer je prav sprememba na angleškem prestolu, ko je nekdanji princ Charles postal kralj Karel III. Oba prevajalnika v nemškem prevodu ne upoštevata uveljavljene rabe eksonima, temveč neustrezno uporabita endonim. Preverili smo, kakšne prevodne rešitve ponudita prevajalnika, če zamenjamo ciljni in izhodiščni jezik ter ugotovili, da je DeepL ime vladarja prevedel ustrezno, ChatGPT pa je v slovenskem prevodu ohranil eksonim.⁷

K leksikalno-slogovnim napakam štejemo tudi napačni (dobesedni) prevod dela druge povedi (... *tisočletna tradicija kronanja* ...), ki jo je DeepL ustrezno prevedel s *Krönungszeremonie*, ChatGPT pa z nenavadno rodilniško besedno zvezo *eine Zeremonie des Krönens*.

Izhodiščno besedilo omenja, da bo kronanje potekalo v »novejši podobi«. Nemško govoreči mediji so uradno novico, ki vsebinsko ustreza slovenski predlogi, povzeli enotno, formulacija pa se rahlo razlikuje od slovenske: »„Die Krönung wird die heutige Rolle des Monarchen widerspiegeln und in die Zukunft blicken, aber zugleich ihren Ursprung in alten Traditionen und altem Glanz finden“, teilte der Palast am Dienstag mit.«⁸ Med študijem se študenti naučijo prevajati s pomočjo vzporednih besedil, zato predvidevamo, da bi se njihovi prevodi približali uradnemu sporočilu. Predlagane prevodne rešitve (nem. *ein neues Gesicht erhalten, ein moderneres Erscheinungsbild erhalten*) se uporabljajo predvsem, kadar želimo opisati rezultat prenove predmetov, ki jih je ustvaril človek. Za ceremonije, tradicije, običaje, praznovanja ipd. bi bile ustreznejše rešitve: *ein neues Gewand/Kleid erhalten/bekommen, in einem neuen Gewand/Kleid erstrahlen, in einem neuen Licht erscheinen/erstrahlen lassen*.

Primer 2:

A nič čez dež, bohinjski dež je prav poseben, najbolj moker, najbolj deževen in popolnoma bohinjski, to mu daje vrednost in lepoto.

⁷ Vir: Stuttgarter Zeitung 2023; DeepL (dostop 8. 4. 2023): »Čez mesec dni bosta v Westminsterški opatiji kronana kralj Karel III. in kraljica Camilla. Velika Britanija se pripravlja na tridnevne izredne razmere. Kaj je že znano?« ChatGPT (dostop 8. 4. 2023): »V enem mesecu bosta kralj Charles III. in kraljica Camilla okronana v Westminsterški opatiji. Velika Britanija se pripravlja na tri dni izrednih razmer. Kaj je že znano?«

⁸ Vir: Frankfurter Allgemeine Zeitung 2022, identične formulacije: Tages-Anzeiger 2022, Merkur 2023, Zeit 2023 in Spiegel 2023.

DeepL: Aber nichts über den Regen, der Bohinjer Regen ist etwas Besonderes, der feuchteste, regnerischste und bohinjerischste, und das gibt ihm seinen Wert und seine Schönheit.

ChatGPT: Aber nichts geht über den Regen, bohinjscher Regen ist ganz besonders, der nasseste, regenreichste und völlig bohinjisch, das gibt ihm seinen Wert und seine Schönheit.

Komentar:

Lohde (2006: 185) navaja, da je *-isch* temeljna pripona nemške deonimske izpeljave, s katero tvorimo predvsem pridevnike imen držav in pokrajin. Tvorimo jih običajno tako, da imenu prebivalcev odvzamemo končnico *-e(r)* in dodamo pripono *-isch* (*Slowenen* → *Slowene* → *slowenisch*). Konverzije z *-er* (*Schweiz* → *Schweizer*) pa označujejo geografsko in državno pripadnost oseb, kamor prišteva tudi imena prebivalcev mest, regij in držav (Lohde 2006: 96).

Rabo obeh pripon natančneje opišeta Fleischer in Barz (2012: 319), ki ugotavljata, da so od 15. stoletja naprej konverzije na tem področju vse pogostejše ter da je sočasnost obeh besedotvornih postopkov (konverzije z *-er* in izpeljave z *-isch*) rezultat zgodovinskega procesa. Pri imenih naselij danes prevladujejo pridevniki na *-er*, medtem ko so se tisti na *-isch* ohranili le še v redkih ustaljenih tvorbah. Dodajata, da izpeljanke z *-isch* uporabimo tudi takrat, kadar so konverzije z *-er* zaradi skladenjskih omejitev neustrezne, saj jih je mogoče uporabiti le atributivno (kot levi prilastek), ne predikativno (kot povedkovo določilo). Avtorja sta analizirala intervju nekega pisatelja, v katerem le-ta zaporedoma uporabi več deonimskih pridevnikov, in tako dokazala vzročno razmerje med pridevniki na *-isch* ter uporabo lastnostnih pridevnikov.

Grah in Klinar (2000: 34) podata pri konverzijah s pripono *-er* za slovenska imena dolin, grap, polj, močvirij, ravníc, gozdov, pobočij, planin, planot, sedel in jam jasna navodila, besedotvorni postopek pa označita kot izpeljavo:

Izpeljanke s končnico *-er* so bodisi pridevniki bodisi samostalniki. (Slednji označujejo prebivalca in za ženski spol podaljšujejo končnico v *-erin*.) Mogoče so samo tam, kjer so vsebinsko smiselne in jezikovno naravne ali vsaj dopustne, npr. Trentaer (tudi Trentaner, po Kugyju), Bohinjer, Tuhinjer, Planicaer.

Pridevniško misel pa je vselej mogoče izraziti – in večinoma je to celo primerneje – ali z roditeljsko ali celo s predložno zvezo s *von / in / an / aus ...* ali celo s predevniško rabljenim nespremenjenim lastnim imenom (ki se veže na sledeči samostalniki z vezajem).

DeepL-ov prevod »*bohinjski dež*« *z »der Bohinjer Regen«* je ustrezen, gre namreč za deonimski vrstni pridevnik, ki je uporabljen atributivno. V drugem delu povedi je deonimski kakovostni pridevnik »*bohinjski*« *uporabljen predikativno, zato konverzija z -er ni mogoča. DeepL predlaga presežnik izpeljanke na -isch, ki pa jo tvori popolnoma napačno, in sicer tako, da združi dva nezdružljiva besedotvorna postopka:*

konverzijo in izpeljavo (nem. *der /.../ bohinj-er-isch-ste* → besedotvorna podstava + obrazilo 1 + obrazilo 2 + slovnični morfem za presežnik).

ChatGPT obakrat predlaga izpeljavo z *-isch*. Kot je razvidno zgoraj, je pridevnik *bohinjski* v prvem primeru vrstni, v drugem pa lastnostni, zato bi bilo ustrežnejše, če bi pridevnika tudi v nemščino prevedli različno: atributivni lastnostni pridevnik s konverzijo na *-er*, predikativni vrstni pa z izpeljanko na *-isch*. Najboljša rešitev pa bi bila zloženka, kot jo predlagata Grah in Klinar: *ein ganz und gar typischer Bohinj-Regen*.⁹

4.2.2 Težave pri prevajanju nemških zloženkov

Primer 1:

In einem Grundsatzurteil hatte der Supreme Court 1973 im Fall Roe v. (1) Wade landesweit Abtreibungen bis zur (2) Lebensfähigkeit des Fötus, also etwa bis zur 24. Schwangerschaftswoche, ermöglicht. Damals leitete das Gericht ein bundesweites Recht auf Abtreibung aus dem Recht von Frauen auf Privatsphäre ab. Diese Entscheidung war mehrmals bestätigt worden.

DeepL (21. 3. 2023):¹⁰ Vrhovno sodišče je leta 1973 s prelomno odločitvijo v primeru Roe proti (1) **Wadeu** dovolilo splav po vsej državi do (2) **sposobnosti preživetja ploda**, tj. do približno 24. tedna nosečnosti. Takrat je sodišče pravico do splava po vsej državi izpeljalo iz pravice žensk do zasebnosti. Ta odločitev je bila večkrat potrjena.

DeepL (26. 6. 2023): (1) Vrhovno sodišče je leta 1973 s prelomno odločitvijo v primeru Roe proti (1) **Wade** po vsej državi dovolilo splav do 24. tedna nosečnosti, (2) **ko je bil zarodek sposoben za preživetje**. Takrat je sodišče pravico do splava na nacionalni ravni izpeljalo iz pravice žensk do zasebnosti. Ta odločitev je bila večkrat potrjena.

ChatGPT: Leta 1973 je Vrhovno sodišče v zadevi Roe proti (1) **Wadeu** v temeljnem sodnem postopku omogočilo prekinitve nosečnosti po vsej državi do (2) **življenjske sposobnosti ploda**, tj. približno do 24. tedna nosečnosti. Takrat je sodišče iz pravice žensk do zasebnosti izpeljalo pravico do prekinitve nosečnosti po vsej državi. Ta odločitev je bila večkrat potrjena.

⁹ V obeh ponujenih prevodih smo zaznali tudi druge napake, ki sodijo v morfosintaktično ali semantično kategorijo. Oba prevajalnika sta pomensko napačno prevedla prvi del povedi *A nič čez dež ...*, DeepL-ov prevod bi v slovenščini pomenil *Ampak nič o dežju ...* Prevod, ki ga je predlagal ChatGPT, pa bi se v slovenščini glasil *Ampak ni ga čez dež ...* V drugem prevodu manjka določni člen, ustrezno bi bilo *der bohinjsche Regen* in ne *bohinjscher Regen*. Avtorji tukaj predlagamo konverzijo z *-er*, torej *der Bohinjer Regen*.

¹⁰ Kot omenjeno v poglavju Metodologija, se prevajalniki ves čas nadgrajujejo in učijo ter posledično ponujajo različne rešitve. Da bi to domnevo podkrepili, v danem primeru navajamo dve časovno zamaknjeni rešitvi.

Naš predlog prevoda: *Vrhovno sodišče je s prelomno odločitvijo v zadevi Roe proti (1) Wadu leta 1973 v Ameriki dopustilo splav do 24. tedna nosečnosti – (2) torej do časa, ko zarodek še ni sposoben preživeti. Pravico do prekinitve nosečnosti je sodišče takrat z veljavnostjo za celotno državo izpeljalo iz pravice žensk do zasebnosti, to razsodbo pa so potem uveljavili še v številnih drugih primerih.*

Komentar:

(1) V vseh treh primerih avtomatskega prevoda tuje ime *Wade* ni ustrezno sklanjanje ali pa je ohranjeno v nominalni obliki.

(2) Pri drugem primeru prevoda besedne zveze z determinativno zloženko *Lebensfähigkeit des Fötus* z DeepL-om je označeni odvisnik *ko je bil zarodek sposoben za preživetje* v pretekliku, moral pa bi biti v sedanjiku, saj gre za splošno veljavno dejstvo. Prav tako je prevod s ChatGPT *življenjska sposobnost ploda* neobičajna, saj plod nima življenjske sposobnosti, temveč *sposobnost preživetja*.

Primer 2:

(1) Der „**Bad Cop**“ der (2) Ampel – In der Ampelkoalition knarzt es gewaltig, die Verhandlungen über den Bundeshaushalt sind schwierig wie lange nicht.

DeepL: (1) »Slabi policist« koalicije semaforjev – (2) V koalicijski vladi veliko škriplje, pogajanja o zveznem proračunu pa so težja kot že dolgo ne.

ChatGPT: (1) »Slab policaj« semaforja – (2) V koaliciji semaforja se močno škripa, pogajanja o zveznem proračunu so težavna kot že dolgo ne.

Naš predlog prevoda: (1) »Črna ovca / Bad guy / Enfant terrible«¹¹ semaforske koalicije – (2) V nemški semaforski koaliciji, ki jo sestavljajo socialdemokrati (SPD), zeleni in liberalci (FDP), pošteno škriplje, saj so pogajanja o zveznem proračunu težja kot kdaj prej.

Primer 3:

*Andererseits hat Kopenhagen zweierlei gezeigt. Erstens wird der Klimawandel definitiv nicht mehr von der politischen Agenda verschwinden, und das (erstmal offiziell benannte) **Zwei-Grad-Ziel** bleibt zumindest Gegenstand internationaler Diplomatie.*

DeepL: Po drugi strani pa je København pokazal dvoje. Prvič, podnebne spremembe zagotovo ne bodo več izginile s političnega dnevnega reda in **cilj dveh stopinj** (prvič uradno imenovan) bo vsaj še naprej predmet mednarodne diplomacije.

ChatGPT: V drugo je København pokazal dvoje. Prvič, podnebne spremembe se zagotovo ne bodo več umaknile z politične agende, in **cilj omejitve**

¹¹ Menimo, da besedna zveza *bad cop* v pogovorni slovenščini ni pogosto v rabi. Veliko pogosteje pa je slišati *bad guy*, v pisni komunikaciji z zvišano konotacijo pa zasledimo tudi *enfant terrible*.

globalnega segrevanja na največ dve stopinji Celzija (imenovan prvič v uradnih dokumentih) bo vsaj še vedno predmet mednarodne diplomacije.

Naš predlog prevoda: *Po drugi strani pa se je v Kopenhagenu pokazalo dvoje: podnebne spremembe bodo odslej zagotovo stalnica dnevnega reda politike, (prvič uradno imenovani) cilj omejitve dviga temperature do dveh stopinj Celzija*¹² *pa bo še naprej predmet mednarodne diplomacije / vsekakor ostaja tema mednarodne diplomacije.*

Komentar:

Zlaganje (nem. *Komposition/Zusammensetzung*) je v nemščini najbolj produktiven besedotvorni postopek, determinativne zloženke (nem. *Determinativkomposita*) pa poseben primer zloženek, sestavljenih iz dveh komponent, ki sta hierarhično povezani. Drugi del zloženke (nem. *Grundwort/Determinatum*) predstavlja temelj in celoto določa v morfosintaktičnem in semantičnem smislu, prvi del (nem. *Bestimmungswort/Determinans*) pa pomen drugega zgolj modificira – npr. *Sommerkleid* (slov. *poletna obleka*; prva enota *Sommer* modificira pomen druge enote *Kleid*) (gl. geslo *Determinativkompositum* v Grammatisches Informationssystem grammis). Zaradi razlik na besedotvorni ravni so determinativne zloženke pri prevajanju iz nemščine v slovenščino pogosto trd oreh, še zlasti tedaj, kadar je ena od komponent (včasih pa tudi obe) idiomatizirana. Tak primer je denimo *Ampelkoalition* (nem. *Ampel* = *semafor*), za kar je v naših medijih zaslediti dobesedni prevod – morda tudi zaradi avtomatskih prevajalnikov! – *semaforska koalicija*, pa tudi *koalicija semaforja* ali zgolj *semafor*, pri čemer pa je vedno dodana tudi informacija, da je to koalicija nemških demokratov, liberalcev in zelenih. Tudi ob popolni pomenski transparentnosti obeh komponent pa dobesedni prevod pogosto ni ustrezen – na primer *das Zwei-Grad-Ziel* = **cilj dveh stopinj*.

4.2.3 Težave pri prevajanju pogovorno zaznamovane nemške leksike

Primer 1:

Supreme Court kippt Recht auf Abtreibung

DeepL: Vrhovno sodišče **razveljavilo** pravico do splava

ChatGPT: Vrhovno sodišče **odpravi** pravico do prekinitve nosečnosti

Naš predlog prevoda: *Vrhovno sodišče odplavilo/spodneslo/črtalo pravico do splava*

Komentar:

Izraz *kippen* je zaznamovan pogovorno, obe predlagani rešitvi – še zlasti prva – pa

¹² Sprejemljiv je tudi prevod s ChatGPT – *cilj omejitve globalnega segrevanja *na največ dve stopinji Celzija* (*na → boljše: *do največ dveh stopinj Celzija*).

te slogovne zaznamovanosti leksema ne zaznata. Terminološko je sicer prvi prevod *razveljaviti pravico* ustrezen, drugi *odpravi* manj, poleg tega pa je napačen tudi v morfološkem smislu, saj dovršnikov za pravo sedanost načeloma ne moremo uporabljati (**odpravi pravico*, sprejemljivo samo v pretekliku *je odpravilo pravico*). S pogovorno zaznamovanim izrazom je v izvorniku mogoče zaznati avtorjevo nastrojenost do obravnavane teme, kar pa se z nevtralnimi izrazi v prevodu izgubi.

Primer 2:

*Die Japaner haben nach eineinhalb Jahrzehnten ihre Wirtschaftskrise überwunden, die Banken **kippeln** nicht mehr, die Industrieriesen drängen wieder an die Weltmärkte.*

DeepL (3. 4. 2023 – prvi poskus): Po desetletju in pol so Japonci premagali gospodarsko krizo, banke **se ne nagibajo**¹³ več, industrijski velikani se vračajo na svetovne trge.

DeepL (3. 4. 2023 – drugi poskus): Po desetletju in pol so Japonci premagali gospodarsko krizo, banke **niso več na prepihu**,¹⁴ industrijski velikani pa se ponovno prebijajo na svetovne trge.

ChatGPT: Japonci so po enajstih letih prebrodili svojo gospodarsko krizo, banke **se ne zibajo** več, industrijski velikani pa se spet prebijajo na svetovne trge.

Naš predlog prevoda: Japonci so po desetletju in pol prebrodili gospodarsko krizo, njihove banke niso več **na majavih nogah / poslujejo stabilno**,¹⁵ industrijski velikani pa se vračajo na svetovne trge.

Komentar:

V nemških časopisnih kolumnah avtorji tudi v resnih medijih v podkrepitev izraženega mnenja pogosto kot stilno sredstvo uporabljajo pogovorne izraze (nem. označeno s kvalifikatorjem *umgangssprachlich*, gl. tudi Schneider 2001: 183).¹⁶ Podobno ugotavlja za pisce slovenskih kolumn tudi Šegula (2016: 17, 22): »/.../ žanr piscem kolumn omogoča, da uporabljajo stilno zaznamovana jezikovna sredstva, hkrati pa se pričakuje, da bodo kolumnisti predstavili svoje mnenje in ga ustrezno argumentirali.« Avtorica meni, da so stilno zaznamovana leksikalna sredstva glede na interpretativno naravo žanra kolumne pričakovana, »zato se zdi

¹³ Avtomatski prevajalnik ne zazna prenesenega pomena leksema *kippeln*.

¹⁴ Tu avtomatski prevajalnik ponudi metaforično rešitev.

¹⁵ Pogovorno zaznamovana je le prva od obeh ponujenih rešitev (*niso več na majavih nogah*), a se v danem primeru in kontekstu zdi drugi predlog (*poslujejo stabilno*) boljši. V takem primeru se v prevodu lahko odločimo za rešitev, ki sicer ni – kot v izvorniku – pogovorno zaznamovana, se pa bolje prilega danemu sobesedilu.

¹⁶ »Doch am ungewohnten Wort trennen sich die Wege. Stil ist die Abweichung vom Üblichen und Erwarteten, definiert Sowinski. Eine literarische Definition, gewiss – doch ist den Journalisten der literarische Ehrgeiz nicht verschlossen, im Feuilleton und in der großen Reportage hat er sogar seinen Platz« (Schneider 2001: 183).

kot značilnost, ki bi jo lahko preslikali na pisanje kolumn na splošno« (Šegula 2016: 22). Med stilno zaznamovana leksikalna sredstva lahko štejemo besedje, »ki ga kot zaznamovano označujejo jezikovni priročniki s stilno-plastnimi, ekspresivnimi in časovno-frekvenčnimi kvalifikatorji, frazeme, metafore in metonimije, priložnostnice in prenovitve frazemov« (Šegula 2016: 22).¹⁷

4.3 Semantična raven

4.3.1 Težave pri prevajanju frazemov

Primer:

[Čisto zares;] ne gre za neslano šalo!

DeepL: Das ist kein Scherz!

ChatGPT: [Ganz ernsthaft;] das ist kein salzloser Witz!

Komentar:

Kuřmaul (2010: 54) kot predstavnik nemške funkcionalistične prevodoslovne šole izpostavi, da je izhodiřčno besedilo le ponudba informacij, ki jih prevajalec uporabi glede na bralca ciljne kulture, prevodni cilj ter v dogovoru z naročnikom. Za citate, besedne igre in pregovore pa je po njegovem mnenju značilno (Kuřmaul 2007: 134), da jih pogosto ni mogoče prevesti dobresedno in da jih v prevodih že od nekdaj prirejam. Prirejanje vključuje predvsem podobnosti, asociacije in analogije. V tem kontekstu Kuřmaul (2007: 137) omeni ponesrečeno analogijo, ki izhaja iz kognitivne lingvistike, kjer so človeške možgane pogosto primerjali z računalniřskimi sistemi za obdelavo podatkov, ter doda, da možgani v primerjavi z računalniřskimi sistemi informacije obdelujejo veliko bolj situacijsko, zato je primernejša analogija človeških možganov z ekosistemom.

Dobri prevajalci prepoznajo besedne igre, pregovore in citate, nato s pomočjo podobnosti in asociacije izberejo ustrezne ekvivalente v ciljnem jeziku. Besedne igre, povezane s citati ali pregovori, pa v ciljnem besedilu prilagodijo s pomočjo asociacij. Enako velja, če v ciljnem jeziku vsebine ni mogoče izraziti s pregovorom ali citatom. Dodajmo, da gre v našem primeru za vabilo slovenskega UNICEF-a, s katerim zbirajo prostovoljne prispevke za jodiranje soli v državah tretjega sveta. V vabilu se kot rdeča nit pojavljajo stalne besedne zveze in pregovori z besedo *sol*. Običajen prevodni postopek, ki smo ga v poletnem semestru 2022 preverili med poukom prevajanja v nemščino, in sicer brez pomoči prevajalnika DeepL (ChatGPT pa takrat še ni bil prosto dostopen), bomo ponazorili na zgornjem primeru in je potekal v naslednjih korakih: Študenti so brez težav prepoznali, da je *neslana šala* v slovenščini ustaljena besedna zveza s slabšalnim pomenom, nato so preverili s pomočjo elektronskih in klasičnih prevajalskih virov, ali tudi

¹⁷ Šegula (2016), gl. tudi Korořec (1998).

v nemščini obstaja ekvivalent, ki bi vseboval besedo *sol*. Opazili smo, da je bil prevodni postopek vseh udeležencev do tega koraka identičen. Kljub temu pa je bilo prevodnih rešitev več, razlikovale so se tudi po kvaliteti,¹⁸ kar je posledica različnih jezikovnih in prevajalskih kompetenc, hkrati pa so rešitve tudi dokaz kreativnega procesa in zavedanja, da »ekvivalenca ni splošno veljavno prevajalsko načelo, temveč sta prevladujoči premisi pri prevajanju skopos in funkcija prevoda« (Kußmaul 2010: 64). Po analizi v manjših skupinah smo se skupno odločili za prevod *Das ist kein geschmackloser Witz*.

DeepL je poved prevedel tako, da se je besedni igri preprosto izognil, podobno rešitev je predlagala tudi ena od študentk (*Das ist kein Scherz!*), z izpustom se celotno besedilo pomensko sicer ne spremeni bistveno, izgubi pa stilno kreativnost izvirnika, ki je za besedilno vrsto prodajnega pisma značilna. ChatGPT je stavek prevedel neustrezno – povsem dobesedno, saj ni prepoznal stalne besedne zveze.

4.3.2 Nepojasneni pomenski zdrsi

Primer:

Pred mano se odpira razgled na Blejski grad, in če se čisto malo obrnem proti levi, vidim še Blejski otok v celoti; na levi pristajajo verzirane race, tako da čim dlje časa drsijo po gladini.

DeepL: Vor mir öffnet sich der Blick auf die Burg von Bled, und wenn ich mich ein wenig nach links drehe, kann ich die ganze Insel Bled sehen; die zinnoberroten Enten landen auf der linken Seite, damit sie so lange wie möglich auf der Oberfläche gleiten.

ChatGPT: Vor mir erstreckt sich der Blick auf die Burg Bled und wenn ich ein bisschen nach links drehe, kann ich die Bleder Insel in ihrer Gesamtheit sehen; links landen Versehrte Enten, die immer wieder über die Wasseroberfläche gleiten.

Komentar:

Na semantični ravni sta prevajalnika občasno nezanesljiva, saj ponudita povsem neustrezne rešitve, ki jih ni moč utemeljiti ne logično ne jezikovno. Zanimivo je, da za napačno prevedeni leksem *verziran* ponudita ustrezne prevodne rešitve, če jih uporabimo v drugih kontekstih. *Verzirane race* (torej *spretne*, *izurjene race*), je DeepL prevedel s *cinoblasto rdečimi racami*, ChatGPT pa z *ranjenimi* oziroma *poškodovanimi racami*. Predvidevamo, da oba pripomočka nista prepoznala nekoliko neobičajnega pridevnika *verziran* v povezavi z živaljo. Poleg tega pa ga ChatGPT zapiše pravopisno nepravilno, in sicer z veliko začetnico.

¹⁸ Študentske rešitve: *Das ist kein schaler Witz! Wir wollen Ihnen nicht die Suppe versalzen! Das ist kein attisches Salz! Das ist kein Scherz! Das ist kein schlechter Scherz! Das ist kein unappetitlicher Witz! Das ist kein böser Scherz!*

DeepL je načinovni odvisnik prevedel (... *tako da čim dlje časa drsijo po gladini*) napačno z namernim odvisnikom (... *damit sie so lange wie möglich auf der Oberfläche gleiten*), kar sicer sodi k morfosintaktičnim napakam, a se zaradi tega zdrsja spremeni pomen celotne povedi. Tudi ChatGPT ima težave pri prevodu načinovnega odvisnika, ki ga preoblikuje v prilastkov odvisnik, hkrati pa doda prislov *immer wieder* (slov. *vedno znova*), s tem pa poudari ponavljajoče se dejanje, ki ga v izvirniku ni.

Podobno tudi ChatGPT nemški glagol (*sich*) *drehen*, ki je lahko rabljen povratno ali nepovratno, vendar s pomensko razliko, v danem kontekstu uporabi narobe, in sicer kot nepovratni glagol. To pa bi v nemščini pomenilo, da pripovedovalec vozi avto, kolo, motorno vozilo in z njim zavija.

4.3.3 Problem kulturno-zgodovinskega konteksta

Primer:

„Wir haben damals in den Betten (1) **herumspioniert**“, gestand Jahrzehnte später (2) **der Verwalter des Berghofs**, Herbert Döhring, einem Fernsighteam. Man habe aber nichts gefunden – woraus Döhring schloss, das Verhältnis des Diktators zu der 23 Jahre jüngeren Frau müsse ein (3) **platonisches** gewesen sein.

DeepL: »Takrat smo (1) **vohunili** v posteljah,« je desetletja pozneje televizij-ski ekipi priznal (2) **direktor hotela Berghof** Herbert Döhring. Vendar niso našli ničesar - iz tega je Döhring sklepal, da je bilo razmerje med diktatorjem in 23-letno žensko platonsko.

ChatGPT: (2) Desetletja kasneje je **upravitelj Berghofa**, Herbert Döhring, priznal televizijski ekipi: »Takrat smo v posteljah (1) **špijonažirali**.« Toda ničesar niso našli - Döhring je sklepal, da je bilo razmerje diktatorja s 23 let mlajšo žensko (3) **platoniko**.¹⁹

Naš predlog prevoda: »Takrat smo (1) *vtikali nosove v rjuhe in prevleke*,« je desetletja pozneje pred neko televizijsko ekipo priznal Herbert Döhring, (2) *upravnik Hitlerjeve poletne rezidence Berghof*. Ker niso nič našli, je sklepal, da je bilo razmerje med diktatorjem in 23 let mlajšo žensko zgolj (3) *platonsko*.

Komentar:

(1) Glagola *špijonažirati* v slovenščini ni (pogovorno zaznamovani izraz *špijoni-rati* kot sinonim za *vohuniti* pa je v slovarju zaznamovan kot ekspresiven).

(2) Leksem *Berghof* je v nemščini sicer moškega spola (*der Hof*), ker pa je v besedilu uporabljen kot lastno ime, ima člen in je srednjega spola. Poleg tega *das Berghof* ni bil hotel, temveč Hitlerjeva poletna rezidenca v bavarskih Alpah. Ve-liko hotelov se res imenuje tako, vendar je tu za ustrezen prevod nujno potrebno

¹⁹ Ta izraz v slovenščini ne obstaja.

poznavanje kulturnih in zgodovinsko specifičnih dejstev. Prevajalec-človek take primanjkljaje zna izravnati, avtomatski prevajalnik pa – vsaj v danem primeru – ne, saj deluje na podlagi statistike in verjetnosti. Prevajalec-človek se zna odločiti, katere informacije za ciljno publiko niso (tako zelo) relevantne, katere je treba na primer posplošiti ali pa dodati; skratka – tu gre za sposobnost pragmatičnega odločanja in strojni prevajalniki te sposobnosti (vsaj zaenkrat še) nimajo.²⁰

4.3.4 Besedne igre

Primer:

[Gledano iz zraka, se jezero blešči kot biser med gorami. Malo nazaj se blešči tudi Blejsko jezero, ki mu v precej banalnem jeziku turističnih vodičev tudi rečejo »biser Slovenije«. Pa imamo še Lipico, Piran in Ptuj in še marsikaj in za vsakega posebej piše v vodiču, da je »biser«.]

(1) *Po teh biserih smo bogataši.* (2) *In v pogorju med Bohinjem in Triglavom je še gora Bogatin, pod katero je po legendi skrit zaklad, ki ga čuva sam hudič.* (3) *Večkrat se nam zdi, da vse naše zaklade čuvajo hudiči.* (4) *Nekdo nam jih mora, ko jih sami ne znamo.*

DeepL: (1) Diese Perlen machen uns reich. (2) Und in den Bergen zwischen Bohinj und Triglav befindet sich der Berg Bogatin, unter dem der Legende nach ein Schatz versteckt ist, der vom Teufel selbst bewacht wird. (3) Wir haben oft das Gefühl, dass alle unsere Schätze von Teufeln bewacht werden. (4) Jemand muss sie uns geben, wenn wir nicht wissen, wie wir es selbst tun sollen.

ChatGPT: (1) Dank dieser Perlen sind wir reich. (2) Und im Gebirge zwischen Bohinj und Triglav gibt es den Berg Bogatin, unter dem sich laut Legende ein Schatz verbirgt, den der Teufel selbst bewacht. (3) Oft scheint es uns, dass Teufel all unsere Schätze bewachen. (4) Jemand muss sie für uns bewachen, wenn wir es selbst nicht können.

Komentar:

Nübling idr. (2015: 66) ugotavljajo, da na onomastiko vplivajo predvsem zunanji in ne notranji jezikovni vplivi, kar podkrepijo s citatom Harwega (navedeno po Nübling idr. 2015: 66), ki pravi, da lastna imena sploh niso sestavni del jezika. Zato se lastna imena prevajajo le v omejenem obsegu, običajno pa jih iz tujega jezika prenesemo v celoti. Back (2002: 65) pa doda, da prevedljivost motiviranih lastnih imen, torej tistih, ki so vsaj delno sestavljena iz občnega imena (prim. Duden 2016: 154–155; Toporišič 2004: 275; Back 2002: 10; Nübling idr. 2015: 33; Eisenberg 2006: 163–164) spodbuja nastanek eksonimov. V zgornjem primeru je gora *Bogatin* uporabljena kot besedna igra, ki s pomočjo motiviranega geografskega imena aludira na občno ime *bogataš*. Delabastita (v Snell-Hornby 1998: 285) piše, da je vsem besednim igram skupna nasprotnost dveh ali več izrazov, ki jih povezuje

²⁰ Dani primer spada sicer tudi k pragmatični ravni.

ista ali podobna oblika, ločujejo pa jih različni pomeni, in zaključí, da so prevodi besednih iger težavni zato, ker vsak jezik vsebino in obliko povezuje na arbitraren, jezikovno specifičen način, takšne povezave pa v drugem jeziku pogosto ni mogoče izraziti. Če želimo ohraniti celoten pomen zgornjega izvirnika, lahko besedno igro prevedemo le s t. i. uredniškim zaznamkom, kjer ciljni publikí razložimo drugoten pomen, iz katerega se napaja besedna igra.²¹ Oba prevajalnika besedne igre nista prepoznala, geografsko ime *Bogatin* sta ohranila v izvirniku brez opombe.

DeepL prevede poved (4) popolnoma neustrezno. Nemški prevod, preveden nazaj v slovenščino, bi se glasil tako: *Nekdo nam jih mora dati, ko sami ne vemo, kako bi to storili*. Predvidevamo, da prevajalnik ni zaznal povezave med besedo *zaklade* v povedi (3) in osebnim zaimkom *jih* v povedi (4), prav tako tudi ne, da je izpuščen glagol *čuvati* v povedi (4) izražen že v povedi (3).

Omeniti velja še nenavadno rabo dveh predlogov v prevodu ChatGPT-ja. Predlog *dank* se v nemščini uporablja le s pozitivno konotiranimi samostalniki (prim. Hall in Scheiner 2008: 194; Helbig in Buscha 1991: 424). Biserom bi sicer lahko pripisali pozitivno konotacijo, vendar se poanta zaključí s prej omenjeno besedno igro in pesimistično trditvijo, da Slovenci ne znamo poskrbeti za svoje zaklade. Predlog *laut* se uporablja predvsem v strokovnih besedilih kot del stalnih besednih zvez, predvsem takrat, kadar se dobessedno sklicujemo na neki dokument ali izjavo (prim. Helbig in Buscha 1991: 411, 428).

4.4 Besedilna raven

4.4.1 Šibka koherenca

Primer:²²

*Sparkurs: Griechenland schafft Extra-Urlaub für PC-Arbeit ab – Athen: Viele griechische Staatsbedienstete müssen wegen des Reformkurses auf sechs Tage Sonderurlaub im Jahr verzichten. Seit 1989 gibt es alle zwei Monate einen Tag Sonderurlaub für Beamte, die mehr als fünf Stunden pro Tag an einem Computer sitzen. (1) **Die Abschaffung** sei ein „kleiner, aber symbolischer“ Schritt bei der Modernisierung des veralteten öffentlichen Dienstes, erklärte Minister Kyriakos Mitsotakis, der für die Reform der Behörden zuständig ist. (2) „**Das** stammt aus einer anderen Ära. In der heutigen Krisenzeit können wir nicht an solchen anachronistischen Privilegien festhalten.“*

DeepL: Varčevanje: Grčija ukinja dodatni dopust za delo z računalnikom – Atene: Številni grški javni uslužbenci morajo zaradi reforme ostati brez šestih dni posebnega dopusta na leto. Od leta 1989 je za javne uslužbence, ki

²¹ Za druge prevodne postopke gl. Delbasitida v Snell-Hornby (1998: 286–287).

²² Pri danem primeru se bomo osredotočili zgolj na pomanjkljivo koherenco, drugih neustreznih prevodnih rešitev ne bomo komentirali.

sedijo za računalnikom več kot pet ur na dan, predviden en dan posebnega dopusta na dva meseca. (1) **Ukinitev** je »majhen, a simboličen« korak pri modernizaciji zastarele javne uprave, je dejal minister Kyriakos Mitsotakis, ki je odgovoren za reformo organov. (2) »**To** je iz nekega drugega obdobja. V današnjih kriznih časih ne moremo ohranjati takšnih anahronističnih privilegijev.«

ChatGPT: Varčevalni ukrep: Grčija ukine dodatni dopust za delo na računalniku – Mnogi grški državni uslužbenci morajo zaradi reformne politike opustiti šest dni posebnega dopusta na leto. Od leta 1989 je bilo vsak drugi mesec en dan posebnega dopusta za uradnike, ki so več kot pet ur na dan sedeli za računalnikom. (1) **Ukinitev** je »majhen, a simbolni« korak pri modernizaciji zastarelega javnega sektorja, je pojasnil minister Kyriakos Mitsotakis, ki je pristojen za reformo organov. (2) »**To** izhaja iz druge dobe. V današnjih časih krize se ne moremo držati takšnih anahronističnih privilegijev.«

Naš predlog popravljenega izvirnika: (1) *Die Abschaffung dieser Privilegien sei ein „kleiner, aber symbolischer“ Schritt bei der Modernisierung des veralteten öffentlichen Dienstes, erklärte Minister Kyriakos Mitsotakis, der für die Reform der Behörden zuständig ist.* (2) *„Diese stammen aus einer anderen Ära. In der heutigen Krisenzeit können wir nicht an solchen anachronistischen Privilegien/Vergünstigungen festhalten.“*

Naš predlog prevoda: *Grčija ukinja dodatni dopust za delo z računalnikom – Atene: Številni grški javni uslužbenci bodo zaradi reforme ostali brez šestih dni posebnega dopusta. Od leta 1989 so javni uslužbenci, ki predsedijo za računalnikom več kot pet ur dnevno, vsaka dva meseca upravičeni do dneva posebnega dopusta. Ukinitev je »majhen, a simboličen« korak k modernizaciji zastarelega državnega aparata, je pojasnil grški minister Kiriakos Micotakis, pristojen za reforme javne uprave. »Privilegij izvira iz nekih drugih časov. V krizi pa pri takih anahronističnih ugodnostih ne moremo več vztrajati.«*

Komentar:

Kot je iz izvirnika razvidno, v prvi povedi pri izrazu *ukinitev* (nem. *Abschaffung*) manjka informacija o tem, kaj se ukinja (npr. *ukinitev privilegijev*, nem. *die Abschaffung der Privilegien*), nato pa avtor besedila takoj v naslednji povedi (2) *ukinitev privilegijev* povzame s kazalnim zaimkom *das* (slov. *to*). S tem besede ali kot pravita de Beaugrande in Dressler (1981: 3) »sestavine površinskega besedila« znotraj niza prve in druge povedi niso ustrezno povezane. Še toliko bolj je ta nepovezanost sestavin očitna pri avtomatskem prevodu.

De Beaugrande in Dressler (1981) ločita med kohezijo in koherenco. Kohezijo razumeta kot sestavine površinskega besedila, ki so med seboj odvisne, in sicer v skladu s slovničnimi oblikami in konvencijami; kohezija torej temelji na slovničnih odvisnostih.

Avtorja kot enega konstitutivnih kriterijev besedilnosti navajata tudi koherenco (de Beaugrande in Dressler 1981: 5–9),²³ vendar nekateri jezikoslovci delitvi na kohezijo in koherenco oporekajo in menijo, da taka delitev ni ustrezna. Tudi če kohezijo in koherenco sprva razumemo kot dve ločeni entiteti, pa se prej ko slej izkaže, da je treba pojem kohezije večinoma vendarle integrirati v interdisciplinarno zastavljeni pojem koherence (povzeto po citatu van de Velde 1981: 27, navedeno v Busse 1992: 45).

Tudi Brinker (2005: 18) meni, da le koherentno zaporedje znakov in povedi tvori besedilo in tudi v nadaljevanju navedenega dela omenja zgolj pojem koherence (ne pa tudi kohezije), vendar pri tem loči med slovničnimi in tematskimi pogoji koherence (nem. *grammatische und thematische Kohärenzbedingungen*).

Čprav gre v našem primeru za neustrezno povezanost sestavin površinskega besedila (ali po Brinkerju neizpolnjen slovnični pogoj koherence), pa tudi sami razumemo tak pojav kot pomanjkljivo koherenco.

Vseh elementov koherence ni vedno mogoče ustvariti na površini besedila – torej z znaki. Kadar teh povezav ni mogoče vzpostaviti z jezikovnimi sredstvi, jih mora naslovnik besedila vzpostaviti sam tako, da jezikovno ponudbo besedila dopolni z lastnimi védenjem o svetu ali o vsakokratni komunikacijski situaciji ter njeni vpetosti v določeno kulturo, o normah in konvencijah, značilnih za sporazumevanje v tej kulturi ali stroki (gl. Kocbek 2011: 21).

Pri našem primeru je koherenco vsekakor mogoče vzpostaviti tudi z jezikovnimi sredstvi, vendar avtor tega ni storil. Kompetenten prevajalec zna take »vrzeli« v prevodu izravnati, strojni prevajalniki pa besedilo originala – kot že večkrat omenjeno – zgolj preslikajo, in sicer z vrzelmi vred.

4.4.2 Besedilne konvencije

Primer:

O dobrih jedeh Vas ne bomo prepričevali, o le teh se boste namreč prepričali sami, omenimo lahko le znamenite „vintgarske“ postrvi in borovničeve sladice, vse ostalo pa je prepuščeno Vašim željam, [...]

DeepL: Wir werden Sie nicht von den guten Gerichten überzeugen, nur von der berühmten Forelle „vintgar“ und den Heidelbeerdesserts, aber alles andere ist Ihrem Geschmack überlassen, [...]

²³ »/.../ KOHERENCA. Gre za načine, na katere so komponente BESEDILNEGA SVETA – tj. konstelacija POJMOV in RELACIJ (odnosov), na katerih temelji površinsko besedilo – medsebojno dostopne in relevantne« (de Beaugrande in Dressler 1992: 13).

ChatGPT: Wir werden Sie nicht von den guten Gerichten überzeugen, denn davon werden Sie sich selbst überzeugen, aber wir können die berühmten „Vintgar“ Forellen und Heidelbeerdesserts erwähnen, alles andere ist jedoch Ihren Wünschen überlassen, [...]

Komentar:

Primer besedila iz brošure neke gorenjske restavracije sodi k reklamnim besedilom z apelativno funkcijo. Brinker (2005: 144–145) poudarja, da strogo normirane besedilne vrste (kot so npr. vremenska napoved, kuharski recept, pogodba) sledijo predvidljivemu vzorcu, ki vpliva celo na jezikovno zgradbo besedila. Drugim besedilnim vrstam (npr. reklamnemu sporočilu, časopisnemu komentarju) pa pripiše sicer več individualnega manevrskega prostora, ki pa je še vedno zavezan določenim slogovnim normam. Brinker (2005: 121) meni, da je apelativna funkcija v nemških reklamnih besedilih skoraj vedno izražena posredno; na ta način se želi ustvariti vtis, da na naslovnikovo argumentiranje ne vpliva primarno tvorec besedila. Janich (2005: 94–95) označi način argumentiranja v reklamnem jeziku kot enostranskega, saj se običajno izpostavijo le argumenti, ki govorijo v prid izdelka, morebitni protargumenti pa se zamolčijo. Tudi Janich zaključí podobno kot Brinker (glej zgoraj): V reklamnem jeziku so sklepi navadno izraženi posredno. Naslovník, ki ga tako aktivno vključimo v odločevalski proces, bo morda ugotovil, da je njegov lastni sklep verodostojnejši.

Avtor zgornjega primera na ponesrečen in okoren način krši uveljavljeno oglaševalsko strategijo, saj zagotavlja, da ne bo izpostavil kvalitete jedi – to nalogo domnevno prepušča naslovníku –, nato pa ponudi postrvi iz bližnje Radovne ter slaščice. Prevajalska pripomočka sta besedilo prevedla bolj ali manj nespremenjeno, v prevodu torej nista upoštevala prej omenjenih uveljavljenih slogovnih norm nemških reklamnih sporočil. DeepL izpusti del povedi, kjer tvorec poziva naslovníka, naj se o jedeh prepriča sam. Vsebinsko sta prevajalnika popravila del izvirnika tam, kjer bi lahko razumeli, da v restavraciji priporočajo le dve jedi, saj je kvaliteta drugih vprašljiva. Ker **vintgarska postrv* ne obstaja, predvidevamo, da sta prevajalnika zato ponudila neustrezno rešitev. Predlagamo prevod z zloženko in vezajem (*die berühmten Vintgar-Forellen*).

4.5 Pragmatična raven

Primer:

Denglisch auf der Berlinale (1) „You know I have a Sprachfehler“ – Es ist Berlinale, in der Hauptstadt herrscht eine ausgelassene Anglophonie. Mittendrin: Direktor Dieter Kosslick. Sein kauzig-kreatives Englisch erinnert an (2) Oscar-Gewinner Emil Jannings und an das erste (3) „Tu bie or not tu bie“ der deutschen Filmgeschichte.

Berlinale-Zeit ist Englisch-Zeit. So viele Gäste, ständig Partys und dazwischen die stolzen Gastgeber. Kein Wunder, dass sie am liebsten über ihre gute Stimmung sprechen - und das stets in unserer Lieblingsfremdsprache:

(4)²⁴ *Deutscher: You know, I am living in Böhlin because everyone is so relaxed.*

Amerikaner: I know.

Deutscher: Oh look, there is a shooting. (Wirklich? Eine Schießerei?)

Amerikaner: Errr - really?

DeepL: Denglish na Berlinale (1) „Veste, da imam govorno napako“ –Berlinale, v prestolnici je živahna anglofonija. Sredi vsega tega: Režiser Dieter Kosslick. Njegova nenavadno ustvarjalna angleščina spominja na (2) **oskarjevca Emila Janningsa** - in na prvi (3) „**Tu bie or not tu bie**“²⁵ v zgodovini nemškega filma.

Čas Berlinale je čas za angleščino. Toliko gostov, nenehne zabave in vmes ponosni gostitelji. Nič čudnega, da radi govorijo o svojem dobrem razpoloženju - in to vedno v našem najljubšem tujem jeziku:

(4) Nemec: Veste, živim v Böhlinu, ker so vsi tako sproščeni.

Američan: Vem.

Nemec: Poglej, tu je **streljanje**. (Res? Streljanje?)

Američan: **Errr**²⁶ - res?

ChatGPT: (1) Denglish na *Berlinale (1) „**Veš, da imam govorno napako**“ – (2) To je Berlinale, v glavnem mestu ***vladuje** razposajena anglofonija. V središču pozornosti: direktor Dieter Kosslick. Njegova čudaško ustvarjalna angleščina spominja na (2) **oskarjevca Emila Janningsa** - in na prvi (3) „**Tu bie or not tu bie**“ v zgodovini nemškega filma.

Čas Berlinalea je čas angleščine. Tako veliko gostov, nenehne zabave in vmes ponosni gostitelji. Ni čudno, da najraje govorijo o svojem dobrem razpoloženju - in to vedno v našem najljubšem tujem jeziku:

(4) Nemec: Veš, živim v Böhlinu, ker so vsi tako sproščeni.

Američan: Vem.

Nemec: Oglej si, tam se **streljajo**. (Res? Streljanje?)

Američan: **Hm**²⁷ - resno?

Komentar:

(1) Govorec – Nemec – v tujem jeziku ne priključuje ustreznega izraza ali ga ne pozna (*Sprachfehler*), zato določene besede uporabi v lastnem jeziku, kar avtor besedila ironizira. Predlog prevoda: »*You know I have a govorna napaka*«.

²⁴ Sem spada vse, kar je označeno krepko.

²⁵ Kadar je del besedila zapisan napačno, ga prevajalnik ohrani in ga ne prevede.

²⁶ Medmet ohrani in ga ne nadomesti z ustreznim slovenskim.

²⁷ ChatGPT pa medmet ustrezno prevede.

- (2) Pri omenjenem igralcu gre za kulturnospecifičen element, za naslovnika druge kulture je tu treba dodati ustrezno razlago.
- (3) Napačen zapis angleškega glagola *be* z namenom poudariti fonetično neustrezno izgovorjavo angleščine; v slovenščini za dolgi *i* uporabimo druga sredstva – npr. *ii*.
- (4) Angleščina je za Nemce tuji jezik, vendar avtor besedila domneva, da nemški bralec angleške vložke razume. Enako storimo pri prevodu v slovenščino: zaradi podobnega učinka prevoda se pri naslednjem dialogu ravnamo po nemškem besedilu in angleških insertov ne prevajamo. Imitativno angleško izgovorjavo besede Berlin z nemško abecedo v slovenščini nadomestimo s slovenskimi znaki, npr. z znakom za polglasnik *Bəlin/Bəhlin*.

Avtomatski prevajalniki so izrazito neučinkoviti pri zaznavanju konotacij – na primer vrednotenju ali odnosu avtorja do obravnavane teme. Ne zaznajo denimo ironije, s katero je zgornje besedilo dodobra prežeto, dodatno težavo pa v danem besedilu predstavljajo tudi inserti v angleškem jeziku, ki so prav tako izrazno sredstvo ironije. Dober prevajalec bo konotacije zaznal in jih v ciljni jezik prenesel tako, da bo imelo besedilo enak učinek kot original. Tudi Vevar (2021: 47) meni: »Bližino originalu integriramo v prevod tedaj, ko ne prevajamo več besed, stavkov, tudi ne konteksta in teksta, temveč njihov učinek; ko ne prevajamo s papirja na papir, temveč iz izhodiščne /.../ situacije v ciljno.«

5 Sklepne misli in kako naprej

Nove tehnologije bistveno vplivajo na delo prevajalcev, korenito pa posegajo tudi na področje izobraževanja. V pričujočem prispevku smo se osredotočili na slednje in skušali evalvirati rezultate avtomatskih prevodov ter na podlagi konkretnih primerov povzeti nekaj pogostih napak. Na podlagi izbranih meril smo skušali ugotoviti, kakšna je kakovost strojnih prevodov na različnih jezikovnih ravneh. Na morfo-sintaktični ravni je napak sicer res manj, pojavljajo pa se predvsem tam, kjer gre za napačno interpretacijo izhodiščnega besedila (ime restavracije *Ančka* prevajalnik očitno zazna kot ime kraja in uporabi napačen predlog: *nach Ančka* namesto *zur Ančka*, kar bi nemškega bralca precej zmedlo). Na leksikalno-besedotvorni ravni je največ težav zaznati pri izpeljankah iz geografskih imen (**bohinjerisch* namesto *Bohinjer*), prevajanju determinativnih zloženek (*das Zwei-Grad-Ziel* preslika v neobičajno besedno zvezo *cilj dveh stopinj*) ter pogovorno zaznamovani leksiki, ki je avtomatski prevajalniki običajno ne zaznajo. Pomenski zdrsi so pogosti zaradi nepoznavanja kulturno-zgodovinskih danosti, dobesednega prevajanja frazemov (npr. *neslana šala* v nemščini ni *salzloser Witz*), poleg tega pa prevajalniki niso kos besednim igram. Besedilna raven: Tu že v izvirniku mestoma zasledimo šibko koherenco pa tudi neupoštevanje besedilnih konvencij (v nemških reklamnih besedilih je zanikanje neobičajno, poudarjene so predvsem pozitivne lastnosti). Še posebej velik izziv predstavlja pragmatična raven, saj ima prevajalec-človek »pred očmi konkretizacijo prevoda pri ciljnem občinstvu« (Vear 2013: 110), medtem ko imamo pri avtomatskem prevajalniku vtis, da prevajalski proces poteka v vakuumu.

Nemški svet za etiko (*Deutscher Ethikrat*)²⁸ ugotavlja, da smo po naravi nagnjeni k temu, da bolj zaupamo strojem kot ljudem. Prav tako imajo tudi študenti, ki uporabljajo strojne prevajalnike, lažni občutek varnosti – torej občutek, da so morebitne jezikovne in pomenske napake strojnih prevodov manjše in da so prevodi kot taki sprejemljivi. Pedagogi smo postavljeni pred zahtevno nalogo in odločitev, ali in kako strojne prevajalnike vključiti v pedagoški proces. Spričo tako velikih tehnoloških premikov je naloga učiteljev prevajanja, da sodobne tehnologije vključimo v izobraževanje, študentom približamo delo z njimi in jih obenem opozarjamo na pasti, v katere se lahko kaj hitro ujamejo.

V študijskem letu 2022/23 smo pri pouku uporabili metode, ki so se izkazale kot precej produktivne. Študenti so dano besedilo prevedli sami, nato pa še s pomočjo avtomatskih prevajalnikov. Sledila je evalvacija in analiza napak. Napake smo nato skušali odpraviti tako, da smo študente usmerili k običajnim prevajalskim pripomočkom (iskanju v slovarjih, korpusih, specializiranih glosarjih, vzporednih besedilih ter drugih jezikovnih pripomočkih) in smo s pomočjo le-teh prišli do ustrezne prevodne rešitve. Pri tem se je izkazalo, da je treba pri študentih še bolj kot prej krepiti senzibilnost za jezik in poznavanje norme ter jih ozaveščati o pomenu splošne razgledanosti. Še posebej pomembno pa je, da spodbujamo njihovo kreativnost; ravno tu se prevajalec-človek bistveno razlikuje od stroja – ta namreč prevaja tako, da izhodiščno besedilo zgolj preslika v ciljni jezik.

Viri

Frankfurter Allgemeine Zeitung 2022 = s. n., 2022: Krönung von König Charles III. und Camilla am 6. Mai in London. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 11. 10. 2022. <https://www.faz.net/aktuell/gesellschaft/menschen/datum-fuer-die-kroenungszeremonie-von-charles-iii-i-bekanntgegeben-18380241.html>. (Dostop 28. 11. 2023.)

Merkur 2023 = Göbbel, Annemarie, 2023: Von wegen günstig: Camilla und Charles ordern neue Throne zur Krönung. *Merkur* 5. 5. 2023. <https://www.merkur.de/boulevard/von-wegen-guenstig-camilla-charles-ordern-neue-throne-zur-kroenung-92073598.html>. (Dostop 28. 11. 2023.)

MMC RTV Slovenija 2023 = N. H., 2023: Olive namesto kitovega drobovja: kronanje Karla III. bo obzirno do živali. *MMC RTV Slovenija* 5. 3. 2023. <https://www.rtvlo.si/zabava-in-slog/znani/olive-namesto-kitovega-drobovja-kronanje-karla-iii-bo-obzirno-do-zivali/660060>. (Dostop 28. 11. 2023.)

Spiegel 2023 = s. n., 2023: Palast gibt Details zur Krönung von König Charles III. Bekannt. *Der Spiegel* 23. 1. 2023. <https://www.spiegel.de/panorama/leute/charles-iii-palast-gibt-details-zu-den-kroenungsfeierlichkeiten-im-mai-bekannt-a-d7726d3f-b6cc-4cd2-a0aa-323b8e2025da>. (Dostop 28. 11. 2023.)

²⁸ „Weiterhin sind psychologische Effekte im Zusammenhang mit KI-Systemen zu beachten, vor allem der Automation Bias. Menschen vertrauen algorithmisch erzeugten Ergebnissen und automatisierten Entscheidungsprozeduren häufig mehr als menschlichen Entscheidern“ (Deutscher Ethikrat 2023).

Stuttgarter Zeitung 2023 = Schäfer, Theresa, 2023: Noch einen Monat Vorbereitung für ein historisches Ereignis. *Stuttgarter Zeitung* 6. 4. 2023. <https://www.stuttgarter-zeitung.de/inhalt.kroenung-von-charles-iii-noch-einen-monat-vorbereitung-fuer-ein-historisches-ereignis.3d3a539b-2375-428b-8748-6237da3e4b48.html>. (Dostop 28. 11. 2023.)

Tages-Anzeiger 2022 = s. n., 2022: Krönung von König Charles III. Und Camilla am 6. Mai. *Tages-Anzeiger* 11. 20. 2022. <https://www.tagesanzeiger.ch/kroenung-von-koenig-charles-iii-und-camilla-am-6-mai-359264065927>. (Dostop 28. 11. 2023.)

Zeit 2023 = s. n., 2023: »Big Lunch« und mehr: Details zur Krönung von König Charles. *Zeit Online* 22. 1. 2023. <https://www.zeit.de/news/2023-01/22/big-lunch-und-mehr-details-zur-kroenung-von-koenig-charles>. (Dostop 28. 11. 2023.)

Literatura

Back, Otto, 2002: *Übersetzbare Eigennamen. Eine synchrone Untersuchung von interlingualer Allonymie und Exonymie*. Wien: Praesens.

Beaugrande de, Robert-Alain in Dressler, Wolfgang Ulrich, 1981: *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen: Max Niemeyer.

Beaugrande de, Robert-Alain in Dressler, Wolfgang Ulrich, 1992: *Uvod v besediloslovje*. Ljubljana: Park. Prev. Aleksandra Derganc in Tjaša Miklič.

Brinker, Klaus, 2005: *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. Berlin: Erich Schmidt.

Busse, Dietrich, 1992: *Recht als Text. Linguistische Untersuchungen zur Arbeit mit Sprachen in einer gesellschaftlichen Institution*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Debus, Friedhelm, 2012: *Namenkunde und Namensgeschichte. Eine Einführung*. Berlin: Erich Schmidt.

Delabastita, Dirk, 1998: Wortspiele. Snell-Hornby, Mary, Hönig, Hans G., Kußmaul, Paul in Schmidt, Peter A. (ur.): *Handbuch Translation*. Tübingen: Stauffenburg.

Deutscher Ethikrat, 2023: *Mensch und Maschine – Herausforderungen durch Künstliche Intelligenz. Stellungnahme*. Berlin: Deutscher Ethikrat. <https://www.ethikrat.org/fileadmin/Publikationen/Stellungnahmen/deutsch/stellungnahme-mensch-und-maschine.pdf>. (Dostop 25. 3. 2023.)

DUDEN, 2016: *Die Grammatik, Unentbehrlich für richtiges Deutsch*. Berlin: Dudenverlag.

Eisenberg, Peter, 2006: *Der Satz. Ein Grundriss der deutschen Grammatik*. Stuttgart: J. B. Metzler.

Fleischer, Wolfgang in Barz, Irmhild, 2012: *Wortbildung der deutschen Grammatik*. Stuttgart: J. B. Metzler.

Giménez, Jesús in Márquez, Lluís, 2010: Linguistic measures for automatic machine translation evaluation. *Machine Translation* 24. 209–240. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10590-011-9088-7>.

Grah, Käthe in Klinar, Stanko, 2000: *Slovenski toponimi v nemških besedilih*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

- Grammatisches Informationssystem grammis = Leibniz-Institut für Deutsche Sprache, 2021: Determinativkompositum. *Grammatisches Informationssystem grammis: Wissenschaftliche Terminologie*. <https://grammis.ids-mannheim.de/terminologie/374> (Dostop 11. 4. 2023.). DOI: <https://www.doi.org/10.14618/terminologie>.
- Hall, Karin in Scheiner, Barbara, 2008: *Übungsgrammatik. Deutsch als Fremdsprache für Fortgeschrittene*. Ismaning: Max Hieber.
- Helbig, Gerhard in Buscha, Joachim, 1991: *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig, Berlin in München: Verlag Enzyklopädie, Langenscheidt.
- Janich, Nina, 2005: *Werbesprache. Ein Arbeitsbuch*. Tübingen: Narr.
- Kocbek, Alenka, 2011: *Prevajanje pravnih besedil: Pasti in strategije v prevodih pogodb*. Koper: Fakulteta za management.
- Korošec, Tomo, 1988: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Kußmaul, Paul, 2007: *Kreatives Übersetzen*. Tübingen: Stauffenburg.
- Kußmaul, Paul, 2010: *Verstehen und Übersetzen. Ein Lehr- und Arbeitsbuch*. Tübingen: Narr Francke Attempo.
- Lohde, Michael, 2006: *Wortbildung des modernen Deutschen. Ein Lehr- und Übungsbuch*. Tübingen: Narr Francke Attempo.
- Neubert, Albrecht, 2000: Competence in Language, in Languages, and in Translation. Schäffner, Chtistina in Adab, Beverly (ur.): *Developing Traslation Competence*. Amsterdam in Philadelphia: John Benjamins. 3–18.
- Nübling, Damaris, Fahlbusch, Fabian in Heuser, Rita, 2015: *Namen. Ein Lehr- und Übungsbuch*. Tübingen: Narr Francke Attempo.
- Plett, F. Heinrich, 2001: *Einführung in die rethorische Textanalyse*. Hamburg: Helmut Buske.
- Sandrini, Peter, 2014: Translationskompetenz und Ausbildung: Globalisierung, Technologie, Beruf. Ustaszewski, Michael in Zybatow, Lew (ur.): *Bausteine translatorischer Kompetenz oder Was macht Übersetzer und Dolmetscher zu Profis? Innsbrucker Ringvorlesungen zur Translationswissenschaft VII*. Frankfurt am Main: Lang. 17–31.
- Schneider, Wolf, 2001: *Deutsch für Profis. Wege zu gutem Stil*. München: Wilhelm Goldmann.
- Stangl, Werner, 2022: black-box. *Online Lexikon für Psychologie und Pädagogik*. <https://lexikon.stangl.eu/4186/black-box>. (Dostop 28. 8. 2022.)
- Šegula, Minca, 2016: *Teoretična opredelitev kolumne na Slovenskem: Jezikovnostilistični vidik*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani. https://www.slov.si/dipl/segula_minca.pdf. (Dostop 4. 4. 2023.)
- Toporišič, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Vevar, Štefan, 2013: *Vrvohodska umetnost prevajanja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Vevar, Štefan, 2021: Med navidezno in dejansko svobodo, navidezno in dejansko zvestobo. *Hyeronimus* 1–2. 47–63.
- Zamero, Steffy, 2019: Neuronale maschinelle Übersetzung: was Sie wissen müssen. <https://de.textmaster.com/blog/neuronale-maschinelle-ubersetzung-was-sie-wissen-mussen/>. (Dostop: 11. 4. 2023.)

AVTOMATIZMI – KOLOKACIJE¹

V prispevku smo najprej podrobno proučili Koroščevo razumevanje avtomatizmov, nato pa smo njegovo opredelitev tega jezikovnega pojava soočili še s kolokacijami – tako avtomatizmi kot kolokacije so namreč predvidljiva zveza vsaj dveh besed. Ob tem smo se kritično vprašali, ali sodijo med avtomatizme poleg tipov *kot poročajo tuji viri*, *kot smo že poročali* in *Več o tem na str. X* tudi zveze, ki nimajo pomena (1.) sklicevanja na vir novinarjevih informacij, (2.) navezovanja na lastno poročanje in (3.) usmerjanja bralcev po straneh časopisa. Gre za zveze, kot sta npr. *posvečati pozornost* in *ozko grlo* v pomenu 'odsek ceste ali situacija, ki povzroča zamude', ki so v poročevalstvu prav tako pogoste. V nadaljevanju smo v kratki analizi preverili, ali je 18 primerov avtomatizmov in možnih avtomatizmov, ki smo jih vključili v prvi del razprave, zapisanih tudi v dveh kolokacijskih slovarjih, ter po pregledu še dodatnih za poročevalstvo značilnih zvez z istim jedrom ugotovili, da lahko avtomatizme in možne avtomatizme štejemo tudi med kolokacije. Na koncu so nas kritičen pretres teorije in zgledov; primerjava z značilnostmi kolokacij ter vpogled v slovarja pripeljali do zaključka, da je avtomatizme pojmovno in poimenovalno najboljše v celoti opustiti ter predvidljive zveze besed tudi v poročevalstvu obravnavati kot kolokacije.

Ključne besede: poročevalstvo, jezik novinarjev, Tomo Korošec, sklicevanje, vir informacij

Automations – collocations

In our paper, we first conducted a detailed examination of Korošec's interpretation of automations. We then compared his definition of this linguistic phenomenon with collocations, which, like automations, involve predictable combinations of words. According to Korošec's theory, expressions such as "According to informed sources", "This is John Smith, reporting from London", and "Turn to page X" are clearly classified as automations. However, we were intrigued by whether examples like "pay

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave), ki ga je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

attention” and “bottleneck” (referring to a narrow section of road or a situation causing delay) also fit the category of automations, despite not fulfilling the criteria of: (1) referencing the source of information, (2) referring to one’s own reporting, and (3) guiding readers through newspaper pages. After all, expressions like “pay attention” and “bottleneck” are commonly used in news reporting. Subsequently, we closely examined 18 examples of automations and potential automations, which we initially presented in the first part of our discussion. We assessed whether they were documented in two collocation dictionaries and identified additional similar instances. Our analysis revealed that both automations and potential automations can be categorized as collocations. Consequently, our critical assessment of the theory and examples of automations, the comparison between the characteristics of automations and collocations, as well as insights from dictionaries, led us to conclude that we should abandon the concept of automations altogether and instead classify predictable word combinations in journalism as collocations.

Keywords: news reporting, language of journalists, Tomo Korošec, referencing, source of information

0 Uvod

Leta 1957 je avstrijski matematik Karl Prachar objavil temeljno delo o distribuciji praštevil, ameriško podjetje IBM je na trg poslalo svoj prvi širše uporaben računalnik s tranzistorji, britanski jezikoslovec John R. Firth pa je izdal knjigo svojih najpomembnejših znanstvenih prispevkov, v kateri je bil ponatisnjen tudi njegov vse do danes znamenit stavek: »You shall know a word by the company it keeps« (Firth 1957: 11). Gre za stavek, ki v ključnem povzema Firthovo raziskovalno izhodišče, po katerem je pomen besed pomembno odvisen od besed, ki so blizu, pri čemer se bližina kaže kot vzorec v velikih zbirkah jezikovnih podatkov. To izhodišče je sredi petdesetih let 20. stoletja porodilo nastanek novega jezikoslovnega področja: distribucijske semantike, področja, ki enakovredno združuje tako znanje o jeziku kot poznavanje matematike in računalništva.² Prav v okviru distribucijske semantike so nato v nadaljnjih desetletjih nastali na vektorskem prostoru temelječi teorija in modeli besednih vložitev (npr. Levy in Goldberg 2014), ki so danes neobhoden del procesiranja naravnih jezikov (Fabre in Lenci 2015: 9) ter razvoja umetne inteligence.

Raziskovanje pomena besed kot odvisnega od pomena sosednjih besed je Firthovo pozornost med drugim usmerilo na kolokacije. Kolokacije kot zveze dveh ali več besed, ki se pojavljajo v predvidenih skladijskih vzorcih, sopojavljanje v njih pa je pričakovano in nenaključno (Gantar 2007: 66, 67, s sklicem na Vrbinc 2001: 51), so bile znane vsaj od srede 18. stoletja dalje (Verdonik 2015: 4; prim. tudi Šorli 2020: 39–40), jih je pa Firth skupaj s svojimi sodobniki ter nasledniki vrnil v središče jezikoslovnega, najprej predvsem leksikografskega zanimanja. Ali kot se je izrazil Krishnamurthy (2006: 1): »J. R. Firth je kolokacije /.../ napravil vidne.« V naslednjih desetletjih so bile kolokacije nato obravnavane v različnih prispevkih, najzgodnejše in še danes zelo znano razlagalno besedilo o njih pa je postalo 8. poglavje Sinclairjeve knjige *Corpus, concordance, collocation* (1991).

² Med začetniki distribucijske semantike je sicer treba omeniti vsaj še Harrisa 1954 (nav. po Fabre in Lenci 2015: 8–9). Gre za delo: Harris, Zellig S., 1954: Distributional Structure. *Word* 10/2–3. 146–162.

V čas, v katerem je začel Firth skupaj s sodobniki razvijati svoj pogled na jezik, sodi še en jezikoslovni premik, ki je tesno povezan s tipičnimi besednimi sopojavitvami. Leta 1959 so na Univerzi v Durhamu začeli graditi prvo računalniško zbirko besedil, namenjeno slovničnemu opisu britanske angleščine: korpus SEU. Načela gradnje, ki jih je za SEU oblikoval R. Quirk, so vodila gradnjo mnogih v nadaljnjih desetletjih nastalih korpusov (Gorjanc 2005: 13–15), korpusno jezikoslovje pa je iz tamkajšnjega začetka v navezavi na krog novofirthiancev (zlasti že omenjenega Sinclairja in njegovih študentov na Univerzi v Birminghamu, več o tem gl. v McEnery in Hardie 2012: 122–166) do konca 20. stoletja preraslo v samostojno področje jezikoslovja z lastno teorijo in metodologijo (Verdonik 2015).

Ozrmo se še v časovno enako oddaljen slovenski prostor. V njegovem začetku je naslednje dejstvo: vodilno slovensko jezikoslovje je pred šestdesetimi leti svoje moči združevalo predvsem ob pripravi zasnove ter nato redakcije prve knjige *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (1970–1991; dalje SSKJ), takrat »zadnj/ega/ v vrsti evropskih nacionalnih, zlasti slovanskih sodobnih slovarjev« (Suhadolnik 1968: 219). SSKJ je vse do pete knjige (T–Ž) nastajal na listkovnem gradivu (Suhadolnik 1968: 220; Müller 2009: 17), še vseeno pa so skušali leksikografi v njem prepoznati ter nato v ponazarjalno gradivo zapisati tudi zveze dveh ali več besed, ki se tipično pojavljajo skupaj – prim. Suhadolnik (1968: 222; krepki tisk N. L.):

Mnogi slovarji besede oz. pomene samo razlagajo, včasih jih pojasnjujejo z navedki iz klasikov in le redko z večjim številom živih zgledov. Naš slovar bo v tem pogledu precej bogat. Iz spoznanja, da **živita beseda in njen pomen le v sobesedilu**, in sicer v **tipičnem sobesedilu**, bodo imele besede ob sebi tako **navadne, proste zveze z ustreznimi vezavami** kot posebne in stalne oz. terminološke ter frazeološke zveze. Seveda se je bilo treba zaradi vnaprej določenega obsega slovarja predvsem pri močnih besedah omejiti, in tako so morale odpasti iz njihovega ponazorjevalnega gradiva mnoge posebne zveze, deloma zato, ker so **navadne zveze nujno potrebne**, deloma zato, ker imajo te posebne zveze več možnosti za uvrstitev v slovar še pod drugimi členi.

Suhadolnikovi opisi »tipično sobesedilo« in »navadne zveze z vezavami, ki jih slovar nujno potrebuje« že nakazujejo na pojav, ki mu je angleško jezikoslovje reklo kolokacije; kot povzema Gantar (2007: 66–67), pa so bile nato kolokacije s polnim razumevanjem, da gre za sintagmatsko-paradigmatsko jezikovno dejstvo, konec osemdesetih let tudi dejansko sprejete v slovensko jezikoslovno teorijo, in sicer »najprej v zvezi z računalniškimi analizami obsežnih besedilnih zbirk /.../, kasneje pa prek kontrastivne angleško-slovenske leksikografske problematike« (Gantar 2007: 66), s tem da velja v okviru frazeologije omeniti še vpliv čeških teoretičnih izhodišč. Pravkaršnji navedek obenem nakazuje tudi, kam okvirno lahko postavimo slovenske začetke s kolokacijami povezane teme – začetke priprave in uporabe korpusov. Kot je poročal Gorjanc (2005: 18–19), so v nam bližnjem prostoru ameriškim in britanskim jezikoslovcem najprej sledili hrvaški kolegi, ki so začeli leta 1975 po zgledu korpusa ameriške angleščine Brown (1964) graditi milijonski korpus sodobnih hrvaških besedil, še bolj kot ta podatek pa je za razumevanje tedanjega časa in za naše nadaljnje razpravljanje pomemben naslednji avtorjev pripis (Gorjanc 2005: 18):

Zanimivo je, da se slovensko okolje kljub bližini /tj. gradnji korpusa hrvaških besedil/ na tovrstne pobude v jezikoslovju ni odzvalo. Da so posamezniki idejam avtomatske jezikovne analize tudi v slovenskem jezikoslovju sledili, dokazujejo posamezne študije, kot je npr. doktorska disertacija Toma Korošca (1976). Tudi v 80-ih se je področje računalniške obdelave jezikovnih podatkov v slovenskem prostoru dinamično razvijalo, kar dokazujejo zborniki znanstvenih srečanj s tega področja /.../, a je ostalo skoraj v celoti zunaj zanimanja slovenistike oz. so slovenistični jezikoslovci pri tem le redko sodelovali (Korošec /idr./ 1982), tako da so v celoti pobudo prevzeli računalniški strokovnjaki.^{3/} /.../ Tako /.../ se je slovenistika področju jezikovnih tehnologij zares priključila in ga začela dejavno oblikovati šele v drugi polovici 90-ih let prejšnjega stoletja.

Korošec, ki ga Gorjanc omenja kot enega redkih slovenistov, pozornih na računalniško obdelavo jezikovnih podatkov že v začetnih letih razvoja tega področja,⁴ se je v disertaciji ukvarjal s »časopisnim stilom« (1976) in je že tam na kratko opozoril na ponavljajoče se, za novinarski jezik značilne zveze, kakršne so: *vzroki nesreče še niso raziskani, iz doslej nepojasnjenih vzrokov, Reuter poroča, sklicujoč se na poučene kroge, iz dobro obveščenih krogov se je izvedelo, iz krogov, ki so blizu vlade, se je zvedelo in v članek o ... se nam je vrnila neljuba napaka* (Korošec 1976: 121). Te lahko – vsaj na prvi pogled – opišemo enako, kot smo zgoraj kolokacije, vendar pa jim je Korošec nadel drugo ime in jih tudi – zopet vsaj na prvi pogled – bolj zamejil. Poimenovanje zanje, *avtomatizmi* (Korošec 1976: 120–121; Korošec 1977; Korošec 1998: 13–17), je prevzel iz češčine, in sicer iz Jedličkovega prispevka v knjigi *Základy české stylistiky* (1970), kar je glede na tedanji vpliv češkega jezikoslovja na slovenskega (Vidovič Muha 2021: 295–297) povsem razumljivo. Vendar pa je ta termin v sodobnosti, v kateri na slovensko leksikologijo in leksikografijo močno vplivata angleška teorija in praksa, v analize, ki skušajo povezati najnovejša leksikografska in novinarskostilističnih dognanja, začel prinašati poimenovalni nemir – pravzaprav, in če se vrnemo, ob izrazu samem to še precej bolj velja za pojmovni del avtomatizmov, kajti zdi se, da si ti najmanj presečno množico definicijskih lastnosti vendarle delijo tudi z zvezami, ki so zanimale že Firtha.

Kolokacije so v zadnjih 15 letih postale *sine qua non* slovenske leksikografije, analiza korpusov pa pomembna metoda v besediloslovju (npr. Gantar 2007; Gantar idr. 2009; Gantar 2015; Šorli 2020; Kosem 2021; Červ 2009; Peterlin Pisanski 2017; Fišer in Pahor de Maiti 2021). Zato smo se odločili, da bomo natančno proučili razmerje avtomatizmi – kolokacije in skušali ugotoviti, ali je ta dva jezikovna pojava sploh še utemeljeno ohranjati v ločenem poimenovalno-pojmovnem sobivanju. Na poti do tega cilja nas bodo vodila naslednja vprašanja:

1. Kako so avtomatizmi postali del slovenske jezikoslovne misli in kaj sploh so?
2. Kaj so kolokacije in ali avtomatizmi sodijo tudi mednje?
3. Ali lahko avtomatizme izenačimo s kolokacijami ter kaj govori v prid temu zaključku in kaj zoper njega?

³ Naj izmed teh omenimo pobudo za prehod na »računalniško leksikografijo« ter prikaz njenih koristi v Tancig in Tavzes (1982).

⁴ Dodajmo pa še Janeza Dularja, ki je v pripravo svojega doktorata o glagolski vezljivosti (1982) prav tako vključil računalniški pristop (Dular in Bojadžiev 1982).

1 Avtomatizmi

1.1 Avtomatizmi so ...

Da bi razumeli, kaj je Koroščevo pozornost sprva usmerilo na avtomatizme, se moramo vrniti še nekoliko dlje v preteklost, in sicer v trideseta leta 20. stoletja. Leta 1933 je Breznik objavil razpravo v sedmih delih, v kateri je analiziral besedišče Bleiweisovih *Novic*, Levstikovega *Napreja* ter *Slovenskega naroda* in sklenil, da »časnikarji« veliko prepogosto, predvsem pa po nepotrebnem prevzemajo besede iz srbohrvaščine ter drugih slovanskih in celo romanskih jezikov, s čimer se po Breznikovem mnenju odrekajo slovenskemu jeziku in slovenstvu. Njegova puristična ocena, da je »časnikarska beseda preprazna, ker ni vzeta iz domačega sveta in ne more zbuditi tistih čustev in misli, ki se drže domače besede« (Breznik 1933: 73), ter povzdigovanje jezika umetnostnih besedil kot edinega klenega slovenskega sta odmevala tudi še trideset let pozneje (Korošec 1972: 20; Dular 1974: 69; Kalin Golob 2003: 13; Kalin Golob 2005: 64, 75, 84, 88), zaradi česar je bila Koroščeva disertacija, kot je napisal sam (Korošec 1998: 10–11):

z vso strokovno močjo, ki je bila na voljo, usmerjen/a/ k temu, da bi se pojavi v časopisnih besedilih vrednotili z drugačnimi merili od pojavov v umetniških besedilih. Ker so presojevalci uporabljali ista merila, se jim je jezikovna praksa v časopisnih besedilih kazala kot napačna, kot slabosti ali t. i. ohlapnosti. Treba je bilo dokazati, da gre v časopisnih besedilih za posebno funkcijo in da so se ji zato oblikovala primerna jezikovna sredstva. Zato so jezikovni pojavi drugačni, ne pa napačni.

O jezikovnih sredstvih, »drugačnih, ne pa napačnih« za časopis – v sodobni terminologiji bi rekli za poročevalstvo –, je sicer Korošec poljudno govoril že prej, in to v oddajah *Pet minut za boljši jezik* na Televiziji Ljubljana (1969–1971; gl. v Korošec 1972: 20–22). Novinar vsak dan zgoščeno in z dejstvi poroča o dogodkih, za kar ima na razpolago ustaljene vzorce ter ustaljene besedne zveze – in tem zadnjim »pravimo avtomatizmi«, je razložil Korošec (1972: 21) ter dodal, da so avtomatizmi, kakršen je *iz dobro obveščenih krogov*, v poročevalstvu tako tipični kot tudi koristni.

Predstavljena izhodišča je Korošec, kot smo omenili že v Uvodu, nakazal tudi v doktoratu, obširneje pa jih je nato utemeljil v leta 1977 izšlem prispevku *Nekaj pogledov na avtomatizacijo in aktualizacijo*. Ta prispevek bomo podrobneje povzeli v nadaljevanju, omenimo le še, da se je Korošec avtomatizmov zadnjič zares dotaknil štiri leta pozneje v analizi sklicevanja na vir informacij v Levstikovem *Napreju* (Korošec 1981: 363–367), v nadaljnjih letih pa ne več, tako da je poglavje *Avtomatizacija in aktualizacija*, ki je bilo z novjšim datumom objavljeno v Korošec (1998), v delu o avtomatizmih (Korošec 1998: 13–17) zgolj mestoma spremenjen ponatis razprave iz leta 1977.

Avtomatizmi so torej po Korošču (1977) v poročevalstvu ustaljena jezikovna sredstva, po zgradbi so besednozvezni in stavčni, po pomenu pa »časopisna tehnična sredstva« (Korošec 1977: 458, 461) za:

1. sklicevanje na vire informacij,
2. navezovanje na lastno predhodno in trenutno poročanje ter napovedovanje prihodnjega lastnega poročanja,⁵
3. usmerjanje bralcev po straneh časopisa.

Dalje je kot »primer avtomatiziranega časopisnega obrazca /.../ mogoče šteti /še/ časopisne osmrtnice« (Korošec 1977: 461), obrazce vesti in naznanil, pa tudi »določen/e/ tip/e/ časopisnih naslovov« (Korošec 1977: 462).⁶ Pri opredeljevanju avtomatizmov je bilo Korošču pomembno, da jih osvetli tudi v položaju, ko niso rabljeni v svoji običajni vlogi, temveč v interpretativnih novinarskih žanrih ali celo v umetnostnih besedilih, s čimer je pokazal, da so avtomatizmi le v informativnem poročevalstvu nezaznamovani, medtem ko so druge stilno opazni.

Za celovito razumevanje avtomatizmov se je nujno ustaviti še pri zgledih. Teh je pri Korošču pravzaprav malo. Gre za: *Kot poročajo tuji viri, kot poroča agencija TASS, Iz dobro obveščenih krogov se je izvedelo, Ko to poročamo, seja še traja, Več o tem na str. 4, Besedilo zdraviljice objavljamo na str. 5* (Korošec 1977: 459, 461). Tem lahko pridružimo še tiste iz analize Levstikovega časopisnega jezika (Korošec 1981: 363–367), so pa ti po pomenu le sklicevalni na vir: *X je povedal, dejal, izjavil, Agencija X poroča, je sporočila, Časopis X piše, Krogi X (npr. ki so blizu vladi) pravijo, Iz X (npr. dobro obveščenih) krogov se je zvedelo*. Čeprav niso številni, dajejo zgledi vsekakor slutiti, da smemo avtomatizme razumeti kot dokaj odprt pojav tako v smislu leksikalne zapolnitve sicer ustaljenih skladenjskih vzorcev kot v smislu variantnosti skladenjskih vzorcev samih.⁷

1.2 Avtomatizmi so morda tudi ...

Teorija o avtomatizmih je skupaj s preostalim Koroščevim raziskovanjem jezika novinarjev prispevala k spoznanju, da tipične prvine besedil javnih medijev ne morejo biti napačne zgolj zato, ker jih v drugih zvrsteh (sploh v umetnostni) ni. Ker je bil torej namen teorije dosežen, se niti avtor sam niti njegovi sodobniki niso posebej ozrli na tisti njen del, ki je pozneje nekako na tihem trčil ob kolokacije in je vse do danes ostal interpretacijsko odprt. Gre za vprašanje, kako ozko *moramo* razumeti avtomatizme oziroma kako široko jih *smemo* razumeti. Drugače rečeno, ni jasno, kaj vse (še lahko) sodi k avtomatizmu, kajti vmes med:

⁵ Korošec (1977: 461), sledeč Dularju (1974: 46), je temu dejal sklicevanje na konsituacijo. Lastnih zgledov za tako sklicevanje sicer ni podal, a je razvidno, da se strinja z Dularjevimi *kot smo že poročali, naša zgodba o /medvedki/ je že nekoliko stara in potrebna popravkov ter Ker ob zaključku današnje številke podrobnosti še niso bile znane, bomo o vsebini in poteku razgovora poročali prihodnjič*.

⁶ Tako obrazce kot naslove bomo v tem prispevku pustili ob strani.

⁷ Leta 1981 je npr. v zvezi s tem ugotovil, da so jedro Levstikovih sklicevalnih avtomatizmov številni glagoli rekanja in zaznavanja ter drugi, ki jim sledi odvisnik z *da* ali podoben stavek, npr. *praviti, pri-povedovati, govoriti, povedati, razglasiti, oznanjati, trditi; čuti, slišati; pisati, brati; kazati se; biti (poda-ba je)* (Korošec 1981: 365). Več o zgodovinskem razvoju avtomatizmov gl. v Kalin Golob (2003).

- a) spodnjo mejo avtomatizmov pri besedni zvezi, ki ima enega od treh pomenov »časopisnega tehničnega sredstva«, in
 - b) zgornjo mejo pri obrazcih nekaterih vrst besedil
- je še marsikaj, seveda enako ustaljenega ter poročevalsko tipičnega.

Da bi pojasnili dilemo, se moramo najprej – in ponovno – vrniti v sedemdeseta leta. Pravzaprav kar h Korošču, ki je v disertaciji (Korošec 1976: 121) med šest primerov avtomatizmov vključil tudi naslednje tri (vseh šest gl. tu v Uvodu): *vzroki nesreče še niso raziskani; iz doslej nepojasnjenih vzrokov in v članek o ... se nam je vrnila neljuba napaka*. Vsi ti spadajo v naš zgornji »vmesni prostor«, je pa pomenljivo, da so iz prispevka Korošec (1977) izpuščeni. Pridružimo jim lahko še istočasno opažene primere iz Dularjevih raziskav, objavljenih v letih 1974 in 1975 (na prvo Dularjevo objavo se Korošec tudi sklicuje, 1977: 461). Dular je zbral kar številne zgleda »publicizmov« in jih razdelil v sedem skupin (Dular 1975: 209–214). Med njimi je več skupin, ki so brez dvoma tako po zgradbi kot po vsebini del Koroščevih avtomatizmov, kar je le-ta tudi potrdil (Korošec 1977: 461). Gre za sklice na vir informacij, navezovanje na lastno poročanje in »klišeje« tipa *iz dobro obveščenih krogov se je izvedelo*; enako kot Korošec pa tudi že Dular prepozna obrazce. A še pomembnejše z vidika tukajšnje razprave so skupine, ki pri Korošču niso omenjene niti niso nakazane z zgledom. V mislih imamo del »stereotipov«, kot jim je dejal Dular, h katerim poleg obrazcev sodijo še »frazeo- loški klišeji« in »avtomatizacije«. Tudi nekateri izmed teh, npr. *je zlasti poudaril, je naletel na negotovanje in posveča veliko pozornost ter uradno sporočiti, predstavnik političnega življenja in storjeni so bili že določeni ukrepi*, povsem zadoš- čajo merilu v poročevalstvu ustaljenega skladenjskega vzorca ter njegove tipične zapolnitve (pri tem pač verjamemo Dularju), zaradi česar se zdi, da bi jih smeli šteti za avtomatizme. Po drugi strani pa nas ravno izpust teh primerov (Korošec 1977; enako je v Korošec 1998: 13–17) potiska proti nasprotni razlagi – da pri njih (in pri omenjenih treh disertacijskih zgledih) še vseeno ne gre za avtomatizme, temveč za nekaj drugega.

Med primere v poročevalstvu ustaljenega skladenjskega vzorca in njegove tipične zapolnitve sodijo tudi Dularjevi *ozko grlo* v pomenu 'odsek ceste ali situacija, ki povzroča zamude', dalje pa še *zategovanje pasu, zamrznjene cene, beg možganov, na različni valovni dolžini* ipd. (Dular 1975: 212). Se pa ti zgledi od zgornjih tudi razlikujejo, in sicer pri pomenu: poročevalski pomen *ozkega grla* idr. je nastal s pomenskim prenosom. Ta določa tretjo mejo avtomatizmov, ki pa je zelo ostrá: zveze s prenesenim pomenom niso avtomatizmi, temveč njihov protipol, aktualizmi (Korošec 1976: 121–126; Korošec 1977: 458, 460; Korošec 1998: 18, 21–26), in to ne glede na to, ali oziroma da so se pozneje s pogosto rabo razaktualizirali. Korošec (1977: 461) je bil o tem izrecen: »/D/ejstvo, da se za enkratno rabo name- njeni aktualizem lahko ponovi večkrat in se – kot je znano – celo povsem avtoma- tizira, ne more vplivati na naravo aktualizma, npr. /taka je/ zveza zelena, rdeča luč 'privolitev, neprivolitev česa'.« Aktualizme je Korošec (2005: 266–271) nato po stopnji opaznosti ločil v tri podskupine, pri čemer v prvo sodijo šibko aktualizirani

pomenski prenos oziroma aktualizmi nizke intenzifikacije, medtem ko so v tretji podskupini »najbolj avtorsko učinkoviti, stilno izraziti, tudi najbolj iznajdljivi aktualizmi« (Korošec 2005: 269). Da je pri prvi podskupini razmejitve med avtomatizmi in aktualizmi težavna, je razbrati tudi pri Korošču samem – prim. njegov zapis o izražanju športnih poročevalcev: športni poročevalci podatke dobivajo tudi neposredno od športnikov, spadajo tako rekoč v njihov krog, »v svojih poročilih pa privzemajo njihov način izražanja, ki se giblje od terminov in nevtralnega k slikovitemu opisovanju. Razmejitve med temi izrazi je težavna, za stilistiko pa zaradi dinamičnosti prehajanja od nevtralnega k zaznamovanemu tudi zelo zanimiva« (Korošec 2005: 267).⁸ Ker pa še vseeno kot ključen za razlikovanje med avtomatizmi in aktualizmi tipa *ozko grlo* ostaja preneseni pomen, se poraja dodatno vprašanje: kaj razen denotativnega pomena sklicevalnosti sploh še loči večkrat navedeni avtomatizem iz *dobro obveščenih krogov* (ter njegove različice) na eni strani in aktualizem *ozko grlo* na drugi, kajti obema je poleg v poročevalstvu ustaljenega skladenjskega vzorca in tipične zapolnitve pravzaprav skupna tudi metaforičnost?

Na koncu se ustavimo še pri konotativnem pomenu avtomatizmov, pa tudi denotativni zahteva še en ozir. Konotativni pomen se po Korošču, kot smo že predstavili, iz nevtralnega spremeni v stilno opaznega, ko so avtomatizmi znotraj oziroma ko so zunaj poročevalstva, in razumeti je, da zveze, značilne za poročevalstvo, tudi ta diametralna sprememba potrjuje kot avtomatizme. Trditev drži, vendar pa je po našem mnenju precej bolj obče veljavna, saj je mogoče hitro najti ustaljeno prvino tudi katere druge besedilne vrste, ki ob »selitvi« kam drugam postane ne-nevtralna, natančneje: postane ironična (pri čemer lahko ohrani prvotno podobo ali pa dobi prenovljeno; Korošec 1977: 460) – prim. tako prvino iz oglasov (vir: *Gigafida 2.0* 2019):

Sin nekdanjega nemškega šampiona Christiana Neureutherja je pozneje na svojem facebook profilu šaljivo zapisal: »Bron! Hvala vam ekipa! O tveganjih in stranskih učinkih se posvetujte s Hrvati in njihovimi farmacevti.«

To napotuje na misel, da bi o avtomatizmih pravzaprav lahko govorili tudi izven poročevalskih besedil, kar pa ni skladno s teorijo. Poleg tega se kar dve od treh pomenskih skupin »časopisnih tehničnih sredstev« (tj. navezovanje na lastno pisanje in zveze, ki bralca usmerjajo po straneh) v obilju pojavljata tudi v strokovno-znanstvenem pisanju, npr. v obliki *kot smo ugotovili, več gl. v tabeli X*,⁹ in sta tam brez dvoma nevtralni, zaradi česar se bodisi zdi, da med avtomatizme sploh ne sodita, bodisi zopet podpirata misel, da avtomatizmi niso doma samo v poročevalstvu. Bolj skladen s teorijo bi bil verjetno prvi popravek: da je treba kažipote iz avtomatizmov izločiti. Nabor denotativnih pomenov avtomatizmov se tako zdaj kaže kot trden le še v zelo ozkem obsegu, le še kot ubeseditev dejstva, da novinar sam ni prisostvoval dogodku, da se z njim ni seznanil s preiskovalnim delom ali

⁸ Več o razaktualiziranih metaforičnih publicizmih gl. v Červ (2008).

⁹ Da gre za značilni prvini strokovno-znanstvenih besedil, potrjuje tudi raziskava Peterlin Pisanski (2017). Avtorica ju uvršča v eno od podskupin metabesedilnih sredstev, in sicer med kažipote.

pa da o stanju, o katerem piše, ni strokovno podkovan, zaradi česar je podatke, mnenja in ocene pridobil pri verodostojnih virih, te pa je dolžan navesti točno in pravilno ter tako, da jasno loči svoje besedilo od njihovega (Kalin Golob in Logar 2015: 651–652).

Ponovimo torej dilemo: kako ozko *moramo* razumeti avtomatizme oziroma kako široko jih *smemo* razumeti?

2 Kolokacije

2.1 Kolokacije so ...

O tem, (a) kako se je razvijalo pojmovanje kolokacij, (b) kako jih je mogoče na podlagi skladenjskih vzorcev in meritev besedne povezovalnosti ujeti v korpusih ter (c) kako so najbolj ustrezno prikazane v slovarjih, se je tudi v slovenščini mogoče poučiti na več mestih (npr. v Gantar 2007: 66–71; Arhar Holdt 2011; Logar 2013: 115–124; Krek 2015; Šorli 2020: 39–41, 53–58, 82–94; Kosem 2021). Zgoraj že navedeni osnovni definiciji kolokacij zato dodajamo le še nekaj najnovejših spoznanj o tem, za kakšen jezikovni pojav gre.

»/P/ojem kolokacij,« ugotavljajo Gantar idr. (2021: 17), »ostaja izmuzljiv«, se pa definicijske lastnosti kolokacij vedno določajo v medsebojni povezanosti statističnega, skladenjskega in pomenskega kriterija.

Prvi kriterij pomeni »vrednost, ki mora biti večja od naključne sopojavitve besed« (Gantar idr. 2021: 18), izračunana pa je z različnimi statističnimi metodami. Med temi ni ene same, ki bi zelo dobro zadostila vsem potrebam, pri uporabi pa vsekakor prednjači metoda logDice, ki izhaja iz kombinacije pogostosti iztočnice in kolokatorja na eni strani ter pogostosti celotne kolokacije v korpusu na drugi (Kosem idr. 2021: 83).

Naslednji kriterij zahteva zvezo vsaj dveh besed v medsebojnem skladenjskem razmerju, od katerih je ena jedro, druga kolokator, skupaj pa morata biti »obvestilni«, »semantično smiselni« (Pori in Kosem 2021: 48, 61). Gre za obvestilnost, ki jo najlažje ponazorimo z njenim nasprotjem – neobvestilnostjo – pri prostih besednih zvezah, kot so »*je rekla, k meni in ta način*« (Gantar idr. 2021: 23).

Zadnji kriterij je deloma zajet že v drugem, ima pa dalje še različno težo oziroma se prilagaja namenu, zaradi katerega se s kolokacijami sploh ukvarjamo. Najbolj uveljavljeno razumevanje pomenskega kriterija kolokacij je naslednje (Gantar 2007: 66; Šorli 2020: 58; Gantar idr. 2021: 27): pomen kolokacije je razviden iz pomena besed, ki jo sestavljajo, in torej ni preneseni ali kako drugače nepredvidljiv. Tako, ožje razumevanje kolokacij upoštevajo predvsem uredniki splošnih slovarjev – pomeni namreč, da kolokacij za razliko od večbesednih leksikalnih

enot, kot so *topla greda*, *črna luknja* ter *delati iz muhe slona* in *čas je denar* (Gantar idr. 2021: 28–29), ni treba razložiti. Še vseeno pa Gantar idr. (2021: 27) poudarjajo, da gre za pojmovanje, ki je »relativ/no/ in namenjen/o/ izključno leksikografski opredelitvi«, kar pomeni, da so možne tudi drugačne rešitve (prim. take pri slovenskih raziskavah npr. v Šorli 2020, izrecno o tej odločitvi na str. 58; Kosem idr. 2018; Logar idr. 2019). V najširšem pomenu je zato »kolokacija pravzaprav vse, kar se giblje vzdolž spektra sicer različnih stopenj leksikaliziranosti« ne glede na pomensko prozornost na eni ali idiomatičnost na drugi strani (Šorli 2020: 57–58).

2.2 Kolokacije so morda tudi ...

V razdelku 1.1 smo videli, da je Korošec primere tipa *Kot poročajo tuji viri*, *kot smo že poročali* in *Več o tem na str. X* umestil med avtomatizme, sami pa smo nato razmišljali (razdelek 1.2), da druga dva tipa (pri Peterlin Pisanski imenovana kažipot: *kot smo že poročali* in *Več o tem na str. X*) verjetno niti ne sodita k njim, da pa bi po drugi strani k avtomatizmu morda lahko prišteli primere, kot sta *naleteti na negodovanje* in *ozko grlo*. Tu bomo na naštetu (z izjemo kažipotov) pogledali še z drugega zornega kota, in sicer nas zanima, ali lahko iste primere uvrstimo tudi med kolokacije.

Odgovor smo poiskali v dveh slovarjih: spletnem *Kolokacijskem slovarju sodobne slovenščine 2.0* (2022) in tiskanem slovarju *Macmillan Collocations Dictionary* (Rundell idr. 2010). Potrebovali smo zgolj odgovor *da/ne*, zato nam je zadoščal majhen vzorec. Vanj smo kot slovarske iztočnice vključili:

A. Samostalniki *vir* ter glagole *sporočiti*, *poročati*, *izjaviti*, *povedati*, *dejati* in *pisati*. Vsi so bili v razdelku 1.1 omenjeni kot del sklicevalnih avtomatizmov na vir novinarjevih informacij.

B. Samostalniki *negodovanje*, *pozornost*, *predstavniki* in *ukrep* ter glagol *podariti*. Ti so del besednih zvez, ki jih je Dular imenoval »frazološki klišeji« in »avtomatizacije«, mi pa smo se v razdelku 1.2 pri njih spraševali, ali so tudi avtomatizmi.

C. Samostalniki *grlo*, *pas*, *cena*, *beg* in *dolžina*. Ti so del besednih zvez, nastalih s prenosom pomena, v poročevalstvu pa je njihov tovrstni pomen zaradi pogoste rabe razaktualiziran (zopet, v razmislek smo jih vključili v razdelku 1.2). Na koncu smo sem dodali še iztočnico *krog* kot jedro – sicer pri Korošču neizpodbitnega – avtomatizma *iz dobro obveščenih krogov*.

Pripravili smo izpis, ki kaže, ali sta slovarja naštetu zveze vsebovala ali ne. Dodatno smo prvotno iskanim zvezam pri iztočnicah skupine A paberkovalno pridružili še največ po dve kolokaciji z isto skladiščno strukturo in po dva niza treh kolokatorjev z drugo skladiščno strukturo, dalje pri iztočnicah skupine B prav tako še največ po dve kolokaciji z isto skladiščno strukturo, pri iztočnicah skupine C pa zgolj kolokacije, ki imajo isti ali podoben pomen. Paberkovalnost je omejeval

pogoj, da gre za kolokacije, značilne za poročevalstvo, pri čemer smo se v prvi fazi zanesli na lastno presojo, to pa smo nato v *Kolokacijskem slovarju sodobne slovenščine 2.0* preverili še pri zgledih rabe, ki imajo pripisan vir, iz katerega so prišli (pri Macmillanovem slovarju pa te možnosti nismo imeli). Rezultat izpisa je prikazan v tabeli 1.

Iztočnica	Kolokacijski slovar sodobne slovenščine 2.0	Macmillan Collocations Dictionary
A.		
VIR / SOURCE	[anonimen, obveščen, zanesljiv] vir vir [je dejal, je povedal] vir [informacij]	[credible, confidential, independent] source* [data, information, news] source [disclose, identify, reveal] a source
SPOROČITI / ANNOUNCE	[javno, pisno, uradno] sporočiti** sporočiti z [agencije, zveze, urada] sporočiti preko [predstavnik, agencije, Facebooka]	[formally, officially , publicly] announce
POROČATI / COVER	[časopisje, agencija, Times] poroča*** poročati za [CNN, BBC, RTV] [napačno, ekskluzivno, obsežno] poročati	cover [comprehensively, in detail, in full]
IZJAVITI / STATE	[vir, predsednik] izjavi izjaviti za [BBC, tednik, radio] izjaviti v [mikrofon, kamero]	[categorically, publicly, formally] state
POVEDATI / SAY, EXPRESS	[vir] pove povedati za [MMC, radio, televizijo] [odkrito, natančno, javno] povedati	[specifically, publicly, allegedly] say [clearly, explicitly, publicly] express
DEJATI / SAY, EXPRESS	[vir] je dejal dejati za [AFP, Dnevnik, BBC] dejati v [odzivu, izjavi, intervjuju]	/gl. pri POVEDATI/
PISATI / WRITE	[velikokrat, nekajkrat, nedavno] pisati	[extensively] write
B.		
POUDARITI / STRESS	[predsednica, sekretar, ministrica] poudari so poudarili v [SDH, UKC, DZ] [posebno, izrecno] poudariti	[heavily, repeatedly, rightly] stress
NEGODOVANJE / SPLUTTERING	[naleteti] na negodovanje [zaznati, opaziti] negodovanje [pričakati, spremljati, gledati] z negodovanjem	/te iztočnice ni v slovarju/

Iztočnica	Kolokacijski slovar sodobne slovenščine 2.0	Macmillan Collocations Dictionary
POZORNOST / ATTENTION	[izkazovati, terjati, posvečati] pozornost [nenehna, povečana, velika] pozornost	[attract, pay , demand] attention [considerable , undivided, special] attention
PREDSTAVNIK / REPRESENTATIVE	predstavnik [oblasti, države, vlade]	[industrial, parliamentary, political] representative
UKREP / MEASURE	[uvesti, sprejemati, izvajati] ukrepe	[announce, implement, undertake] a measure
C.		
GRLO / BOTTLENECK	[ozko] grlo	/te iztočnice ni v slovarju/
PAS / BELT, TIGHTEN	[zategovanje] pasu [zatiskati, zategniti , zategovati] pas	/te iztočnice ni v slovarju/
CENA / FREEZE	[oblikovati, določati, postaviti] ceno	[pay, price , wage] freeze
BEG / DRAIN	beg [možganov]	[brain] drain
DOLŽINA / WAVELENGTH	[valovna] dolžina	/te iztočnice ni v slovarju/
KROG / CIRCLE	[obveščeni] krogi [akademski, cerkveni, vladni] krogi [sogovornik, vir] iz krogov [vir] blizu krogov krogi blizu [ministra, vodstva, vlade] [zvedeti , pricurjati, slišati] iz krogov	[inner, policy-making, ruling] circle [business, financial, political] circles [close , immediate] circle

Tabela 1: Primeri avtomatizmov/kolokacij v *Kolokacijskem slovarju sodobne slovenščine 2.0* (2022) in slovarju *Macmillan Collocations Dictionary* (2010)

* Tabela ni pripravljena na način slovensko-angleških prevodnih ustreznice, ker nas ta vidik ni zanimal.

** Krepki tisk označuje zveze, ki smo jih izrecno iskali in jih tudi našli. Upoštevali smo isto ali podobno obliko z istim pomenom. Če iskani kolokator v slovarju ni bil naveden na prvem ali drugem mestu, temveč nižje, smo ga napisali kot tretjega.

*** *Kolokacijski slovar sodobne slovenščine 2.0* tipičnih leksikalnih zapolnitev na imenovalniškem mestu pri glagolih iz naše skupine A ne prikazuje. V primerih, označenih s sivo barvo, smo imenovalniške kolokatorje našli pri tožilniškem predmetu (tam so zaradi napačne lematizacije), kar pomeni, da verjetno ne gre za najbolj značilne primere, še vseeno pa so bili za nas pomembni, ker so (oziroma če bi) potrjevali zveze iz vzorca.

Že obsežna izpolnjenost tabele 1 pove, da smo kolokacije s samostalniki in glagoli, ki so hkrati tudi jedro avtomatizmov ali možnih avtomatizmov, našli z lahkoto. V 9 primerih od 18 (gl. krepki tisk) so bile v slovenskem kolokacijskem slovarju napisane prav zveze, ki smo jih iskali, pri čemer je treba upoštevati, da pri glagolih *izjaviti*, *povedati* in *dejati* prekrivnosti niti nismo mogli označiti, ker je

avtomatizme s temi glagoli že Korošec podal v abstrahirani obliki (»*X je povedal, dejal, izjavil*«).¹⁰ Manjkalo je 6 konkretnih primerov, iz česar lahko sklepamo, da v tej podobi niso več del tipične rabe (*kot poročajo tuji viri, časopis piše, zlasti poudariti, predstavnik političnega življenja, storiti ukrep, krogi pravijo*), smo pa v več primerih skupine A in pri glagolu *poudariti* v skupini B našli druge kolokatorje, ki z istim jedrom tvorijo sodobne kolokacije s pomenom sklicevanja na vir novinarjevih informacij. Tudi preostanek skupine B kaže primere, ki so očitno v sodobnem času bolj tipični za poročevalstvo kot tisti iz vzorca. Izpis dodatnih kolokacij pri obeh jezikih je sicer pričakovano potrdil, da obstaja ob človeško opazjenih ustaljenih skladenjskih vzorcih in njihovih tipičnih leksikalnih zapolnitvah še mnogo drugih, ki v poročevalstvu izpolnjujejo isti pogoj.¹¹

Analiza je torej na naše tukajšnje vprašanje dala pozitiven odgovor: obravnavani primeri sodijo tako med avtomatizme ali možne avtomatizme kot tudi med kolokacije.

3 Avtomatizmi so ... kolokacije?

Predstavljena argumentacija daje možnost dveh zaključkov:

1. Avtomatizme tudi nadalje ohranimo, a jih jasno pojmovno zamejimo. Tega ne moremo storiti pri lastnosti, ki je skupna tako avtomatizmu kot kolokacijam (ustaljenost skladenjskega vzorca s tipično leksikalno zapolnitvijo), lahko pa mejo avtomatizmov določimo z denotativnim pomenom, a more oziroma mora ta biti en sam: sklicevanje na vir novinarjevih informacij. Pri tem prenos pomena nima nobenega vpliva, avtomatizem je torej lahko bodisi pomensko prozoren (*dobro obveščen vir*) bodisi ima preneseni pomen (*iz dobro obveščenih krogov*). Konotativni pomen avtomatizmov nasploh (nevturalnost v poročevalstvu, stilna opaznost zunaj njega) ni več del njihovega opredeljevanja.

Poimenovalno gledano, s to rešitvijo ostajamo pri tradiciji, a pristajamo na šibkost, ki je v tem, da gre za izjemo, ki terminološko živi samo v raziskavah, ki sledijo Korošču, ne pa tudi na drugih področjih slovenskega jezikoslovja, ki jih prav tako zanima skladenjsko-leksikalna predvidljivost, pričakovnost in nenaključnost.

2. Avtomatizme popolnoma opustimo in na vse, kar je v poročevalstvu skladenjsko-leksikalno ustaljeno ter tipično, pogledamo z vidika kolokacij. To novo, širše obzorje nam omogoča temeljitejšo razpoznavo besednozveznih in

¹⁰ Je pa prav za enega od njih, tj. za glagol *povedati*, na voljo izčrpen in pregleden prikaz kolokacij v *Spletnem slovarju slovenskega jezika* (2013; Gantar idr. 2009), gl. tam podpomen 'izjaviti'.

¹¹ Pri tem se zavedamo za tukajšnji namen srečne okoliščine, da je *Kolokacijski slovar sodobne slovenščine 2.0* nastal na podlagi podatkov iz korpusa *Gigafida 2.0*, tega pa v približno dveh tretjinah sestavljajo besede iz časopisnih besedil in iz besedil z novinarskih portalov. V Macmillanovem slovarju je bilo primerov poročevalskih kolokacij precej manj, kar lahko pripišemo dejstvu, da so bili avtorji s tiskano obliko slovarja količinsko bolj omejeni, pa tudi temu, da je bila sestava 1,6-milijardnega korpusa, iz katerega je nastal ta slovar, verjetno zvrstno bolj uravnotežena.

stavčnih konvencij ne le v vsakodnevnem pisanju novinarjev o istih, podobnih ali ponavljajočih se situacijah, temveč tudi v drugih besedilih, objavljenih v javnih medijih. Denotativni pomen takih zvez se bo v vsej svoji raznolikosti s tem pristopom pravzaprav šele zares pokazal, upoštevanje prenesenega pomena in konotativnosti pa se lahko prilagodi namenu vsakokratne raziskave. Nedvomno je tudi med tako razpoznanimi zvezami stilistično še naprej mogoče ločiti med nezaznamovanimi in (šibkeje ali krepkeje) zaznamovanimi.

Poimenovalno gledano, s to spremembo predstavljamo raziskovanje skladenjske in leksikalne ustaljenosti ter tipičnosti v besedilih novinarjev na korpusno podlago, obenem pa vpenjamo razumevanje te tematike v sodobne teorije o besedni povezovalnosti. Ker stilistika novinarskih besedil že sicer uporablja terminologijo drugih področij (npr. termin *metafora* iz literarne teorije, *starijsko zaznamovana beseda* iz leksikografije ali pa *tvorjenka* iz besedotvorja), se zdi, da tudi opustitev dosedanjega posebnega poimenovanja *avtomatizem* ne more iti na škodo njenih prihodnjih spoznanj.

Po našem mnenju bodo nadaljnji opisi jezika novinarskih besedil boljši, če bodo sledili tukajšnjemu drugemu zaključku.

4 Sklep

Ivan Bratko, raziskovalec na področju strojnega učenja, hevrističnega programiranja in sinteze znanja, se je v intervjuju za *Mladino* (2023) spominjal, kako so njegove analize medicinskih podatkov z uporabo strojnega učenja, ki jih je kot prvi na svetu izvajal konec sedemdesetih let, takrat veljale za nekakšno eksotiko, ki je pri tedanjih računalničarjih in matematikih požela več skepse kot simpatij. Preteči sta morali še dve desetletji, da je strojno učenje postalo ključna komponenta tehnologij, ki danes močno zaznamujejo naš vsakdan in ga bodo v prihodnje še bolj. V približno isti pretekli čas sodi tudi pionirska uporaba računalniške pomoči pri jezikoslovnih raziskavah. Tudi pri tej smo v slovenskem prostoru morali nato počakati še dve desetletji, da smo dejansko prišli do širše uporabnih podatkov, orodij ter izsledkov, nedvomno pa jih je med prvimi zbral, uporabil in nakazal Tomo Korošec.

Za Koroščeve avtomatizme bi lahko rekli, da so bili »kolokacije v povojih«. Če pri njegovi teoriji odmislimo trud, da zveze tipa *kot poročajo tuji viri* prepričljivo utemelji kot v poročevalstvu pravilne, koristne in nevtralne, ter prizadevanje, da osnuje stilistiko znotraj poročevalstva samega, se izkristalizira zelo jasno zavedanje, da v besedilih obstajajo skladenjsko-leksikalni vzorci, ki se ponavljajo, pri čemer so – kot bi danes rekli – paradigmatično zaprti in po številu prvin preštevni. Da je Korošec razmišljal »kolokacijsko«, se vidi še v dvojem: najprej v njegovi odločenosti, da zveze tipa *ozko grlo* nikakor niso avtomatizmi, s čimer je ravnal enako kot danes leksikografi, ki zveze s prenesenim pomenom (četudi so skladenjsko in statistično kolokacije) umeščajo v ločen razdelek; dalje pa še – precej

presenetljivo – v neki drugi knjigi, katere urejanje je vodil: v *Vojaškem slovarju* (1977). *Vojaški slovar* je bil v sedemdesetih letih (dejansko pa je vse do danes) eden redkih terminoloških slovarjev, katerega iztočnice so opremljene s tipičnim besedilnim okoljem, npr. *aktiviranje mine, kandidat za častnika, umik čez reko*. Na obe ti dve dejstvi je pri Korošču gotovo vplivalo tudi njegovo delo pri SSKJ.

Na koncu bomo pritegnili Gorjancu: škoda je, da je Korošec po letu 1982 opustil zanimanje za jezikovne tehnologije. Nobenega dvoma namreč ni, da je bil nad sintezo jezikoslovja in računalništva navdušen – prim. (Korošec idr. 1982: 413):

V leksikografiji je uporaba konkordanc naravnost neizčrpna, npr. za ugotavljanje značilnih besednih zvez (kot mačka mijavka; kobilica skače/leti, reka teče/se vije/se srebri ipd.).

Od *mačka mijavka* do Sinclairjevega [*arrive, bring, etc.*] *BACK* (1991: 118) je tako umanjkal le korak. Napravili smo ga tu – 46 let za Korošcem in namesto njega. Pripada vsem, ki smo konec devetdesetih let 20. stoletja prvič okusili razkošje korpusnega »branja« slovenščine ter imeli privilegij videti, kako zveze, kot je *according to informed sources*, najprej natančno pojmujejo, jih nato korpusno polovijo in na koncu še slovarsko prikazujejo učenci Johna R. Firtha. Verjamem, da nas je na poti do tega cilja profesor Korošec v duhu odobravajoče pospremil.

Viri

Gigafida 2.0: korpus pisne standardne slovenščine, 2019. Ljubljana: Center za jezikovne vire in tehnologije, Univerza v Ljubljani. <https://viri.cjvt.si/gigafida/>. (Dostop 9. 11. 2023.)

Kolokacijski slovar sodobne slovenščine 2.0, 2022. Ljubljana: Center za jezikovne vire in tehnologije, Univerza v Ljubljani. <https://viri.cjvt.si/kolokacije/slv/>. (Dostop 23. 9. 2023.)

Korošec, Tomo idr. (ur.), 1977: *Vojaški slovar*. Ljubljana: Partizanska knjiga.

Rundell, Michael idr. (ur.), 2010: *Macmillan Collocations Dictionary*. Oxford: Macmillan Education.

Spletni slovar slovenskega jezika: spletni testni prikaz gesel Leksikalne baze za slovenščino, 2013. Ljubljana: Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport, Amebis. <http://ssj.slovenscina.eu/spletni-slovar>. (Dostop 23. 9. 2023.)

Literatura

Arhar Holdt, Špela, 2011: *Luščenje besednih zvez iz besedilnega korpusa z uporabo dvo-delnih in tridelnih oblikoskladenjskih vzorcev*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.

Bajec, Anton idr. (ur.), 1970–1991: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: DZS.

- Bratko, Ivan, 2023: »Politična zloraba umetne inteligence bi lahko porušila temelje demokratskih procesov, kot jih poznamo«. Intervjuval: Kocijančič, Gregor. *Mladina* 34/25. 45–49.
- Breznik, Anton, 1933: O časnikarski slovenščini. *Dom in svet* 46/1–2. 72–82, 141–146, 200–206, 255–263, 312–320, 420–424, 524–527.
- Červ, Gaja, 2008: Poročevalske metafore, ujete v metaforo ogledala realnosti. Kalin Golob, Monika, Logar, Nataša in Grizold, Anton (ur.): *Jezikovna prepletanja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. 133–148.
- Červ, Gaja, 2009: Žanrski korpus novinarskih besedil. Stabej, Marko (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Obdobja 28. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 89–95.
- Dular, Janez, 1974: Zvrstnost slovenskega jezika. Kmecl, Matjaž, Logar, Tine in Toporišič, Jože (ur.): *Slovenski jezik, literatura in kultura: informativni zbornik*. Ljubljana: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze. 54–74.
- Dular, Janez, 1975: Zvrstna pripadnost prvin v publicističnih besedilih. *Slavistična revija* 23/2. 197–222.
- Dular, Janez in Bojadžiev, Damjan, 1982: Pregledovanje baze simboličnih podatkov v priglagojski vezavi v slovenščini. *Zbornik II. znanstvenega srečanja Računalniška obdelava lingvističnih podatkov*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«. 331–334.
- Fabre, Cécile in Lenci, Alessandro, 2015: Distributional Semantics Today: Introduction to the Special Issue. *Revue TAL, Sémantique distributionnelle* 56/2. 7–20.
- Firth, John R., 1957: *Papers in Linguistics 1934–1951*. London: Oxford University Press.
- Fišer, Darja in Pahor de Maiti, Kristina, 2021: »Prvič, sem političarka in ne politik, drugič pa ---«: korpusni pristop k raziskovanju parlamentarnega diskurza. *Prispevki za novejšo zgodovino* 61/1. 144–179.
- Gantar, Polona, 2007: *Stalne besedne zveze v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Gantar, Polona, 2015: *Leksikografski opis slovenščine v digitalnem okolju*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Gantar, Polona, Grabnar, Katja, Kocjančič, Polonca, Krek, Simon, Pobirk, Olga, Rejc, Rok, Šorli, Mojca, Šuster, Simon in Zaranšek, Petra, 2009: *Standardi za izdelavo posamezne leksikonske enote v leksikalni bazi (Kazalnik 6)*. Kamnik: Amebis. http://projekt.slovenscina.eu/Media/Kazalniki/Kazalnik6/SSJ_Kazalnik_6_Specifikacije-leksikalna-baza_v1.pdf. (Dostop 23. 9. 2023.)
- Gantar, Polona, Krek, Simon in Kosem, Iztok, 2021: Opredelitev kolokacij v digitalnih slovarskih virih za slovenščino. Kosem, Iztok (ur.): *Kolokacije v slovenščini*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 15–42.
- Gorjanc, Vojko, 2005. *Uvod v korpusno jezikoslovje*. Domžale: Izolit.
- Jedlička, Alois, Formánková, Věra in Rejmánková, Miloslava, 1970: *Základy české stylistiky*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství. 45–48.
- Kalin Golob, Monika, 2003: *H koreninam slovenskega poročevalnega stila*. Ljubljana: Jutro.

- Kalin Golob, Monika, 2005: *Jezikovna kultura in jezikovni kottički*. Ljubljana: Jutro.
- Kalin Golob, Monika in Logar, Nataša, 2015: Jezikovne izbire pri upovedovanju zaupnih virov informacij: iz zgodovine v sodobnost. *Teorija in praksa* 52/4. 651–669.
- Korošec, Tomo, 1972: *Pet minut za boljši jezik*. Ljubljana: DZS.
- Korošec, Tomo, 1976: *Poglavja iz strukturalne analize slovenskega časopisnega stila*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Korošec, Tomo, 1977: Nekaj pogledov na avtomatizacijo in aktualizacijo. *Slavistična revija* 25/4. 457–464.
- Korošec, Tomo, 1981: O Levstikovem publicističnem jeziku v *Napreju*. *Slavistična revija* 29/4. 351–371.
- Korošec, Tomo, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Korošec, Tomo, 2005: K stilu športnega poročevalstva. Poler Kovačič, Melita in Erjavec, Karmen (ur.): *Uvod v novinarske študije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. 257–272.
- Korošec, Tomo, Poniž, Denis in Tancig, Peter, 1982: Uporabnost računalniških konkordanc v lingvističnih in literarnih raziskavah. *Zbornik II. znanstvenega srečanja Računalniška obdelava lingvističnih podatkov*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«. 405–415.
- Kosem, Iztok (ur.), 2021: *Kolokacije v slovenščini*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Kosem, Iztok, Krek, Simon, Gantar, Polona, Arhar Holdt, Špela, Čibej, Jaka in Laskowski, Cyprian Adam, 2018: Kolokacijski slovar sodobne slovenščine. Fišer, Darja in Pančur, Andrej (ur.): *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete v Ljubljani. 133–139.
- Kosem, Iztok, Logar, Nataša, Dobrovoljc, Kaja in Ljubešić, Nikola, 2021: Razvrščanje in relevantnost kolokatorjev v slovenščini: novi pristopi. Kosem, Iztok (ur.): *Kolokacije v slovenščini*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 79–124.
- Krek, Simon, 2015: Leksikografska orodja za slovenščino: slovnica besednih skic. Gorjanc, Vojko, Gantar, Polona, Kosem, Iztok in Krek, Simon (ur.): *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 358–378.
- Krishnamurthy, Ramesh, 2006: Collocation. Brown, Keith (ur.): *Encyclopedia of Language & Linguistics*. Elsevier. 596–600. DOI: <https://doi.org/10.1016/B0-08-044854-2/00414-4>.
- Levy, Omer in Goldberg, Yoav, 2014: Neural Word Embedding as Implicit Matrix Factorization. Ghahramani, Zoubin, Welling, Murisi, Cortes, Corinna, Lawrence, Neil D. in Weinberger, Kilian Q. (ur.): *Advances in Neural Information Processing Systems 27 (NIPS 2014)*. New York: Curran. 1–9.
- Logar, Nataša, 2013: *Korpusna terminografija: primer odnosov z javnostmi*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- Logar, Nataša, Kosem, Iztok in Erjavec, Tomaž, 2019: *Aleks: leksikalno-skladenjska podatkovna zbirka slovenskega strokovno-znanstvenega jezika (zasnova in zgradba)*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Center za jezikovne vire in tehnologije, Univerza v Ljubljani, Institut »Jožef Stefan«.

McEnery, Tony in Hardie, Andrew, 2012: *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Müller, Jakob, 2009: Kritične misli in zamisli o SSKJ. Perdih, Andrej (ur.): *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 17–25.

Pisanski Peterlin, Agnes, 2017: *Metabesedilo med dvema kulturama*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Pori, Eva in Kosem, Iztok, 2021: Evalvacija avtomatskega luščenja kolokacijskih podatkov iz besednih skic v orodju Sketch Engine. Kosem, Iztok (ur.): *Kolokacije v slovenščini*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 43–77.

Sinclair, John, 1991: *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.

Suhadolnik, Stane, 1968: Koncept novega slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* 13/7. 219–224.

Šorli, Mojca, 2020: *Semantična prozodija: leksikalni in besedilno-diskurzivni vidiki*. Ljubljana: Založba ZRC.

Tancig, Peter in Tavzes, Miloš, 1982: Računalniška podpora pri izdelavi slovarjev in prapopisov. *Zbornik II. znanstvenega srečanja Računalniška obdelava lingvističnih podatkov*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«. 441–449.

Verdonik, Darinka, 2015: Jezikovnoteoretska načela v korpusnem jezikoslovju. *Slovenščina* 2.0 3/1. 1–17.

Vidovič Muha, Ada, 2021: *Moč in nemoč knjižnega jezika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Vrbinc, Marjeta, 2001: Kolokacije in rojeni govorci – pomen vključevanja kolokacij v dvojezične slovarje. Kržišnik, Erika (ur.): *Skripta 5*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 51–63.

Polona Gantar
Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta in
Fakulteta za računalništvo in informatiko

DOI: 10.4312/jis.68.4.157-175
1.01

Špela Arhar Holdt
Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta in
Fakulteta za računalništvo in informatiko

Iztok Kosem
Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta in
Fakulteta za računalništvo in informatiko in
Institut »Jožef Stefan«
Laboratorij za umetno inteligenco

Simon Krek
Institut »Jožef Stefan«
Laboratorij za umetno inteligenco in
Univerza v Ljubljani
Fakulteta za računalništvo in informatiko in
Filozofska fakulteta

SOPOMENKE 2.0 IN KOLOKACIJE 2.0: NOVI KORAKI ZA SLOVENSKE ODZIVNE SLOVARJE

V prispevku opišemo nadgradnjo dveh slovarjev, *Slovarja sopomenk sodobne slovenščine* in *Kolokacijskega slovarja sodobne slovenščine*, ki sta s svojo prvo izdajo v leksikografski prostor vnesla koncept odzivnega slovarja. Za oba slovarja velja, da sta digitalno zasnovana, v izhodišču strojno pripravljena in postopno izboljšana z uvajanjem novih metodoloških postopkov. Ključna lastnost obeh slovarjev je vključevanje uporabnikov v leksikografski proces z možnostjo dodajanja lastnih predlogov in vrednotenja slovarskih podatkov.

V prispevku opišemo nadgrajeni, drugi različici slovarjev, in sicer leksikografsko obdelavo podatkov, zlasti dodajanje pomenskih informacij in informacij o jezikovni rabi pri vrednotenjsko občutljivem besedišču; vključevanje novih vsebin, kot so protipomenke in dodajanje slovničnih informacij pri kolokacijah; implementiranje izsledkov uporabniških raziskav tako pri vsebini slovarskih podatkov kot pri nadgradnji slovarskih vmesnikov; prednosti novega metodološkega postopka pri luščenju podatkov iz korpusa in način vključevanja podatkov v Digitalno slovarsko bazo.

Slovarja predstavljata primer dobre prakse tudi za druge jezikovne skupnosti, saj temeljita na čim večji izrabi jezikovnotehnoških postopkov pri izdelavi slovarja, hkrati pa uspešno združujeta leksikografski proces in številne možnosti uporabniškega sodelovanja.

Ključne besede: *Slovar sopomenk sodobne slovenščine, Kolokacijski slovar sodobne slovenščine*, odzivni slovar, strojno pridobivanje leksikografskih podatkov, uporabniško vključevanje

Thesaurus 2.0 and Collocations 2.0: New steps for Slovene responsive dictionaries

In this paper, we describe the upgrading of two dictionaries, the *Thesaurus of Modern Slovene* and the *Collocation Dictionary of Modern Slovene*, which introduced the concept of a responsive dictionary into the lexicography with their first edition in 2018. Both dictionaries are considered to be digitally born, automatically created at the outset and gradually improved by the introduction of new methodological procedures. A key feature of both dictionaries is the involvement of users in the lexicographic process, with the possibility of adding their suggestions and evaluating the dictionary data.

In this paper, we describe the upgraded, second versions of the dictionaries, namely the lexicographic data processing, and in particular the addition of semantic and linguistic usage information for negative vocabulary; the inclusion of new content, such as antonyms and grammatical information for collocations; the implementation of user research findings both in the content of the dictionary data and in the upgrading of the dictionary interfaces; the advantages of the new methodological procedure for extracting data from the corpus; and the integration of the data into the Digital Dictionary Database.

The two dictionaries also represent an example of good practice for other linguistic communities, as they are based on maximising the use of language technologies in dictionary production while successfully combining the lexicographic process and the many possibilities for user participation.

Keywords: *Thesaurus of Modern Slovene, Collocations Dictionary of Modern Slovene*, responsive dictionary, machine extraction of lexicographic data, user involvement

1 Uvod

V prispevku predstavimo nadgrajeni različici *Slovarja sopomenk sodobne slovenščine*¹ in *Kolokacijskega slovarja sodobne slovenščine*,² ki smo ju pripravili v okviru projekta »SoKol« (Sopomenke in Kolokacije 2.0). Nadgradnja obeh virov, ki sta bila v svoji prvi različici objavljena leta 2018, je rezultat novih metodoloških postopkov pri strojnem pridobivanju podatkov, jezikoslovnih analiz in ocen ter usmerjenih uporabniških raziskav. Z vključitvijo obeh slovarskih virov v Digitalno slovarsko bazo smo se spoprijeli tudi z izzivi organizacije podatkov v digitalni bazi, njihovo povezljivostjo, shranjevanjem in načini posodabljanja.

Vsebinska in metodološka nadgradnja je bila tudi priložnost za izboljšavo slovarskih vmesnikov. Najprej v poenotenju celostne vizualne podobe virov Centra za jezikovne vire in tehnologije (CJVT), znotraj tega pa še glede na izsledke uporabniških študij, izdelanih za vrednotenje slovarske vsebine in prikaza podatkov v slovarskem vmesniku.

¹ Povezava: <https://viri.cjvt.si/sopomenke/slv/> (dostop 30. 11. 2023).

² Povezava: <https://viri.cjvt.si/kolokacije/slv/> (dostop 30. 11. 2023).

V nadaljevanju prispevka najprej predstavimo koncept, razvoj in nadgradnjo *Slovarja sopomenk sodobne slovenščine*, nato pa se osredotočimo na izboljšave, ki vključujejo pripravo sopomenske podatkovne baze, izdelavo smernic za pomensko členjenje in razvrščanje sopomenk pod pomene, izdelavo smernic za prepoznavanje negativno zaznamovanega besedišča in označitev s slovarskimi oznakami, pripravo protokolov za leksikografsko obravnavo uporabniško dodanih sopomenk, vključitev protipomenk v slovarski prikaz in nove možnosti uporabniškega sodelovanja pri širjenju vira in izboljšavi njegove kakovosti.

Nato podrobno predstavimo izhodišča za nadgradnjo *Kolokacijskega slovarja sodobne slovenščine*, zlasti izzive pri vključevanju kolokacij v digitalne slovarske vire, rezultate uporabniških raziskav, nov postopek avtomatskega luščenja podatkov in določanje mehanizmov za prikaz relevantnega izbora kolokacij v slovarju. Na koncu predstavimo še izboljšave kolokacijskega vmesnika, zlasti funkcijo kolokacijskih primerjav pri sopomenkah, ki podatkovno povezuje oba nadgrajena slovarja.

Prispevek zaključimo z izzivi in načrti, ki jih imamo za prihodnje nadgradnje obeh slovarskih virov.

2 Slovar sopomenk sodobne slovenščine 2.0

Slovar sopomenk sodobne slovenščine 1.0 (SSSS 1.0; Arhar Holdt idr. 2018) je v slovenski pa tudi mednarodni slovarski prostor uvedel koncept odzivnega slovarja, ki je digitalno zasnovan in v prvi fazi izključno strojno pripravljen jezikovni vir, ki omogoča hiter dostop do odprtih podatkov o sodobni jezikovni rabi. Slovar postopoma izboljšujemo na podlagi leksikografskega urejanja podatkov in z vključevanjem uporabnikov tako v proces širjenja slovarja kot tudi v ocenjevanje strojno in uporabniško pripravljenih podatkov (Arhar Holdt idr. 2018: 404).

V prvi različici je SSSS vseboval 105.473 iztočnic in 368.117 sopomenk. Ustvarjen je bil strojno na podlagi že obstoječih virov: Oxford®-DZS *Veliki angleško-slovenski slovar* (Krek idr. 2017) in referenčnega korpusa pisne slovenščine *Gigafida* (Logar Berginc idr. 2012). Podatki, objavljeni v SSSS 1.0, niso bili leksikografsko obdelani. Iztočnice in sopomenski kandidati so bili predstavljeni v osnovni obliki brez besednovrstnih oznak ali drugih metapodatkov, ki bi pomagali razločevati med oblikami. Pomenske opise so nadomeščale strojno generirane pomenske gručice, podatki pa so bili brez slovarskih oznak, razen iz Oxfordovega slovarja podepovezanega nabora področnih oznak, kot so npr. biologija, kemija, pravo, šport ipd.

2.1 Čiščenje podatkov in uvoz v Digitalno slovarsko bazo

Prvi korak pri pripravi druge različice SSSS se je nanašal na uvoz podatkov iz baze slovarja sopomenk v Digitalno slovarsko bazo (DSB; Kosem idr. 2021b).

Ta postopek je omogočil povezovanje podatkov z drugimi slovarskimi bazami, olajšal urejanje podatkov in optimiziral njihovo ponovno uporabo. Pred uvozom v DSB smo iz sopomenske baze izluščili sopomenske pare, ki so vsebovali področne oznake, ter jih pregledali, popravili ali prilagodili označevalnemu sistemu v digitalni bazi. Nato smo na podlagi predhodnih množičenjskih kampanj, namenjenih odstranjevanju šuma (Čibej in Arhar Holdt 2019), izločili 8.878 problematičnih iztočnic, kot so npr. redundantne večbesedne enote, pri katerih gre za ponovitev vsebovanega dela besedne zveze (npr. *število spermijev – število spermijev v ejakulatu*). Nadalje smo iztočnice, ki v prvi različici slovarja niso vsebovale oznake za besedno vrsto, zaradi česar so bile sopomenke enakopisnih iztočnic prikazane združeno, razdvojnili in sopomenke ustrezno razvrstili (skupno 4.560 enot), npr. *svet* (sam.): *področje, ozemlje, sfera* itd. vs. *svet* (prid.): *sakrosankten, nedotakljiv, posvečen, sakralen* ipd.

2.2 Pomenska analiza in razčlenitev pomenov

Za pomensko analizo smo izbrali 2.000 iztočnic na podlagi presečne množice treh virov: *Slovarja sopomenk sodobne slovenščine* 1.0 (Krek idr. 2018), *Kolokacijskega slovarja sodobne slovenščine* 1.0 (Kosem idr. 2019) in *Velikega slovensko-madžarskega slovarja* (Kosem idr. 2021a). Pri selekciji smo upoštevali besednovrstno zastopanost (samostalniki, glagoli, pridevniki in prislovi), eno- oziroma večpomenskost, slovarske oznake in potencialno sovražno besedišče. Pomene smo opremili s pomenskimi indikatorji (Gantar 2015: 164), primarno na podlagi *Velikega slovensko-madžarskega slovarja* oziroma s pomočjo na novo izdelanih pomenskih analiz. Pod posamezne pomene pomensko razčlenjenih iztočnic smo nato razvrstili sopomenke. Delo je zaradi lažje kategorizacije, preglednosti in obvladovanja leksikografskega procesa potekalo v tabelarični obliki (Google preglednice), kamor smo podatke najprej uvozili, potem pa pregledali, dopolnili in uredili, nato pa uvozili nazaj v podatkovno bazo. V procesu leksikografske analize smo oblikovali tudi smernice, ki opredeljujejo postopek razvrščanja sopomenk pod pomene, načine preverjanja sopomenskosti in notranjih pomenskih povezav.

Da bi zagotovili natančnost pomenske klasifikacije, smo preverjali rabo v referenčnem korpusu pisne slovenščine *Gigafida* 2.0 (Krek idr. 2020), spremljevalnem korpusu slovenskega jezika *Trendi* (Kosem idr. 2022), korpusu spletne slovenščine *JANES* 1.0 (Fišer idr. 2020) in korpusu akademske slovenščine *KAS* 2.0 (Žagar idr. 2021). V težavnejših primerih smo preverjali pomensko vrednost sopomenk z vidika tvorjenja prekrivnih kolokacij, kar nam je pomagalo pri pomenskem razvrščanju. Za to nalogo smo uporabili *Kolokacijski slovar sodobne slovenščine* 1.0, *Slovar sopomenk sodobne slovenščine* 1.0, korpus *Gigafida* 2.0 in funkcijo Sketch Diff orodja Sketch Engine (Kilgariff idr. 2014). Primer gesla z razvrščenimi sopomenkami je predstavljen v tabeli 1.

Iztočnica	Pomen	Sopomenke
sova (samostalnik)	[1: ptica]	skovik
	[2: kdor je pozno pokonci]	ponočnjak, nočni ptič
	[3: zoprna ženska; izraža negativen odnos]	babura, babnica

Tabela 1: Razvrstitev sopomenskih kandidatov glede na pomensko razčlenjeno iztočnico *sova*

Če sopomenke iz prve različice SSSS korpusna raba ni potrdila, je pri pomensko členjenih geslih nismo upoštevali. V procesu pomenske analize smo naleteli na številne mejne primere, kjer smo se raje odločali za vključevanje kot izključevanje iz dveh razlogov. Prvi je načrtovanje čiščenja in strukturiranja podatkov v naslednjih različicah slovarja, drugi pa dejstvo, da želimo s konceptom odzivnega slovarja zagotoviti uporabnikom čim več podatkov, kar vključuje tudi široko razumevanje pojma sopomenskosti, in jim tako omogočiti čim večjo izbiro sopomenskih kandidatov znotraj konkretne uporabniške izkušnje. Primeri mestoma vključujejo tako pomensko bližino, npr. *lasulja* – *perika*, *lasni vložek*, *tuf* kot tudi razmerja nad- oziroma podpomenskosti, npr. *čoln* – *plovilo*, *dingi*, *barka*; *jazbina* – *brlog* ipd.

2.3 Slovarske oznake

V prvi različici SSSS iztočnice in njihove sopomenke niso vsebovale eksplicitnih informacij o rabi ter slogovni in pragmatični vrednosti, razen omejenega nabora področnih oznak. V zvezi s tem je raziskava, v kateri je sodelovalo 671 uporabnikov, pokazala, da jih več kot tretjina (37 %) odsotnost slovarskih oznak ocenjuje kot problematično (Arhar Holdt 2020: 472). Prav zaradi tega je bila vključitev označevalnega sistema pri tem tipu besedišča ena od prednostnih nalog slovarske nadgradnje, logični nasledek pa tudi posodobitev uporabniškega vmesnika, ki bi uporabnikom omogočil sistematično označevanje predlaganih sopomenk.

Označevalni sistem za besedišče z izrazito negativnim vrednotenjem smo zasnovali na podlagi leksikografskih smernic, ki jih uporabljamo pri izdelavi slovarskih virov na CJVT UL, npr. pri izdelavi *Velikega slovensko-madžarskega slovarja* (Kosem idr. 2021a). Za označevanje smo predvideli tri oznake, in sicer za prepoznavanje elementov sovražnega govora (oznaka *sovražno*), elementov nevljudnosti ali žaljivosti (*grobo*) ter elementov negativnega vrednotenja ali konotacije (*izraža negativen odnos*). Vsaka oznaka je v vmesniku prikazana z ikono, ki ji je dodana razlaga možnega vpliva uporabe označene besede:

sovražno: Z uporabo besede lahko izražamo sovražen, nestrpen odnos do posameznika ali družbene skupine.

grobo: Zaradi družbenih in moralnih norm se marsikateremu uporabniku jezika beseda lahko zdi groba ali neprimerna. Uporaba lahko povzroči nelagodje, razburi ali užali.

izraža negativen odnos: Beseda lahko ni nevtralna.³ Z uporabo besede se lahko posmehujemo, izražamo neodobravanje ali kritiko do nekaterih lastnosti posameznikov, predmetov ali dejanj.

Oznake smo iztočnicam in njihovim sopomenkam pripisovali ročno v procesu leksikografske analize in pomenske členitve. Za podrobnejši opis gl. Arhar Holdt idr. 2023a.

2.4 Samodejno luščenje in izbor protipomenk

Ena od izboljšav SSSS 2.0 je tudi izdelava metodologije za avtomatsko pridobivanje protipomenk, ki temelji na strojnem učenju s pomočjo besednih vložitev in vnaprej pripravljenih velikih jezikovnih modelov, ter vključitev prikaza protipomenk v slovarski vmesnik. Metodologijo, ki je podrobneje opisana v Arhar Holdt idr. (2023b), bomo v naslednjih iteracijah skušali še izboljšati, trenutno pa je bilo na tej podlagi v slovar vključenih 2.544 protipomenskih parov različnih besednih vrst, ki so bili strojno izluščeni in ročno pregledani, npr. *aktivnost* – *neaktivnost*, *nedejavnost*, *inercija*, *mirovanje (botanika, zoologija)*; *čist* – *nečist*, *umazan*, *zamazan* ali *malokdaj* – *pogosto*, *redno*, *velikokrat*, *često*, *navadno*, *običajno*. Od različice 2.0 naprej lahko uporabniki v slovar dodajajo tako sopomenke kot protipomenke, za protipomenske podatke pa so po vzoru sopomenskih na voljo tudi vse druge informacije in povezave, npr. primerjava rabe prek kolokacij in povezava z referenčnim korpusom. Kot velja za sopomenskost, bo pri slovaropisnem presojanju tudi protipomenskost dopuščena široko. Prve analize in priporočila za pripravo smernic so bila pripravljena v Mozetič idr. (2022), končna metodologija pa bo izbrana po prvi celostni analizi uporabniško dodanega gradiva.

2.5 Primerjava sopomenk prek kolokacij

Nov način luščenja kolokacij (gl. 3.2) je pokazal tudi potrebo po vključevanju dodatnih struktur v kolokacijsko primerjavo. Poleg tega so bila na podlagi raziskave o relevantnosti kolokacij v izbranih skladenjskih strukturah v prvi različici slovarja (Arhar Holdt 2021b) izdelana priporočila glede vključevanja oziroma izključevanja kolokacijskih struktur iz primerjalne funkcije. Najpomembnejši spremembi se nanašata na (a) samostalniške strukture, kjer smo strukturo samostalnik + predlog + samostalnik, npr. *misel izpred let*, nadomestili s produktivnejšo strukturo samostalnik + samostalnik v roditeljski, npr. *razpredanje misli*, in (b) pridevniške

³ Celoten označevalni sistem, ki ga oblikujemo pri izdelavi slovarskih virov CJVT, predvideva tudi oznaki »lahko izraža negativen odnos«, s katero želimo opozoriti na primere, kjer se v določenih kontekstih sicer nezaznamovana ali pozitivno konotirana beseda lahko rabi nevtralno ali celo negativno (npr. *škrat*, *čarovnica*) in oznako »lahko izraža pozitiven odnos« za besede, ki so v izhodišču negativno zaznamovane in imajo v nekaterih kontekstih tudi pozitivno konotacijo (npr. *mrha*, *blazen*). Treba je še omeniti, da oznake pripisujemo samo pomenom, ki kažejo prepoznavno splošno in ne individualno rabo.

strukture, kjer smo nadomestili strukturo pridevnik + predlog + samostalnik, npr. *drag za davkoplačevalce*, s priredno strukturo pridevnik + in + pridevnik, npr. *drag in potraten*.

Pri pridobivanju primerjalnih kolokacij smo pri izdelavi druge različice osredotočili na njihovo tipičnost glede na (a) pojavljanje z iztočnico in (b) glede na pojavljanja s sopomenko. Na ta način smo iz primerjave izločili manj tipične kolokacije, ki so v prvi različici med jedrni prikaz uvrščale manj relevantne in pogosto tudi manj pogoste kolokacijske primerjave.

2.6 Uredniški protokol pri vrednotenju uporabniško dodanih sopomenk

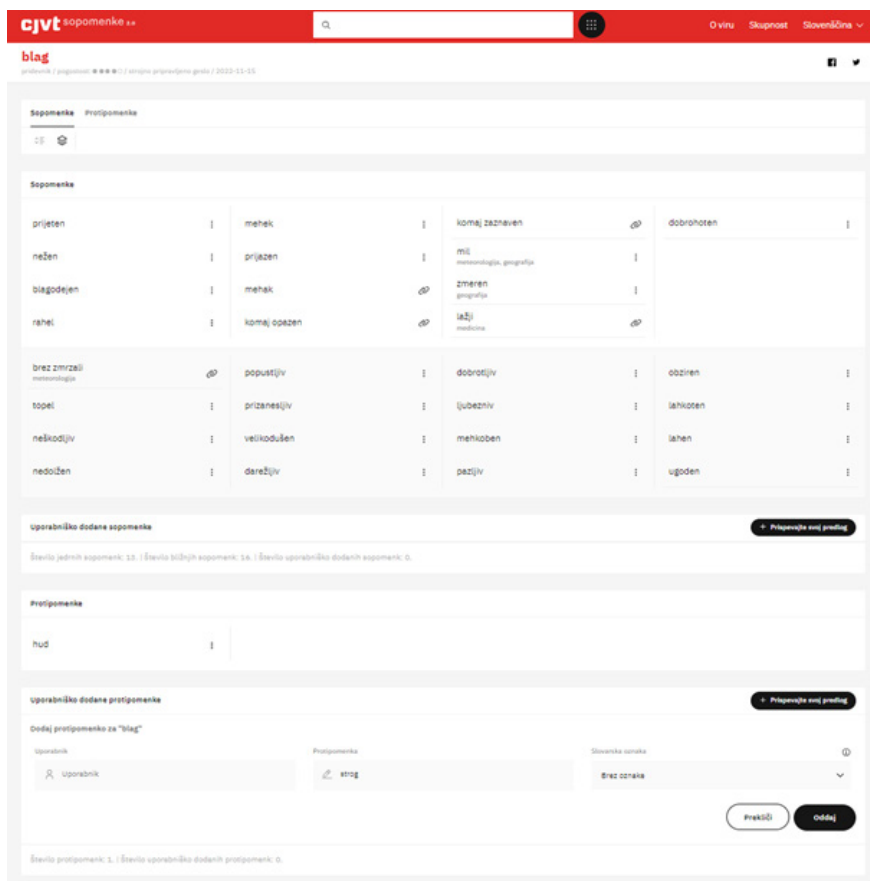
Z namenom ohraniti konsistentnost podatkov in kakovost podatkovne zbirke, hkrati pa v skladu s široko konceptualno zasnovo slovarja upoštevati predloge uporabnikov v čim večji meri, smo v procesu nadgradnje zasnovali smernice za vrednotenje uporabniško dodanih sopomenk. V ta namen je 6 leksikografov analiziralo 972 uporabniško dodanih sopomenk ter jih kategoriziralo kot »primerne«, »neprimerne« in »pogojno primerne« za vključitev v slovarsko bazo. Analiza je bila dopolnjena z uporabniško študijo, ki je zajela širši nabor uporabniških skupin (učitelje, prevajalce in lektorje) in dala vpogled v preference uporabnikov pri prepoznavanju sopomenskosti glede na leksikografe in v razlike pri izboru kriterijev za prepoznavanje sopomenskosti med posameznimi uporabniškimi skupinami (Gapsa in Arhar Holdt 2023).

Ključni parametri protokola za vrednotenje uporabniško dodanih sopomenk vključujejo preverjanje (a) obstoja sopomenskega predloga v avtentični jezikovni rabi na podlagi korpusov, (b) uvrstitve sopomenskega predloga pod ustrezno iztočnico (glede na pomen in slovnične kategorije) ter (c) ustreznosti potencialno pripisanih slovarskih oznak. Ob tem upoštevamo še povratne informacije, ki jih uporabniki slovarja lahko dodajajo z glasovanjem o ustreznosti ali neustreznosti predlaganih sopomenk. Uporabniško dodane sopomenke bodo na podlagi izdelanih smernic obravnavane v naslednji različici slovarja, v vmesnem času pa bomo analizirali uporabniško pripisane slovarske oznake in ugotovili, katere oznake uporabniki še pogrešajo in ali konsistentno uporabljajo predlagane.

2.7 Nadgradnja slovarskega vmesnika

Poleg vsebinskih izboljšav smo pri pripravi druge različice veliko pozornosti namenili nadgradnji slovarskega vmesnika. V sodelovanju z oblikovalsko ekipo smo zasnovali elemente vmesnika, ki omogočajo skladno vizualno podobo vseh elementov v slovarskih virih CJVT, ter logično strukturo, vključno z barvami, ikonami, tipografijo in oblikovanjem elementov, kot so iskanje, preklapljanje, deljenje in vključevanje uporabnikov. Na novo smo zasnovali tudi glavo in nogo slovarja,

razdelek *O slovarju* ter funkcije, ki jih v različici 1.0 ni bilo, vključno s protipomenkami, razvrščenimi po pomenih, ikonami za negativno zaznamovano besedišče ter uporabniškimi mehanizmi za dodajanje oznak in razvrščanjem predlaganih sopomenk in protipomenk pod ustrezni pomen.

Slika 1: Strojno pripravljeno geslo v prenovljenem vmesniku SSSS 2.0

SSSS 2.0 ponuja dve različni postavitvi slovarskega gesla: strojno pripravljeno geslo (slika 1) in pomensko členjeno geslo z ročno razporejenimi sopomenkami. Obe postavitvi vključujeta metapodatke, kot so besednovrstna opredelitev, kazalnik pogostosti iztočnice v referenčnem korpusu *Gigafida 2.0* in podatek o metodologiji priprave gesla (strojno, ročno) ter zavihek za protipomenke.

Postavitev strojno pripravljenega gesla prikazuje sopomenske kandidate v dveh delih: jedrne sopomenke na belem ozadju, bližnje sopomenke z ohlapnejšo pomensko relacijo pa na sivem. Postavitev vključuje tudi razdelek z uporabniško dodanimi sopomenkami in z možnostjo dodajanja novih predlogov.

Postavitev pomensko členjenega gesla vsebuje poleg metapodatkov vrstico s pomenskim menijem, ki deluje kot filter za posamezni pomen, številčno razvrstitev pomenov in pomenski opis v obliki pomenskega indikatorja. Sopomenke so, vključno z vrednotenjsko oznako pri pomenu ali ikono pri sopomenki, razporejene pod posamezne pomene na podlagi leksikografske analize (gl. 2.2). S klikom na ikono se odpre krajše pojasnilo o vrednotenjskem potencialu, ki ga ima označena beseda v rabi (gl. 2.3).

Pri pomensko členjenih geslih lahko uporabniki dodajajo predloge sopomenk pri posameznih pomenih, pri čemer je privzeta možnost *brez oznake*, druge oznake, tj. *sovražno*, *grobo* in *izraža negativen odnos*, pa je mogoče izbrati v spustnem meniju. V SSSS 2.0 je na voljo tudi vnosno polje, v katerega lahko uporabniki vpišejo katero drugo oznako po lastni presoji (tudi denimo za pozitivno zaznamovanost, ki se ji na projektu nismo posvečali). Predlogi uporabnikov bodo dragoceni ne le za dopolnjevanje prosto dostopne slovarske zbirke, temveč tudi za analize dojemanja sistema označevanja (npr. v primerjavi z leksikografskim) in njegovo morebitno izboljšanje.

V nadgrajenem slovarskem vmesniku SSSS 2.0 je, kot omenjeno v razdelku 2.5., dodana možnost primerjave prekrivnosti kolokatorjev pri posamezni sopomenki, kjer so najprej prikazane kolokacije, ki se pojavljajo z obema sopomenkama, nato pa kolokacije, ki se običajno pojavljajo le z eno od sopomenk. Na primer za sopomenski par *sodoben* – *današnji* sta tipični kolokaciji *sodoben čas* in *današnji čas*, medtem ko pridevnik *sodoben* običajneje kolocira z *umetnost*, *tehnologija*, *družba*; pridevnik *današnji* pa z *dan*, *seja*, *tekma*.

3 Kolokacijski slovar sodobne slovenščine 2.0

Pomembnost kolokacij je v slovarskem prostoru že dolgo prisotna, njihovo vključevanje v slovarske vire pa je deležno številnih analiz, še posebej od pojavnosti korpusov naprej. Za razvoj in nadgradnjo prve različice *Kolokacijskega slovarja sodobne slovenščine* (KSSS 1.0) smo na podlagi izkušenj vrste sorodnih projektov (prim. Kallas idr. 2015; Colman in Tiberius 2018; Hudeček in Mihaljević 2020) in na podlagi jezikoslovnih in uporabniških raziskav izpostavili nekaj ključnih izhodišč, ki naj bi jih obsegala nadgrajena različica slovarja.

Eno od pomembnejših vprašanj je količina dobrih kot tudi slabih strojno pridobljenih korpusnih podatkov. Med pregledovanjem obsežnih seznamov kolokacijskih kandidatov morajo namreč leksikografi prepoznati dobre kolokacije, zavreči slabe in pogosto opraviti ožji izbor tudi med dobrimi. To še zdaleč ni enostavno; medtem ko nekatere slabe kolokacijske kandidate lahko prepoznamo takoj, lahko druge potrdimo kot take šele z analizo korpusnih primerov. Ključno pri tem je, da so merila kolokacijskosti jasna in da so razmerja do drugih večbesednih enot opredeljena. Izhodišča za določanje kolokacijskosti, ki smo jih upoštevali pri izdelavi KSSJ 2.0, so opisana v Gantar idr. 2021.

Z obilico korpusnih podatkov je povezano tudi vprašanje žanrske specifičnosti korpusnih besedil in kakovosti korpusne označenosti. Izvor slabih kolokacijskih kandidatov lahko pogosto pripišemo problematični vsebini korpusa, npr. strojno prevedenim besedilom s spleta (Koppel idr. 2019) ali napakam pri lematizaciji, oblikoskladenjskem označevanju ali skladenjskem razčlenjevanju (Koppel idr. 2019; Pori in Kosem 2021).

Drug izziv je uporaba podatkovnega modela, ki definira način shranjevanja in vrsto v bazi shranjenih podatkov, tj. katere leksikografske odločitve shraniti (samo dobre ali tudi slabe kandidate), kako spremljati najnovejše spremembe v jeziku in kako jih vključevati v obstoječe podatke.

3.1 Uporabniške raziskave

Na razvoj druge različice KSSS je najbolj vplivala raziskava, v kateri smo preučevali odnos različnih skupin uporabnikov: učiteljev slovenščine kot L1, učiteljev slovenščine kot L2, lektorjev in prevajalcev ter leksikografov, do KSSS in način njegove uporabe (Pori idr. 2020; Pori idr. 2021). V evalvacijskem intervjuju, ki je temeljil na metodi vodenega glasnega razmišljanja, smo 40 uporabnikov prosili, naj izvajajo naključna iskanja po lastni izbiri, izvajajo vnaprej določena iskanja ter komentirajo splošno uporabnost slovarja in podobo njegovega vmesnika. Najpomembnejše ugotovitve, ki jih lahko povzamemo iz raziskave, so, da je odnos uporabnikov do vključevanja strojno pridobljenih kolokacij večinoma pozitiven, da pa mora biti opozorilo o naravi teh podatkov in stopnji njihove izdelave jasno izpostavljeno. Uporabniki so slovarski vmesnik ocenili kot dober, vse funkcije so prepoznali kot uporabne in enostavne za uporabo. Možnost dostopa do vseh kolokacij znotraj posamezne strukture prek klika se je uporabnikom zdela koristna, so se pa pojavili dvomi, ali večina uporabnikov sploh pride do dodatne vsebine, kot so npr. korpusni zgledi, pri čemer so uporabniki povezave do korpusa ocenili kot zelo pomembne, celo ključne. Nekateri uporabniki so izrazili potrebo po dodatnih informacijah o kolokacijah, na primer o pogostosti ali statistični jakosti. Zlasti lektorji in prevajalci so menili, da je del o množičnem zbiranju podatkov koristen, čeprav običajno nimajo časa prispevati. Po drugi strani so učitelji izrazili pomisleke glede uporabnosti funkcije, če bi jo uporabljali manj izkušeni uporabniki jezika.

Druga pomembna raziskava, ki smo jo upoštevali, je preučila želje in pričakovanja 415 uporabnikov KSSS glede vrstnega reda kolokacij v slovarskem vmesniku (Arhar Holdt 2021a). Ugotovitve so pokazale, da se pričakovanja uporabnikov glede skladenjskih struktur bolj ali manj ujemajo s predlaganim vrstnim redom v slovarju. Po drugi strani pa so pričakovali razvrstitev kolokacij po pogostosti in ne po statistični jakosti, kot so bile kolokacije razvrščene v različici KSSS. Zanimivo je, da tudi pri tujih slovarjih ta pristop ni enoten: estonski

kolokacijski slovar⁴ ureja kolokacije znotraj slovarskih gesel po pogostosti, nizozemski *Woordcombinaties* (Colman in Tiberius 2018), *Mrežnik* (Hudeček in Mihaljević 2020) in *Macmillan Collocations Dictionary* (Rundell 2010) pa po abecednem redu.

Z vidika množičnega zbiranja podatkov za KSSS je pomembna tudi raziskava, v kateri je 6 jezikoslovcev na podlagi izluščenih kolokacij in naključno izbranih korpusnih zgledov glasovalo o njeni ustreznosti (Pori in Kosem 2021). Možni odgovori na vprašanje, ali je kandidat kolokacija, so bili: »da«, »ne« in »ne vem«. Čeprav je bil glavni cilj oceniti zanesljivost metode strojnega pridobivanja kolokacij, je raziskava pokazala, da je za odločanje o njeni primernosti ključna jasna opredelitev, kaj (ustrezna) kolokacija dejansko je. Poleg tega so uporabniki v pilotni študiji poudarili, da so nekatere pomanjkljivosti, kot je denimo uvrstitev kolokacije pod napačno strukturo razvidne le zahtevnejšim uporabnikom, ki razumejo skladenjske lastnosti kolokacij. Druga pomembna ugotovitev je, da je za ugotovitev ustreznosti kolokacije navadno potrebno pogledati več kot le en primer.

Dragocene izkušnje glede uporabniškega dodajanja kolokacij smo pridobili pri razvoju *Igre besed* (Arhar Holdt idr. 2021). V zvezi s tem smo izvedli eksperiment, v katerem smo skupino študentov prosili, naj zglede, ki vsebujejo kolokacije, pripišejo ustreznim pomenom izbranih iztočnic. Ugotovitve so pokazale, da je taka naloga izjemno zanesljiva (v več kot 80 % primerov je bilo soglasje označevalcev 100-odstotno) in primerna za različne namene: ugotavljanje razumljivosti pomenske delitve in pomenskih indikatorjev, ugotavljanje kakovosti/primernosti korpusnih zgledov, posredno pa tudi potrjevanje ustreznosti kolokacij.

Ugotovitve omenjenih raziskav smo uporabili kot izhodišče za načrtovanje druge različice KSSS.

3.2 Strojno pridobivanje podatkov – nova metodologija

Ena od pomembnih metodoloških izboljšav v primerjavi s prvo različico KSSS je postopek pridobivanja kolokacij in zgledov iz korpusa. V nasprotju z luščenjem na podlagi zgolj oblikoskladenjskih podatkov, so bile kolokacije za drugo različico izluščene povsem na novo na podlagi skladenjsko razčlenjenih korpusnih podatkov (Krek idr. 2022; Krek idr. 2021). Novi formalizem opredeljuje odvisnostno skladenjsko razmerje znotraj kolokacije ter omogoča omejitve na kateri koli ravni označenega korpusa, od morfologije do skladenjskih razmerij in drugih označenih korpusnih ravni (Krek idr. 2022: 241). Označene podatke na posamezni korpusni ravni smo uporabili tudi za določanje realizacijske oblike kolokacijskih komponent, kar je pomembno tako za shranjevanje kolokacij v podatkovni zbirki in za njihovo predstavitev uporabnikom.

⁴ *Estonian Collocatin Dictionary* je del spletnega portala Sõnaveeb Inštituta za estonski jezik, povezava: <https://sonaveeb.ee/?lang=en> (dostop 30. 11. 2023).

V avtomatsko luščenje smo za pripravo druge različice slovarja vključili vseh 82 struktur, ker se je izkazalo, da so bile nekatere pomensko relevantne pri posameznih iztočnicah v prvi različici izključene, npr. struktura: samostalnik + glagol (*vetter + nagaža, odnese, odpihne; izvedenec, društvo, Cerkev + se angažira*). Hkrati smo omejili število kolokacij na strukturo, da bi se izognili obremenitvi uporabnikov s preveliko obilico podatkov. Privzeto največje število prikazanih kolokacij za določeno skladiščno strukturo v različici 2.0 je 10, hkrati pa za strukture, ki so se v raziskavah izkazale kot bolj produktivne (npr. glagol + samostalnik v tožilniku, pridevnik + samostalnik, samostalnik + samostalnik v rodilniku), prikažemo do 25 kolokacij.

Poleg tega so bila na podlagi raziskave o relevantnosti kolokacij v izbranih skladiščnih strukturah v prvi različici slovarja (Arhar Holdt 2021a) izdelana priporočila glede vključevanja oziroma izključevanja kolokacijskih struktur iz primerjalne funkcije. Kar se tiče izbora iztočnic, so bile kolokacije izluščene za vse samostalnike (brez lastnih imen), pridevnike, prislove in glagole, ki so vključeni v Digitalno slovarsko bazo. Edini dodatni uporabljeni parameter je bila najmanjša pogostnost 4 za kolokacije. Od 138.032 kandidatnih iztočnic jih je 81.445 izpolnjevalo ta pogoj; večina iztočnic je enobesednih, le 128 jih je besednozveznih. Pri strojnem luščenju smo upoštevali zgoraj navedene omejitve na skladiščno strukturo, razen za 1.608 gesel, ki so bila izbrana za popolno ročno preverjanje (gl. 3.3).

Nov pristop smo uporabili tudi pri avtomatskem luščenju korpusnih zgledov. V različici 1.0 smo konfiguracije funkcije GDEX optimizirali za ekstrakcijo zgledov na ravni kolokacije. Čeprav je ta pristop dal dobre rezultate, je bila GDEX klasifikacija korpusnega stavka odvisna od iztočnice in ne od stavka kot celote. Zato smo se odločili, da bomo izdelali eno konfiguracijo GDEX za celoten korpus *Gigafida* 2.0 in vsakemu stavku v korpusu dodelili oceno GDEX. Na ta način smo avtomatsko pridobili tudi nabor identifikatorjev korpusnih stavkov, v katerih se pojavi posamezna kolokacija. S tem pristopom smo za KSSS 2.0 pridobili do štiri korpusne zglede z najvišjo GDEX oceno za vsako kolokacijo.

3.3 Shranjevanje kolokacijskih podatkov: Digitalna slovarska baza in podatkovno skladišče

Kolokacije so skupaj z drugimi vrstami leksikalnih podatkov shranjene v Digitalni slovarski bazi (Kosem idr. 2021b), ki je zasnovana kot enotna podatkovna baza za slovenščino in je namenjena sestavljanju jezikovnih virov in strojni obdelavi naravnega jezika. Zaradi nadgrajene metodologije strojnega pridobivanja smo morali novo izluščene kolokacije ponovno uvoziti v Digitalno slovarsko bazo in ustrezno nadomestiti prvotno strojno izluščene, ki so že bile v bazi.

Uvoz podatkov je potekal prek t. i. podatkovnega skladišča, v katerem hranimo vse kolokacijske kandidate, pridobljene iz korpusa (skupaj več kot 63 milijonov). Skladišče vsebuje ID-je korpusnih stavkov, v katerih je kolokacija najdena, pomena, pod katere kolokacija sodi, ustreznost kolokacije za slovar glede na njene sestavne komponente itd. Uporaba podatkovnega skladišča olajša analizo podatkov, statistiko, pridobivanje podatkov in vzdrževanje povezave s korpusnimi metapodatki. Evidenca ne le dobrih, temveč tudi slabih kolokacijskih kandidatov, je ključnega pomena za preprečevanje podvajanja dela v prihodnosti.

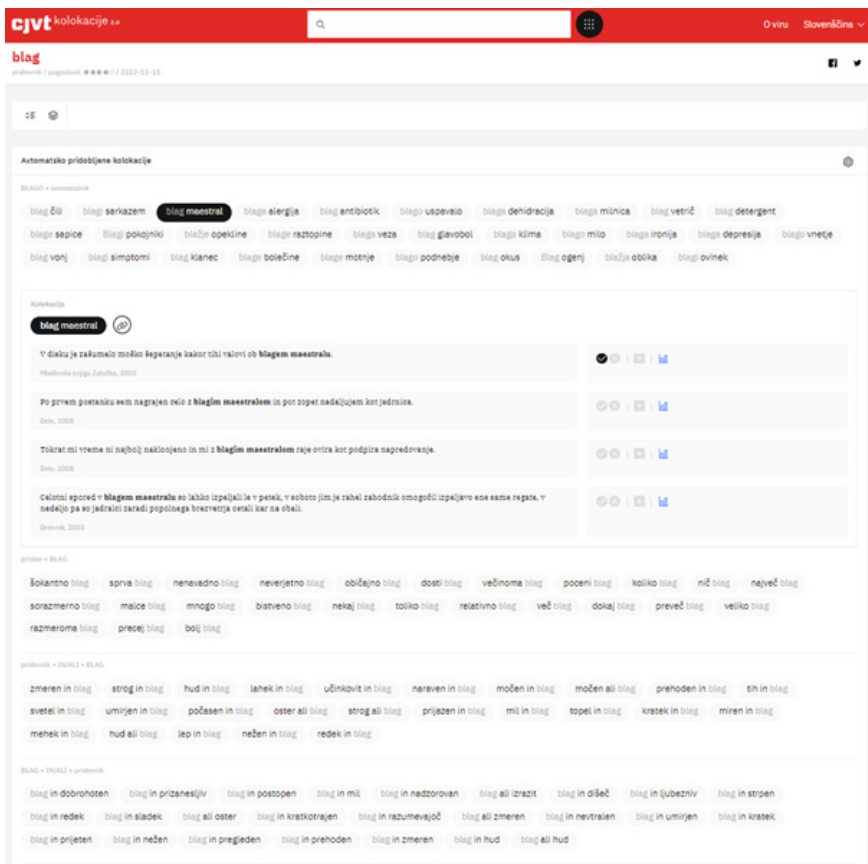
Za izbranih 1.608 iztočnic smo izluščene kolokacije v celoti ročno pregledali in ovrednotili, pri čemer smo kot edino omejitev pri luščenju vzeli pogostnost 4 in več. Pri odločanju smo imeli na voljo tri odločitve: izluščen kolokacijski kandidat je (a) kolokacija; (b) kolokacija, vendar ni relevantna za kolokacijski slovar, in (c) ni kolokacija. Kolokacije iz prve skupine smo vključili v slovar, kolokacije iz druge skupine pa smo ohranili v Digitalni slovarski bazi.

Ročna analiza izbranih kolokacij za 1.608 iztočnic je služila tudi za oceno kakovosti strojno pridobljenih podatkov za vsako skladenjsko strukturo. Rezultati so pokazali nabor struktur, za katere so bili v veliki meri izluščeni kolokacijski kandidati ocenjeni kot dobri. Na primer, za strukturi pridevnik + predlog + pridevnik in pridevnik + samostalni, je bilo takih več kot 90 % izluščenih kolokacij. Med strukturami, za katere je bil značilen največji odstotek neustreznih kolokacijskih kandidatov (več kot 80 % izluščenih kolokacij) pa lahko navedemo: pridevnik + in/ali + pridevnik, samostalni + zanikan glagol, samostalni + samostalni v dajalniku in samostalni v imenovalniku + glagol v 3. osebi.

3.4 Nadgradnja slovarskega vmesnika

Vmesnik KSSS 1.0 je doživel nekaj bistvenih sprememb zaradi uskladitve z vmesniki drugih jezikovnih virov CJVT, predvsem pa zaradi izsledkov uporabniških raziskav. Ključne spremembe se nanašajo na razširitev postavitve strani, spremembo pisave in premik polja s pomenskim menijem in filtrom za strukture s položaja v levem stolpcu v zgornjo vrstico nad vsebino (gl. sliko 2). V drugi različici KSSS smo prevzeli tudi prikaz gesla iz drugih slovarjev CJVT UL, v katerem so zdaj kolokacije v glavnem oknu razporejene po pomenuh.

Na podlagi uporabniške študije so bile uvedene še druge spremembe, kot je denimo zmanjšanje število klikov za dostop do dodatnih podatkov ter različne možnosti upravljanja s podatki, npr. omejitev pogleda na izbor najpogostejših kolokacij; urejanje kolokacij po pogostosti, abecednem redu, obrnjenem abecednem redu in dolžini; prikaz ali skrivanje iztočnice v kolokaciji ipd. (slika 2).

Slika 2: Strojno pripravljeno geslo v prenovljenem vmesniku KSSS 2.0

Veliko pozornosti smo namenili izboljšanju jasnosti predstavitve kolokacij v vmesniku. Piramido za označevanje stopnje izdelanosti gesla smo nadomestili s tremi tipi gesel: postavitve pomensko razčlenjenega gesla z ročno pregledanimi kolokacijami, postavitve pomensko razčlenjenega gesla z ročno razvrščenimi kolokacijami pod pomene in s strojno pridobljenimi kolokacijami, ki niso pomensko razvrščene, ter postavitve s samo strojno pridobljenimi kolokacijami. V novi postavitvi smo izpostavili tudi skladenjske strukture, ki so bile v prvi različici vidne le ob prehodu z miško, ohranili pa smo način prikazovanja zgledov, do katerih uporabniki dostopajo s klikom na kolokacijo, še vedno pa je na voljo tudi povezava do korpusa, ki prikazuje vse korpusne zglede za določeno kolokacijo.

Druga pomembnejša nadgradnja vmesnika je povezana z uporabniško izkušnjo pri vključevanju v množičenjske naloge. V prvi različici je bila ta možnost omejena na označevanje dobrih ali slabih kolokacij z glasovanjem. V drugi različici smo uporabniški doprinos predstavili na raven zgleda; uporabniki lahko potrdijo ustreznost kolokacije v vsakem prikazanem zgledu, hkrati pa ga lahko razporedijo

v ustrezen pomen, če je pomenska členitev že izdelana (slika 2). V primeru, da uporabniki iskanega pomena ne najdejo, lahko dodajo zgled pod nov oziroma drug pomen, ki tako lahko vključuje več novih pomenov skupaj.

4 Zaključek in nadaljnje delo

V posodobljenih različicah *Slovarja sopomenk sodobne slovenščine* in *Kolokacijskega slovarja sodobne slovenščine* so bile odpravljene nekatere najpomembnejše pomanjkljivosti prejšnjih različic. Čeprav je bil projekt nadgradnje obeh slovarjev omejen v obsegu in ni bilo mogoče ročno urejati celotne zbirke podatkov, smo z nadgradnjo, ki vključuje nove metodološke pristope pri strojnem pridobivanju podatkov in upošteva izsledke usmerjenih uporabniških raziskav začrtali jasno smer prihodnjega razvoja. Temeljna prednost obeh slovarjev je, da sta del Digitalne slovarske baze, kar omogoča lažje upravljanje ter medsebojno povezljivost podatkov, ki so rezultat različnih slovarskih projektov.

Pri nadgradnji *Slovarja sopomenk sodobne slovenščine* dajejo smernice, ki smo jih pripravili za pomensko členitev in razvrščanje sopomenk pod pomene, označevanje negativno zaznamovanega besedišča in za ocenjevanje uporabniških predlogov, trdno podlago za nadaljnjo širitev in izboljšavo slovarske zbirke. V različici 3.0 bo naša pozornost še naprej usmerjena v strojno pridobivanje protipomenk, ki je dalo obetavne rezultate, zahteva pa nadaljnje vrednotenje in izvedbo na obsežnejši količini podatkov. Poleg tega načrtujemo metodološke izboljšave in posodobitve pri luščenju, izboru in vizualizaciji sopomenk ter pri vključevanju kolokacijskih podatkov, ki se izboljšujejo tudi z razvojem *Kolokacijskega slovarja sodobne slovenščine*.

Druga različica *Kolokacijskega slovarja sodobne slovenščine* prinaša številne spremembe tako na ravni vsebine kolokacijskih podatkov, kot tudi pri načinu njihove predstavitve uporabniku. Pri spremembah smo upoštevali nove dosežke na področju strojnega pridobivanja kolokacij iz korpusov in ugotovitve različnih uporabniških študij. Dolgoročno nameravamo dodati še druge možnosti prikazovanja kolokacij, na primer po vzoru nemškega *Elexiko* (Storjohann 2005) in hrvaškega *Mrežnika* (Hudeček in Mihaljević 2020) na podlagi tipičnih vprašanj in/ali pomenskih lastnosti, npr. z uporabo t. i. semantičnih tipov (Kosem in Pori 2021). V načrtu je tudi izvedba nadaljnjih uporabniških študij za nove izboljšave vmesnika, na podlagi ocene 1.608 ročno pregledanih iztočnic pa bo izboljšana tudi metoda strojnega luščenja.

Zahvala

Projekt Nadgradnja temeljnih slovarskih virov in podatkovnih baz CJVT UL je v letih 2021–2022 financiralo Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije. Raziškovalna programa št. P6-0411 (Jezikovni viri in tehnologije za slovenski jezik) in št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave) sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Literatura

Arhar Holdt, Špela, 2020: How users responded to a responsive dictionary: the case of the Thesaurus of Modern Slovene. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovje* 46/2. 465–48. DOI: <https://doi.org/10.31724/rihjj.46.2.1>.

Arhar Holdt, Špela, 2021a: Razvrstitev kolokacij v slovarskem vmesniku: uporabniške prioritete. Kosem, Iztok (ur.): *Kolokacije v slovenščini*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 125–157. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610605379>.

Arhar Holdt, Špela, 2021b: Kolokacije v Slovarju sopomenk sodobne slovenščine: evalvacija podatkov in predlog za izboljšavo. Kosem, Iztok (ur.): *Kolokacije v slovenščini*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 269–296. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610605379>.

Arhar Holdt, Špela, Čibej, Jaka, Dobrovoljc, Kaja, Gantar, Polona, Gorjanc, Vojko, Klemenc, Bojan, Kosem, Iztok, Krek, Simon, Laskowski, Cyprian in Robnik-Šikonja, Marko, 2018: Thesaurus of Modern Slovene: By the Community for the Community. Krek, Simon idr. (ur.): *Proceedings of the XVIII EURALEX International Congress: Lexicography in global contexts*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 401–410. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610600961>.

Arhar Holdt, Špela, Gantar, Polona, Kosem, Iztok, Pori, Eva, Robnik Šikonja, Marko in Krek, Simon, 2023b: Thesaurus of Modern Slovene 2.0. Medved, Marek idr. (ur.): *eLex 2023: electronic lexicography in the 21st century (eLex 2023): proceedings of the eLex 2023 conference: [Brno], 27–29 June 2023*. Brno: Lexical Computing CZ. 366–381. <https://elex.link/elex2023/wp-content/uploads/82.pdf>. (Dostop 30. 11. 2023.)

Arhar Holdt, Špela, Kosem, Iztok, Pori, Eva, Gorjanc, Vojko, Krek, Simon in Gantar, Polona, 2023a: Negativno zaznamovano besedišče v Slovarju sopomenk sodobne slovenščine 2.0. *Slovenščina 2.0* 11/1, 8–32. DOI: <https://doi.org/10.4312/slo2.0.2023.1.8-32>.

Arhar Holdt, Špela, Logar, Nataša, Pori, Eva in Kosem, Iztok, 2021: Game of words: play the game, clean the database. Gavriilidou, Zoe idr. (ur.): *Lexicography for inclusion: EURALEX XIX: Congress of the European Association for Lexicography: 7-9 September 2021, Vol. 2*. Komotini: Democritus University of Thrace. 41–49. <https://euralex.org/publications/game-of-words-play-the-game-clean-the-database/>. (Dostop 30. 11. 2023.)

Colman, Lut in Tiberius, Carole, 2018: A good match: a Dutch collocation, idiom and pattern dictionary combined. Krek, Simon idr. (ur.): *Proceedings of the XVIII EURALEX International Congress: Lexicography in global contexts*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 233–246. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610600961>.

Čibej, Jaka in Arhar Holdt, Špela, 2019: Repel the syntruders! A crowdsourcing cleanup of the Thesaurus of modern Slovene. Kosem, Iztok idr. (ur.): *Proceedings of the eLex 2019 conference, Electronic lexicography in the 21st century: Smart lexicography. Sintra, Portugal*. Brno: Lexical Computing. 338–356. https://elex.link/elex2019/wp-content/uploads/2019/09/eLex_2019_19.pdf. (Dostop 30. 11. 2023.)

Fišer, Darja, Ljubešić, Nikola in Erjavec, Tomaž, 2020: The Janes project: language resources and tools for Slovene user generated content. *Language Resources and Evaluation* 54/1. 223–246. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10579-018-9425-z>.

Gantar, Polona, 2015: *Leksikografski opis slovenščine v digitalnem okolju*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789612377922>.

Gantar, Polona, Krek, Simon in Kosem, Iztok, 2021: Opredelitev kolokacij v digitalnih slovarskih virih za slovenščino. Kosem, Iztok (ur.): *Kolokacije v slovenščini*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 15–41. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610605379>.

Gapsa, Magdalena in Arhar Holdt, Špela, 2023: How Lexicographers Evaluate User Contributions in The Thesaurus of Modern Slovene in Comparison to Dictionary Users. Medved, Marek idr. (ur.): *eLex 2023: electronic lexicography in the 21st century (eLex 2023): proceedings of the eLex 2023 conference: [Brno], 27–29 June 2023*. Brno: Lexical Computing CZ. Brno: Lexical Computing CZ. 178–200. <https://elex.link/elex2023/wp-content/uploads/47.pdf>. (Dostop 30. 11. 2023.)

Hudeček, Lana in Mihaljević, Milica, 2020: Collocations in the Croatian Web Dictionary – Mrežnik. *Slovenščina 2.0* 8/2. 78–111. DOI: <https://doi.org/10.4312/slo2.0.2020.2.78-111>.

Kallas, Jelena, Kilgarriř, Adam, Koppel, Kristina, Kudritski, Elgar, Langemets, Margit, Michelfeit, Jan, Tuulik, Maria in Viks, Ülle, 2015: Automatic generation of the Estonian Collocations Dictionary database. Kosem, Iztok idr. (ur.): *Electronic lexicography in the 21st century: linking lexical data in the digital age. Proceedings of the eLex 2015 conference, 11–13 August 2015, Herstmonceux Castle, United Kingdom*. Ljubljana: Trojina; Brighton: Lexical Computing. 1–20. https://elex.link/elex2015/proceedings/eLex_2015_01_Kallas+etal.pdf. (Dostop 30. 11. 2023.)

Kilgarriř, Adam, Baisa, Vít, Bušta, Jan, Jakubiček, Miloš, Kovář, Vojtěch, Michelfeit, Jan, Rychlý, Pavel in Suchomel, Vít, 2014: The Sketch Engine: ten years on. *Lexicography* 1/1. 7–36. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40607-014-0009-9>.

Koppel, Kristina, Kallas, Jelena, Khokhlova, Maria, Suchomel, Vít, Baisa, Vít in Michelfeit, Jan, 2019: SkELL corpora as a part of the language portal Sõnaveeb: problems and perspectives. Kosem, Iztok idr. (ur.): *Proceedings of the eLex 2019 conference, Electronic lexicography in the 21st century: Smart lexicography. Sintra, Portugal*. Brno: Lexical Computing. 763–782. https://elex.link/elex2019/wp-content/uploads/2019/09/eLex_2019_43.pdf. (Dostop 30. 11. 2023.)

Kosem, Iztok in Pori, Eva, 2021: Slovenske ontologije semantičnih tipov: samostalniki. Kosem, Iztok (ur.): *Kolokacije v slovenščini*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 159–202. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610605379>.

Kosem, Iztok, Bálint Čeh, Júlia, Ponikvar, Primož, Zaranšek, Petra, Kamenšek, Urška, Koša, Peter, Gróf, Annamária, Böröcz, Nándor, Harmat Császár, Jolanda, Szijártó, Imre, Šantak, Borut, Gantar, Polona, Krek, Simon, Roblek, Rebeka, Zgaga, Karolina, Logar, Urban, Pori, Eva, Arhar Holdt, Špela in Gorjanc, Vojko, 2021a: *Comprehensive Slovenian-Hungarian Dictionary 1.0*. Repozitorij CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1453>. (Dostop 30. 11. 2023.)

Kosem, Iztok, Čibej, Jaka, Dobrovoljc, Kaja, Erjavec, Tomaž, Ljubešić, Nikola, Ponikvar, Primož, Šinček, Mihael in Krek, Simon, 2022: *Monitor corpus of Slovene Trendi 2022-10*. Repozitorij CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1681>. (Dostop 30. 11. 2023.)

Kosem, Iztok, Gantar, Polona, Krek, Simon, Arhar Holdt, Špela, Čibej, Jaka, Laskowski, Cyprian, Pori, Eva, Klemenc, Bojan, Dobrovoljc, Kaja, Gorjanc, Vojko in Ljubešić, Nikola, 2019: *Collocations Dictionary of Modern Slovene KSSS 1.0*. Repozitorij CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1250>. (Dostop 30. 11. 2023.)

Kosem, Iztok, Krek, Simon in Gantar, Polona, 2021b: Semantic data should no longer exist in isolation: the Digital Dictionary Database of Slovenian. Gavrilidou, Zoe idr. (ur.): *Lexicography for inclusion: EURALEX XIX: Congress of the European Association for Lexicography: 7-9 September 2021*. Komotini: Democritus University of Thrace. 81–83. https://elex.is/wp-content/uploads/2021/09/Semantic-Data-should-no-longer-exist-in-isolation-the-Digital-Dictionary-Database-of-Slovenian_Kosem-Krek-Gantar_EURALEX2020.pdf. (Dostop 30. 11. 2023.)

Krek, Simon, Arhar Holdt, Špela, Erjavec, Tomaž, Čibej, Jaka, Repar, Andraž, Gantar, Polona, Ljubešić, Nikola, Kosem, Iztok in Dobrovoljc, Kaja, 2020: Gigafida 2.0: the reference corpus of written standard Slovene. Calzolari, Nicoletta idr. (ur.): *REC 2020: Twelfth International Conference on Language Resources and Evaluation: May 11-16, 2020, Palais du Pharo, Marseille, France*. Paris: ELRA – European Language Resources Association. 3340–3345. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2020/LREC-2020.pdf>. (Dostop 30. 11. 2023.)

Krek, Simon, Gantar, Polona in Kosem, Iztok, 2022: Extraction of collocations from the Gigafida 2.1 corpus of Slovene. Klosa-Kückelhaus, Annette idr. (ur.): *EURALEX 2022, Proceedings of the XX EURALEX International Congress, 12-16 July 2022*. Mannheim: IDS-Verlag. 240–252. https://euralex.org/wp-content/themes/euralex/proceedings/Euralex%202022/EURALEX2022_Pr_p240-252_Krek-Gantar-Kosem.pdf. (Dostop 30. 11. 2023.)

Krek, Simon, Gantar, Polona, Kosem, Iztok in Dobrovoljc, Kaja, 2021: Opis modela za pridobivanje in strukturiranje kolokacijskih podatkov iz korpusa. Arhar Holdt, Špela (ur.): *Nova slovnica sodobne standardne slovenščine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 160–194. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610605478>.

Krek, Simon, Laskowski, Cyprian in Robnik Šikonja, Marko, 2017: From translation equivalents to synonyms: creation of a Slovene thesaurus using word co-occurrence network analysis. Kosem, Iztok idr. (ur.): *Proceedings of eLex 2017: Lexicography from Scratch*. Leiden: Dutch Language Institut; Brno: Lexical Computing; Ljubljana: Trojina. 93–109. <https://elex.link/elex2017/wp-content/uploads/2017/09/paper05.pdf>. (Dostop 30. 11. 2023.)

Krek, Simon, Laskowski, Cyprian, Robnik Šikonja, Marko, Kosem, Iztok, Arhar Holdt, Špela, Gantar, Polona, Čibej, Jaka, Gorjanc, Vojko, Klemenc, Bojan in Dobrovoljc, Kaja, 2018: *Thesaurus of Modern Slovene 1.0*. Repozitorij CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1166>. (Dostop 30. 11. 2023.)

Logar Berginc, Nataša, Grčar, Miha, Brakus, Marko, Erjavec, Tomaž, Arhar Holdt, Špela in Krek, Simon, 2012: *Korpusi slovenskega jezika Gigafida, KRES, ccGigafida in ccKRES: gradnja, vsebina, uporaba*. Ljubljana: Trojina; Fakulteta za družbene vede. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610603542>.

Mozetič, Tina, Sever, Miha, Justin, Martin in Pegan, Jasmina, 2022: Evalvacijska kategorizacija strojno izluščenih protipomenskih parov. Fišer, Darja in Erjavec, Tomaž (ur.): *Zbornik konference jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino. 331–338. <https://nl.ijs.si/jtdh22/pdf/>

JTDH2022_Mozetic-et-al_Evalvacijska-kategorizacija-strojno-izluscenih-protipomen-skih-parov.pdf. (Dostop 30. 11. 2023.)

Pori, Eva in Kosem, Iztok, 2021: Evalvacija avtomatskega luščenja kolokacijskih podatkov iz besednih skic v orodju Sketch Engine. Kosem, Iztok (ur.): *Kolokacije v slovenščini*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 43–77. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610605379>.

Pori, Eva, Čibej, Jaka, Kosem, Iztok in Arhar Holdt, Špela, 2020: The attitude of dictionary users towards automatically extracted collocation data: a user study. *Slovenščina 2.0* 8/2. 168–201. DOI: <https://doi.org/10.4312/slo2.0.2020.2.168-201>.

Pori, Eva, Kosem, Iztok, Čibej, Jaka in Arhar Holdt, Špela, 2021: Evalvacija uporabniškega vmesnika Kolokacijskega slovarja sodobne slovenščine. Kosem, Iztok (ur.): *Kolokacije v slovenščini*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 235–268. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610605379>.

Rundell, Michael idr. (ur.), 2010: *Macmillan Collocations Dictionary for Learners of English*. Oxford: Macmillan Education.

Storjohann, Petra, 2005: Elexiko: A Corpus-Based Monolingual German Dictionary. *Hermes, Journal of Linguistics* 34. 55–82. https://ids-pub.bsz-bw.de/frontdoor/deliver/index/docId/5005/file/Storjohann_elexiko_A_Corpus_Based_Monolingual_German_Dictionary_2005.pdf. (Dostop 30. 11. 2023.)

Žagar, Aleš, Kavaš, Matic in Robnik Šikonja, Marko, 2021: Corpus KAS 2.0: Cleaner and with New Datasets. Luštrek, Mitja idr. (ur.): *Informacijska družba – IS 2021: Zbornik 24. mednarodne multikonference: 4.-8. oktober 2021, Ljubljana, Slovenia*. Ljubljana: Institut „Jožef Stefan“. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5562228>. (Dostop 30. 11. 2023.)

BESEDOTVORNA TERMINOLOGIJA V SLOVENISTIČNEM JEZIKOSLOVJU¹

V prispevku je predstavljena besedotvorna terminologija v slovenističnem jezikoslovju, kot se je oblikovala v izbranih slovenskih besedotvornih obravnavah. Besedotvorne obravnave izhajajo iz zgodovinskega jezikoslovja, ki ima v središču obravnave jezikovni razvoj v različnih obdobjih (diahronija). V novejšem času je v slovenistiki v ospredju sinhrona obravnava besedotvorja, pri kateri se dopolnjujeta analitični in sintetični pristop. Posledica različnih težišč obravnav in pristopov so razlike pri opredelitvah in rabi terminov, to pa nam otežuje razumevanje besedotvorja in razpravljanje o tematiki.

Ključne besede: analitični pristop, sintetični pristop, zgradba tvorjenke, skladijska podstava

Word-formation terminology in Slovenian linguistics

This article presents an overview of word-formation terminology in Slovenian linguistics, highlighting its evolution through selected word formation studies. Word-formation research in Slovenian linguistics has its roots in historical linguistics, which primarily examines linguistic changes over different periods (diachrony). However, contemporary Slovenian linguistics places a strong emphasis on synchronic analyses of word formation, where both analytical and synthetic approaches coexist. The diversity of focus and methodological approaches has resulted in variations in the definitions and usage of terminology, which can pose challenges when trying to understand word formation and engage in discussions on the subject.

Keywords: analytical approach, synthetic approach, structure of a complex word, syntactic base

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave), ki ga je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Uvod

Besedotvorje je veda o zgradbi in tvorjenju besed, to pa ga uvršča na področje besedoslovja oziroma leksikologije. Ker poteka tvorjenje po določenih pravilih, besedotvorje uvrščamo tudi na področje slovnice – v morfologijo in skladnjo. Povezava z morfologijo se kaže v morfemih, ki so najmanjše pomenske enote. Besedotvorje se ukvarja z besedotvornimi morfemi, to so tisti, ki imajo moč tvorjenja novih besed, npr. iz pridevnikov lahko z dodajanjem priponskega morfema *-ost* tvorimo izpeljanke kot *mlad-ost*, *nor-ost*, *star-ost*. Kadar je v središču obravnav zgradba tvorjenk, govorimo o analitičnem pristopu: »Gre za obravnavo s stališča sprejemniška besedila. Sprejemnikovo izhodišče je oblika že tvorjene tvorjenke, ki jo je prejel od tvorca besedila, cilj pa ugotoviti pomen tvorjenke« (Šekli 2013b: 236).

Povezava s skladnjo se kaže v predvidljivi povezavi med besednimi zvezami in tvorjenkami, npr. iz besedne zveze *to, da je mlad* tvorimo besedo *mladost*. Kadar je v središču obravnav besedotvorni postopek, govorimo o sintetičnem pristopu: »Gre za obravnavo s stališča tvorca besedila« (Šekli 2013b: 237). Tvorčevo izhodišče je pomen tvorjenke, cilj pa oblika tvorjenke, ki bo nastala v besedotvornem postopku.

Začetek sintetičnega pristopa je Toporišičeva teorija šeststopenjskega besedotvornega algoritma, ki je nastala ob pripravi *Slovenske slovnice* 1976, najboljšežnejši in dopolnjen primer uporabe sintetičnega pristopa pa najdemo v delih A. Vidovič Muha (npr. 1988, 2011, 2019).

V slovenistiki je danes besedotvorje praviloma omejeno na raziskovanje izbranega časovnega izseka (sinhronija), besedotvorne raziskave pa lahko zajemajo tudi zgodovino nastanka besed, izvor besed, njihov prvotni pomen (diahronija). Diahrone besedotvorne raziskave besedotvorje povezujejo z etimologijo, ki ugotavlja zgodovino besed, s stališča tvorjenja pa se prvotno ukvarja z besedami, katerih nastanek je nejasen (povzeto po Babić 2002: 25, § 29).

Etimologija je povezana z zgodovinsko-primerjalno metodo, njen cilj pa je rekonstrukcija jezika. Pri razkrivanju izhodiščnih jezikovnih enot se etimologija ne omejuje na en jezik, ampak išče jezikovne sorodnosti s primerjavo različnih jezikov. Etimološke ugotovitve so zbrane v etimoloških slovarjih, npr. v *Slovenskem etimološkem slovarju* Marka Snoja (1997, 2003, 2009, spletna izdaja 2015).

Termine, ki izhajajo iz zgodovinskega jezikoslovja, najdemo kljub drugačni raziskovalni metodi tudi v *Slovenski slovnici* (Toporišič 1976, 2004) in v *Slovenskem pravopisu* 2001 (v nadaljevanju SP 2001), zato prihaja do neenotnosti pri obravnavi glasovnih premen in rabi terminov kot prevoj, palatalizacija in jotacija. Neenotnosti se pojavljajo tudi pri sinhronih besedotvornih obravnavah, povezane pa so z različnimi opredelitvami avtorjev in terminološko rabo pojmov kot skladenjska, govorna in besedotvorna podstava ter obrazilo.

1 Glasovne preмене

Po analitičnem pristopu besedotvorno obravnavo utemeljujemo z zgradbo besede. Besede so zgrajene iz morfemov, ki so definirani kot najmanjše pomenske enote besede, zajemajo pa tako področje oblikoslovja kot besedotvorja. V *Slovenski slovnici* sta v poglavju o oblikoslovju v zvezi z morfematiko predstavljeni dva dela pregibne besede (Toporišič 2004: 262): osnova, »ki ima predmetni pomen«, in končnica, »ki zaznamuje sklon, osebo, spol ali število«. »Osnove sestojijo iz enega ali več morfemov (tj. delov s samostojnim pomenom)« (Toporišič 2004: 262), pri tvorjenih besedah pa je osnova sestavljena tudi iz besedotvornih morfemov.

Morfem je najmanjša pomenska jezikovna enota, ki pa na izrazni ravni ni nespremenljiva. Različne izrazne podobe istega morfema imenujemo alomorfi ali morfemske variante. Različne podobe istega morfema so lahko rezultat jezikovnega razvoja ali glasovnega okolja; poznamo jih v oblikoslovju in v besedotvorju, izražene pa so samo v govorjenem jeziku ali v pisnem in govorjenem jeziku.

Slovenska slovnica iz leta 1956 glasoslovne spremembe pojasnjuje z delovanjem dveh sil (Bajec idr. 1956: 35):

prva zaradi lažje razumljivosti priteguje po izvoru sorodne besede k čim večji podobnosti v pisavi in govoru (etimološko načelo); druga zaradi lažje izgovorljivosti besedam spreminja podobo (fonetično načelo). Pri razvoju soglasniških skupin je zmaga la zdaj ta, zdaj ona obeh sil; v določenem času in kraju se je kaka soglasniška skupina razvijala in spreminjala, kasneje in drugod pa ne; zato imamo iste soglasniške skupine v nekaterih besedah spremenjene, v drugih pa ne. Pri ljudskih besedah je bilo navadno močnejše fonetično, pri knjižnih in učenih besedah pa etimološko načelo. Fonetično načelo je olajševalo soglasniške skupine predvsem s prilikovanjem (asimilacijo) glasov.

V sinhronem jezikoslovju pri samo govornih premenah ločujemo nadsegmentne preмене, kot so mesto naglasa, trajanje (dolgi in kratki samoglasniki) in kakovost glasu (široki in ozki samoglasniki), in segmente preмене. Primer za nadsegmentno premeno je tvorjenka *mladost* iz *mlád*, pri kateri »naglas ni več na podstavi« (Toporišič 2004: 150), primer za segmentno premeno je premena po zvonečnosti, pri katerih se v govoru prvi nezvočnik po zvonečnosti prilagodi nepravemu nezvočniku, npr. *risba* [rizba] < *risati*, *svatba* [svadba] < *svat*; *čokoladka* [čokolatka] < *čokolada*, *beleška* [beleška] < *beležiti*.

Poleg govornih premen, ki jih lahko razložimo z glasovnim položajem, najdemo v besedotvorju tudi glasovne preмене, ki so posledica preteklega jezikovnega razvoja in jih z omejitvijo opazovanja jezika na izbran časovni izsek več ne moremo zadovoljivo opisati: prevoj, palatalizacijo in jotacijo.

1.1 Prevoj

V *Slovenski slovnici* so za prevoj navedeni naslednji primeri (Toporišič 2004: 154):

1. samoglasniki prednjega reda s samoglasniki zadnjega reda iste višine, npr. *e* z *o*, redko *i* z *u*: *teče* – *tok*, *prenesti* – *prenos*, *dišati* – *duh*;
2. samoglasniki različne stopnje, npr. *ê* z *é* (*teči* – *tek*), *o* z *a* (*zora* – *zarja*), *a* z *i* (*dotakniti* – *dotik* – tu se prvotno premenjuje srednji polglasnik z *i*);
3. samoglasnik z zvezo samoglasnik + *j* ali *n*, *m*, npr. *ubiti* – *uboj*, *počiti* – *pokoj*, *napeti* – *napon*, *objeti* – *objem*;
4. polglasnik s katerim drugim samoglasnikom, npr. z *e* ali *a* (*cvesti* [və] – *cvet*, *pes* [pə] – *pasji*);
5. ničti samoglasnik s katerim samoglasnikom, npr. z *o* (*zbrati* – *zbor*, *gnati* – *gon*) ali z *i* (*nabrati* – *nabirek*, *zažgati* – *zažig*).

Obravnava, ki za vse zgoraj naštete samoglasniške premene rabi termin prevoj, se razlikuje od pojmovanja »v primerjalnem jezikoslovju indoevropskih in posledično tudi slovanskih jezikov« (Šekli 2012: 604, op. 3) in v *Slovenski slovnici* 1956.

V *Slovenski slovnici* 1956 je prevoj opredeljen kot »/m/enjavanje samoglasnikov v istem korenu« (Bajec idr. 1956: 40), ločujejo pa »kolikostni in kakovostni prevoj«. Za besedotvorje so navedeni naslednji zgledi (Bajec idr. 1956: 40):

ber-em, *z*-bor, *br*-ati, *iz*-bir-a
u-mre-ti (< *u*-mer-ti), *u*-mor, *u*-mr-e, *u*-mir-ati
na-pij-e, *na*-poj, *na*-paj-ati
duh, *dəh*-niti, *dah*-nem, *dih*-ati

Spremembe polglasnika so v *Slovenski slovnici* 1956 obravnavane v posebnem razdelku in ločene od prevoja. Pojasnjeno je, da imamo polglasnik v knjižnem jeziku le v kratkih naglašanih in nenaglašanih zlogih, v dolgih pa »se okrepi v *a*« (Bajec idr. 1956: 39), kot kaže besedotvorni zgled *pəs* – *pasji*. Primerjava obeh slovníc torej kaže, da samoglasniške premene, ki jih Toporišič obravnava v 4. točki, zajemajo spremembe polglasnika, ne pa prevoja, kot ga pojmuje primerjalno jezikoslovje.

1.2 Palatalizacija in jotacija

Omejitev obravnave na izbran časovni izsek onemogoča tudi ločevanje nekaterih soglasniških premen, in sicer premene *k*, *g*, *h*, *c* v *č*, *ž*, *š*, *č*, ki sta lahko posledici palatalizacije ali jotacije.

Toporišičeva *Slovenska slovnica* za prvo palatalizacijo navaja naslednjo opredelitev (2004: 151): »tukaj se glasovi *k*, *g*, *h* in *c* premenjajo s *č*, *ž*, *š*, *č* pred priponskimi obrazili, ki se začenjajo s samoglasniki *i*, *e* in mehkim (tudi ničtim) polglasnikom (ničti polglasnik imamo pred začetnim soglasnikom priponskega obrazila).«

Opredelitev je prevzeta iz obravnave zgodovinskega jezikoslovja in je s sinhronega vidika z rabo terminov kot mehki polglasnik zaradi neobstoja teh glasov v sodobni slovenščini nerazumljiva. Za sinhrono obravnavo so nerazumljive tudi naslednje razlage (Toporišič 2004: 151): »V primerih kot *junakinja*, *boginja*, *varuhinja* je bil v priponskem obrazilu *-inja* druge vrste glas (*jerí*), ki ni povzročal palatalizacije (prim. še *-in: dolgín*). Priponska obrazila, ki se začenjajo s soglasnikom, so imela pred njim mehki polglasnik.« Podobno še (Toporišič 2004: 152): »Glas *i* v priponskem obrazilu *-ski* se je razvil iz *jerija*, ta pa ni povzročal palatalizacije. Priponski obrazili, ki se začenjata s soglasnikom, sta imeli pred njim mehki polglasnik. Premene kot *hlebec* – *hlebčast*, *luknjica* – *luknjičav*, *bralec* – *bralčev* so prvotno jotirane, nato pa se temu dodajo obrazila *-ast*, *-av*, *-ev*.«

Terminološke zadrege opazimo tudi v *Slovenskem pravopisu* 2001, ki pri utemeljevanju »/p/alatalizacijske (nebnjenjske) premene« ravno tako rabi termine, povezane z diahronim pristopom, npr. ničti funkcijsko mehki polglasnik (SP 2001: § 929):

Soglasniki *k g h* in *c* se premenjujejo s *č ž š* in *č* pred priponskimi obrazili (ta se večinoma začenjajo z *i* ali z ničtim funkcijsko mehkim polglasnikom): *breg* – *brežec*, *članek* – *člančič*, *gobec* – *gobček*; *roka* – *ročica*, *noga* – *raznožka*, *vrh* – *površina*; *otrok* – *otroče*, *breg* – *obrežje*, *potepuh* – *potepuštvo*, *Hrastnik* – *hrastniški*, *ubog* – *ubožen*, *sneg* – *snežén*, *babica* – *babičín*, *Matica* – *matični*, *Marjanca* – *Marjančín*, *breg* – *brežnat*, *bralec* – *bralčev*, *cvrk* – *cvrčim/cvrčati*, *prha* – *pršim/pršeti*, *smeš* – *smešim/smešiti*, *hinavec* – *hinavčim/hinavčiti*.

Pri navajanju zgledov opazimo razhajanja s *Slovensko slovnico*, ki navaja, da je premena *bralčev* iz *bralca* posledica jotacije (Toporišič 2004: 152), v *Slovenskem pravopisu* 2001 (§ 929) pa je zgled naveden pri palatalizaciji. Različnih uvrstitev soglasniških premen je v jezikoslovni literaturi veliko. Glasovna premena pri tvorjenki *grajski* iz *gradu* je v *Slovenski slovnici* navedena pri prvi palatalizaciji (Toporišič 2004: 151), nato pa uvrščena med »/n/eobičajne premene, ki si jih zapomnimo kar od primera do primera« (Toporišič 2004: 198). V *Slovnici na kvadrat* (Ahačič 2017: 29) je zgled *grajski* naveden pri jotaciji, v *Slovenskem pravopisu* 2001 (§ 932) pa je zgled naveden v poglavju o premenah po naliki (analogiji).

S tematiko se je z diahronega vidika ukvarjal Šekli, ki za premene mehkonebnikov ugotavlja (Šekli 2013a: 53):

Slovenska glasovna premena *k, g, x* : *č, ž, š* ima v slovenščini z glasoslovnega stališča prosto razvrstitev (premena iz glasovnega okolja ni predvidljiva), pojavlja pa se v točno določenih, predvsem oblikotvornih in besedotvornih oblikovnih vzorcih in je posledično 'oblikovno' pogojena, tj. pogojuje jo oblikovni vzorec. Premena *k, g, x* : *č, ž, š* se je iz podedovanega besedja znotraj nekega besedotvornega vzorca (*reka*, *sneg*, *greh* → *rečán*, *snežán*, *grešán*) prenesla tudi na mlajše neprevzeto in prevzeto besedje (*datoteka*, *zadruga* → *datotečán*, *zadružán*) v času, ko praslovanska starejša

regresivna (prva) palatalizacija in praslovanska jotacija že dolgo nista bili produktivni glasovni spremembi,² kar nedvomno kaže na njuno oblikovno pogojenost.

Premene mehkonebnikov *k*, *g*, *h* in glasu *c* kažejo, da se »/r/azlikovanje med palatalizacijo in jotacijo s slovenskega sinhronnega vidika /.../ ne zdi utemeljeno« (Šekli 2013a: 53), zato Šekli predlaga, da bi za soglasniško premeno v šumnike v sinhronem jezikoslovju uvedli poimenovanje »šumniška premena«, s katerim bi poimenovali vse premene glasov *k*, *g*, *h* in *c*, ne glede na vzrok in čas nastanka premene. O šumniški premeni bi torej govorili tudi pri novejših tvorjenkah, ki jih najdemo v *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika* (SNB), npr.: *deloholičen* ← *deloholik*.

2 Izrazna podoba tvorjenke

2.1 Podstava (Toporišič) oziroma besedotvorna podstava (A. Vidovič Muha)

V zvezi z izrazno podobo tvorjenk je v *Slovenski slovnici* pojasnjeno, da so tvorjene besede zgrajene iz podstave³ in obrazila (Toporišič 2004: 149), kot primeri pa so navedene »podstave« *sin-*, *mater-*, *mlad-* in *drev-* -*red* in obrazila kot *-ko*, *-in*, *-ost* in *-o-* v tvorjenkah *sin-ko*, *mater-in*, *mlad-ost* in *drev-o-red* (Toporišič 2004: 150, 155).

Toporišičeva podstava v tvorjenki je lahko enodelna, npr. pri izpeljavi (Toporišič 2004: 156) ali sestavljanju (Toporišič 2004: 159), ali večdelna pri zlaganju (Toporišič 2004: 158)⁴ in sklapljanju (Toporišič 2004: 160).

Ada Vidovič Muha (2011: 26) pri tvorjenkah ločuje besedotvorno podstavo in obrazilo, zanju pa navaja naslednje zglede: *hiš-ica*, *pra-domovina*, *zob-o-zdravnik*. Besedotvorna podstava je opredeljena kot »del tvorjenke, nastal iz neobraziljenih korenskomorfemskih besed v skladenjski podstavi; del tvorjenke, na katerega se razvršča obrazilo: *misl-ec*, *vrv-o-hod-ec*« (Vidovič Muha 2011: 331).

Pri A. Vidovič Muha in Toporišiču so poleg poimenovanja neobrazilnega dela tvorjenke razlike tudi pri opisu zgradbe tvorjenk iz predložne zveze (A. Vidovič

² Za časovno uvrstitev palatalizacije in jotacije Šekli navaja Shevelova (George Y. Shevelov, 1964: *A Prehistory of Slavic: The Historical Phonology of Common Slavic*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag), da se »[d]jelovanje praslovanske starejše regresivne (prve) palatalizacije [...] navadno postavlja v obdobje ok. 400–600 po Kr., medtem ko naj bi bila praslovanska jotacija produktivna v obdobju ok. 400–800 po Kr. (Shevelov 1964: 250–252, 215–217)«. Gl. Šekli 2013a: 53, op. 9.

³ Na terminološke neenotnosti v zvezi s Toporišičevo rabo terminov s sestavino *podstava* in na druge spremembe v *Slovenski slovnici* 2000 opozarja A. Vidovič Muha (2011: 18–21).

⁴ V opredelitvi zlaganja Toporišič navaja besedno zvezo »govorna podstava«, ki »se večinoma poveže z medpono *-o-*, *-e*, *-i*, z imenovalniško, tožilniško ali rodilniško končnico; končnemu delu podstave je bodisi dodana pripona ali pa v njem nastopa kar oblika prvotne govorne podstave« (Toporišič 2004: 158).

Muha)⁵ oziroma izpeljank iz predložne zveze (Toporišič). Pri A. Vidovič Muha (2011: 332) sodi v tvorjenki *podbradek* predponski del *pod-* v obrazilo, Toporišič pa navaja, da gre za predložno podstavo in je tako pri zgledu *Obsotelje* obrazilo samo *-je* (Toporišič 2004: 156).

Čprav imajo Toporišičeve izpeljanke iz predložne zveze samo priponsko obrazilo, je v *Slovenski slovnici* izpeljava iz predložnih zvez obravnavana v posebnem razdelku, ki pri samostalniku navaja tudi »pregled po predlogih/predponah« (Toporišič 2004: 182), npr. *brez, čez, nad, pod, pred, pri, raz, za* v tvorjenkah kot *brezdomec, čezoceanska, nadkolenke, podbradek, predmestje, priimek, razpotje, zapeček*.

Uvrstitev predpanskega dela k (besedotvorni) podstavi je povezana z njeno opredelitvijo, »pregled po predlogih/predponah« pa je smiselna. Primerjava izpeljave in izpeljave iz predložne zveze kaže, da najdemo pri izpeljavi iz predložne zveze za samostalnike v *Slovenski slovnici* naslednje priponske dele: *-je* v tvorjenkah kot *podnožje*, *-ek* v *podbradku*, *-ica* v *dokolenici*⁶ in *-ø* v *predpustu* (zgledi navedeni po J. Tratnik 2023).⁷ Število priponskih obrazil pri samostalniški izpeljavi brez predložnega dela je veliko višje (SP 2001 jih navaja kar 307),⁸ zato je posebna obravnava izpeljank oziroma tvorjenk iz predložnih zvez smiselna.

2.2 Obrazilo

V *Enciklopediji slovenskega jezika* ima obrazilo dva pomena (Toporišič 1992: 154):

1. Obliko- ali besedotvorni morfem. Če je priponsko in nekončno, ga navadno pišem skupaj z oblikotvornim ali oblikospreminevalnim: pomlaj-eva-ti pomlaj-uje-m, miz-ica-a. 2. V starejši slovnici tudi končnica.

S terminom priponsko obrazilo je v *Enciklopediji slovenskega jezika* poimenovano tudi tvorjenje novih oblik (Toporišič 1992: 154), npr. »pišem (< pisjem)«.

V *Slovenski slovnici* je obrazilo »to, s čimer bi bila iz prvotno danega napravljena nova beseda« (Toporišič 2004: 149). Bolj natančne opredelitve v delu ni, navedena pa so »tudi končniška sklanjatvena« obrazila (Toporišič 2004: 155), npr. *-ø* v besedi *govor*, *-a* v besedi *bera*, *-ø* v besedi *poved*, *-e* v besedi *Krško*.⁹ Za zloženko *drevored* piše, da je obrazilo *-o-* *-ø-* (Toporišič 2004: 150), torej je s terminom

⁵ Termin izpeljanke iz predložne zveze rabi tudi I. Stramljič Breznik (2010).

⁶ Zgled je naveden v *Slovenski slovnici* (Toporišič 2004: 182), A. Vidovič Muha (2011) ga ne navaja, Bajec (1950) pa navaja še tvorjenke *dopetnica, nabrzdnica, naprsnica* (navedeno po J. Tratnik 2023: 21).

⁷ Pri Bajcu (1950) je pri zgledih *medmašnik, površnik, načelnik, nagrobnik, naprsnik* naveden tudi priponski del *-nik* (Tratnik 2023: 20). A. Vidovič Muha (2011) in Toporišič (2004) teh zgledov ne navajata.

⁸ V slovarju SP 2001 ima oznako priponsko obrazilo v ženskem slovnicih spolu 98 gesel, v srednjem 71, v moškem 138, to pa skupaj znaša 307 priponskih obrazil za tvorjenje samostalnikov.

⁹ Verjetno napaka in bi moralo biti *-o*.

obrazilo poimenovana tudi končnica, na drugem mestu pa je za isto tvorjenko navedeno, da ima enodelno obrazilo -o- (Toporišič 2004: 155).

Slabosti Toporišičeve opredelitve so vključevanje oblikotvorja, kot kaže zgled *pišem* v geslu priponsko obrazilo, v delih pa je veliko neenotnosti, npr. v geslu priponsko obrazilo ima zgled *dedek* priponsko obrazilo -ek (Toporišič 1992: 224), v geslu pripona pa je pri zgledu *dedek* navedena pripona -k- (Toporišič 1992: 223).

Nenatančnosti pri rabi terminov lahko v *Slovenski slovnici* opazujemo pri navajanju obrazil sestavljenk. Pri sestavljanju pridevniških besed (Toporišič 2004: 208) avtor navaja »s/estavljenke s posameznimi predponami«, pri sestavljanju samostalnikov pa »n/ajbolj pogosta predpanska obrazila« (Toporišič 2004: 194). V *Slovenski slovnici* je neenotna tudi raba oblikoslovnih terminov: v poglavju o sestavljenkah so vključeni zaimki, zato bi bila ustrezna raba samostalniška beseda, ne pa samostalnik.

Nenatančna terminološka raba v *Slovenski slovnici* je verjetno posledica rabe v starejši literaturi. Bajec rabi v *Besedotvorju slovenskega jezika* termina obrazilo in pripona v naslednjih zvezah: »V današnjem knjižnem jeziku tvorna obrazila« (Bajec 1950: 122, § 224), »Izpeljava s sestavljenimi priponami«¹⁰ (Bajec 1950: 122, § 224), »Pripone po njih pomenu« (Bajec 1950: 126, § 225).

V delih A. Vidovič Muha (2011: 332) je obrazilo opredeljeno s stališča pretvorbenega besedotvorja:

definijski del tvorjenke iz enega ali več morfemov kot pretvorba samo slovnicega pomena skladenjske podstave, lahko pa še njenega jedra ali razvijajočega člena: *golf-ø-igrišče* ← igrišče {za} golf[-ø], → -ø-, golf-, -igrišče; *gost-itelj* ← [tisti, ki] gosti[-ø], [] → -telj, gosti-; *pod-brad-ek* ← [tam_m, kjer je] {pod} brad{-o}, { } → pod-, [] → -ek; *brin-je* ← [več] brin[-ov], [] → -je, brin-.

Priponsko obrazilo je opredeljeno kot »obrazilo (skupaj s končnico), razvrščeno desno od besedotvorne podstave: *lov-ec(-ø)*; *medved-ek*« (Vidovič Muha 2011: 332). Pri zgledih opazimo neenotnost pri navajanju glasovno praznih končnic. V prvem primeru *lov-ec(-ø)* je ta zapisana, pri drugem *medved-ek* pa ne.

Pri predponsko-priponskem in medponsko-priponskem obrazilu končnica ni nikoli posebej označena, npr. *pod-brad-ek*, *vrv-o-hod-ec* (Vidovič Muha 2011: 332), *Pri-mor-je*, *pod-nož-je* /.../ *čas-o-pis-ø*, *dolg-o-las-ø*, *dobr-o-srč-en* (Vidovič Muha 2011: 27), taka obrazila pa so imenovana dvomorfemska (Vidovič Muha 2011: 25, 27).

Ker so tudi končnica, glagolska pripona in obrazilo nedoločnika,¹¹ morfemi, je poimenovanje dvomorfemska obrazila pri A. Vidovič Muha nenatančno. Na to kaže tudi naslednja navedba (Vidovič Muha 2011: 99, op. 87):

¹⁰ Sestavljene pripone so tiste, ki niso izrazno prekrivne s končnico. O njih se Bajec sprašuje, ali so imele »svoj čas samostojen pomen, kakor n. pr. it. -mente ali nem. -keit« (Bajec 1950: 9, § 11).

¹¹ Npr. v tvorjenkah *v-član(-i)ti*, *ob-kol(-i)ti* (Vidovič Muha 2011: 27).

Velja poudariti, da je nujno ločevati med obrazilom in obrazilnim morfemom: obrazilo je celota vseh obrazilnih morfemov, ki jih ima tvorjenka (seveda vedno zadnje tvorbene stopnje), priponsko obrazilo glede na priponski (obrazilni) morphem ali na kratko pripono, je za razliko od predpanskega in medpanskega obrazila oz. predpone in medpone vedno dvomorfemsko, sestavljeno iz priponskega obrazila/pripone in končnice.

Navedba, da je priponsko obrazilo »vedno dvomorfemsko«, ni v skladu s predstavitvijo morfemske zgradbe obrazil, ki kot enomorfemska opredeljuje naslednja obrazila (Vidovič Muha 2011: 24): »priponska, če se razvrščajo desno od BPo,¹² predpanska, če se razvrščajo levo, in medpanska, če se razvrščajo znotraj BPo.«

Zaradi dvomorfemskosti pripon in priponskih obrazil je bolje uporabljati termina enodelna in dvodelna obrazila, kot ju rabi Toporišič (2004: 155). Enodelna priponska obrazila so npr. *-ko*, *-in* in *-ø* v tvorjenkah *sinko*, *materin* in *govor*, dvodelna pa npr. *-o* *-en* v *staromodni* in *-o* *-ec* v *ostrostrelec* (Toporišič 2004: 155).

Pri dvodelnih obrazilih opazimo razliko pri tvorjenkah (A. Vidovič Muha) oziroma izpeljankah iz predložne zveze (Toporišič). V zvezi s tem A. Vidovič Muha sprašuje (2011: 440):

In kaj naj bi bilo narobe, če govorim o dvomorfemskih obrazilih tako pri pravkar obravnavanih tvorjenkah iz predložne zveze, med katere sodi tudi *pod-brad-ek* (227, 233) – obrazilo = Pr(edpona), npr. *pod-* + P(ripona), npr. *-ek*, kot pri medpansko-priponskih zloženkah, npr. *mul-o-vod-ec* – obrazilo = M(edpona), npr. *-o-* + P(ripona), npr. *-ec*.

V besedotvorju imamo tudi večdelna obrazila, ki pa v primeru priponskega dela niso dvomorfemska. Če je že priponsko obrazilo »vedno dvomorfemsko« (Vidovič Muha 2011: 99, op. 87), ne more biti dvomorfemsko tudi medpansko-priponsko obrazilo pri zloženkah, kot kaže naslov poglavja 5.1.1 Zloženske z dvomorfemskim medpansko-priponskim obrazilom« (Vidovič Muha 2011: 141).

Ko govorimo o zgradbi tvorjenke, sta relevantna dva dela: besedotvorna podstava in obrazilo. Morfemska zgradba zajema področje, ki je širše od besedotvorja, nekateri morfemi pa za besedotvorje niso relevantni, zato poimenovanje besedotvornih enot kot morfemov v predstavitvi ne prinaša dobrih rezultatov. Tako besedotvorna podstava kot obrazilo sta lahko večdelna, vsak del pa je lahko tudi večmorfemski.

Za besedotvorno obravnavo obrazil zadošča upoštevanje večdelnosti obrazil, se pa tudi v zvezi s tem pojavljajo nenatančnosti, kot je npr. SP 2001 (110, § 923), ki pri zlaganju navaja povezovanje »samo z medpanskim obrazilom; če je besed v podstavi več, preostalo izrazimo še s priponskim obrazilom«. Taka terminološka

¹² BPo je besedotvorna podstava.

raba bi pomenila, da imajo zloženske kot *vlakovodja*¹³ in *hladnokrven* dve obrazili. A. Vidovič Muha navaja, da je lahko pri prirednih zloženkah obrazilo tudi »več kot dvomorfemsko« (Vidovič Muha 2011: 25), npr. *bel-o-modr-o-rdeč*. Toporišič takih obrazil ne navaja, zato gre za dopolnitev besedotvorja, vendar pa bi bila tudi tukaj terminološko ustrežnejša raba več kot dvodelna obrazila.

2.2.1 Pripona in priponsko obrazilo pri izpeljavi

Poimenovalne neenotnosti se kažejo tudi pri poimenovanjih obrazil pri izpeljavi. V tem primeru lahko neenotnosti povežemo z besedotvornim pristopom. Marko Snoj razmerje med pripono in priponskim obrazilom opredeli tako (Snoj 2020: 156):

Uvodoma ponatančim pomenski razloček med izrazoma *pripona* in *priponsko obrazilo*. Pripone so seveda *-ic-*, *-c-*, *-k-* in *-ik-*; končni *-a* je že končniški morfem, celota obojega pa tvori priponsko obrazilo.

V *Slovenski slovnici* razmerje med pripono in priponskim obrazilom ni pojasnjeno, v *Enciklopediji slovenskega jezika* pa je zapisano, da (Toporišič 1992: 224):

/n/ekončnim priponam neposredno pred končnico poenostavljeno pripisujemo še to, npr. *stvarca*, *bedrce*. S tvorbenega stališča pripone imenujemo priponska obrazila: ta so spet končna (*starec*, *starka*) ali nekončna (*papcam*). – Sopot. sufiks.

Ločevanje med terminoma pripona in priponsko obrazilo je torej v analitičnem pristopu teoretično natančno opredeljeno, v besedotvorni obravnavi pa bi bilo smiselno upoštevati Toporišičev predlog za poenostavitev, da v besedotvorju priponske dele navajamo s končnico.

Pripone in priponska obrazila se navajajo v slovarski obliki tvorjenk, tj. samostalniki v imenovalniku ednine, pridevniki pa v moški slovnični obliki. Tako navajanje tvorjenk nam tudi omogoča ustrezno uvrstitev v sklanjatvene vzorce, npr. samostalnika *stvarca* v prvo žensko sklanjatev, samostalnika *bedrce* v srednjo.

3 Govorna in besedotvorna podstava (Toporišič), skladenjska podstava (A. Vidovič Muha)

Za besedno zvezo, »iz katere naj bi nastala nova beseda« (Toporišič 2004: 156), rabi Toporišič dva termina: govorna podstava in besedotvorna podstava. Govorna podstava »je besedna zveza govora, iz katere se potem z obrazilom napravi ena beseda« (Toporišič 2007: 412), v *Slovenski slovnici* pa je ta termin nadomeščen z besedotvorno podstavo, »da jo ločimo od podstave tvorjenke« (Toporišič 2004: 156).

¹³ V slovarju SP 2001 je zgled *kolovodja* naveden pri geslu *..ja* z oznako priponsko obrazilo, gesli *..o..* in *..ó..* pa imata oznako medpona zloženske (medp. zlož.), med zgledi pa je s to oznako tudi *drevored*. Oznake medponsko obrazilo v SP 2001 ni.

Do termina govorna podstava je v polemiki z Jožetom Toporiščem iz leta 1991 kritična A. Vidovič Muha (1991: 103; 2011: 421–422):

Predvsem gre za Toporišičevo stališče, v kritiki tudi prvič eksplicitno izraženo, da je besedna zveza, iz katere po pretvorbeno-tvorbenem procesu nastaja tvorjenka, prva govora in ne (jezikovnega) sistema — torej govorna podstava v pravem pomenu besede: ‚Pripomnim naj, da mi ‚govorna podstava‘ pomeni možen delček besedila (‚govor‘ = Desaussurjeva ‚parole‘) /.../‘ (422); to pomeni, da tvorjenk kot pretvorb (po kritikovo) govornih besednih zvez, slovenski jezikovni sistem sploh nima; če bi to držalo, bi bilo slovensko slovarsko besedišče tako po strukturi kot po približno 60 % manjšem obsegu, kolikor ga je vezanega na tvorjenke, v okviru vsaj indoevropskih jezikov izjemno.

Termin skladenjska podstava je utemeljen z jezikovnosistemskostjo pretvorbe (Vidovič Muha 1991: 103; 2011: 422):

Mislim, da je besedna zveza, iz katere tvorjenka nastaja, lahko samo jezikovnosistemska z eno samo izjemo, vezano na sklope (o tem kasneje); ravno vključenost v jezikovni sistem (langue) nam omogoča predvidljivost tako slovnične zgradbe skladenjske podstave – besedne zveze, iz katere nastaja tvorjenka, kot tudi njene besedne zapolnitve.

Primerjava argumentov kaže, da je ustreznejše poimenovanje skladenjska podstava. Uvajanje termina besedotvorna podstava v zadnji izdaji *Slovenske slovnice* je neprimerno tudi zato, ker je ta termin pomensko že zaseden za poimenovanje dela tvorjenke, na katerega dodajamo obrazilo.

Sklep

Besedotvorna tematika je zelo obsežna in zapletena, zato je pri obravnavi nujna natančna opredelitev terminov. Jezikoslovni pristopi in metode so se razvijali in spreminjali, težava danes pa je, da se v delih, ki temeljijo na sinhronem pristopu, navajajo utemeljitve, ki so povezane z razvojem jezika, npr. utemeljevanje palatalizacije s sklicevanjem na mehki polglasnik ali jeri. Posledica ohranjanje terminologije ob spremenjeni metodologiji so napake in neenotnosti pri navajanju zgledov, to pa otežuje razumevanje tematike.

V besedotvornih obravnavah pogosto opazimo tudi neenotno in nenatančno terminološko rabo. Neenotnosti so povezane z različnimi pristopi, avtorsko rabo, najdemo jih pa tudi v istem delu. Za prihodnje raziskovanje moramo besedotvorno področje terminološko uskladiti in poenostaviti ter izbirati tiste pristope, ki omogočajo dobre raziskovalne rezultate.

Literatura

Ahačič, Kozma, 2017: *Slovnica na kvadrat*. Ljubljana: Rokus Klett.

Babić, Stjepan, 2002: *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Treće, poboljšano izdanje. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Nakladni zavod Globus.

Bajec, Anton, 1950: *Besedotvorje slovenskega jezika: I. Izpeljava samostalnikov*. Ljubljana: SAZU, Razred za filološke in literarne vede, DZS.

Bajec, Anton, Kolarič, Rudolf, Rupel, Mirko in Šolar, Jakob, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS.

SNB = Bizjak Končar, Aleksandra in Snoj, Marko (ur.), 2012: *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. www.fran.si. (Dostop 24. 8. 2023.)

Snoj, Marko, 1997 (1997, 2003, 2009, 2015): *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. www.fran.si. (Dostop 24. 8. 2023.)

Snoj, Marko, 2020: Besedotvorje: prikaz na samostalniških izpeljankah s priponskimi obrazil -ica, -ca, -ka in -ika. Šekli, Matej in Rezončnik, Lidija (ur.): *Slovenski jezik in književnost v srednjeevropskem prostoru*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 153–167. <https://zdsds.si/tiskovina/2695/>. (Dostop 8. 11. 2023.)

SP 2001 = Toporišič, Jože idr. (ur.), 2001: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. www.fran.si. (Dostop 24. 8. 2023.)

Stramljič Breznik, Irena, 2010: *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti.

Šekli, Matej, 2012: Tipologija prevojnih oblikoglasnih premen v praslovanskem oblikovnem sistemu. *Slavistična revija* 60/4. 603–620.

Šekli, Matej, 2013a: Praslovanska starejša regresivna (prva) palatalizacija in jotacija mehkonobnikov v praslovansčini in slovenščini. Zuljan Kumar, Danila in Dobrovoljc, Helena (ur.): *Škrabčevi dnevi 8. Zbornik prispevkov s simpozija 2013*. Nova Gorica: Založba Univerze. 44–54.

Šekli, Matej, 2013b: Zgodovina obravnave zloženek v slovenščini. Orel, Irena (ur.): *Novi pogledi na filološko delo o. Marka Pohlina in njegov čas: ob 80-letnici prof. dr. Martine Orožen in 85-letnici akad. prof. dr. Jožeta Toporišiča*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete 236–263.

Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Toporišič, Jože, 2004 (1976): *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Toporišič, Jože, 2007: Jezikoslovni slovnični teoremi Jožeta Toporišiča. Vidovič Muha, Ada (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*. Obdobja 24. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 401–413.

Tratnik, Julija, 2023: *Samostalniške izpeljanke iz predložne zveze*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.

Vidovič Muha, Ada, 1988: *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženek*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Vidovič Muha, Ada: 1991: Nadaljevanka o slovenski besedotvorni teoriji. *Slavistična revija* 39/1. 101–113.

Vidovič Muha, Ada, 2011: *Slovensko skladiščno besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Vidovič Muha, Ada, 2019: *Iz zgodovine slovenskega besedotvorja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

PROSTOVOLJNA POŽARNA STRAŽA: PRISPEVEK K ZGODOVINI OBLIKOVANJA SLOVENSKE TERMINOLOGIJE¹

V drugi polovici 19. stoletja je na ravni jezikovnega načrtovanja za slovenščino prevladovala slavizacija in arhaizacija. Oboje je potekalo skorajda na vseh jezikovnih ravneh: besedotvorju, oblikoslovju, skladnji itd. V prispevku bo predstavljena dopisnica Karla Štreklja, ki jo je leta 1890 pisal Franu Levcu. Levec je namreč Štreklja predhodno prosil, naj se pri bratih Slovanih pozanima, kako pri njih pravijo »Feuwehr« oziroma »freiwillige Feuerwehr«. Štrekelj, ki je tedaj služboval v Gradcu, se je pri iskanju ustreznega besedišča posvetoval s kolegi Čehi in Poljaki. Vsebina dopisnice bo obravnavana tudi s pomočjo *Vadbenega pravilnika* Ignaca Merharja.

Ključne besede: požarna straža, slavizacija, Karel Štrekelj, druga polovica 19. stoletja, Ignac Merhar

Contribution to the history of Slovenian terminology: volunteer fire brigade

In the second half of the 19th century, slavisation and archaisation dominated the linguistic planning for Slovene. Both took place at almost all linguistic levels: vocabulary, word formation, syntax, etc. This paper will present a letter written by Karel Štrekl in 1890 to Fran Levec. Levec had previously asked Štrekl to find out from his "Slavic brothers" what they called Feuwehr or freiwillige Feuerwehr. Štrekelj, who was then stationed in Graz, consulted his Czech and Polish colleagues to find the appropriate vocabulary.

Keywords: volunteer fire brigade, slavisation, Karel Štrekelj, second half of the 19th century, Ignac Merhar

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave), ki ga je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

0 Uvod

V pismu, ki ga je leta 1794 Žiga Zois napisal Valentinu Vodniku, lahko beremo:

Brez pridržka priznavamo, da vsi doslej na Kranjskem objavljeni poskusi razen prevoda Biblije niso prispevali še nič bistvenega k prosveti kmečkih ljudi; v resnici so to le odlomki, ki pričajo, kako bi se dal ta jezik uporabljati tudi za pouk na drugih področjih, ne samo na duhovnem, ter za ugoditev okusa in vedenja. Vendar nam še popolnoma primanjkujejo primerna dela o zemljeznanstvu, naravoslovju, pesništvu in tako naprej, te pomanjkljivosti pa gotovo ne bo mogoče odpraviti, dokler ne dobimo filozofsko-kritične slovnice in besednjaka, ki bi ustrezal današnjemu stanju v umetnosti in znanosti. (Po Vidmar 2019: 25.)

Baronov krog, ki je nadaljeval Pohlinovo delo, je jezik razumel kot temelj identitete svojega ljudstva (Vidmar 2019: 25). Zavedal se je, da je rabo slovenskega jezika nujno razširiti na področje znanosti in umetnosti. Eden vidnejših rezultatov omenjenih prizadevanj je bila npr. Vodnikova slovnica *Pismenost ali gramatika za prve šole* (1811). Cilj »povzdigovanja« slovenskega jezika so predhodno uresničevali že Vodnikov časopis *Lublanske novice* (1797–1799) in druga poljudno strokovna dela, npr. *Kuharske bukve* (1799).

Zoisov krog je torej razvoj knjižnega jezika ponovno utiril na pot skupnega, enotnega jezika. Zamisli uresničevalcev Zoisovega preporodnega programa so počasi, a vztrajno nadaljevali tudi naslednji rodovi, med katerimi velja omeniti vsaj dva, Matija Vertovca in Karla Robida.

Prvi, duhovnik, učitelj vinogradništva in zgodovinar, je leta 1841 izdal delo *Vinoreja*, šest let pozneje pa priročnik *Kmetijska kemija, to je nazorne postave in kemijske resnice*. Obe deli sta pionirski, saj uvajata kemijsko terminologijo v slovenščini.

V *Kmetijski kemiji* lahko beremo:

Tudi ni nobeno prvo delo popolno, pot smo pa vendar le pokazali, po kateri naj drugi za nami napredujejo /.../. Slednji bo spoznal, da smo primorani bili nekaj, pa clo malo novih besedic ali imen za daljne in bližnje dele organskih reči vpeljati, kratke so in čisto slovenskih koreninic. /.../ Kakor kmetijstvo in vsako rokodelstvo, ima tudi vsaka učenost nekaj svojih lastnih besedi in nekoliko posebniga jezika. (Vertovec 1847: IV.)

Vertovec si je prizadeval tvoriti termine, ki bi bili razumljivi in sprejemljivi za čim širši krog slovensko govorečih. Njegovo delo na področju oblikovanja slovenskih kemijskih izrazov je vsekakor pomembno, kar je razvidno tudi v poznejših naravoslovnih delih drugih piscev, npr. že omenjenega Karla Robida, ki je leta 1849 izdal eno prvih del s področja fizike *Naravoslovje alj fizika*.

Razlaganje naravoslovja v slovenskem jeziku je pa težavno djanje, zakaj: 1. Bukev, katere naravno činenje po domače razlagajo, nimamo razun od gosp. Vertovca. Treba je pot delati, in debel sneg gaziti; 2. besede, katere takšine reči zaznamujejo, clo ne poznamo; 3. ne vemo, kako bi vsim bravcam zastopljivo pisali /.../ (Robida 1849: VI.)

Prva polovica 19. stoletja je bila na ravni razvoja slovenskega knjižnega jezika zaznamovana s prizadevanji za oblikovanje slovenskega strokovnega izrazja na številnih področjih.

Vsi tisti Slovenci /.../, ki za vsakdanje potrebe nemško govore, bi nemško pisane kemije desetkrat manj od slovenske razumeli zato, ker se govorjenje vsih učenost v nemškem jeziku veliko bolj od vsakdanjiga razloči, kot pri nas Slovencih; ako želijo tedaj kaj kemije naučiti se, nar lože jim bo šlo v domačim in tedaj nar bolj v našim jeziku. (Vertovec 1847: V.)

1 Slavizacija

Skoraj 70 let po Zoisovem pismu Vodniku lahko podobne misli beremo v *Slovenskem glasniku*. Leta 1862 je Ivan Macun zapisal:

Ne treba mnogih besedi, da dokažem, kako je krvavo potrebno, da slovenski jezik dobi terminologijo za šolske predmete; saj vsak lahko vidi, da še za noben predmet nemamo kaj dogotovljenega. Kar se je koli pri nas do sedaj pisalo, ni drugo kot puhel empirizem, posamezni poskusi, diletantizem; ljudi izurjenih na toliko ni bilo, da bi bili brez truda rabili slovenski jezik pri učenju tega ali unega predmeta. (Macun 1862: 67.)

Izrazna moč vsake jezikovne skupnosti se odslikava prav skozi jezik stroke, znanosti in umetnosti. Neločljiva vzročno-posledična povezava med ustvarjalno mislijo in ustvarjalnim izrazom uvršča jezik med temeljne sociološko-kulturološke kategorije (Vidovič Muha 1986). Zavest o nujnosti oblikovanja lastnega strokovnega, znanstvenega in umetnostnega jezika se je v drugi polovici 19. stoletja, predvsem po letu 1848, samo še krepila. Zaradi izrazne stiske in čedalje močnejše vseslovenske ideje pa se je vse bolj krepila tudi misel o skupnem slovanskem jeziku. Tako je npr. M. Majer leta 1848 celo izdal pravila za oblikovanje skupnega ilirskega jezika *Pravila, kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slavenski jezik*. R. Razlag je v zborniku *Zora* (1852) zagovarjal vseslovensko mešanico, ki je bila tako neurejena in nedosledna, da si je pridobila vzdevek »lunin jezik« (Dular 1975: 243). F. Kočevar je v *Novicah* (1860) priporočal oblike tipa *lepoga, sam, ja, i, muž*, ter nekaj srbohrvaškega besedja. Podobnih primerov bi lahko našli še mnogo več. Slavizacija je posegala po slovničnih (besedotvorje, oblikoslovje, skladnja) in leksikalnih prvinah ne le iz hrvaščine in srbsčine, pač pa tudi stare cerkvene slovanščine, češčine, ruščine in poljščine. Hkrati z idejo vseslovenskega jezika pa se je pojavila tudi (močnejša) težnja po nadaljevanju skupnega vseslovenskega jezika. S tem dotle predvsem »kranjski« knjižni jezik ni prešel v ilirskega niti

v vseslovanskega, temveč v vseslovenskega (Dular 1975: 242). V luči želje po oblikovanju skupnega, vseslovenskega jezika je treba tudi razumeti predhodno izpostavljeno Macunovo pisanje.

2 Matej Cigale in prevzemanje iz slovanskih jezikov

Ideja skrajne slavizacije ni bila sprejeta, saj je bil njen produkt umetno skonstruirana vseslovanska jezikovna mešanica. Izrazna stiska in potreba po oblikovanju lastnega znanstvenega jezika pa sta ostali. Eden vidnejših nasprotnikov skrajne slavizacije, ki je skušal zapolnjevati leksikalno vrzel na ravni strokovnega in znanstvenega jezika, je bil Matej Cigale, ki je v začetku leta 1850 prevzel uredništvo slovenskega dela *Državnega zakonika*. Urejal ga je kar 38 let. Leta 1853 je uredil *Juridisch-politische Terminologie: Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe* ter popravil in predelal Mažgon-Krajnčev prevod občega državljankega zakonika. Njegovo glavno delo je *Wolfov nemško-slovenski slovar* (1860), ki ga je urejal od leta 1854. Kot dopolnilo je leta 1880 izdal še *Znanstveno terminologijo s posebnim ozirom na srednja učilišča* (Kacin 2013). Zaradi zelo obsežnega in zahtevnega dela in pomanjkanja slovenskega strokovnega in znanstvenega izrazja je tudi M. Cigale nemalokrat posegal po tujejezičnih oziroma slovanskih ustrezninah. V uvodu v *Znanstveno terminologijo* lahko beremo:

Namignili smo gori, da si moramo izposojati besed, katerih nimamo, od drugih Slovanov, kar so jih oni dobrih sprejeli ali izumili. Tu me utegne kdo povprašati, sme li to izposojevanje biti neomejeno ali katere naj mu bodo meje. /.../ Razume se pri tem samo ob sebi, da je izposojenke treba preukrajati po zahtevu slovenščine /.../. Kjer imamo dober v narodu udomačen izraz, ne kaže ga opuščati; a tudi če je nov, vendar tako ukrojen, da je pojem tako rekoč vsakemu razviden, ni kaj reči. (Cigale 1880: VII–VIII.)

Cigale se je torej prevzemanju za vsako ceno, ki lahko vodi v vsebinsko oziroma predmetnostno odtujenost, izogibal. Zaradi tega je prišel pogosto navzkriž npr. s F. Levstikom, ki je bil vsaj na ravni prevzemanja leksike naravnano bolj vseslovansko in diahrono. Leta 1883 sta si bila tako navzkriž zaradi besede »sodišče« oziroma »sod«. V *Kmetijskih in rokodelskih novicah* je Cigale med drugim zapisal:

Ko sem se po dolgem bivanju med gorami vrnil na Dunaj, zvedel sem od prijatelja, da je v cenjenem listu bila letos po večkrat izražena nekaka potožba, da za nemški Gericht Slovenci needini pišemo eni: sodnija, drugi: sodišče, in da zlasti Državni zakonik, katerega po svoji slabi moči jaz uredujem, neče slovo (ali slobo) dati besedi: sodišče. /.../ Ako bi slovenščina bila doslej po uradih bolj vladala, nego je to v resnici bilo, prodlr bi bil morebiti kateri izraz tako, da bi se ga ves svet polastil. /.../ Gosp. Levstik je vsvojem slovarčku, pridodanem Nauku slovenskim županom, na str. 194, pod besedo sodišče, razločno povedal, zakaj se mu ni hotelo zapisati besedo: sodnija. Gosp. Levstik ondukaj priporoča izraz: sod, kakor imajo za Gericht vsi drugi Slovani brez izimka. (Cigale 1883: 359.)

Iz zapisanega je razvidno, da se je Cigale zavzemal za usklajenost med miselno-podstavno zgradbo in jezikovnimi zakonitostmi slovenskega jezika.

V nadaljevanju se bomo dotaknili predvsem prevzemanja iz poljščine, ki ga je lahko vsaj po hitrem pregledu zaznati v Cigaletovem delu.

Da se je Cigale naslanjal tudi na poljščino, je razvidno že iz njegovih raznih pri-spevkov, ki jih je objavljaj bodisi v *Slovenskem glasniku* bodisi v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* ali drugih časnikih oziroma revijah. V *Slovenskem glasniku* je leta 1862 svetoval:

Da se pa besedica bi v odvisnih stavkih ne sme pokladati za glagol, kaže nam že navada Čehov in Poljakov, ki pišejo skup: aby, žeby, jakoby i. t. Ravno tako pravi v staroslovenski biblii Laban Jakobu: Ašte by mi povedal, otpustil te byh z veseljem. (Cigale 1862: 66.)

Izhajanje iz poljskega jezika (oziroma primerjanje s poljskim jezikom) je razvidno tudi v *Znanstveni terminologiji*, čeprav je v primerjavi z ostalimi slovanskimi je-ziki² zastopan najskromneje.

Cigale je prevzete termine v slovarju načeloma označeval, saj v Tolmaču nekih kritic (IX) navaja okrajšavi *böhm. T. (böhmische Terminologie* 'češka terminologija') in *kroat. T. (kroatische Terminologie* 'hrvaška terminologija'), ki označujeta že uvodoma omenjena slovarja, po katerih se je Cigale zgledoval, in okrajšavo za staro cerkveno slovanščino *altsl. (altslovenisch)*. Oznak za druge tuje jezike na tem mestu /.../ ne najdemo, čeprav so v slovarju izpričane še oznake za češčino (*bohm.*), hrvaščino (*kroat.*), hrvaščino/srbščino (*kroatoserb.*) in ruščino (*russ.*), ki jih je avtor sicer navajal na različne načine. (Atelšek 2019: 70.)

Pregled *Znanstvene terminologije* pokaže zelo redko rabo tudi kratice *poln.* (*pol-nisch* »poljsko«), čeprav je v Tolmaču *kritic* ni navedene. Kratica *poln.* je tako uporabljena v petih slovarskih sestavkih.³

² Cigaletov slovar /.../ dosledno navaja in označuje tudi slovanske ustreznice (hrvaške, srbske, češke, ruske, poljske, starocerkvenoslovanske) z različnim namenom, ki ga deloma pojasni v predgovoru, v katerem poudarja svoj odnos do prevzetih besed in na prvo mesto postavlja potrebo po približevanju izrazja z drugimi slovanskimi jeziki. (Orel 2007: 358.)

³ V slovarju prevladujejo bolj ali manj zapleteni večustrežniški slovarski sestavki, ki so lahko raz-širjeni tudi v iztočniškem ali v ustrezniškem delu. Glede na število znanstvenih področij, v katerih je rabljena iztočnica, ločimo enostrokovne in večstrokovne sestavke, v njih je lahko ista ustreznica rabljena v več strokah in homonimna. /.../ Slovanski izrazi so pri Cigaletu dodani tudi, če domača ustreznica obstaja; imajo lahko samo ponazarjalno vlogo ali pa so navedeni kot predlog rabe /.../. (Orel 2007: 350, 359.)

- **Bilden**, *gr. phil. etc.* tvoriti, – narediti, napraviti, delati; Begriffe bilden, delati, ustanovljevati, umerjati pojmove; /.../
Gebilde, utvor (poln.).

- **Diagonal**, *math.* diagonalen, prekoten (poln.); Diagonnale, diagonalna, prekotnica, dvokotnica.

- **Firniß**, *chem.* nach dem Poln. pokost (m.).

- **Schiefer**, *min.* skriljavec, (poln. lupek); Schiefergebirge, skriljavo gorovje; schiefeln, sich, lupiti se, krojiti se, skriljiti se; Schieferplatte, skrilj; Schieferung, skriljavost; Schieferige Structur, skriljavi zlog ali sestav.

- **Senkblei**, (Sonde), grezilo (oder grozilo); Senkel, (plomb), svinčnica, kalamer; senken, pogrezniti, potopiti; spustiti, spuščati; sich senken, usesti, usedati se; senkrecht, *math.* navpičen, (-čna, o), russ. otvesen (von otves = odves, /.../ poln. prostopadły; *adv.* navpik; die Senkrechte, navpičnica, (linija vertikalna, perpendikularna); Senkung (der Stimme), spuščanje, spuščaj (glasa), poniz; des Bodens, used; Senkwage /.../ (Cigale 1880: 15, 25, 39, 102, 107.)

Poljske ustreznice⁴ so večinoma navedene kot ponazarjalno gradivo, in ne kot predlogi, na osnovi katerih bi se tvoril ustrezen slovenski termin.

3 Radovoljni, dobrovoljni ali prostovoljni gasilci?

Dotaknili smo se prevzemanja iz poljščine, ki je delno vplivala tudi na oblikovanje zveze »prostovoljna požarna straža«. Na to nas usmerja doslej še ne dovolj obravnavana dopisnica, ki zelo nazorno kaže, kako je v 19. stoletju (med drugim) potekalo oblikovanje slovenskega strokovnega jezika. Gre za dopisnico, ki jo je Karel Štrekelj 26. 2. 1890 kot odgovor poslal Franu Levcu. Ohranjenih Levčevih pisem, ki jih je poslal Štreklju, je 91.⁵ Iz njih je razvidno, da je Štrekelj *Ljubljanskemu zvonu*, katerega urednik je bil Levec, redno pošiljal najrazličnejše prevode in spise v povezavi s slovansko književnostjo, pa tudi slovničnimi vprašanji. Levec sam je Štreklja, ki je živel na Dunaju, velikokrat prosil, naj mu v objavo pošlje novic ali prevode literarnih besedil: predvsem poljskih in čeških. 1. 1. 1884 mu je tako pisal:

⁴ V *Velikem poljskem slovarju* (polj. *Wielki słownik języka polskiego*) in *Slovarju poljskega jezika* (polj. *Słownik języka polskiego*, PWN) lahko najdemo skoraj vse poljske ustreznice, ki so do danes ohranile pomene, navedene v Cigaletovem slovarju:

a) Pokost = Iniany: substancja produkowana z oleju roślinnego z dodatkiem środków przyspieszających schnięcie lub z materiałów syntetycznych, służąca do impregnowania drewna i innych porowatych powierzchni czy do produkcji;
b) prostpadły: tworzący kąt prosty z jakąś prostą lub z płaszczyzną;
c) lupek: geol. skała zbudowana z cienkich, łatwo rozdzielających się warstw, wykorzystywana w budownictwie i innych działach gospodarki.

Tudi preostali dve ustreznici sta vsaj delno prisotni v omenjenih dveh sodobnih poljskih slovarjih (*utvor* in *prekoten*).

⁵ F. Levec: Pisma K. Štreklju, 1. 1. 1884. *Pisma* 2. Ljubljana: SAZU, 1971.

Dragi gospod Štrekelj!

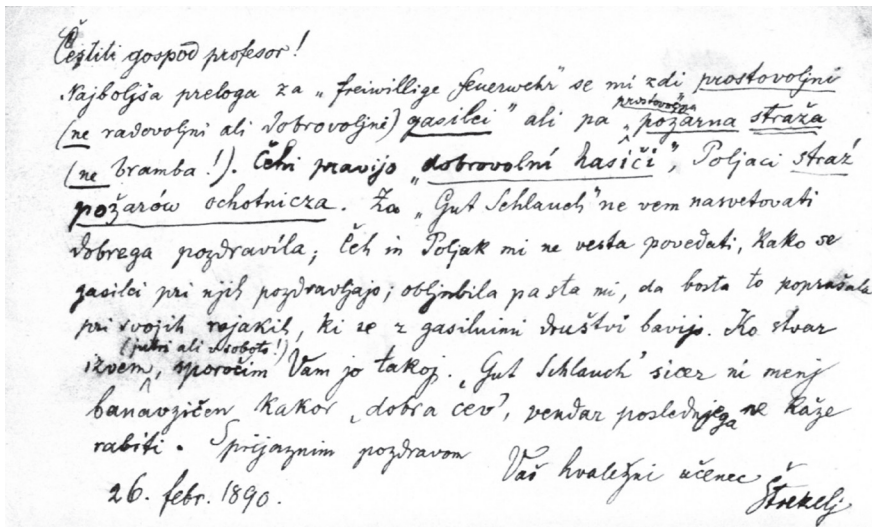
Prosim Vas lepo, kadar mi bodete poslali kaj črtic iz češke ali poljske književnosti, ogibajte se kar največ češkega in poljskega pravopisa. Tiskarna nobena nima v Ljubljani dovolj črk za ta dva pravopisa. /.../ Prosim Vas, da odslej imena češkim in poljskim spisom navajate kar največ v slovenščini. /.../ Vaš Levec

Štrekelj, ki je znal aktivno več slovanskih jezikov,⁶ pa Levcu ni pošiljal le prevodov poljske književnosti in različne spise o njej, pač pa tudi razmišljanja o določenih slovničnih ali pravopisnih vprašanjih oziroma novice, za katere je prosil Levec. 1. 3. 1900 je Levec Štreklja prosil za seznam najboljših slovnice iz določenih slovanskih jezikov:

Blagorodni gospod profesor!

Naša licejska knjižnica nima nobene dobre novejšje slovnice češke, ruske, poljske, bolgarske in rusinske. Kar jih ima, so vse še iz Čopove dobe (!!). Jaz bi s svojimi kolegi rad zahteval, da si jih kupi, ker jih včasih vendar potrebujemo, pa ne vem, katere slovnice bi nasvetoval. Zelo mi ustrežete, če mi navedete najboljše slovnice iz navedenih jezikov. /.../ Vaš Fr. Levec

Levec se je na Štreklja obračal tudi s slovničnimi in drugimi jezikovnimi vprašanji. Iz dopisnice, ki jo je 26. 2. 1890 poslal Levcu,⁷ lahko vidimo, da se je urednik na Štreklja obračal tudi s prošnjo po »iskanju«⁸ ustreznega besedišča, kadar je bila v slovenskem jeziku izpričana izrazna stiska oziroma nepoenotena raba.

Čestiti gospod profesor!
 Najboljša preloga za "freiwillige Feuerwehr" se mi zdi prostovoljni
 (ne radovoljni ali dobrovoljni) gasilci ali pa ^{protupožarna} požarna straža
 (ne bramba!). Četih pravijo dobrovolni hasiči, Poljaki Straz
pożarów ochotnicza. Za "Gut Schlauch" ne vem nasvetovati
 dobrega pozdravila; čet in Poljak mi ne vesta povedati, kako se
 gasilci pri njih pozdravljajo; obljubila pa sta mi, da bosta to popravila
 pri svojih rojakih, ki se z gasilnimi društvi bavijo. Ne svar
 izjem, ^(prijatelji ali sosedi!) sporočim Vam jo takoj. Gut Schlauch sicer ni menj
 banavzičen kakor dobra cev, vendar poslednjega ne kaže
 rabiti. Sprijaznim pozdravom Vaš hvaležni učenc Štrekelj
 26. febr. 1890.

Slika 1: Štrekljeva dopisnica Levcu, 26. 2. 1890

⁶ Štrekelj se je ukrajinsčine in poljščine naučil kot enoletni prostovoljec v galicijskem polku, češčine pa kot domači učitelj v rodbini Colloredo-Mannsfeld, ko je ta bivala na svojem češkem posestvu (Murko 1912: 530).

⁷ Štrekljeva zapuščina, Mapa 35a, NUK.

Besede *prostovoljen* (*prostovoljno*), ki jo svetuje Štekelj, v slovarju ni najti, sta pa navedeni besedi, ki ju v povezavi s *požarno stražo* odsvetuje. To sta *radovoljni* in *dobrovoljni*. Pri iztočnici *Feuerwache* so navedene tri ustreznice: *straža zoper ogenj*, *požarna straža* in *straža pri požarji ali ognji*.

b) **Pleteršnikov slovensko-nemški slovar** (1894/95)

- **gasivac**, -vca, *m.* der Löscher: vaša moč bo pezdil in vaše delo iskra, in vkup bota zgorela, — ne bo ga gasivca, *Ravn.*; gasivci, die Löschmannschaft, *Cig.*
- **požarən**, -rna, *adj.* auf den Brand sich beziehend, Brand-: požarna straža, die Brandwache, *Jan.*; požarna bramba, die Feuerwehr, *nk.*
- **prostovóljən**, -ljna, *adj.* = radovoljen, freiwillig, *Cig., Jan., nk.*
- **radovóljən**, -ljna, *adj.* 1) freiwillig, *Mur., Cig., Jan.*; radovoljno uboštvo, *Schönl.*; /.../
- **brāmba**, *f.* 1) die Vertheidigung; — der Schutz; pod tvojo brambo pribežimo, *Kast.*; — die Wehr; deželna b., die Landesvertheidigung, die Landwehr; požarna b., die Feuerwehr (prim. gasiteljsko društvo); — 2) die Schutzwaffe, *C.*; vse to, kar je brambo nosilo, alle Wehrhaften, *Krelj.*
- **strāža**, *f.* 1) die Wache, *Mur., Cig., Jan., Dalm., Jap., nk.*; na straži biti, Wache halten; na s. stati, Wache stehen, *nk.*; — der Wachposten; mestna s., die Stadtwache, glavna s., die Hauptwache, /.../

V Pleteršnikovem slovarju zveze (*prostovoljna*) *požarna straža* ni najti. Namesto *požarna straža* je navedena zveza *požarna bramba*, ki jo je Štrekelj v pismu Levcu odsvetoval (*prostovoljna požarna straža (ne bramba!)*). Pridevnika *prostovoljen* in *radovoljen* sta označena z enačajem. Navedena pa je tudi zveza *gasiteljsko društvo*.

Tako Cigaletov kot Pleteršnikov slovar izpričujeta, da je kljub pričakovanemu nemškemu poveljevanju v gasilskem jeziku vzporedno soobstajal tudi gasilski jezik v slovenščini. Da je bilo to vsekakor res, potrjuje tudi *Vadbeni pravilnik za slovenske prostovoljne požarne brambe*, ki ga je leta 1886 v samozaložbi izdal Ignac Merhar, načelnik prostovoljne požarne brambe (oziroma straže) v Dolenji vasi.⁸

4 Gasilska terminologija in Ignac Merhar

I. Merhar je v uvodu *Vadbenega pravilnika* (1886: III–IV) zapisal:

Nemškega poveljevanja ne potrebujemo! Lepše se da poveljevati v našem domačem jeziku! Čemu bi se mučili slovenski gasilci z nerazumljivo nemščino, čemu bi slovensko poučevali, nemško pa ukazali storiti, ko nam tega ni treba! /.../ Namen te knjige je, da vse prostovoljne požarne brambe na Slovenskem uvedejo slovensko komando, enakost v vajah in v znakah (Signale).

⁸ »15. in 16. avgusta 1880 je bila v Ljubljani velika proslava ob deseti obletnici Ljubljanske požarne brambe. /.../ Na slovesnem sprevodu skozi mesto, v katerem so sodelovala tudi vsa povabljenega gasilska društva s svojimi društvenimi prapori in drugimi obeležji, je načelnik gasilskega društva Dolenja vas, Ignacij Merhar, svoji četi poveljeval v slovenskem jeziku. Navdušenje prisotnih množic je bilo ogromno in nepopisno. To pa ni bilo po godu takratnim nemškim mogotcem, ki so v tem videli grožnjo. Obstopili so ga orožniki, mu vzeli sabljo, ki jo je nosil kot gasilski poveljnik, in mu jo zlomili, ga za nekaj ur celo zaprli, a so ga zaradi pritiska ljudstva hitro izpustili.« (Puželj 2022: 28.)

Poveljevanje v slovenskem jeziku (oziroma načrtno oblikovanje jezika poveljevanja) sicer ni bilo nekaj povsem novega, saj je že leta 1873 izšlo v slovenščini napisano delo *Poljna služba, raztreseno vojevanje, nova puška in slovensko-nemški in nemško-slovenski slovarček* avtorja Andreja Komela.⁹ Tudi predpis reda o požarni policiji *Postava od 15. septembra 1881 zadevajoča red o požarni policiji in o gasilnih stražah za vojvodino Kranjsko brez Ljubljane* je bil objavljen dvojezično, torej v slovenščini in nemščini.

Kljub predhodnemu poskusu uveljavljanja slovenščine v poveljevanju in celo v slovenščini napisanemu uradnemu predpisu o požarnem redu pa Merhar zagotovo ni imel lahkega dela. Obravnavana dela kažejo, da v okviru gasilske terminologije v tem času še ne moremo govoriti o ločljivosti in ustaljenosti. Opaziti je torej (pričakovano) nepoenotenost in neustaljenost, kar še dodatno pojasnjuje, zakaj je Levec kljub sicer omejeni rabi slovenščine v poveljevanju iskal ustreznejše in sprejemljivejše izraze.

Povedno je, da je Merhar v *Vadbeni pravilnik* dodal tudi skrajšano, le v slovenščini pisano *Postavo* o gasilnem redu.

<i>Vadbeni pravilnik</i> (I. Merhar, 1886)	<i>Postava</i> (cesarski uradni predpis, 1881)	<i>K. Štrekelj</i> (<i>dopisnica Levcu</i> , 1890)
ognjegasec	gasilec (gasilci)	gasilec (gasilci)
prostovoljna požarna bramba	prostovoljna gasilna straža	prostovoljna požarna straža (NE bramba!)
prostovoljno ali rado-voljno	prostovoljno	prostovoljno (NE radovoljno ali dobrovoljno)

Tabela 1: Primerjava rabe izrazov za gasilca in prostovoljno požarno stražo

Kljub temu da je v *Postavi* naveden izraz gasilec (v *Vadbenem pravilniku* npr. na str. 60), se Merhar odloči za izraz ognjegasec, namesto gasilne straže (nem. Wache; v *Vadbenem pravilniku* npr. na str. 59) pa za izraz požarna bramba (nem. Wehr).

Velik del gasilskega besedišča je v Merharjevem priročniku napisan v obeh jezikih, slovenščini na prvem mestu in nemščini v oklepaju. Občasno so zapisane celo trojnice.

⁹ Prve slovenske zapise z vojaško tematiko lahko zasledimo že na koncu 18. oziroma na začetku 19. stoletja pri Valentinu Vodniku, ki je v *Lublanskih novicah* (1797–1800) poročal o vojaških dogodkih iz kolonialnega sveta, natančno pa je popisoval dogajanja za časa Napoleonove vojne. Vojaško besedišče je lahko našel že v obstoječih virih, npr. Bibliji ali vojaških patentih, ki jih je tudi sam prevajal (gl. npr. Reisp 1967: 91).

Primeri (Merhar 1886: 5–28):

- Vsi ognjegasci se morajo tudi popolnoma navaditi na znamke (Signal): na rog, pišalko in na trobentice vodjev (Huppen).
- Kadar tako stojijo, se napravi »proga« v štric (Frontilinie) /.../.
- Z korakom! (Korak!) (Schritt!).
- Vaje z lestvo z zaponami (Hackenleiter).
- Maček [kramp] (Feuerhacken).

Kot je trdil že Cigale (1880, IV–X), je začetna faza oblikovanja terminologije določenega področja največkrat zaznamovana prav z dvojnicami ali celo trojnicami,¹⁰ kar sicer krši pravilo ustaljenosti in ločljivosti, vendar pa praviloma vodi k rabi le enega izraza.

5 Sklep

Štrekljeva dopisnica ima precejšnjo vrednost, saj gre za konkreten prikaz načrtovanega oblikovanja slovenskega strokovnega jezika. Zavest o nujnosti oblikovanja lastnega strokovnega in umetnostnega jezika se je namreč v drugi polovici 19. stoletja samo še krepila. Zaradi izrazne stiske in mestoma skoraj nepredstavljenih obsežnosti oziroma najrazličnejših ovir omenjene stiske so se jezikoslovci in drugi strokovnjaki v želji čimprej oblikovati lasten (slovenski) strokovni jezik zatekali po pomoč tudi k drugim slovanskim jezikom. Največkrat so, kot je npr. razvidno iz Cigaletove *Znanstvene terminologije*, posegali po hrvaških, srbskih, ruskih in čeških zgledih, tudi starocerkvenih, precej manj po poljskih, zato je obravnavana Štrekljeva dopisnica toliko bolj zanimiva in vredna obravnave.

Viri

Cigale, Matej, 1880: *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča*. Ljubljana: Matica slovenska.

Levec, Fran, 1971: *Pisma Frana Levca*. Druga knjiga. Ljubljana: SAZU.

Macun, Ivan, 1862: Slovenska terminologija v obče in posebno jezikoslovna. *Slovenski glasnik* 5/2. 67–72.

Merhar, Ignac, 1886: *Vadbeni pravilnik*. Ljubljana: Narodna tiskarna.

Postava od 15. septembra 1881, s katero se izdaje za vojvodino Kranjsko brez Ljubljane red o požarni policiji in o gasilnih stražah, 1881. Merhar, Ignac, 1886: *Vadbeni pravilnik*. 53–64.

Robida, Karel, 1849: *Naravoslovje alj fizika*. Ljubljana: Jožef Blaznik.

Štrekelj, Karel, 1874–1900: Štrekljeva zapuščina, Mapa 35a, Ms 1409, 76.

Vertovec, Matija, 1847: *Kmetijska kemija, to je, Natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke*. Ljubljana: Jožef Blaznik.

¹⁰ Enako že pri M. Vertovcu (1844 in 1847) in K. Robidi (1849).

Literatura

Atelšek, Simon, 2019: Navajanje prevzetih jezikoslovnih terminov in celovitost pojmovnih skupin v Cigaletovi Znanstveni terminologiji (1880). *Jezikoslovni zapiski* 25/1. 67–82.

Cigale, Matej, 1860: *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*. Ljubljana: A. A. Wolf.

Cigale, Matej, 1862: Slovniška drobtinca. *Slovenski glasnik* 5/2. 64–67.

Cigale, Matej, 1883: Še nekoliko besed o pravni terminologiji. *Kmetijske in rokodelske novice* 41/45. 359–360.

Dular, Janez, 1975: Slavizacija v oblikoslovju in skladnji slovenskih publicističnih besedil v drugi polovici XIX. stoletja. *Jezik in slovstvo* 20/8. 241–249.

Kacin, Anton, 2013: Cigale, Matej (1819–1889). *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, ZRC SAZU. <https://www.slovenska-biografija.si/osebba/sbi158709/>. (Dostop 21. 11. 2023.)

Kočevar, Ferdo - Žavčani, 1860: Slovenske narodne potrebe. *Kmetijske in rokodelske novice* 18/44–47. 350, 359, 367, 375.

Komel, Andrej, 1873: *Bojna služba, raztreseno vojevanje, nova puška in Slovensko-nemški in nemško-slovenski slovarček*. Celovec: A. Komel.

Murko, Matija, 1912: Karel Štrekelj. *Veda* 2. 529–541.

Orel, Irena, 2007: Prvi slovenski terminološki slovar ter hrvaški in češki vir. Orel, Irena (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*. Obdobja 24. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 343–364.

Pleteršnik, Maks, 1894–1895: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: Knezoškofijstvo. <http://bos.zrc-sazu.si/pletersnik.html>. (Dostop 21. 11. 2023)

Puželj, Janez, 2022: *Ignacij Merhar: oče gasilskega poveljevanja v slovenskem jeziku*. Ribnica: Gasilska zveza.

Razlag, Radoslav, 1852: *Zora jugoslovenska, zabavnik za godinu 1852*. Zagreb: Fr. Župan.

Reisp, Branko, 1967: O najstarejših tiskanih uradnih razglasih v slovenščini. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 15/2. 91–94.

Vertovec, Matija, 1844: *Vinoreja za Slovence*. Ljubljana: J. Blaznik.

Vidmar, Luka, 2019: Slovenski jezik na usodnem razpotju: Razsvetljenstvo in preporod: Pohlinov in Zoisov krog. *Družina*, 22. 12. 2019. 25.

Vidmar, Luka, 2010: *Zoisova literarna republika: vloga pisma v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Vidovič Muha, Ada, 1986: Tipološki pregled nekaterih vplivov na slovenski znanstveni jezik. Vidovič Muha, Ada (ur.): *Slovenski jezik v znanosti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut. 23–41.

PREVAJANJE ITALIJANSKIH IZKLJUČEVALNIH ODVISNIKOV V SLOVENŠČINO¹

Prispevek analizira in primerja italijanske izključevalne odvisnike in njihove slovenske prevodne ustreznice na osnovi zgledov iz Italijansko-slovenskega vzporednega korpusa ISPAC. Analiza razkriva zgradbene in pomensko-funkcijske značilnosti zgradb, pri slovenskih izključevalnih odvisnikih pa tudi glagolsko obliko in položaj. Med ustreznici italijanskih izključevalnih odvisnikov prevladujejo istovrstni slovenski odvisniki, sledijo pa jim npr. vezalno priredje, protivno priredje, predložna zveza brez + roditelj, ki jih zaznamujejo podobna pomenska razmerja (npr. zanikanje, protivnost, nasprotje). Izjemo predstavljajo italijanski deležijski odvisniki z zanikanjem, ki se najpogosteje prevajajo z vzročnimi (prirednimi in podrednimi) stavčnimi zvezami, kar postavlja pod vprašaj izključevalno pomensko interpretacijo tovrstnih italijanskih zvez. Medtem ko se v italijanskih izključevalnih odvisnikih pojavljajo konjunktiv, nedoločnik ali deležje, je glagolska oblika v slovenskih izključevalnih odvisnikih pogojnik (sedanji pogojnik je izrazito pogostejši od preteklega). Slovenski izključevalni odvisniki se položajno večinoma prekrivajo z izhodiščnimi: prevladuje končni položaj, vmesni in začetni položaj sta manj pogosta.

Ključne besede: izključevalni odvisniki, prevodno-jezikovna analiza, prevodne ustreznice, italijanščina, slovenščina

Translating Italian exclusive dependent clauses into Slovene

The article analyses and compares Italian exclusive dependent clauses and their Slovene translation equivalents based on examples from the Italian-Slovene parallel corpus ISPAC. The analysis reveals structural and semantic-functional features of these structures, in the case of Slovenian exclusive dependent clauses also their verb form and position. The most frequent equivalents of Italian exclusive dependent clauses are semantically corresponding Slovene dependent clauses, followed by, for

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave), ki ga je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

example, copulative and adversative coordination, the prepositional phrase *brez* 'without' + genitive, characterised by similar semantic relations (e.g., negation, opposition, concessivity). An exception to this tendency are Italian gerundial clauses with negation, most frequently translated by causal (coordinate and subordinate) clauses, which calls into question the exclusive semantic interpretation of these Italian clauses. While Italian exclusive clauses are characterised by subjunctive, infinitive, or gerund verb forms, the verb form of Slovene exclusive dependent clauses is in the conditional mood (the present conditional is far more frequent than the past conditional). Position wise, Slovene exclusive dependent clauses mostly overlap with the source-text clauses: the postposition with regard to the main clause prevails, the position before or within the main clause is less frequent.

Keywords: exclusive dependent clauses, translation-linguistic analysis, translation equivalents, Italian, Slovene

1 Uvod

Priredje in podredje veljata za zanimivi temi prevodno-jezikovnega preučevanja: nekateri jeziki naj bi namreč imeli raje prvo ali drugo, podobno naj bi veljalo tudi za nekatere avtorje, pri čemer pa lahko prevajalci npr. pod vplivom svojih »mentalnih navad« in značilnosti ciljnega jezika spreminjajo izhodiščne zgradbe. Obenem velja, da so medstavčne zveze tudi plodna tla za preučevanje hipoteze eksplicitacije, po kateri je prevod bolj ekspliciten kot izvirnik (Fawcett 1997: 98, 100; Šumrada 2009: 85–89). S tem v zvezi ne preseneča mnenje, da se povezovalci pri prevajanju pogosto spreminjajo (npr. Blum-Kulka 1986).

Medstavčne zveze in povezovalci so predmet različnih prevodno-jezikovnih študij (npr. francoski *mais* obravnava Schlamberger Brezar 2017; slovenske vzročne in pojasnjevalne povezovalce v prevodih iz angleščine in italijanščine Hirci in Mikolič Južnič 2014; angleške protivne povezovalce Pisanski Peterlin 2015, Hirci in Mikolič Južnič 2015), med katere se uvršča tudi pričujoča raziskava, posvečena prevajanju izključevalnih odvisnikov iz italijanščine v slovenščino. Raziskava skuša dopolniti prevodno-skladenjske obravnave v zvezi s slovenščino, še posebej italijansko-slovenske raziskave, ki teh medstavčnih zvez še niso analizirale, med drugim pa tudi nadgraditi sorodno raziskavo med bolgarščino in slovenščino (Grošelj 2021).

2 Gradivo in metodologija

Gradivo za raziskavo predstavljajo zgledi iz *Italijansko-slovenskega vzporednega korpusa ISPAC*, ki ga sestavljajo literarna in neliterarna (strokovna in poljudno-znanstvena) besedila (natančneje Mikolič Južnič 2017: 90–96).

Študijo, ki sodi med pomensko-skladenjske prevodno-jezikovne raziskave, sestavlja več delov: najprej so bili primerjani slovnični prikazi italijanskih in slovenskih izključevalnih odvisnikov. Nato sem iz korpusa ISPAC izluščil vse zgleds

italijanskih izključevalnih odvisnikov in njihove slovenske prevodne ustreznice.² Iskanje izhodiščnih zgledov je temeljilo na povezovalcih (*senza che*), glagolskih oblikah v kombinaciji s povezovalcem (nedoločnik, predlog *senza* levo od nedoločnika) ali nikalnico (deležje, nikalnica *non* levo od deležja). V nadaljevanju so bile določene in primerjane posamezne značilnosti izhodiščnih odvisnikov in njihovih slovenskih ustrezníc: pri vseh so bile obravnavane zgradba in pomensko-funkcijske značilnosti; samo pri izključevalnih odvisnikih (v obeh jezikih) pa sem opozoril tudi na glagolsko obliko (časovno-naklonsko) in na položaj odvisnika. Ostalih značilnosti (prim. Grošelj 2021) zaradi prostorskih omejitev nisem upošteval.

3 O italijanskih in slovenskih izključevalnih odvisnikih

Italijanski izključevalni odvisniki (it. *frasi esclusive*) naj bi izražali okoliščino, ki je izključena, se ne uresniči, in je zato v opoziciji z glavnim stavkom. Pomensko so izključevalni odvisniki negativne različice načinovnih (povezovalac *senza che* 'ne da' naj bi ustrežal zvezi *come se non* 'kot da ne'; Dardano in Trifone 1995: 471).³ Izključevalne stavčne odvisnike uvaža povezovalac *senza che*, njihov povedek pa je v konjunktivu (1; Serianni in Castelveccchi 1991: 618; Dardano in Trifone 1995: 471).

- (1) *I ladri sono entrati senza che nessuno* se ne accorgesse 'Tatovi so vstopili, ne da bi to kdo opazil' (Prandi in De Santis 2019: 328).

Polstavčni (implicitni) izključevalni odvisniki, ki so pogostejši od stavčnih (Prandi in De Santis 2019: 328), imajo v položaju povedka nedoločnik, ki ga uvaža predlog *senza* 'brez' (2; Serianni in Castelveccchi 1991: 618–619; Skytte idr. 1991: 556; Dardano in Trifone 1995: 471; Prandi in De Santis 2019: 328), medtem ko L. Serianni in A. Castelveccchi (1991: 619; gl. še Lonzi 1991: 578) navajata tudi deležje (gerundij) z zanikanjem (3).⁴

² V analizi (poglavje 4) so vsi zgledi iz korpusa ISPAC: italijanski izhodiščni zgledi so označeni z nadpisanim I za priimkom avtorja, slovenski prevodni zgledi pa z nadpisanim S.

³ Neredko imajo izključevalni odvisniki vrednost dopustnih, sploh če jih spremlja *pur(e)* 'tudi': *Pur senza* saperlo, stava cercando di rappacificarsi 'Tudi če tega ni vedel, se je skušal pobotati' (Serianni in Castelveccchi 1991: 603, 619; Skytte idr. 1991: 556; Lonzi 1991: 578). Včasih izključevalni odvisnik ustreza vezalno povezanemu stavku z zanikanjem: *Se trattasi di condannato all'ergastolo, senza che* sia intervenuta alcuna causa di revoca (...) 'če gre za obsojenega na došmrtno ječo, ne da bi nastopil kakšen razlog za preklic' → *se trattasi* (...) *e se non* è intervenuta (...) 'če gre za ... in ni nastopil' (Serianni in Castelveccchi 1991: 619).

⁴ Po L. Lonzi (1991: 578) možnosti nista sopomenski in je med njima treba razlikovati: zveza *non* + deležje naj bi izražala sredstvo, kontroliran vzrok, npr. *Sono riuscita a farlo tacere non* rispondendo alle sue provocazioni 'Uspela sem ga utišati tako, da nisem odgovarjala na njegove provokacije' (≠ *senza* rispondere 'ne da bi odgovarjala ... (pri tem pa nisem odgovarjala)'), zveza *senza* + nedoločnik pa način, ki pogosto opisuje odsotnost možnega vzroka, npr. *Avevo preso freddo senza* accorgermene 'Prehladil(a) sem se, ne da bi opazil(a)' (**non* accorgendomi 'tako, da nisem opazil(a)').

Izključevalni odvisniki stojijo pred glavnim stavkom ali za njim, lahko pa imajo tudi vmesni (sredinski) položaj (Serianni in Castelveccchi 1991: 618).

- (2) *Lo avevamo offeso senza* rendercene conto 'Užalili smo ga, ne da bi se tega zavedeli' (Dardano in Trifone 1995: 471).
- (3) *La carrozza attendeva lì (...) non* spostandosi *che per cercare l'ombra* 'Kočija je čakala tam, ne da bi se premaknila, razen ko je iskala senco' (Moretti-Orvieto; Serianni in Castelveccchi 1991: 619).

Slovenski izključevalni odvisniki z *ne da* so večinoma obravnavani kot prislovnodoločilni načinovni odvisniki (4; Herrity 2000: 317; Toporišič 2000: 433, 642; Pogorelec 2021: 62), povezovalc *ne da bi* pa je označen kot »pomensko samostojen« (Gabrovšek in Žele 2019: 501). Po A. Žele (2013: 19) so tovrstni odvisniki spremne okoliščine, A. Skubic (1999: 215) jih opredeli kot protivne dodatke (v okvirih podaljšanja), medtem ko je B. Pogorelec (2021: 62–63) opozorila tudi na »poudarjevalni« značaj teh načinovnih protivnih zvez, ki se lahko pretvorijo v vezalne priredne zveze z zanikanjem.⁵ V zvezi z glagolskimi oblikami je izpostavljeno, da povezovalc *ne da bi* uvaja pogojni naklon (Gabrovšek in Žele 2019: 501; Pogorelec 2021: 62–63).

- (4) *Tekla sem, ne da* bi gledala *na cesto* (Herrity 2000: 317).

Študija o prevajanju bolgarskih odvisnikov neuresničenega dejanja (tj. izključevalnih odvisnikov) v slovenščino (Grošelj 2021) je pokazala, da med njihovimi prevodnimi ustreznici prevladujejo istovrstni slovenski odvisniki (skoraj 70 %), sledijo pa jim nestavčna prislovna določila (večinoma zveze *brez* + roditelj; dobrih 10 %), vezalno (dobrih 8 %) in protivno priredje. Glagolska oblika, ki zaznamuje slovenske izključevalne odvisnike, je pogojnik. Večina odvisnikov je za glavnim stavkom (skoraj 70 %), sledita začetni položaj (skoraj 16 %) in vmesni položaj (14,5 %), pri čemer gre večinoma za položajno ujemanje z izhodiščnimi odvisniki (5).

- (5) *Човек понякога казва подобни неща, без да* иска (Gospodinov^B). = *Človek včasih reče podobne stvari, ne da* bi hotel (Gospodinov^S; Grošelj 2021: 72).

4 Slovenske prevodne ustreznice italijanskih izključevalnih odvisnikov

Slovenske prevodne ustreznice italijanskih izključevalnih odvisnikov so krovno obravnavane glede na zgradbo izhodiščnih odvisnikov, tj. glede na njihovo stavčnost in polstavčnost, slednja kategorija pa je ločena na nedoločniške in deležijske odvisnike.

⁵ Slovenski odvisniki, ki jih uvajajo povezovalci tipa *ne da* (tudi *brez da*; gl. Žele 2013: 19), so lahko obravnavani kot dopustni – zaznamuje jih pričakovana povezanost dejanj v odvisniku in glavnem stavku, pri čemer je dejanje v odvisniku zanikano oz. v nasprotju s pričakovanji ni uresničeno (Běličová in Sedláček 1990: 146).

4.1 Izključevalni stavčni odvisniki

V analiziranem gradivu se pojavlja 56 italijanskih odvisnikov, ki jih uvaja povezovalc *senza che* 'ne da', in po dva odvisnika z *anche senza che* 'tudi ne da' in *ma senza che* 'a ne da'.

Večina italijanskih stavčnih izključevalnih odvisnikov s *senza che* (40 zgledov; 71 %) je bila prevedena s slovenskimi izključevalnimi odvisniki, ki jih uvaja *ne da* (9–11). V 6 zgledih (10,7 %) jim ustrezajo vezalno povezani stavki, ki večinoma vključujejo zanikanje (6), v 3 zgledih protivno povezani stavki (7), dvakrat dopustni odvisniki (8), po enkrat pa se pojavijo posledični in časovni odvisnik, sklepalno priredje, pretvorba v nadredni (tudi samostojni) stavek in izpust.

Izključevalna odvisnika z *anche senza che* 'tudi ne da' sta bila prevedena s po 1 izključevalnim in dopustnim odvisnikom, medtem ko odvisnikoma z *ma senza che* 'a ne da' ustrezata 2 protivno povezana stavka (gl. tabelo 1).

slovenščina italijanščina	izključevalni odv.	vezalno priir.	protivno priir.	dopustni odv.	nadredni stavek	izpust	posledični odv.	sklepalno priir.	časovni odv.
senza che (56)	40	6	3	2	1	1	1	1	1
anche senza che (2)	1			1					
ma senza che (2)			2						

Tabela 1: Slovenske ustreznice italijanskih izključevalnih stavčnih odvisnikov

- (6) *Ma le ore passavano **senza che** accadesse nulla* (Manfredi¹). = *Toda minevale so ure **in** nič se ni zgodilo* (Manfredi^S; ISPAC).
- (7) *Ci può essere una ricerca il cui fine è di far luce su tutti i testi scritti su di un dato argomento **senza che** sia stato umanamente possibile prendere visione di ogni voce* (EcoC¹). = *Morda gre za raziskavo, v kateri želimo osvetliti vsa besedila z določeno temo, **vendar pa** ni mogoče pregledati prav vsako izmed njih* (EcoC^S; ISPAC).
- (8) (...) *la legge di Hume, **senza che** lui l'abbia mai enunciata come tale, è la necessità di distinguere questi due tipi di discorsi* (...) (Vattimo¹). = *Humov zakon (...), **čeprav** ga Hume kot takega ni nikoli izrecno formuliral, sestoji v tem, da je treba razlikovati med tema dvema vrstama govora* (...) (Vattimo^S; ISPAC).

Kot je bilo že opozorjeno, italijanske izključevalne odvisnike zaznamuje konjunktiv, kar velja tudi za primere v raziskavi, v slovenskih izključevalnih odvisnikih pa se pojavljata sedanji (39 zgledov; 95 %) in pretekli pogojniki (2 zgleda; 9–10).

- (9) (...) *i due battenti si aprirono **senza che** alcuno li avesse toccati* (EcoB¹). = *Nazadnje sta se vratnici razprli, **ne da** bi se ju kdo dotaknil* (EcoB^S; ISPAC).
- (10) (...) *raramente l'argomento era lasciato cadere **senza che** qualche esperimento fosse stato svolto davanti all'assemblea riunita* (Monti¹). = (...) *[so] trditev (...) redko spodbijali, **ne da** bi bili pred zbranim zborom izvedli kak eksperiment* (Monti^S; ISPAC).

Italijanski izključevalni stavčni odvisniki se večinoma nahajajo za glavnim stavkom (55 zgledov; 92 %), redkeje na vmesnem (4 zgledi) ali začetnem položaju (1 zgled). Tudi slovenski izključevalni odvisniki se večinoma (38 zgledov; 93 %) nahajajo za glavnim stavkom (9–10), pri čemer vsi razen enega sledijo izhodiščnim odvisnikom; trikrat je položaj slovenskega odvisnika vmesni (11), kar ustreza stanju v izvirnikih.

- (11) *E una sera, **senza che** lo sollecitassi, mi confidò la storia del suo primo matrimonio* (Fallaci¹). = *Nekega večera mi je, **ne da** bi ga k temu spodbujala, zaupal zgodbo o svojem prvem zakonu* (Fallaci^S; ISPAC).

4.2 Izključevalni nedoločniški odvisniki

V gradivu se pojavlja 584 italijanskih nedoločniških odvisnikov, ki jih uvaja predlog *senza* 'brez' ali njegove modifikacije: 549 nedoločniških odvisnikov uvaja *senza*, 19 *ma senza* 'a brez', 7 *pur senza* in 6 *anche senza* 'tudi brez', dvakrat se pojavi *non senza* 'ne brez', enkrat *quasi senza* 'kot brez'.

V slovenskih prevodih večini italijanskih nedoločniških odvisnikov s *senza* ustrezajo izključevalni odvisniki z *ne da* (17–20; 334 zgledov; 60,8 %), ki jim sledi 44 zgledov (8 %) vezalno povezanih stavkov (12; večinoma z zanikanjem), 41 zgledov (7,5 %) zveze *brez* + rodilnik (13) in 36 zgledov (6,6 %) protivnega priredja (14). Med ustreznici je manj drugih prislovnih zvez oziroma prislovov (15; 23 zgledov), vključitev v nadredni (tudi samostojni) stavek (19 zgledov), po desetkrat se pojavijo izpusti in oziralni odvisniki, sedemkrat dopustni in po petkrat pogojni in posledični odvisniki. Kategorija ostalo (15 zgledov) vključuje po 4 časovne odvisnike in pridevniške zveze, po 2 namerna in vzročna odvisnika, po 1 načinovni odvisnik, deležje in citatno zvezo iz izvirnika.

Med ustreznici italijanskih nedoločniških odvisnikov z *ma senza* se desetkrat (52,6 %) pojavijo protivno povezani stavki (16), po tri izključevalni odvisniki in vključitve v nadredni (glavni) stavek, 2 dopustna odvisnika in 1 vzročni odvisnik (v kategoriji ostalo). Italijanskim odvisnikom s *pur senza* v slovenščini ustrezajo 3 dopustni odvisniki, 2 protivno povezana stavka, po 1 izključevalni odvisnik in prislovna zveza; pri odvisnikih z *anche senza* se v prevodih štirikrat pojavijo dopustni odvisniki, po enkrat zveza *brez* + rodilnik in izpust; odvisnikom z *non*

senza ustrežata po 1 vezalno priredje in izpust, edini zgled italijanskega odvisnika s *quasi senza* pa je bil preveden s primerjalnim odvisnikom (*kot da*, v kategoriji ostalo; gl. tabelo 2).

slovenščina italijanščina	izključevalni odv.	vezalno pri.	brez + roditel.	protivno pri.	ostale prisl. zveze	nadredni stavek	izpust	oziralni odv.	dopustni odv.	pogojni odv.	posledični odv.	ostalo
senza (549)	334	44	41	36	23	19	10	10	7	5	5	15
ma senza (19)	3			10		3			2			1
pur senza (7)	1			2	1				3			
anche senza (6)			1				1		4			
non senza (2)		1				1						
quasi senza (1)												1

Tabela 2: Slovenske ustreznice italijanskih izključevalnih nedoločniških odvisnikov

- (12) *Alessandro si girò senza celare un moto di fastidio* (Manfredi^l). = *Aleksander se je obrnil in ni skrival nestrpnosti* (Manfredi^s; ISPAC).
- (13) *Anche Efeso si consegnò senza colpo ferire* (Baricco^l). = *Tudi Efez se je predal brez boja* (Baricco^s; ISPAC).
- (14) *Bussò alla porta senza ottenere risposta* (EcoB^l). = *Potrkal je na vrata, a se mu ni nihče oglasil.* (EcoB^s; ISPAC).
- (15) *Forse, senza volerlo, lo avevo offeso* (Tamaro^l). = *Morda sem ga nehote užalila* (Tamaro^s).
- (16) (...) *sperimenta ogni cosa, ma senza prestarvi attenzione* (Virno^l). = (...) *izkuša vsako stvar, vendar do nje ni pozoren* (Virno^s; ISPAC).

V italijanskih izključevalnih nedoločniških odvisnikih s *senza* ipd. se pojavljata tako sedanji (570 zgledov; 97,6 %) kot pretekli nedoločnik (14 zgledov; 2,4 %). V slovenskih izključevalnih odvisnikih se – pričakovano – pojavljata sedanji (333 zgledov; 98,5 %), zelo redko pretekli pogojniki (5 zgledov; 17–18).

- (17) *Si è messo seduto senza levarsi di dosso la coperta* (Ammaniti^l). = *Sedel je, ne da bi dvignil odejo* (Ammaniti^s; ISPAC).
- (18) (...) *gli interventi rinascimentali rompono gli assetti precedenti senza raggiungere un nuovo punto di equilibrio* (Benevolo^l). = (...) *so renesančni posegi pokvarili prejšnjo ureditev, ne da bi bili vzpostavili novo* (Benevolo^s; ISPAC).

Italijanski izključevalni nedoločniški odvisniki se večinoma nahajajo za glavnim stavkom (498 zgledov; 85,3 %), redkeje v vmesnem (53 zgledov; 9,1 %) ali začetnem položaju (33 zgledov; 5,6 %). Tudi slovenski izključevalni odvisniki se večinoma (286 zgledov; 84,6 %) nahajajo za glavnim stavkom (17–18), pri čemer jih večina (273 zgledov) sledi izhodiščnemu položaju; na vmesnem položaju je 29 odvisnikov (8,6 %), ki v 25 primerih položajno sledijo izhodiščnim zgledom (19); začetni položaj zaznamuje 23 slovenskih odvisnikov (3,9 %), enak položaj pa ima 17 izhodiščnih odvisnikov (20).

- (19) (...) *e tiravano nel mucchio, senza nemmeno prendere la mira* (Manfredi¹). = (...) *in so, ne da* bi sploh merili, streljali v množico (Manfredi⁸; ISPAC).
- (20) *Ho buttato giù il telefono senza* rispondere (Tamaro¹). = *Ne da* bi kaj rekla, *sem odvrгла* slušalko (Tamaro⁸; ISPAC).

4.3 Izključevalni deležijski odvisniki

V analizo je bilo vključenih tudi 83 primerov italijanskega deležijskega odvisnika z nikalnico *non*, ki lahko ima izključevalni pomen (izločene so bile deležijske zveze s členkom *pur* ‘tudi’, ki imajo dopustni ali dopustno-pogojni pomen, in povezovalcem *se* ‘če’, ki imajo v zvezi z nikalnico *non* izvzemalni pomen).

Slovenske ustreznice italijanskih deležijskih odvisnikov (z zanikanjem) se (predvsem po pogostosti) razlikujejo od zgornjih: med njimi namreč prevladujejo vzročni odvisniki s 25 zgledi (21; 30,1 %), ki jim sledi 11 zgledov vezalno povezanih stavkov (22; večinoma z zanikanjem; 13,2 %), 9 vključitev v nadredni (samostojni) stavek (23; 10,8 %) in 6 vzročno priredno povezanih stavkov (7,2 %). Po petkrat (6 %) se pojavijo izključevalni (24–25), oziralni in časovni odvisniki, štirikrat protivno povezani stavki, trikrat izpust, po dvakrat posledični, načinovni in pogojni odvisniki. V kategoriji ostalo (4 zgledi) se nahaja po zgled primerjalnega in dopustnega odvisnika, zveza *brez* + rodilnik in prislov (gl. tabelo 3).

slovenščina italijanščina	vzročni odv.	vezalno prir.	nadredni stavek	vzročno prir.	izključevalni odv.	oziralni odv.	časovni odv.	protivno prir.	izpust	posledični odv.	načinovni odv.	pogojni odv.	ostalo
	deležje (83)	25	11	9	6	5	5	5	4	3	2	2	4

Tabela 3: Slovenske ustreznice italijanskih izključevalnih deležijskih odvisnikov

- (21) *Molti caddero uccisi non riuscendo a trovare scampo all'interno della cinta* (Manfredi¹). = *Veliko jih je padlo, ker se niso pravočasno zatekli za obzidje* (Manfredi^S; ISPAC).
- (22) (...) *i quali in sua presenza si scioglievano, non lesinando premure* (...) (Tomizza¹). = (...) *ki sta postala v njeni prisotnosti prijaznejša in nista štedila s pozornostmi* (...) (Tomizza^S; ISPAC).
- (23) "(...) *Donata lo sa?*" *domandò non riuscendo a trattenere la curiosità* (Modignani¹). = "(...) *Donata ve?*" *je bila radovedna* (Modignani^S; ISPAC).

V analiziranih italijanskih deležijskih odvisnikih se v veliki večini primerov (81 zgledov; 97,6 %) pojavlja sedanje deležje (gerundij), medtem ko sta pretekli deležji zgolj 2 (2,4 %). Vseh 5 zgledov slovenskih izključevalnih odvisnikov, ki jih uvaja *ne da*, pa zaznamuje sedanji pogojniki (24–25).

Analizirani italijanski deležijski odvisniki se večinoma nahajajo za glavnim stavkom (44 zgledov; 53 %), pogosto jih zaznamuje tudi vmesni položaj (34 zgledov; 41 %), redkeje začetni (5 zgledov; 6 %). Od 5 slovenskih izključevalnih odvisnikov se 4 (80 %) nahajajo za glavnim stavkom (24), 1 (20 %) pa na vmesnem položaju (25); vseh 5 slovenskih ustreznih položajno sledi izhodiščnim odvisnikom.

- (24) *L'unico modo di prenderli sul serio era quello di correggere errori materiali* (...), *non rinunciando alle mie tesi di fondo* (...) (Bobbio¹). = *Edina možnost, da jih obravnavam resno, je bila v tem, da popravim dejanske napake* (...), *ne da* bi se pri tem odrekel svojim temeljnim tezam (Bobbio^S; ISPAC).
- (25) (...) *l'estate chiamava* (...) *al contatto con la natura su cui il Presel, non lesinando il denaro, aveva insistito con l'assistente per lo svago e la salute dei propri bimbi* (...) (Tomizza¹). = (...) *poletje je* (...) *klicalo v naravo in sam Presel je bil, ne da* bi štedil z denarjem, zabičal sodelavki, naj poskrbi za razvedrilo in zdravje njegovih otrok (...) (Tomizza^S; ISPAC).

5 Razprava in zaključek

Namen prispevka o prevajanju italijanskih izključevalnih odvisnikov v slovenščino je bil določiti in primerjati nekatere značilnosti izhodiščnih odvisnikov in njihovih prevodnih ustreznih: v prvi vrsti opisati zgradbo in pomensko-funkcijske značilnosti analiziranih izhodiščnih odvisnikov in njihovih ustreznih, samo pri izključevalnih odvisnikih v obeh jezikih pa opozoriti tudi na njihovo glagolsko obliko in položaj glede na nadredni stavek. Analiza naj bi tako dopolnila obstoječe raziskave o prevajanju medstavčnih zvez v kombinaciji s slovenščino (v prvi vrsti med italijanščino in slovenščino), hkrati pa nadgradila že obstoječo študijo o prevajanju tovrstnih odvisnikov iz bolgarščine v slovenščino.

Italijanske izključevalne odvisnike lahko – v grobem – razdelimo na tri skupine: na stavčne odvisnike, ki jih uvaža povezovalc *senza che* ‘ne da’ ipd. in zaznamuje glagolski naklon konjunktiv, na polstavčne nedoločniške odvisnike, uvedene s predlogom *senza* ‘brez’ ipd., in polstavčne deležijske odvisnike z nikalnico *non* ‘ne’.

Italijanskim izključevalnim stavčnim odvisnikom (56 zgledov) v večini primerov ustrezajo istovrstni slovenski odvisniki s povezovalcem *ne da* (71 %), ki jim sledijo vezalno (večinoma z zanikanjem; pribl. 11 %), nato protivno povezani stavki in dopustni odvisniki itn. V večini primerov se torej prevodne ustreznice pomensko približujejo izključevalnosti, prim. nikalnost, protivnost, dopustnost. Italijanskemu konjunktivu iz izhodiščnih odvisnikov v slovenskih izključevalnih odvisnikih ustreza pogojnik (prevladuje sedanji pogojnik). Večina (93 %) slovenskih izključevalnih odvisnikov se nahaja za glavnim stavkom, redkeje so na vmesnem ali začetnem položaju, kar se večinoma ujema s stanjem v izhodiščnih odvisnikih.

Italijanski izključevalni nedoločniški odvisniki (584 zgledov) so v večini primerov (pribl. 61 %) prevedeni s slovenskimi izključevalnimi odvisniki, sledijo jim vezalno povezani stavki (večinoma z zanikanjem; 8 %), predložne zveze *brez* + roditelj (7,5 %) in protivno povezani stavki (slabih 7 %) itn., kar ponovno kaže – pri večini ustreznic – na pomenska razmerja, sorodna izključevalnosti. V italijanskih nedoločniških odvisnikih močno prevladuje sedanji nedoločnik, v slovenskih izključevalnih odvisnikih sedanji pogojnik (primerov preteklega pogojnika je le nekaj). Tudi v tej kategoriji se večina (slabih 85 %) slovenskih izključevalnih odvisnikov nahaja za glavnim stavkom, redkeje na vmesnem ali začetnem položaju; položajno se slovenski izključevalni odvisniki večinoma ujemajo z izhodiščnimi.

Analizirani italijanski deležijski odvisniki z zanikanjem (83 zgledov), ki naj bi – potencialno (gl. Serianni in Castelveccchi 1991) – imeli izključevalni pomen, se prevodno ločijo od prvih dveh kategorij, saj med njihovimi slovenskimi prevodnimi ustreznici prevladujejo vzročne (odvisniške predstavljajo dobrih 30 %, priredno povezani stavki pa dobrih 7 %), sledijo vezalno povezani stavki (z zanikanjem; dobrih 13 %) in vključitve v nadredni (tudi samostojni) stavek (slabih 11 %); izključevalni odvisniki so med ustreznici enako pogosti (6 %) kot oziralni in časovni odvisniki. Glede na prevodne razmere se izhodiščne italijanske zveze *non* + deležje verjetno tudi pomensko razlikujejo od izključevalnih odvisnikov, na kar je z njihovo vzročno interpretacijo opozorila že L. Lonzi (1991); prim. tudi pomensko »raznovernost« italijanskega deležja (Mikolič Južnič 2014: 34–35). V italijanskih deležijskih odvisnikih izrazito prevladuje sedanje deležje, v slovenskih izključevalnih odvisnikih pa se pojavlja zgolj sedanji pogojnik. Položajno se slovenski izključevalni odvisniki ujemajo z izhodiščnimi deležijskimi odvisniki: večinoma so za glavnim stavkom (80 %), na vmesnem položaju je le eden (20 %). Italijanski deležijski odvisniki (potencialno izključevalni) so večinoma (53 %) na končnem položaju, ki mu sledita vmesni (41 %) in začetni (le 6 %).

Če pogledamo na prevajanje italijanskih izključevalnih odvisnikov v slovenščino v celoti, lahko vidimo, da med prevodnimi ustreznici prevladujejo slovenski izključevalni odvisniki, ki jim sledijo pomensko sorodne možnosti (ustreznice zaznamujejo zanikanje, protivnost, dopustnost ipd.), kar je podobno stanju v slovenskih prevodih bolgarskih izključevalnih odvisnikov. Izjemo predstavljajo italijanski deležijski odvisniki z zanikanjem, katerih prevladujoče slovenske ustreznice imajo vzročni pomen, kar med drugim opozarja na vprašljivo izključevalno interpretacijo italijanskih zvez. Medtem ko se v italijanskih izključevalnih odvisnikih pojavljajo konjunktiv, nedoločnik in deležje, je glagolska oblika v slovenskih izključevalnih odvisnikih izključno pogojnik (izrazito prevladuje sedanji). Večina slovenskih izključevalnih odvisnikov je na končnem položaju, čemur sledita vmesni in začetni položaj (v prevodih iz bolgarščine je začetni položaj nekoliko pogostejši od vmesnega), kar večinoma kaže na položajno prekrivanje z izhodišnimi zvezami.

Prevodna analiza je razkrila kompleksno razmerje med italijanskimi izključevalnimi odvisniki in njihovimi slovenskimi prevodnimi ustreznici, opozorila na posamezne značilnosti slovenskih izključevalnih odvisnikov kot prevodnih ustreznice (tudi v razmerju do izhodiščnih zvez), značilnosti izključevalnih odvisnikov v neprevodni slovenščini pa ostajajo tema, ki jo je treba še raziskati.

Vir

Italijansko-slovenski vzporedni korpus ISPAC: https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=ispac_it&struct_attr_stats=1. (Dostop 30. 10. 2023.)

Literatura

Běličová, Helena in Sedláček, Jan, 1990: *Slovanské souvětí*. Praha: Akademia.

Blum-Kulka, Shoshana, 1986: Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. House, Juliane in Blum-Kulka, Shoshana (ur.): *Interlingual and Intercultural Communication*. Tübingen: Narr. 17–35.

Dardano, Maurizio in Trifone, Pietro, 1995: *Grammatica italiana: con nozioni di linguistica*. Bologna: Zanichelli.

Fawcett, Peter, 1997: *Translation and Language: Linguistic Theories Explained*. Manchester: St. Jerome.

Gabrovšek, Dejan in Žele, Andreja, 2019: Tipologija stavčnočlenskih odvisnikov v slovenščini. *Slavistična revija* 67/3. 487–507.

Grošelj, Robert, 2021: Bolgarski odvisniki neuresničenega dejanja in njihove slovenske prevodne ustreznice: skladijska primerjava. *Jezikoslovni zapiski* 27/2. 67–84.

Herrity, Peter, 2000: *Slovene: A Comprehensive Grammar*. London in New York: Routledge.

Hirci, Nataša in Mikolič Južnič, Tamara, 2014: Korpusna raziskava rabe vzročnih in pojasnjevalnih povezovalcev v prevodih iz angleščine in italijanščine. Pisanski Peterlin, Agnes in Schlamberger Brezar, Mojca (ur.): *Prevodoslovno usmerjene kontrastivne študije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 150–170.

Hirci, Nataša in Mikolič Južnič, Tamara, 2015: Anything but simple?: adversative connectors between English and Slovene. Schlamberger Brezar, Mojca, Limon, David in Gruntar Jermol, Ada (ur.): *Contrastive analysis in discourse studies and translation – Analyse contrastive de discours et traduction – Kontrastive Diskursanalyse und Translation*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 84–106.

Lonzi, Lidia, 1991: Frasi subordinate al gerundio. Renzi, Lorenzo in Salvi, Giampaolo (ur.): *Grande grammatica italiana di consultazione* 2. Bologna: Il mulino. 571–592.

Mikolič Južnič, Tamara, 2014: Kontrastivni vidiki prevajanja italijanskih neosebnihih glagolskih oblik v slovenščino: korpusna analiza gerundija. Pisanski Peterlin, Agnes in Schlamberger Brezar, Mojca (ur.): *Prevodoslovno usmerjene kontrastivne študije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 32–49.

Mikolič Južnič, Tamara, 2017: *Nominalizacija: korpusni pristop h kontrastivnim in prevodoslovnim vprašanjem*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Pisanski Peterlin, Agnes, 2015: Sentence-initial adversative connectives in Slovene-English translation of academic discourse: A corpus study. Schlamberger Brezar, Mojca, Limon, David in Gruntar Jermol, Ada (ur.): *Contrastive analysis in discourse studies and translation – Analyse contrastive de discours et traduction – Kontrastive Diskursanalyse und Translation*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 68–82.

Pogorelec, Breda, 2021: *Veznik v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU; Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Prandi, Michele in De Santis, Cristiana, 2019: *Manuale di linguistica e di grammatica italiana*. Torino: UTET.

Schlamberger Brezar, Mojca, 2017: Exploration des corpus littéraires à des fins linguistiques et traductionnelles: exemple du connecteur 'mais' en français et de ses variantes traductionnelles en slovène. *Intralinea online translation journal*, Special Issue: Corpora and Literary Translation. <http://www.intralinea.org/specials/article/2259>. (Dostop 30. 10. 2023.)

Serianni, Luca in Castelvechi, Alberto, 1991: *Grammatica italiana. Italiano comune e lingua letteraria*. Torino: UTET.

Skubic, Andrej, 1999: Ogled kohezijske vloge slovenskega členka. *Slavistična revija* 47/2. 211–238.

Skytte, Gunver, Salvi, Giampaolo in Manzini, Maria Rita, 1991: Frasi subordinate all'infinito. Renzi, Lorenzo in Salvi, Giampaolo (ur.): *Grande grammatica italiana di consultazione* 2. Bologna: Il mulino. 483–569.

Šumrada, Simona, 2009: Eksplisitacija v prevodih političnih govorov. *Jezik in slovstvo* 54/6. 17–35.

Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Žele, Andreja, 2013: *Slovenska besedilna skladnja z jezikovnosistemskega vidika: temeljni pojmi*. Ljubljana: Samozaložba.

AVTORJEVA PREZENCA V IZVLEČKIH HUMANISTIČNIH ZNANSTVENIH ČLANKOV V SLOVENŠČINI IN HRVAŠČINI¹

Izvleček je sestavni del znanstvenega besedila, vendar po svoji strukturi deluje tudi kot samostojno besedilo, ki na kratko predstavi besedilo v nadaljevanju. Z bralčevega vidika je izvleček prvi stik z besedilom, zato ima ključno vlogo za nadaljnje branje celotnega besedila. Lahko rečemo, da je, poleg seznanjanja z vsebino besedila, njegova glavna sporazumevalna funkcija prepričevanje bralca, da je vsebina relevantna in vredna nadaljnjega branja. Da bi to dosegel, avtor uporabi različne retorične strategije, ki so delno pogojene s prakso določene akademske skupnosti in njenimi kulturološkimi značilnostmi, delno pa so del individualnega stila. V prispevku so obravnavane različne strategije avtorjeve prezence v izvlečkih jezikoslovnih znanstvenih člankov. Z metodo korpusne analize v prvem delu raziskave določim vrste in pogostnost preučevanih strategij, v drugem delu pa s kontrastivno metodo ugotavljam podobnosti in razlike oziroma odstopanja med korpusoma izvlečkov v slovenščini in hrvaščini. Čeprav sta jezika sorodna in izhajata iz podobne kulturne tradicije, rezultati raziskave kažejo rabo različnih strategij v akademskem pisanju, kar bi lahko nakazovalo kulturno specifičnost v obravnavanih jezikih.

Ključne besede: akademski diskurz, akademsko pisanje, metadiskurz, retorične strategije, kulturna pogojenost

Authorial presence in the abstracts of Slovene and Croatian humanities articles

The abstract is an integral component of any scientific text. Article abstracts function both as an inherent part of the article and as a brief, concise and independent summary of the entire content. From the reader's point of view, the abstract is their initial contact with the text and has a key role in persuading them to read the whole article. While its primary objective is to inform the reader about the content of the text, it also aims to persuade them about the content's relevance, which in turn encourages further

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave), ki ga je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

reading. To achieve this, the author employs various rhetorical strategies, influenced by the practices of specific academic communities and their cultural and linguistic characteristics, and partly by individual style. The aim of this paper is to discuss the different strategies of authorial presence in the abstracts of humanities articles. In the first part of the research, I attempt to determine the types and frequency of the strategies by using the corpus analysis method. In the second part, I try to identify similarities and differences between Slovenian and Croatian abstract corpora using the contrastive method. Although the two languages are closely related and come from similar cultural traditions, the results of the research show the use of different strategies in academic writing, which could indicate cultural specifics in the Slovene and Croatian languages.

Keywords: academic discourse, academic writing, metadiscourse, rhetorical strategies, cultural specifics

1 Uvod

Izvleček je zagotovo eden pomembnejših žanrov akademskega diskurza (gl. npr. Bondi in Cavalieri 2012), saj, kot pravi Busch-Lauer (2014: 43), spremlja najrazličnejše dejavnosti akademske skupnosti: je pomemben del znanstvenih člankov in prijav znanstvenih projektov, odločilen je pri prijavah na znanstvene konference, prav tako je del diplomskih, magistrskih in doktorskih del, prošenj za štipendije itd. Če je v preteklosti prevladovalo mnenje, da ima izvleček, podobno kot celotno znanstveno besedilo, predvsem referenčno oziroma informativno funkcijo, se je v zadnjih desetletjih v znanstveni literaturi utrdilo mnenje, da ima znanstveno besedilo kot eden prestižnejših besedilnih žanrov v okviru akademskega diskurza poleg referenčne tudi komunikacijsko funkcijo. Pri tem je komunikacija med avtorjem² besedila na eni in prejemnikom besedila oziroma bralcem na drugi strani dvosmerna (gl. npr. Sinclair 1981; Swales 1990). Avtor namreč v vsakem delu besedila prepričuje bralca v pravilnost lastnih trditev (gl. npr. Hunston 1994; Ornatowski 2007), hkrati pa mora v svojem pisanju upoštevati ciljno publiko ter odgovorno prikazati vsebino, o kateri razpravlja, predstaviti druge avtorje, ki so preučevali podobno problematiko, in ustrezno predstaviti sebe ter lastne etične vrednote (Ornatowski 2007: 2).

Po drugi strani pa se je v zadnjih desetletjih precej spremenila tudi vloga akademske skupnosti in s tem jezik znanosti, k čemur je v precejšnji meri prispeval razvoj informacijskih tehnologij. Tako se npr. v sodobnih družbah pod vplivom internetizacije vse bolj brišejo meje med akademskim diskurzom in neformalno, osebno komunikacijo (Fairclough 1993: 230–231). Namesto elitizma se vse bolj uveljavljata preprostost in osebni stil. Podobno menita tudi Kuteeva in Mauranen (2018: 2), ki pravita, da je razmah informacijskih in komunikacijskih tehnologij v zadnjih dveh desetletjih temeljito vplival tudi na akademski diskurz. Nastali so namreč novi načini interakcije in s tem tudi novi žanri, nov način lastne prezentacije na spletu pa je vplival tudi na jezikovno rabo. Z vse pogostejšim pojavljanjem v splošnih medijih in s popularizacijo znanstvenih raziskav akademski diskurz prehaja iz specializiranega v javni diskurz, kar pomeni, da se spreminja tudi razumevanje

² V besedilu se moška oblika nanaša na vse spole.

jezika znanosti. Tako se je, kot pravi Crystal (2006: 23), danes ohranil le mit o ne-emocionalnem, nevtralnem in objektivnem znanstvenem jeziku. Dejstvo je, da si znanstveniki neprestano prizadevajo za sprejetje lastnih idej in pogledov, s čimer v raziskave, zavedno ali nezavedno, vnašajo tudi lastna sociokulturna, ekonomska in druga subjektivna prepričanja, ki jih izrazijo z različnimi jezikovnimi elementi. To potrjujejo tudi različne raziskave, ki kažejo, da znanstvena besedila ne zaznamujejo le neosebne oblike, nominalizacija itd., temveč tudi subjektivni jezikovni elementi (gl. npr. Hyland 2003; Gillaerts in Van de Velde 2010).

V slovenskem in hrvaškem jezikoslovju je mit o objektivnosti akademskega diskurza še zelo živ, čeprav lahko že pri Pogorelec (1986: 20) beremo, da so sicer pri znanstvenih besedilih redko uporabljeni izrazi, ki izdajajo avtorjevo osebo (npr. svojilni zaimek, prva oseba ednine, dvojine ali množine določnega glagola, različni vrednostni pridevniki, zgradba povedi, izbira besedišča), vendar gre pri teh besedilih tudi za vrsto skrite subjektivnosti, ki poskuša »prikazati predmetnost objektivno«. Skubic (2005: 104) znanstvenim besedilom pripisuje izrazito brezosebnost in objektivnost »tako na ravni diskurzivnih strategij in skladnje kot na ravni strogo pomensko definiranega in neemocionalnega besedišča«. Takšno stališče je prisotno tudi v hrvaškem jezikoslovju. Silić (2006: 63–64) meni, da je znanstvena komunikacija predvsem »komunikacija z vsebino in ne komunikacija z ljudmi, ki to vsebino kreirajo in jo jezikovno oblikujejo«, zato mora biti tudi »znanstveni jezik strogo usklajen z znanstveno vsebino«. To pomeni, da se mora avtor znanstvenega besedila izogibati rabi subjektivnih in ekspresivnih jezikovnih elementov. Po drugi strani pa raziskave slovenskega in hrvaškega akademskega diskurza nakazujejo, kot bo razvidno v nadaljevanju, nekoliko drugačno sliko (gl. npr. tudi Balažić Bulc in Požgaj Hadži 2016; Balažić Bulc in Požgaj Hadži 2017). Vsekakor pa bi bilo treba, kot pravi Logar (2019: 14), pojme, kot so neemocionalnost, natančnost, nevtralnost, brezosebnost ipd., v akademskem diskurzu »natančneje doreči v obliki točno določenih besed in/ali skladenjskih struktur, v katerih se uresničujejo«, če želimo opredeliti značilnosti znanstvenega jezika.

2 Avtorjeva prezenca v znanstvenem besedilu

Kot rečeno, v znanstvenem članku avtor po eni strani opisuje lastne znanstvene ugotovitve, po drugi strani pa bralca prepričuje v ustreznost in pravilnost teh ugotovitev. Da bi bil čimbolj prepričljiv, avtor uporablja različne metode, argumente in retorične strategije (Hyland 2005: 66–67), ki bi jih lahko označili kot nabor različnih jezikovnih elementov, s katerimi avtor poskuša bralcu predstaviti lastne ideje tako, kot sam želi, in bralca čim bolj prepričati v pravilnost teh idej (pod. tudi Blagojević 2007: 127). Takšne strategije, kot so npr. strategija eksplicitnega vodenja bralca po besedilu, nagovarjanja bralca, lastne pojavitve v besedilu itd., so najbolj podrobno raziskane v okviru teorije metabesedilnosti, pri čemer Hyland (2005: 44–46) loči interaktivne in interakcijske metabesedilne elemente. S prvimi avtor vodi bralca (ali poslušalca) po besedilu in mu s tem olajša razumevanje

ubesedene predmetnosti, z drugimi pa izraža lastno mnenje in stališča o ubesedeni predmetnosti ter na ta način vzpostavlja neposredno komunikacijo z bralcem. Pri tem je izbira eksplicitne ali implicitne prezence v besedilu odločilnega pomena (Hyland 2001: 211). Ena od najvidnejših interakcijskih retoričnih strategij, zlasti ko gre za izvlečke znanstvenih člankov, je strategija samoomembe, ki jo Hyland (2005: 49) pojmuje kot avtorjevo prezenco v besedilu. Avtorjeve pojavitve v besedilu so lahko eksplicitne oziroma osebne, to pomeni, da avtor izbere jezikovne elemente, s katerimi se neposredno pojavi v besedilu (npr. osebni in svojilni zaimki v ednini, dvojini ali množini), ali implicitne oziroma neosebne, kjer je prisotnost avtorja posredna (npr. pasivne glagolske strukture), lahko pa se v besedilu sploh ne pojavi (gl. npr. Ivanič 1998; Hyland 2001; Molino 2010).

Samoomembe v akademskem diskurzu so že nekaj desetletij v središču raziskovalne pozornosti, pri čemer je najbolj raziskan angleški akademski diskurz, pogosto tudi kontrastivno z drugimi jeziki (podrobnejši pregled gl. npr. v Pisanski Peterlin 2017: 9–11), vendar tovrstnih kontrastivnih raziskav v slovenskem in hrvaškem jezikoslovju ni veliko. Tako npr. Zrnec (2016) primerja rabo samoomb v slovenskih in poljskih znanstvenih člankih s področja jezikoslovja in literarnih ved in ugotavlja, da so v slovenskih besedilih samoomembe pogostejše kot v poljskih, in sicer jih je več v starejših besedilih, medtem ko je njihova zastopanost v poljskih besedilih v dveh analiziranih časovnih obdobjih enaka. Med samoombami v slovenskih starejših besedilih prevladujejo osebni jezikovni elementi (prva oseba množine), v novejših besedilih pa neosebni jezikovni elementi. Glede na dobljene rezultate avtorica sklepa, da se »sodobna kultura znanstvenega pisanja vedno bolj približuje trendu uporabe objektivizirane neosebne oblike, kjer je avtorjeva prisotnost najmanj izražena« (Zrnec 2016: 40). Grad (2017) primerja rabo samoomb v angleških znanstvenih člankih s področja medicine, ki so jih pisali govorci angleščine kot prvega (J1) in kot tujega jezika (JT). Avtor ugotavlja, da je pri govorcih J1 izražanje osebnosti (zaimki *we*, *us*, *our*) skoraj četrtno bolj pogosto kot pri govorcih JT, pri čemer pri govorcih J1 prevladuje osebni zaimek *we*, predvsem v poglavju Metode, pri govorcih JT pa svojilni zaimek *our*, in to predvsem v povzetku znanstvenega članka. To pomeni, da se »slovenski avtorji zavedajo pomena in vpliva lastne prisotnosti v članku, vendar pa se strategije, ki se jih za doseganje tega cilja poslužujejo, nekoliko razlikujejo od avtorjev, ki so rojeni govorci angleščine« (Grad 2017: 84). Podobno ugotavljajo tudi Pahor, Smodiš in Pisanski Peterlin (Pahor idr. 2021), ki preučujejo prevajalske strategije pri prevajanju slovenskih izvlečkov v angleščino, pri čemer se osredotočajo na samoomembe v izvlečkih s področja geografije, jezikoslovja, medicine, strojništva in sociologije. Rezultati njihove raziskave namreč kažejo, da je raba samoomb v slovenskih besedilih skoraj trikrat večja kot v angleških prevodih in da prevajalci osebne oblike najpogosteje zamenjajo s trpnikom. Največje odstopanje pa se kaže na področju jezikoslovja, kjer se v analiziranem korpusu pojavljajo predvsem neosebne oblike, kljub temu da raziskave angleških besedil ravno na tem področju kažejo pogostejšo rabo osebnih oblik.

Bašić in Veselica-Majhut (2016) preučujeta rabo osebnih zaimkov v hrvaških in angleških znanstvenih člankih s področja jezikoslovja. Ugotavljata, da je v primerjavi z angleščino raba osebnih zaimkov za prvo osebo ednine v hrvaščini redka, med osebnimi zaimki za prvo osebo množine pa so približno enako zastopani tako inkluzivni kot ekskluzivni osebni zaimki, medtem ko v angleščini prevladujejo inkluzivni. Podobne rezultate navaja tudi Varga (2016), ki preučuje metabesedilne elemente v angleških in hrvaških znanstvenih člankih s področja psihologije. Bašić in Veselica-Majhut (2016) na podlagi ankete o rabi osebnih in neosebnih jezikovnih elementov v znanstvenem članku, ki sta jo izvedli med različnimi jezikoslovci, ugotavljata tudi, da se avtorjem znanstvenih besedil zdijo neosebne oblike v hrvaščini ustrežnejše, da pa se avtor sam odloča, katere oblike bo izbral, in skleneta, da avtorjeva izbira izhaja tako iz kulturnih konvencij določene skupnosti kot iz individualnega statusa znotraj te skupnosti (Bašić in Veselica-Majhut 2016: 241).

3 Raziskava

V predhodni raziskavi (Balažic Bulc 2020) so bile v središču raziskovalne pozornosti eksplicitne samoomezbe v slovenskih in hrvaških izvlečkih znanstvenih člankov z različnih znanstvenih področij. Raziskava je pokazala, da je pojavnost samoomezb v korpusu izvlečkov v slovenščini SLAB nekoliko pogostejša v naravoslovnem (1,7 samoomezb na 100 besed) in tehničnem podkorpusu (1,5 samoomezb na 100 besed), presenetljivo manjša pa je v podkorpusu humanističnih izvlečkov (0,72 samoomezb na 100 besed). Podobne rezultate za humanistiko navaja tudi Zrnec (2016) za znanstvene članke s področja jezikoslovja in literarnih ved. Zanimivo je tudi, da kar 30 % izvlečkov s področja humanistike ne izpričuje rabe katere od omenjenih strategij. Po drugi strani je analiza korpusa izvlečkov v hrvaščini CRAB pokazala na splošno precej manjšo rabo samoomezb v primerjavi s korpusom SLAB, ki je v izvlečkih s področja humanistike, naravoslovja in tehničnih znanosti skoraj zanemarljiva (naravoslovje 0,29, humanistika in tehnične znanosti 0,21 samoomezb na 100 besed).

Glede na to, da so se v predhodni raziskavi pokazala odstopanja med posameznimi znanstvenimi področji v rabi samoomezb, v raziskavi podrobneje obravnavam izvlečke s področja humanistike. V središču raziskovalne pozornosti je avtorjeva prezenca v besedilu v širšem smislu, torej ne le na ravni eksplicitnih samoomezb, ki so izražene predvsem z osebnimi zaimki v prvi osebi ednine ali množine in tretji osebi ednine oziroma z osebnimi glagolskimi oblikami, temveč tudi na ravni implicitnih samoomezb, ki so najpogostejše izražene z deležniškim in refleksivnim trpnikom (več o tem npr. Mikolič Južnič in Pisanski Peterlin 2023) ali tudi deležnikom. Poleg tega preučujem tudi retorične strategije, s katerimi avtor popolnoma zakrije svojo prezenco v besedilu. To sta v prvi vrsti personifikacija, tj. dodajanje lastnosti živega nečemu neživemu, ki na ravni akademskega diskurza še ni dovolj raziskano (gl. npr. Belkhir 2021), in nominalizacija, tj. izražanje glagolskega

dejanja s samostalniškimi jezikovnimi elementi (več o tem npr. Mikolič Južnič 2017). V raziskavi poskušam ugotoviti dvojce:

1. ali obstajajo odstopanja med jezikoma v rabi retoričnih strategij, s katerimi se izraža avtorjeva prezenca v besedilu in
2. če obstajajo, ali so kulturološko ali strokovno pogojena.

3.1 Korpus

Kot meni Pisanski Peterlin (2007: 12), so »metabesedilni elementi odprta množica in v večini kategorij metabesedilnosti vseh možnih pojavitev ni mogoče predvideti vnaprej«, zato je treba besedila ročno pregledati. Zaradi omejenih časovnih okvirov je bila raziskava izvedena na dveh manjših specializiranih besedilnih korpusih: korpusu slovenskih znanstvenih izvlečkov (Slovene Abstracts oziroma SLAB) in korpusu hrvaških znanstvenih izvlečkov (Croatian Abstracts oziroma CRAB), ki sta bila zgrajena za predhodno raziskavo. Podrobneje preučujem podkorpusa Humanistika, tj. SLAB-Hum in CRAB-Hum. Vsakega sestavlja 20 izvlečkov, ki sem jih ponovno ročno označila (gl. tabelo 1). Kljub manjšemu korpusu so rezultati povedni, zagotovo pa bi jih bilo treba v prihodnje preveriti tudi na večjem korpusu.

	SLAB-Hum		CRAB-Hum	
	št. izvlečkov	št. pojavnic	št. izvlečkov	št. pojavnic
Humanistika	20	2.590	20	2.745

Tabela 1: Število pojavnic v podkorpusih SLAB-Hum in CRAB-Hum

Besedila v analiziranih korpusih so bila izbrana naključno, na podlagi reprezentativnosti časopisov, proste dostopnosti na spletu in objave (vsaj) izvlečka v slovenščini oziroma hrvaščini. Izvlečki v podkorpusu SLAB-Hum so objavljeni v časopisih *Filozofski vestnik*, *Slavistična revija*, *Primerjalna književnost* in *Acta historiae artis slovenica*. Navodila glede dolžine so različna, v prvem je merilo število besed (do 150 besed), v drugem število vrstic (do 8 vrstic), v tretjem in četrtem pa število znakov (1.000–1.500 oziroma do 1000 znakov s presledki). Časopisi se med seboj razlikujejo tudi v samem poimenovanju besedilnega žanra, in sicer se v prvem in četrtem uporablja termin izvleček, v drugem sinopsis in v tretjem povzetek. Navodila, kaj naj bi vseboval izvleček, lahko preberemo samo v *Filozofskem vestniku*, pa še tam so precej ohlapna, saj je navedeno samo to, naj izvleček povzema glavne poudarke.

Izvlečki v podkorpusu CRAB-Hum so objavljeni v časopisih *Časopis za suvremenu povijest*, *Filozofska istraživanja*, *Suvremena lingvistika* in *Život umjetnosti – časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi*. Tudi tu ima vsak od navedenih časopisov različna navodila glede dolžine izvlečka, prvi število vrstic

(5–10 vrstic), drugi število znakov (do 900 znakov s presledki), tretji in četrti pa število besed (do 300 oziroma 200 besed). Pri tem so samo v *Suvremeni lingvistiki* navedena podrobnejša navodila o strukturi izvlečka, ki naj vsebuje cilje, teoretično ozadje, metodologijo, najpomembnejše rezultate in sklep. Glede avtorstva izvlečkov jih je 12 (60 %) delo enega avtorja, 8 (40 %) pa delo dveh ali več avtorjev.

3.2 Metode

V prvem delu raziskave sem v podkorpustih SLAB-Hum in CRAB-Hum ponovno označila eksplicitne in implicitne samoomembe ter na novo tudi personifikacijo in nominalizacijo. Na podlagi dobljenih rezultatov sem izvedla kvantitativno in kvalitativno analizo omenjenih retoričnih strategij. V drugem delu pa sem z metodo kontrastivne analize obeh korpusov ugotavljala odstopanja med njima.

4 Rezultati in razprava

Analiza korpusa SLAB-Hum kaže, da pri slovenskih izvlečkih s področja humanistike prevladujeta dve strategiji, ki sta diametralno nasprotni. Prva strategija so eksplicitne samoomembe (0,93 primerov na 100 besed), kjer prevladuje prva oseba množine (npr. *kot posebnost izpostavljamo, v drugem delu obravnavamo, v članku predstavimo*). Zanimivo je, da se pojavljajo predvsem v dveh strokah, tj. v filozofiji in filologiji, medtem ko jih v izvlečkih primerjalne književnosti in umetnostne zgodovine praktično ni. Po drugi strani pa je med najpogostejšimi strategijami personifikacija (0,85 primerov na 100 besed), ki se konstantno pojavlja v izvlečkih vseh štirih strok. S to strategijo se avtor kot nosilec dejanja popolnoma zakrije in dejanje v celoti pripiše neživi predmetnosti (npr. *prispevek obravnava, članek se osredotoča na, članek raziskuje, prispevek razvija in utemeljuje stališče* itd.).

V korpusu CRAB-Hum prevladujejo implicitne samoomembe (2,26 primerov na 100 besed), pri čemer sta skoraj v enaki meri zastopana refleksivni (npr. *u radu se donosi, glavnina rada se fokusira na, u radu se opisuje*) in deležniški trpnik (npr. *u članku su analizirane, na temelju literature donesen je usporedni prikaz, poseban je naglasak stavljen na*), prvi z 1,2 in drugi z 1,0 primera na 100 besed. Zanimivo je, da v izvlečkih zgodovinskega časopisa očitno prevladuje deležniški trpnik na račun refleksivnega, ki se skoraj ne pojavlja (2,4 : 0,2 primera na 100 besed). V časopisih drugih treh strok je ravno obratno: pri filozofiji je 0,9 primerov refleksivnega in 0,26 primerov deležniškega trpnika na 100 besed, pri jezikoslovju je to razmerje 1,74 : 0,29, pri umetnosti pa 1,41 : 0, saj ni zabeleženega primera deležniškega trpnika. Druga najbolj zastopana strategija v korpusu hrvaških izvlečkov je ravno tako personifikacija (npr. *rad sagledava, rad propituje, članak istražuje*), vendar v manjši meri kot v korpusu SLAB-Hum.

Če primerjamo rezultate v analiziranih korpusih, ki so prikazani v tabeli 2, lahko že na prvi pogled vidimo, da so med korpusoma SLAB-Hum in CRAB-Hum precejšnja odstopanja.

	SLAB-Hum	CRAB-Hum
	/100 besed	/100 besed
eksplicitne samoomembe	0,93	0,18
implicitne samoomembe	0,23	2,26
refleksivni trpnik	0,04	1,2
deležniški trpnik	0,15	1,0
personifikacija	0,85	0,55
nominalizacija	0,19	0,18
SKUPAJ	2,2	3,17

Tabela 2: Zastopanost retoričnih strategij avtorjeve prezence v podkorpusih SLAB-Hum in CRAB-Hum

Pogostnost pojavljanja katere od strategij avtorjeve prezence je večja v korpusu CRAB-Hum (3,17 : 2,2 primerov na 100 besed), med njimi pa so najpogostejše implicitne samoomembe (2,26 : 0,23 primerov na 100 besed). To pomeni, da v hrvaških izvlečkih s področja humanistike prevladuje raba trpnih oblik, in sicer tako refleksivnega kot deležniškega trpnika. Ti dve obliki v slovenskih izvlečkih nista tako pogosti, vendar se pogosteje pojavlja deležniški trpnik, medtem ko je raba refleksivnega trpnika, vsaj v analiziranih besedilih, skoraj zanemarljiva (0,04 primerov na 100 besed). Po drugi strani v korpusu SLAB-Hum prevladuje raba eksplicitnih samoomemb, kot rečeno gre predvsem za glagole v prvi osebi množine, kar pomeni, da je avtorjeva prezenca v slovenskih izvlečkih intenzivnejša (podobno tudi Zrnc 2016; Pahor idr. 2021). Kot je razvidno iz tabele 2, je raba strategij, ki zakrivajo avtorjevo prezenco v besedilu, predvsem personifikacije, nekoliko pogostejša v korpusu SLAB-Hum, medtem ko je pogostnost nominalizacije v obeh korpusih zelo majhna.

5 Sklep

Raziskava avtorjeve prezence v slovenskih in hrvaških izvlečkih znanstvenih člankov s področja humanistike je potrdila, da v korpusu hrvaških besedil (CRAB-Hum) prevladuje strategija implicitne osebne komunikacije z bralcem, izražena s trpnimi glagolskimi oblikami, medtem ko v korpusu slovenskih besedil (SLAB-Hum) prevladuje strategija eksplicitne osebne komunikacije z bralcem, pri čemer se avtor v besedilu najpogosteje pojavlja v prvi osebi množine. Raba takšnih strategij v slovenskem akademskem diskurzu se pogosto pripisuje vplivu anglo-ameriškega akademskega pisanja, vendar je raziskava, ki jo je Pisanski (2002) opravila na korpusu člankov iz matematike in arheologije, pokazala, da se je npr.

raba napovedi in sklicev v analiziranih besedilih iz 90. let prejšnjega stoletja celo zmanjšala v primerjavi z rabo v 50. letih. Prav tako tudi v slovenski slovnici zasledimo, da je raba trpnika pogosta »v strokovnih, poljudnih ali znanstvenih besedilih. Pa še v teh trpnika ni dobro preveč uporabljati« (Toporišič 2004: 359). Po drugi strani Silić in Pranjković (2005: 197) pravita, da so pasivne strukture posebno pogoste v hrvaških znanstvenih in administrativnih besedilih. Prav tako se kažejo razlike pri zakrivanju avtorjeve prisotnosti v besedilu, zlasti ko gre za personifikacijo, ki je pogostejša v slovenskih besedilih. Glede na rečeno, bi lahko sklepali, da so odstopanja v analiziranih korpusih med jezikoma kulturno pogojena. Zagotovo pa bi bilo v prihodnje treba raziskati precej obsežnejši korpus besedil in raziskavo podkrepiti tudi s kvalitativnimi metodami, npr. anketo ali intervjuji, da bi to ugotovitev lahko tudi bolj zanesljivo potrdili.

Literatura

Balažić Bulc, Tatjana in Požgaj Hadži, Vesna, 2016: Metadiskursni elementi u znanstvenim člancima Ljiljane Subotić. Dražić, Jasmina, Bjelaković, Isidora in Sredojević, Dejan (ur.): *Teme jezikoslovne u srbistici kroz dijahroniju i sinhroniju. Zbornik u čast Ljiljani Subotić*. Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu. 591–608.

Balažić Bulc, Tatjana in Požgaj Hadži, Vesna, 2017: Interakcijske retoričke strategije u znanstvenome diskursu (na primjeru znanstvenoga jezika Ivana Ivasa). *Govor* 34/2. 127–151.

Balažić Bulc, Tatjana, 2020: Self-mentions as interactional metadiscourse strategies in Slovene and Croatian research article abstracts. Pisanski Peterlin, Agnes in Mikolić Južnić, Tamara (ur.): *Academic writing from cross-cultural perspectives: exploring the synergies and interactions*. Ljubljana: University Press, Faculty of Arts. 55–74.

Bašić, Ivana in Veselica-Majhut, Snježana, 2016: Explicit author reference in research articles in linguistics in English and Croatian. *Linguistics and literature studies* 4/4. 233–242.

Belkhir, Sadia, 2021: Personification in EFL learners' academic writing: A cognitive linguistic stance. *Glottodidactica* 48/2. 7–20.

Blagojević, Savka, 2007: Autorovo ograđivanje kao retorička strategija u akademskom diskursu: kontrastivna analiza. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini* 37. 125–134.

Bondi, Marina in Cavalieri, Silvia, 2012: The evolution of the abstract as a genre: 1988–2008. The case of applied linguistics. Garzone, Giuliana Elena, Catenaccio, Paola in Degano, Chiara (ur.): *Genre Change in the Contemporary World. Short-term Diachronic Perspectives*. Bern: Peter Lang. 43–54.

Busch-Lauer, Ines-A., 2014: Abstracts: Cross-Linguistic, Disciplinary and Intercultural Perspectives. Bondi, M. in Lorés Sanz, R. (ur.): *Abstracts in Academic Discourse: Variation and Change*. Bern: Peter Lang. 43–63.

Crystal, David, 2006: *Language and the Internet*. Cambridge in New York: Cambridge University Press.

Fairclough, Norman, 1993: Critical discourse analysis and the marketization of public discourse: the universities. *Discourse & Society* 4/2. 133–168.

Gillaerts, Paul in Van de Velde, Freek, 2010: Interactional metadiscourse in research article abstracts. *Journal of English for Academic Purposes* 9/2. 128–139.

Grad, Martin, 2017: Izražanje osebnosti v akademskem diskurzu: primerjava rojenih in tujih govorcev angleščine. Vintar, Špela (ur.): *Slovenske korpusne raziskave*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 71–86.

Hunston, Susan, 1994: Evaluation and organization in a sample of written academic discourse. Coulthard, Malcolm (ur.): *Advances in written text analysis*. London in New York: Routledge. 191–218.

Hyland, Ken, 2001: Humble servants of the discipline? Self-mention in research articles. *English for specific purposes* 21. 207–226.

Hyland, Ken, 2003: Self-citation and self-reference: Credibility and promotion in academic publication. *Journal of the American Society for Information Science and Technology* 54/3. 251–259.

Hyland, Ken, 2005: *Metadiscourse: Exploring Interaction in Writing*. London in New York: Continuum.

Ivanič, Roz, 1998: *Writing and identity: The discursual construction of identity in academic writing*. Amsterdam: John Benjamins.

Kuteeva, Maria in Mauranen, Anna, 2018: Digital academic discourse: Texts and contexts Introduction. *Discourse, Context & Media* 24. 1–7.

Logar, Nataša, 2019: *Medbesedilnost in stil slovenskih strokovno-znanstvenih besedil*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Mikolič Južnič, Tamara in Pisanski Peterlin, Agnes, 2023: Trpnik z izraženim vršilec v slovenščini: korpusna raziskava. Smolej, Mojca in Schlamberger Brezar, Mojca (ur.): *Prispevki k preučevanju slovenske skladnje*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 177–198.

Mikolič Južnič, Tamara, 2017: *Nominalizacija: korpusni pristop h kontrastivnim in prevodoslovnim vprašanjem*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Molino, Alessandra, 2010: Personal and impersonal authorial references: A contrastive study of English and Italian Linguistics research articles. *Journal of English for Academic Purposes* 9. 86–101.

Ornatowski, Cesar M., 2007: Rhetoric of Science: Oxymoron or Tautology? *The Writing Instructor*. 1–15. <http://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ824640.pdf>. (Dostop 7. 11. 2023.)

Pahor, Tadej, Smodiš, Martina in Pisanski Peterlin, Agnes, 2021: Reshaping Authorial Presence in Translations of Research Article Abstracts. *ELOPE* 18/1. 169–186.

Pisanski Peterlin, Agnes, 2007: Raziskave metabesedilnosti v uporabnem jezikoslovju: pregled področja in predstavitev raziskovalnega dela za slovenščino. *Jezik in slovstvo* 52/3–4. 7–19.

Pisanski Peterlin, Agnes, 2017: *Metabesedilo med dvema kulturama*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Pisanski, Agnes, 2002: Analiza nekaterih metabesedilnih elementov v slovenskih znanstvenih člankih v dveh časovnih obdobjih. *Slavistična revija* 50/2. 183–197.

Pogorelec, Breda, 1986: Znanstveno besedilo, njegove jezikoslovne prvine in slog. Vidovič Muha, Ada (ur.): *Slovenski jezik v znanosti 1*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 11–22.

Silić, Josip in Pranjković, Ivo, 2005: *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.

Silić, Josip, 2006: *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.

Sinclair, John, 1981: Planes of discourse. Rizvi, S. N. A. (ur.): *The two-fold voice. Essays in honour of Ramesh Mohan*. Salzburg: Salzburg University Press. 70–89.

Skubic, Andrej, 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

Swales, John, 1990: *Genre Analysis. English in Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.

Toporišič, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Varga, Mirna, 2016: *Epistemic Modality in Academic Discourse in the Croatian and English Language*. Doktorska disertacija. Osijek: Filozofski fakultet, Sveučilište u Osijeku.

Zrnec, Ines, 2016: *Avtorjeve samoomembe v izbranih znanstvenih člankih iz zbornikov Obdobja in Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców*. Diplomaska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Sekundarni viri za korpus CRAB-Hum

Časopis za suvremenu povijest 50, št. 1, 2, 2018.

Filozofska istraživanja 38, št. 1, 2, 2018.

Suvremena lingvistika 44, št. 85, 2018.

Život umjetnosti: časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi 103, št. 2, 2018; 101, št. 2, 2017; 100, št. 1, 2017; 99, št. 2, 2016; 98, št. 1, 2016.

Sekundarni viri za korpus SLAB-Hum

Acta historiae artis slovenica 23, št. 1, 2, 2018.

Filozofski vestnik 39, št. 1, 3, 2018.

Primerjalna književnost 41, št. 3, 2018.

Slavistična revija 66, št. 4, 2018.

BOLJ ALI MANJ KNJIŽNO: PROBLEMI JEZIKOVNE ANALIZE RAČUNALNIŠKO POSREDOVANE NEFORMALNE KOMUNIKACIJE¹

Pri jezikovnih analizah neformalne računalniško posredovane komunikacije in spletnih besedil naletimo na metodološko težavo, kako jih obravnavati z vidika (ne)knjižnosti. Pregled objavljenih raziskav kaže težnjo po analiziranju na podlagi odstopanja od knjižne norme in uvrščanju besedil v posamezne jezikovne zvrsti, pri čemer pa pogosto umanjka upoštevanje širšega konteksta. V empiričnem delu predstavljamo stopenjsko razvrščanje sporočil v štiri skupine glede na (ne)knjižnost, ki so ga opravili študentke in študenti. Ugotavljamo, i) da je dojemanje (ne)knjižnosti odvisno od jezikovnih in kontekstualnih dejavnikov ter intence tvorcev, ii) da jasno razmejevanje med skupinami po jezikovnih značilnostih ni mogoče in iii) da se besedila po stopnji (ne)knjižnosti razvrščajo tudi znotraj posamezne skupine, ki je sicer bolj ali manj (ne)knjižna.

Ključne besede: računalniško posredovana komunikacija, sporočila, socialne zvrsti, (ne)knjižnost, slovenščina

More or less standard: problems of the linguistic analysis of computer-mediated informal communication

One of the methodological problems in the linguistic analysis of informal computer-mediated communication and online texts is how to analyse them in terms of standard or non-standard language varieties. A review of published articles shows a tendency to analyse such texts on the basis of deviation from the standard norm and to categorise them into specific language varieties, often without taking the broader context into account. In the empirical part, the results of the classification of text messages by university students into four different groups based on the degree of (non-)standardness are presented. The results show that: i) the perception of standard or non-standard language depends on linguistic and contextual factors as well as on the intention of the language users, ii) no clear distinction between va-

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave), ki ga je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

ieties based on linguistic features is possible, and iii) texts are also classified according to their degree of (non-)standardness within a given group that is otherwise more or less standard.

Keywords: computer mediated communication, text messages, language varieties, (non-)standard language, Slovenian

1 Uvod

Prispevek je nastal ob metodoloških zadregah jezikoslovne obravnave (oziroma analize) neformalnih pisnih sporočil in drugih besedil v digitalnem okolju, ki deloma ali v celoti niso v knjižnem oziroma standardnem jeziku.² Te zadrege so sorodne tistim pri jezikoslovni analizi spontanega govorjenega diskurza (Bitenc 2016). Pri obeh vrstah komunikacije namreč ne najdemo visoke stopnje jezikovnozvrstne konsistentnosti. Toda če tak pojav pojmujeemo kot jezikovnozvrstno heterogenost (kot Dobrovoljc 2018), posredno domnevamo, da so viri heterogenih jezikovnih izbir različne jasno opredeljive jezikovne zvrsti. V sklepanju moramo nato še korak dlje: če sta vir takih heterogenih jezikovnih praks, torej tudi jezikovnih izbir vsaj dve jasno opredeljivi jezikovni zvrsti (nekateri, recimo Smole (2004), so prepričani, da sta v vsakem jezikovnem kontinuumu samo dva jezikovna (pod) sistema, in sicer knjižni jezik ter narečje), lahko – v okviru realnega pojmovanja komunikacije – predpostavljamo, da morata ti zvrsti biti govorcem in govorkam na razpolago bodisi v obliki diskurzov, ki so jezikovnozvrstno popolnoma konsistentni, bodisi v obliki konsistentno usvojene zmožnosti teh opredeljivih, predvidljivih jezikovnih zvrsti – ali kar v obeh oblikah.

Vsaj za knjižni (oziroma standardni) jezik glede tega ni nobene dileme. Obstajajo besedila s popolnoma konsistentno rabo knjižnega jezika; ta besedila ne le obstajajo, ampak so, vsaj nekatera, temelj obstoja jezika, jezikovne in celo narodne skupnosti. Domnevamo lahko, da pri večini odraslih govorcev in govork obstaja tudi konsistentno znanje (pisnega) knjižnega jezika, podprto z jasno kodifikacijo, šolskim, lektorskim in drugimi pogoni oziroma sistemi. Veliko bolj vprašljivo je, ali obstaja tudi kaka druga podobno konsistentna jezikovna zvrst. Z jezikoslovnega stališča se sicer lahko tako zdi tudi posamezno narečje – čemur pa težko pritrdimo s stališča realne jezikovne zmožnosti in dejanskih jezikovnih izbir v komunikacijskih praksah posameznih govork in govorcev. Zato domnevamo, da je produktivni jezikovni repertoar sodobnih govork in govorcev izrazito raznorodni, in sicer ne le za govorno, temveč tudi za pisno sporazumevanje. Njihova receptivna jezikovna zmožnost pa je – ob načelni in praktični pripravljenosti na sporazumevanje – še bistveno širša.

Analiza dejanskih jezikovnih izbir pri zvrstno odprti komunikaciji (in taka komunikacija je v sodobnih družbenih razmerah prevladujoča) ne bi smela temeljiti samo na segmentaciji uporabljenih jezikovnih izrazil in njihovem razvrščanju v

² V nadaljevanju prispevka uporabljamo termin (ne)knjižni jezik, saj je ta bolj splošno razširjen kot standardni jezik, razumemo pa ga v ožjem funkcionalnem in ne v simbolnem smislu.

jezikovnozvrstne kategorije. Pri analizi sporočil, posredovanih z mobilnih naprav, bomo zato poskusili smiselno uporabiti tudi koncept zvrstne namere tvorcev in tvork ter koncept (ne)knjižne stopenjskosti sporočil. To pomeni, da knjižnost ni neposredno ugotovljiva lastnost vseh izbranih jezikovnih izrazil v posameznem sporočilu, ampak jo pojmuje kot okvirno namero tvork in tvorcev in merimo kot stopenjsko lastnost posameznega sporočila oziroma posamezne izmenjave sporočil, odvisno tudi od neposrednega konteksta.

2 Jezik v digitalnem okolju

Internet in z njim povezan spletni jezik (angl. *netspeak*) ter računalniško posredovana komunikacija³ so močno posegli v tradicionalno razlikovanje med značilnostmi govorjenega in zapisanega jezika. Eno od osrednjih vprašanj, ki so si jih zastavljali jezikoslovke in jezikoslovci, je, ali je računalniško posredovana komunikacija bolj podobna pisnemu ali govorjenemu jeziku. Do razvoja računalnikov in mobilnih naprav je bila to namreč ena osnovnih razlik v jezikoslovju, razlike med govorjenim in zapisanim pa jasno opredeljene (Crystal 2006; Dobrovoljc 2018). Vendar pa je za računalniško posredovano komunikacijo značilno, da združuje tako elemente govorjenega kot zapisanega jezika, obenem pa je »zaradi njene heterogenosti ni mogoče obravnavati kot ene enotne jezikovne zvrsti« (Dobrovoljc 2018: 104).

Pojav računalniško posredovane komunikacije je ustvaril potrebo, da pisni jezik postane primeren za družbene interakcije, ki se odvijajo pisno preko mobilnih naprav ali računalnikov, pri čemer so pomembni dejavniki inovacij in sprememb govornost (tj. zapis govora), semiotična kompenzacija in ekonomičnost (Androutsopoulos 2011: 154–155). Splošno javnost in tudi stroko pa je raba neknjižnega jezika v sporočilih vznemirila, predvsem pa se je pojavila bojazen, da bo jezik sporočil negativno vplival tudi na pisanje in rabo jezika v drugih položajih (Crystal 2008). O tovrstnih strahovih poroča tudi Kalin Golob (2008: 191), namreč da se »/v/ slovenskih in tujih medijih /.../ predstavitve novih komunikacijskih tehnologij v zvezi z jezikom ustavljajo predvsem pri večji ali manjši zaskrbljenosti, kako te vplivajo na knjižni jezik in rabo jezika sploh«. Prav tako Michelizza (2007) v svojem članku navaja rezultate spletnih iskanj, ki potrjujejo obstoj strahov o ogroženosti slovenščine, predvsem v povezavi z jezikom na spletu.

Analiziranja računalniško posredovanih pisnih besedil se v slovenskem prostoru jezikoslovke in jezikoslovci pogosto lotevajo z vidika odstopanja od knjižne norme, čeprav intenca tvork in tvorcev omenjenih besedil ni pisati v skladu s knjižno normo. Obenem se sprašujejo tudi o tem, v katero jezikovno zvrst takšna besedila uvrstiti in kako te zvrsti sploh poimenovati. Bitenc (2021: 40) navaja, da se:

³ Termin računalniško posredovana komunikacija (angl. *computer-mediated communication*) zajema vsa sporočila, poslana s katere koli elektronske naprave.

/p/ri empiričnih raziskavah /.../ večkrat kot problem kažejo (pomanjkljiva) opredelitev posameznih jezikovnih zvrsti, nedefinirane meje in neuzaveščenost razmerij med njimi ter iz tega izhajajoče dileme glede terminološkega poimenovanja posameznih jezikovnih varietet.

3 Teorija socialnih zvrsti slovenskega jezika

Pri vprašanju zvrstnosti se jezikoslovke in jezikoslovci pogosto opirajo na Toporišičevo teorijo socialnih zvrsti, ki je bila v slovenski prostor vpeljana v obdobju strukturalizma. Vključena je v tri glavne priročnike: teoretično v slovnico in pravopis, v *Slovar slovenskega knjižnega jezika* pa preko kvalifikatorjev (Gruden 2021: 14–20). Na teoretičnih razlagah v pravopisu in slovnici temelji tudi shema v slovenskem izobraževalnem sistemu (Bitenc 2016: 100).

Toporišič (2000) socialne zvrsti jezika deli na knjižni jezik (zborni in knjižnopogovorni), pokrajinske pogovorne jezike in narečja.⁴ V pripadajoči shemi knjižni zvrsti hierarhično postavi nad neknjižni, obenem pa tudi vizualno jasno zameji in razmeji posamezne zvrsti, predvsem knjižno od neknjižnega. Njegovo dojemanje zvrsti – in tudi, zakaj je to problematično – je najlažje ponazoriti s primerjavo, ki jo poda kar sam na začetku poglavja o Zvrsteh in snopih zvrsti (Toporišič 2000: 13):

Izraz slovenski jezik je pravzaprav samo pojem, podoben npr. pojmu iglavec: kakor je iglavec vedno le ali smreka, ali bor, ali jelka, ali macesen, ali ..., tako je tudi slovenski jezik vedno le ali knjižni, ali narečni, ali strokovni, ali ...

Stabej (2010: 198) teoriji socialnih zvrsti očita togost in preveliko shematičnost, »pri tem pa /teorija/ ne pojasnjuje resničnega dogajanja v jezikovni skupnosti, temveč ga skuša predvsem usmerjati«. Toporišičeva teorija socialnih zvrsti je bila deležna več kritik, ki jih v svoji monografiji povzema tudi Bitenc (2016: 104):

Največ kritičnih pomislov in polemik so (bili) deležni sam izraz 'socialne' zvrsti, togost shematičnega in binarnega razvrščanja jezikovnih zvrsti, prvenstvena vloga knjižne zvrsti glede na vse druge ter definiranje oz. normiranje splošno- oz. knjižnopogovornega jezika.

Na potrebo po novi opredelitvi socialnih zvrsti slovenskega jezika ali vsaj prenovitvi oziroma nadgradnji se opozarja že dalj časa (gl. Petek 2018), z željo po ponovnem premisleku pojmovanja jezikovne zvrstnosti slovenskega jezika in njeni aktualizaciji pa je bil tej temi posvečen tudi celoten Simpozij Obdobja leta 2003 (Kržišnik 2004: ix). A vendar, kot navaja Bitenc (2016: 104), je bilo predlogov za prenovu in izboljšavo relativno malo (gl. Makarova 2004; Skubic 2004; Smole 2004; Gliha Komac idr. 2021).

⁴ A vendar omenja tudi »značilnosti neknjižnega pogovornega jezika, ki rade vdirajo v knjižnopogovorno«, s čimer vsaj posredno priznava, da posamezne zvrsti le niso tako enotne, kot jih predstavi, kaže pa tudi na morebitno potrebo po definiranju vmesne zvrsti – neknjižnega pogovornega jezika (Toporišič 2000).

4 Jezikovne analize računalniško posredovane komunikacije

Na kratko predstavljamo objavljene jezikovne analize sporočil in spletnih besedil, pri čemer se osredotočamo na metodološki pristop in ugotovitve z vidika (ne)knjižne rabe jezika ali socialnih zvrsti.

V prvem desetletju 21. stoletja je nastalo največ jezikovnih analiz sms-ov (npr. Thurlow 2003; Ling 2005; Crystal 2008; v slovenskem prostoru Orel 2004; Jarnovič 2007; Kalin Golob 2008; Michelizza 2008), vendar pa so značilnosti, ki jih opisujejo, vsaj deloma povezane tudi s tehnološkimi omejitvami naprav, na katerih so bila sporočila tvorjena; to so zamudnost tipkanja na mobilne naprave z 12 ali 15 fizičnimi tipkami, omejitev na 160 znakov na sporočilo in cena sms-ov (Kalin Golob 2008).

Orel (2004) je analizirala mladostniške sms-e, zbrane v reviji *Frka*. Med drugim se v prispevku sprašuje o tem, v katere socialne zvrsti jezika uvrstiti sporočila. Kot eno od značilnosti sporočil kot besedilne vrste navaja tudi »menjavanje kodov znotraj jezikovnozvrstnih podsistemov: knjižnega, ki še vedno prevladuje – pogovornega jezika – narečja s prvinami slenga (sociolekt) v določenih sporočilih ali v enem samem«. Podobno Dobrovoljc (2008), ki se v prispevku osredotoča na e-poštna sporočila, ki jih obravnava tudi v odnosu odstopanja od knjižne norme, ugotavlja, da je za neformalna e-poštna sporočila značilno »mešanje prvin pogovornega jezika in knjižnega jezika na vseh jezikovnih ravneh, ki se stopnjuje do meje neberljivosti« (Dobrovoljc 2008: 206).

Jakop (2008) raziskuje spletne forume z vidika upoštevanja pravopisnih pravil, pri čemer opaza »kršenja pravil o rabi velikih in malih črk, ločil in pisanja besed skupaj ali narazen«. Kot razloge navaja tako nepoznavanje slovenskega pravopisa kot tudi to, da je ena od lastnosti spletnih klepetov zapisana oblika pogovora. Meni, da bi bilo »treba sodobne komunikacijske pojave in njihove jezikovne lastnosti obravnavati pri pouku slovenščine«, da bi prek konkretnih primerov in opazovanja kršitev pravopisne norme v teh besedilih prispevali k »višji kultiviranosti tvorcev besedil v spletnem diskurzu in s tem k bolj kultiviranemu dialogu nasploh«. Kalin Golob (2008: 191) pa nasprotno ugotavlja, »da je za nove oblike komuniciranja, ki so ga omogočili novi mediji, nesmiselno postavljati ,odklone od knjižnega jezika‘ za jedro analize«.

Kalin Golob (2008) je opravila jezikoslovno analizo 1042 sms-ov, ki so jih pripevali mladostniki in mladostnice. Zanje je značilen zapis po govoru, pri sms-ih staršev (n = 25) pa je neknjižni zapis manj pogost, njihova sporočila so bila namreč zapisana prevladujoče knjižno. Ugotavlja tudi, da novejšje oblike sporočanja spreminjajo rabo pisnega jezika, saj se v njih kaže, da predvsem mlajši uporabniki pogosto zapisujejo svoj pogovorni ali narečni jezik.

Jarnovič (2007) je v svoji raziskavi 910 naključno izbranim anketirancem zastavila vprašanja o jezikovni podobi sms-ov in odnosu do sms-ov ter o uporabi ločil,

zaključnega podpisa, presledkov in krajšav pri pisanju. Na vprašanje, kako pišejo sms-e, je podala možne odgovore v knjižni slovenščini, v pogovorni slovenščini, v angleščini in drugo. Odgovori so pokazali, da tisti z osnovno in srednjo izobrazbo, vključeni v vzorec, večinoma pišejo v pogovorni slovenščini, z višjo in visoko izobrazbo pa pretežno v knjižni.

Na vprašanje, ali jih sms-i v knjižni slovenščini motijo, je večina tistih z višjo in visoko izobrazbo odgovorila z ne, glede na njihove razlage pa avtorica sklepa, da »sms-e dojemajo kot pisno komunikacijo, /zato/ so se jim zdela pomembna tudi ,slovnična pravila za pisanje ter ,pismenost posameznika« (Jarnovič 2007: 67). Tudi tistih z osnovno ali srednjo izobrazbo sms-i v knjižni slovenščini ne motijo, iz njihovih utemeljitev pa je razvidno, da »nimajo negativnega odnosa do knjižnega jezika, jim pa sms-i pomenijo svojevrstno obliko diskurza, pri kateri se najpogosteje uporablja ,pogovorni‘ jezik, ,knjižni‘ jezik pa ima manjšo vlogo« (Jarnovič 2007: 67–68). V zaključku nakazuje na možnost, »da sms-i v bistvu predstavljajo dodatno razsežnost pisne kompetence posameznikov« (Jarnovič 2007: 77).

Jarnovič (2007: 67) sicer sama izpostavlja, »da knjižni jezik v sms-ih ni knjižni jezik v jezikovnosistemskem smislu in da pogovornega jezika v sms-ih ni mogoče enačiti s pogovornim jezikom, ki ga lahko slišimo na ulicah,« in dalje:

Izraza sta samo zasilni oznaki, dejanska jezikovna podoba sms-ov pa v bistvu nakazuje nekakšen svojevrstno specializiran diskurz /.../, /g/re za mešanico prvin knjižnega in pogovornega jezika, nekakšno vmesno obliko med govorjeno in pisno komunikacijo.

Novejša prispevka s tega področja sta članek Poteko (2023) o sporazumevalnih navadah in jezikovnih izbirah študentk in študentov v sporočilih ter Černetiča (2023), ki je analiziral predstavitevna besedila na Tinderju. Oba besedila analizirata v širšem kontekstu z upoštevanjem intence tvorcev in tvork.

5 Raziskava

5.1 Gradivo

Pridobili smo 349 sporočil, ki so jih maja 2023 prispevali dijakinje in dijaki 3. letnika z Gimnazije Vič. Pri uri slovenščine so na list prepisali do 20 sporočil, ki so jih prejeli, ob tem pa tudi starost tvorke oziroma tvorca in odnos, ki ga imajo z njimi (npr. prijatelj/-ica, sošolec/-ka, mama, oče ...). Iz gradiva smo izločili vsa sporočila, ki so bila v celoti tujejezična. Ostalo je 325 sporočil. Sporočil žensk, starih do vključno 29 let, je bilo 147, moških te starosti pa 112. Sporočil tvork med 30. in 55. letom je bilo 34, sporočil tvorcev te iste starostne skupine pa 24. Sporočil tvork in tvorcev nad 55 let je bilo le 8 (6 ženskih in 2 moška).⁵

⁵ Delitev na te tri starostne skupine se nam je zdela smiselna ravno z vidika vprašanja (ne)knjižnosti, raba pogovornih zvrsti se namreč z leti v povprečju spreminja. V obdobju najstništva naj bi bila

5.2 Določanje stopnje (ne)knjižnosti

Po kritičnem pregledu prispevkov, ki se analize večinoma lotevajo z vidika odstopanja od knjižne norme na leksikalni, morfološki in skladenjski ravni ter z vidika pravopisnih napak, smo želeli preizkusiti bolj celosten pristop, zato smo se odločili za stopenjsko razvrščanje sporočil glede na (ne)knjižnost. Po testnem razvrščanju, ki sva ga opravila avtorja prispevka, smo se odločili za štiri skupine, pri čemer je ena od skrajnosti najbolj knjižno (1), druga pa najbolj neknjižno (4); posameznih skupin od ena do štiri nismo podrobneje definirali, saj nas je zanimalo, kako to stopenjskost razvrščevalke in razvrščevalci intuitivno dojemajo in kakšnim implisitnim razvrščevalnim merilom bodo sledili.

Sporočila je razvrščalo dvanajst študentk in trije študenti različnih smeri drugostopenjskega študija Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. V tabeli 1 so navedeni njihovi demografski podatki.

Starost	Pokrajinski izvor	Smer študija
25	jugovzhodna Slovenija	slovenistika, primerjalna književnost
26	primorsko-notranjska	slovenistika, primerjalna književnost
26	osrednjeslovenska	slovenistika, primerjalna književnost
26	savinjska	splošno jezikoslovje
26	jugovzhodna Slovenija	anglistika, francistika
26	osrednjeslovenska	slovenistika, primerjalna književnost
26	osrednjeslovenska	anglistika
26	savinjska	germanistika
26	osrednjeslovenska	filozofija, primerjalna književnost
26	savinjska	slovenistika
27	savinjska	zgodovina
27	osrednjeslovenska	sociologija
27	gorenjska	anglistika
28	koroška	slovenistika, zgodovina
28	goriška	slovenistika, zgodovina

Tabela 1: Demografski podatki razvrščevalk in razvrščevalcev

Pred razvrščanjem so prejeli naslednje informacije: i) da je cilj določiti stopnjo knjižnosti v sporočilih, ii) da sporočila v skupine razvrščajo po intuiciji oziroma si ustvarijo lastne kriterije, iii) da razvrščajo v štiri skupine, pri čemer v prvo spadajo najbolj knjižna sporočila, v četrto pa najbolj neknjižna, in iv) da bodo poleg njih to

stopnja rabe neknjižnega jezika višja, kar povezujejo tudi z ugotovitvami, da je v tem obdobju najvišja tudi najstniška tendenca po nepodrejanju družbenim normam. Raba bolj knjižnega jezika naj bi bila najvišja med 30. in 55. letom starosti, potem pa spet začne upadati oziroma narašča raba neknjižnih zvrsti (Holmes 2013: 178–179).

počeli tudi drugi. Sporočila smo v treh naključnih sklopih prenesli v 1ko in pripravili obrazce za razvrščanje. Vse tri sklope so preko e-pošte prejeli na začetku julija 2023, za razvrščanje pa so imeli na voljo tri tedne. Prvi sklop sporočil (n = 125) je razvrstilo 15 oseb, drugega (n = 100) in tretjega (n = 100) pa 13 oseb.

5.3 Rezultati

V večini primerov se je pri razvrščanju pokazalo jasno težišče, v katero od skupin se uvršča posamezno sporočilo, čeprav so se odgovori razlikovali (gl. tabelo 2).

	1	2	3	4
<i>Kje pa si? Kdaj prideš?</i>	13	0	0	0
<i>Upam, da si gledal, ker tole je bilo nepozabno. Bravo Rogla</i>	11	4	0	0
<i>kako je blo</i>	4	10	1	0
<i>Oprosti da sem prej šla, upam da boš uživala</i>	6	9	0	0
<i>Pac ta tanou</i>	0	1	11	3
<i>Hahaha koga sm vidla iz mojga busa</i>	0	4	9	0
<i>Maj bed meu sm na mute</i>	0	0	3	12
<i>S tem attitudom sploh ne bom sla zram</i>	0	0	5	8

Tabela 2: Primeri sporočil z rezultati razvrščanja

V prvo skupino (najbolj knjižno; povprečna ocena med 1,0 in 1,4) so uvrstili 29 sporočil. Pričakovano so vanjo uvrstili sporočila, ki ustrezajo knjižni normi (npr. *Luka, kdaj si boš vzel čas za moj telefon?*; *Bravo, čestitam.*). Poleg teh pa so v prvo skupino večinoma razvrstili tudi sporočila, ki minimalno odstopajo od knjižne norme: i) na koncu nimajo pike (npr. *Pravi, da prihaja domov; Grem zdaj. Sladoled imam*), ii) v zapisu števil ter kombinacije števil in besed (npr. *Bi šla tole v sredo ob 8ih gledat?*; *Kako se počutiš kot 18 letnica?*), iii) glede manjkajoče vejice, vendar samo ponekod in ne pri medstavčnih razmerjih (npr. *Ojla Maks, ali tebe zanimajo Fischer pancarji? LP; No lepo. Jaz te tudi vidim na Difu. Si športnik po duši.*). Na splošno v prvo skupino torej niso uvrstili le sporočil, ki povsem upoštevajo knjižno normo ter nimajo slovničnih in pravopisnih napak, ampak se je pri večini oblikoval nek interni kriterij, kaj še sodi v to kategorijo. Vse besede v naboru sporočil v prvi skupini so bile knjižne v zapisu, med besediščem pa ni bilo tujih, izrazito narečnih ali slengovskih besed. Presenetljivo v prvo skupino niso uvrstili sporočil, ki so sicer povsem ustrezala knjižni normi, a so bili v njih šumniki zapisani brez strešice.

V drugo skupino (povprečna ocena med 1,5 in 2,4) so uvrstili 103 sporočila, v katerih sicer prevladuje knjižni zapis besed, vendar pa vsebujejo tudi nekaj posameznih neknjižnih elementov. Ti so: i) posamezne samoglasniške redukcije (npr. *Rada te mam do zvezdic in nazaj; Midva bova že pr drevesu; kako je blo*), ii) izrazito pogovorna leksika (npr. *Hudo!*; *Čao, kdaj prideš?*), iii) šumniki, zapisani brez

strešic (npr. *Si ze doma, gres z mano?*; *Se nisem sla iz sluzbe.*), iv) izpust vejice med glavnim in odvisnim stavkom (npr. *Pokliči ko to prebereš; Javi se po telefonu ko bos doma, midva bova na zabavi*), v) druge pravopisne napake (npr. *Pojdi na avtobus iz odbojke.*) in vi) ponavljanje posamezne črke, po navadi samoglasnika (npr. *Kakooo siiii*). Za sporočila, ki so jih uvrstili v drugo skupino, je značilno tudi upoštevanje velike začetnice pri lastnih imenih (npr. *Ne morem v Lescah sem; Ja če ne bo pa Vičstock pršel k meni*). Razen redkih izjem v sporočilih druge skupine ni bilo tujih, izrazito slengovskih in narečnih besed.

V tretjo skupino (povprečna ocena med 2,5 in 3,4) so uvrstili 154 sporočil. Za to skupino je najbolj značilen zapis po govoru, ob tem pa tudi neuporaba ločil in velikih začetnic (razen na začetku sporočila, kar je lahko tudi posledica avtomatičnega zapisa). Primeri sporočil iz te skupine so: *Evo sm si dala v torbo dobis jutrii; Ok ce pridm napism; Mene je kr presenetla ta knjiga sm mislna da se bo ful bl vlekla; pa ta evrovizija mal propad; ja če je gledu messija igrt zdej zna; as biu to ti na ajdovščini*. Tuje, slengovske ali narečne besede ne prevladujejo, se pa pojavijo: *Moji potenciali so vsiji kt tko pridt do vrha steng u bloku; Hey kok časa/wlje maš v sredo it v mesto; Lmao kaj je ta naslov; oblikovna v laifu ni vidla mentalno stabilnga človeka*.

V četrto skupino (povprečna ocena med 3,5 in 4,0) so uvrstili 39 sporočil, za katera je značilno, da so: i) povsem narečna (npr. *Zns kaj ti bom reku, jutur vle na Rožanca, ob 21ih, i ga spihnemo skupi, moze?*), ii) vključujejo več tujejezičnih elementov, predvsem angleške leksike (npr. *Si me imagino; zdele sva skupi pošerala 2 brain cella, upam da bojo kmal zrasle nove mozgansek celic; Maj bed meu sm na mute*), iii) vsebinsko in jezikovno obscena/vulgarna (npr. *Use picke bojo mokre k bos sla mim; Kera sica je arja*).

Posebej problematičnih za razvrščanje pa je bilo devet primerov, ki so jih razvrstili v vse štiri skupine, z zastopanostjo vsaj dva odgovora na skupino (gl. tabelo 3).

	1	2	3	4
<i>Ojla kul. Sva se z Zarjo menila, da bi se dobili jutri. Se slišimo, mwa</i>	2	8	3	2
<i>opaa to pomen da je bil en fant</i>	2	4	7	2
<i>Pridm gor</i>	2	6	5	2
<i>Kako smoo</i>	3	6	4	2
<i>MAVAAA TOOOOO</i>	2	4	6	3
<i>Kakooo siiii</i>	3	5	5	2
<i>ok hvala ti</i>	4	7	2	2
<i>Prid do najuuu pa naju bo Anja pobrala</i>	4	5	4	2
<i>hvalati</i>	2	3	5	5

Tabela 3: Problematični primeri z vidika razvrščanja

Ker je lahko pri tovrstnem razvrščanju sporočil problem tudi umanjkanje konteksta, smo se odločili, da sedmim razvrščevalcem in razvrščevalkam pošljemo še eno nalogo, in sicer ponovno razvrščanje le nekaterih sporočil, ki pa smo jih predhodno postavili v pogovor (gl. tabelo 4). Poleg problematičnih primerov iz tabele 3 smo vključili tudi sporočila, ki so jih prej ocenili enotno, da bi z njimi preverili zanesljivost razvrščanja. Sporočilom so tokrat določali stopnjo (ne)knjižnosti v besedilnem dokumentu. Poslana so jim bila oktobra 2023, na voljo pa so imeli en teden. Kljub dodanemu kontekstu so vsa testna sporočila razvrstili enako kot prvič.

<i>A: hej hej</i> <i>A: mas slucajn cifro od jakoba</i> <i>A: k ga neki rabm za ekskurzijo</i> <i>A: ok hvala ti</i>	<i>B: Sam mal da pogledam</i> <i>B: Ja mam ja</i> <i>B: Dobis</i>
---	---

Tabela 4: Sporočilo *ok hvala ti* v kontekstu

Pokazalo se je, da so sporočila s sobesedilom razvrstili bistveno bolj enotno, obenem pa tudi, da knjižnost konteksta, v katerega je postavljeno sporočilo, vpliva na njihovo odločitev. To smo posebej preverjali pri dveh primerih, ki smo ju ponovili v različnih kontekstih (gl. tabeli 5 in 6).

<i>bolj knjižni kontekst</i> <i>(povpr. razvrščanja 1,9)</i>	<i>A: lahko prideš pome zvečer ob 9h?</i> <i>A: pred Kinodvor</i> <i>A: hvalati</i>	<i>B: Seveda, kam?</i> <i>B: Velja.</i>
<i>bolj neknjižni kontekst</i> <i>(povpr. razvrščanja 2,9)</i>	<i>A: ej a mi pošleš pls nalogo za mato</i> <i>A: 14 pa 15 mislim da</i> <i>A: hvalati</i>	<i>B: loh, kera ti pa manka</i> <i>B: ok pošlem</i>

Tabela 5: Sporočilo *hvalati* v dveh kontekstih

bolj knjižni kontekst (povpr. razvrščanja 2,0)	A: <i>Kakšen je plan za danes?</i> A: <i>Kaj pa glede prevoza?</i>	B: <i>Dobimo se pri Urški in gremo v kino</i> B: <i>Prid po najuuu pa naju bo Anja pobrala</i> B: <i>Ni problema</i>
bolj neknjižni kontekst (povpr. razvrščanja 2,9)	A: <i>Prid po najuuu pa naju bo Anja pobrala</i> A: <i>Pomoje okol dveh je kul</i>	B: <i>Okiii kdaj pa</i> B: <i>Važiii</i>

Tabela 6: Sporočilo *Prid po najuuu pa naju bo Anja pobrala* v dveh kontekstih

Preverili smo tudi, ali naš, sicer precej naključen nabor sporočil pritrjuje ugotovitvam, da je neknjižna raba jezika načeloma pogostejša pri mladih (Hilte 2019; Kalin Golob 2008; Holmes 2013). Rezultati so prikazani v tabeli 7.

	ženske		moški		ženske		moški	
Ocena knjižnosti	do 29 let		do 29 let		30+ let		30+ let	
1,0–1,5	7	4,76 %	5	4,46 %	20	50,00 %	12	46,15 %
1,6–2,5	55	37,41 %	27	24,11 %	17	42,50 %	14	53,85 %
2,6–3,5	74	50,34 %	71	63,39 %	3	7,50 %	0	0,00 %
3,6–4,0	11	7,48 %	9	8,04 %	0	0,00 %	0	0,00 %
	147		112		40		26	

Tabela 7: Stopnja (ne)knjižnosti v sporočilih glede na spol in starost

Čprav gre za majhen in nereprezentativen vzorec, se kaže, da so sporočila tvork in tvorcev, starejših od vključno 30 let, bolj knjižna od sporočil mlajših.

6 Sklep

V prispevku smo preizkusili pristop laičnega stopenjskega ocenjevanja jezikovne (ne)knjižnosti sporočil; izkazalo se je, da ocenjevalke in ocenjevalci sporočila na štiristopenjski lestvici (od najbolj knjižno do najbolj neknjižno) razvrščajo razmeroma enotno. To nakazuje, da je jezikovno knjižnost oziroma standardnost mogoče pojmovati kot lastnost celotnega sporočila, da je ta odvisna od kontekstualnih dejavnikov in da ima stopenjsko naravo.

Skupine sporočil se po svojih jezikovnih lastnostih ne ujemajo z obstoječimi zvrstnimi delitvami slovenščine. Obenem rezultati kažejo, da natančno jezikovno razmejevanje posameznih zvrsti ni mogoče; sporočila se po stopnji (ne)knjižnosti ne razvrščajo le po posameznih skupinah, ampak tudi znotraj njih. Za ponazoritev: v drugi skupini so sporočila s povprečnimi vrednostmi od 1,5 do 2,4, stopenjskost, ki jo skušamo opisati, pa se kaže tudi znotraj skupine: najbolj knjižno na tem intervalu je sporočilo *Rada te mam do zvezdic in nazaj* (1,5), na sredini je recimo *zmoli en rozni venec* (2,0), na drugi skrajnosti pa *a greš z mano jutri zjutri* (2,4). Meja med posameznimi skupinami ni trdna ali ostro začrtana, vendar pa se kažejo jasne tendence, kaj je (za uporabnike in uporabnice slovenščine) bolj in kaj manj (ne)knjižno.

Tovrstno stopenjsko razvrščanje se zdi metodološko bolj smiselno od pristopov, ki besedila obravnavajo z vidika odklonov od knjižne norme po posameznih jezikovnih ravneh, saj jih tako ne pojmujejo kot skupek le jezikovnih značilnosti, ampak tudi intence tvorke oziroma tvorca in konteksta, kar vse opredeljuje (ne)knjižnost besedil. Metodološko vprašanje, ki ostaja, pa je, kako te skupine poimenovati. Bolj in manj knjižno oziroma neknjižno le zasilno nadomešča oznake, ki jih imamo v teoriji na voljo.

Literatura

Androutsopoulos, Jannis, 2011: Language change and digital media: A review of conceptions and evidence. Coupland, Nikolas in Kristiansen, Tore (ur.): *Standard languages and language standards in a changing Europe*. Oslo: Novus press. 145–159.

Bitenc, Maja, 2016: *Z jezikom na poti med Idrijskim in Ljubljano*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Bitenc, Maja, 2021: Med realnostjo in samooceno jezikovne rabe. Bitenc, Maja, Stabej, Marko in Žejn, Andrejka (ur.): *Sociolingvistično iskrenje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 35–56.

Crystal, David, 2006: *Language and the Internet*. New York: Cambridge University Press.

Crystal, David, 2008: *Txtng: The Gr8 Db8*. Oxford: Oxford University Press.

Černetič, Jan, 2023: *Jezik iskalcev ljubezni na zmenkarskih portalih Tinder in Ona-on*. Maribor: Kulturni center Maribor, zavod za umetniško produkcijo in založništvo.

Dobrovoljc, Helena, 2008: Jezik v e-poštnih sporočilih in vprašanja sodobne normativistike. Košuta, Miran (ur.): *Slovenščina med kulturami*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 295–314.

Dobrovoljc, Kaja, 2018: *Leksikalne prvine govornega jezika v uporabniških spletnih vsebinah: primer večbesednih diskurzivnih označevalcev*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Gliha Komac, Nataša, Race, Duša idr., 2021: *Družbene zvrsti in besedilne vrste v slovenskem jeziku*: <https://kje-je-kaj-v-slovnici.xn--frank-l2a.si/zvrstnost/ss/2>. (Dostop 10. 11. 2023.)

Gruden, Ana, 2021: Pojmovanje socialne zvrstnosti pri govornih slovenščine in vpliv šolanja. Bitenc, Maja, Stabej, Marko in Žejn, Andrejka (ur.): *Sociolingvistično iskenje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 13–33.

Hilte, Lisa, 2019: *The social in social media writing: The impact of age, gender and social class indicators on adolescents' informal online writing practices*. Doktorska disertacija. Antwerp: University of Antwerp.

Holmes, Janet, 2013: *An introduction to Sociolinguistics*. New York: Routledge.

Jakop, Nataša, 2008: Pravopis in spletni forumi – kva dogaja? Košuta, Miran (ur.): *Slovenščina med kulturami*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 315–327.

Jarnovič, Urška, 2007: Diskurzivne značilnosti SMS-ov. *Jezik in slovstvo* 52/2. 61–79.

Kalin Golob, Monika, 2008: SMS-sporočila treh generacij. Košuta, Miran (ur.): *Slovenščina med kulturami*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 283–294.

Kržišnik, Erika, 2004: Spremnja beseda. Kržišnik, Erika (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem*. Obdobja 22. Ljubljana: CSDTJ pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. IX–X.

Ling, Rich, 2005: The Sociolinguistics of SMS: An Analysis of SMS Use by a Random Sample of Norwegians. Ling, Rich in Pedersen, Per E. (ur.): *Mobile Communications: Re-Negotiation of the Social Sphere*. London: Springer. 335–350.

Makarova, Irina, 2004: Mehanizem jezikovnega prilagajanja in variantnost sodobne ljubljanske. Kržišnik, Erika (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem*. Obdobja 22. Ljubljana: CSDTJ pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 287–296.

Michelizza, Mija, 2007: Splet stereotipov o spletni slovenščini. Novak Popov, Irena (ur.): *Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj*. 43. SSJLK. Ljubljana: CSDTJ pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 206–210.

Michelizza, Mija, 2008: Jezik SMS-jev in SMS-komunikacija. *Jezikoslovni zapiski* 14/1. 151–166.

Orel, Irena, 2004: Sporazumevanje nekoč in danes – od vzorcev pogovorov do mladostniških SMS-ov. Kržišnik, Erika (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem*. Obdobja 22. Ljubljana: CSDTJ pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 407–422.

Petek, Tomaž, 2018: Socialne in funkcijske zvrsti v slovenskem jezikoslovju. *Jezikoslovni zapiski* 24/2. 55–67.

Poteko, Ina, 2023: Sporazumevalne navade in jezikovne izbire študentk in študentov v sms-ih in sporočilih iz mobilnih aplikacij. Vogel, Jerca (ur.): *Slovenski jezik, literatura, kultura in digitalni svet(ovi)*. 59. SSJLK. Ljubljana: Založba Univerze. 105–114.

Skubic, Andrej E., 2004: Sociolekti od izraza do pomena: kultiviranost, obrobje in eksces. Kržišnik, Erika (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem*. Obdobja 22. Ljubljana: CSDTJ pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 297–320.

Smole, Vera, 2004: Nekaj resnic in zmot o narečjih v Sloveniji danes. Kržišnik, Erika (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem*. Obdobja 22. Ljubljana: CSDTJ pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 321–330.

Stabej, Marko, 2010: *V družbi z jezikom*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.

Thurlow, Crispin, 2003: Generation Txt? The Sociolinguistics of Young People's TextMessaging. *Discourse Analysis Online* 1/1.

Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

PRELIMINARNA RAZISKAVA IZGOVARJAVE SLOVENSКИH JEZIČNIH NEZVOČNIKOV Z ULTRAZVOČNO NAPRAVO

V prispevku je uvodoma predstavljen razvoj artikulacijske fonetike in njenih metod. Navedene so ultrazvočne raziskave, ki so bile izvedene za slovenščino oziroma so jih izvedli slovenski raziskovalci. Sledi predstavitev ultrazvočne metode za raziskovanje artikulacije – poudarek je na njenih prednostih in slabostih. Jedro prispevka je predstavitev preliminarne raziskave izgovora slovenskih jezičnih nezvočnikov (/s z ʃ ʒ x ts tʃ dʒ k g/) pri enem govorniku, ki je bila izvedena maja leta 2022 z ultrazvočno napravo. Raziskovane jezične nezvočnike smo opazovali v vzglasnem položaju pred naglašenim samoglasnikom v dvozložnih besedah, besede so bile umeščene v jedro krajših povedi. Raziskovani glasovi so bili ročno označeni na zvočnem signalu, nato pa je bil ročno označen tudi položaj jezične ploskve na sagitalnih ultrazvočnih slikah. Rezultat prispevka so povprečne lege jezika pri posameznem jezičnem nezvočniku, te so grafično predstavljene z okvirji z ročaji, ki nam pokažejo, v katerih točkah je položaj jezika stabilen in v katerih bolj variabilen. Ugotovimo, da sta najstabilnejša zadlesnična pripornika /ʃ ʒ/. Slednja se v povprečni legi jezika ne ločita, enako velja tudi za druge zvonečnostne pare: /s – z, tʃ – dʒ, k – g/. Pri nezvenečem mehkonebnem priporniku /x/ smo prikazali tudi vpliv koartikulacije na povprečno lego jezične ploskve.

Ključne besede: slovenščina, artikulacijska fonetika, ultrazvok, nezvočniki, koartikulacija

Preliminary study of articulation of Slovenian lingual obstruents with an ultrasound device

The paper begins with an introduction to the development of articulatory phonetics and its methods. It covers ultrasound research conducted for the Slovenian language or by Slovenian researchers. Following this is a presentation of the ultrasound method for studying articulation, with an emphasis on its advantages and disadvantages. The core of the contribution is the presentation of a preliminary study on the pronunciation of Slovenian lingual obstruents (/s z ʃ ʒ x ts tʃ dʒ k g/) by a speaker, which was conducted in May 2022 using an ultrasound device. The lingual obstruents were observed in the articulatory position before stressed vowels in disyllabic words placed within short sentences. The studied lingual obstruents were manually annotated on the audio signal, and the position of the tongue surface was also manually annotated on sagittal ultrasound images. The results of the paper include the

average tongue positions for each lingual obstruent, which are graphically represented with boxplots, showing stable and variable points in the tongue position. It is found that the most stable postalveolar fricatives are /ʃ ʒ/. The latter do not differ in the average tongue position, and the same applies to other voiced pairs: /s – z, ʃ – dʒ, k – g/. For the voiceless velar fricative /x/, the influence of coarticulation on the average tongue position is also demonstrated.

Keywords: Slovene, articulatory phonetics, ultrasound, obstruents, coarticulation

1 Uvod: o raziskovanju artikulacije

Raziskovanje artikulacije oziroma izgovarjave je v okviru znanosti o govoru – fonetike – odvisno predvsem od tehnoloških in metodoloških okvirjev posamezne dobe. Prva opažanja glede izgovora glasov so bila plod samoopazovanja in opazovanja drugih, prve študije pa sta omogočila na eni strani tehnološki razvoj, na drugi pa znanstveni razvoj v drugi polovici 19. stoletja, ko je bilo raziskovanje jezika izrazito darvinistično, tj. jeziki so bili obravnavani kot rastline, ki imajo svoj življenjski cikel. V središču raziskovanja so bile glasovne spremembe, mladogramatiki so skušali odkriti glasovne zakone. Raziskovanje substance glasov naj bi dalo boljši uvid v glasovne spremembe, iz te premise je izšla fonetika. Ta naj bi obogatila spoznanja zgodovinskega jezikoslovja in etimologije, a se je razvila v samostojno znanost. Oče fonetike Jean-Pierre Rousselot (1846–1924) v svojem delu *Les modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin* (1891) sprva želi raziskati glasovne spremembe oziroma modifikacije govora kraja Cellefrouin med generacijami ene družine, a se je po nasvetu romanista Gastona Parisa pod vplivom akustikov in fiziologov usmeril bolj v instrumentalno proučevanje fiziologije izgovora, tj. artikulacije. Nastala je t. i. *instrumentalna fonetična šola*, ki je kmalu zaradi interdisciplinarnosti v veliki meri prešla v domeno nejezikoslovcev (npr. Hermann Gutzmann, Giulio Panconcelli-Calzia, Emil Fröschels idr.), jezikoslovci pa so se večinoma lotili drugih jezikoslovnih področij. Druga, *klasična fonetična šola* (predstavniki so Paul Passy, Henry Sweet, Eduard Sievers, Johan Storm, Daniel Jones, Otto Jespersen idr.) se je ukvarjala predvsem z avditivno metodo, ki je tudi danes pomemben del poučevanja tujih jezikov ter jezikoslovja (povzeto po Malmberg 1970: 10–13).

Prva faza instrumentalnih raziskav je bila izjemno bogata, saj so raziskovalci sami ustvarjali, prilagajali merilne naprave, kot je npr. kimograf,¹ velika težava pa sta bila primerljivost in interpretacija pridobljenih podatkov, ki niso bili številski, izraženi so bili v obliki krivulj. V prvi polovici 20. stoletja sta se instrumentalni smeri pridružila dva Slovence – Jakob Šolar (1896–1968) in France Bezljaj (1910–1993) (gl. Tivadar in Horjak 2021: 21–22). Zaradi razvoja elektrotehnike in s tem

¹ Kimograf je naprava, ki meri in na vrteč se sajast boben oziroma neskončni papir beleži oziroma zapisuje mehanično oziroma pnevmatično zajete poteke gibanja ali nihanja. Ta zapisovalna naprava je bila najbolj uporabljeni instrument eksperimentalne fonetike 19. in prve polovice 20. stoletja. Kasneje se pojavi elektrokimograf, ki s pomočjo obrazne maske ločuje med zračnim pretokom iz ustne in iz nosne votline (Pompino-Marschall 2009: 7; Glück in Rödel 2016: 385; Crystal 2008: 165). Kimograf je prvi uporabil W. H. Barlow leta 1874 (Horga in Liker 2016: 322).

telefona je v ospredje prišlo raziskovanje akustike, zato velika večina instrumentalnih fonetičnih raziskav po drugi svetovni vojni sloni izključno na akustiki,² do ponovne uporabe artikulacijskih metod je prišlo po povezavi medicinskih metod z računalniško programsko opremo, ki omogoča (kompleksnejšo) statistično obdelavo rezultatov in primerjavo podatkov. Najpogostejše uporabljene metode so ultrazvočna metoda, slikanje z magnetno resonanco in elektropalatografija (pregled metod v Horga in Liker 2016: 333–347; Lin 2022; Stone 2013: 9–38; Tabain 2015: 39–56).

Namen prispevka je predstaviti ultrazvočno metodo za raziskovanje izgovarjave v slovenskem prostoru. Najprej bom naredil pregled obstoječih ultrazvočnih raziskav za slovenščino, omenil bom slovenske raziskovalce, ki so z metodo raziskovali, četudi artikulacijo v drugih jezikih (razdelek 2). Predstavil bom bistvene lastnosti ultrazvočne metode za fonetične raziskave (razdelek 3), nato sledi predstavitev izvirne ultrazvočne raziskave jezičnih nezvočnikov v slovenščini (razdelek 4).

2 Pregled ultrazvočnih raziskav za slovenščino

Z raziskovanjem artikulacije slovenskih glasov se ni ukvarjalo veliko raziskovalcev. Začetnika sta bila Jakob Šolar (1928) in France Bezljaj (1939), prvi v Parizu, drugi v Pragi. Po drugi svetovni vojni raziskovanje artikulacije tudi pri Slovencih zamre, v obdobju do leta 2010 so pri nas od instrumentalnih metod prisotne izključno akustične. Raziskovanje artikulacije so ponovno uvedli Tanja Kocjančič Antolík, Peter Jurgec in Hotimir Tivadar. Osredotočili se bomo na ultrazvočne raziskave (standardne in nestandardne) slovenščine.

Od slovenskih raziskovalcev se najintenzivneje ultrazvočni metodi posveča Tanja Kocjančič Antolík, in sicer že od leta 2008 (gl. Kocjančič Antolík 2008). Izpostaviti je treba, da je sodelovala pri kar treh prikazih, objavljenih v eminentni reviji *Journal of International Phonetic Association* (Chirkova idr. 2013; Chirkova idr. 2015; Chirkova idr. 2023). Ultrazvočno napravo sta za opis artikulacije slovenskih samoglasnikov uporabila Kocjančič Antolík in Tivadar (2019). Potrdila sta obstoj osmih samoglasnikov, ki se ne razlikujejo v trajanju, ter opazne razlike med govorniki in znotraj njih. Analizirala sta izgovor 4 govork in 1 govorca. Raziskava je bila opravljena v zvočno izoliranem studiu Inštituta za fonetiko Karlove univerze v Pragi z ultrazvočnim sistemom Articulate Instruments Micro System, ki omogoča sinhronizacijo avdio in video signala, in programsko opremo Articulate Assistant Advances.

² V člankih s področja fonetike in fonologije, objavljenih v revijah *Journal of Phonetics*, *Journal of the American Society of Acoustics* in *Laboratory Phonology* od junija 2018 do maja 2019, prevladujejo akustični in perceptivni pristopi pred artikulacijskimi (gl. Lin 2022: 363), enako velja za objave na osrednjem fonetičnem kongresu International Congress of Phonetic Sciences (podatki za kongresa leta 2015 in 2019 v Klarič 2021).

Peter Jurgec (2019: 63–66; Jurgec idr. 2019) je s sodelavci s pomočjo nosne maske (angl. *nasalance mask*) dokazal nosno harmonijo na Mostecu pri Brežicah, ki jo povzroča nosni drsnik [j]. Analiziran je bil govor 2 govork in 4 govorcev. Gre za prvo potrditev tega pojava v kakšnem slovanskem narečju. S sodelavci je z ultrazvočno študijo potrdil tudi, da je v govoru Zadrečke doline prisotna soglasniška harmonija drugotne palatalizacije, ki je v slovanskih jezikih unikatna. Analiziran je bil govor 2 govork in 3 govorcev. To je bila prva ultrazvočna študija soglasniške harmonije v katerem koli jeziku (gl. Jurgec 2019: 66–67; Chiong idr. 2018). Obe raziskavi sta bili opravljeni na terenu.

Ultrazvočna metoda je predstavljena tudi v nekaterih zaključnih delih s področja logopedije. Kot piše Ozbič (2018: 4), je uporabo ultrazvoka spodbudilo sodelovanje z raziskovalci iz tujine. Onuk (2015) predstavi uporabo ultrazvoka v logopediji, Bovhan (2019) je preverjala uporabnost ultrazvoka za izboljšanje izreke meh-konebnikov /k/ in /g/ v dvo- in trizložnih besedah z dečkom s sumom na otroško govorno apraksijo, Lah Kravanja (2019) pa je v doktorski disertaciji ovrednotila lege in funkcije jezika v preventivi artikulacijskih motenj odprtega griza sekalcev pri predšolskih otrocih s tridimenzionalno ultrazvočno preiskavo.

3 O ultrazvočni metodi

Ultrazvočna metoda³ sodi med metode vizualnega prikaza. Spada v neinvazivno skupino metod, ki omogočajo prikaz in merjenje notranjih struktur govorne cevi.⁴ Artikulacija posameznega glasu je sestavljena iz artikulacijske geste,⁵ s pomočjo ultrazvoka dobimo odlične podatke o tistih glasovih, katerih artikulacija vključuje

³ O uporabi ultrazvočne metode pri raziskovanju izgovora v Romanič in Liker (2012). Prva aplikacija ultrazvoka v medicini sega v 20. leta 20. stoletja, uporaba je bila sprva terapevtske narave za ustvarjanje toplote med rehabilitacijo, za medicinsko diagnostiko pa se uporablja od 40. let. V 80. letih se je prvič začelo z uporabo za raziskovanje gibanja jezika, za to je bila potrebna preverba metode s pomočjo rentgenskega slikanja. Uporaba v raziskovalne namene v fonetiki ni bila razširjena zaradi nedostopnosti naprav, ki so bile polno zasedene v klinični praksi, ter zaradi visoke cene, ki si je laboratoriji niso mogli privoščiti. S prilagoditvami naprave za fonetične namene je naprava postala cenovno dostopnejša, velik napredek pri uporabi je omogočila prav posebna programska oprema (Stone 2005: 456).

⁴ Poleg ultrazvočne metode poznamo še rentgensko slikanje – za slovenščino ga je uporabil France Bezljaj (1939) –, računalniško tomografijo (CT) in slikanje z magnetno resonanco (MRI). Rentgenskega slikanja in računalniške tomografije se zaradi sevanja v (nemedicinske) raziskovalne namene ne uporablja več (Horga in Liker 2016: 334–335).

⁵ Horga in Liker (2016: 303) podata naslednjo definicijo artikulacijske geste: »Artikulacijske geste so načrtovani sinergijski gibi, ki so serijsko organizirani, dinamično specificirani in kontekstualno nevtralni.« Artikulacijske geste so del teorije artikulacijske fonologije. Npr. pri [p b m] je cilj artikulacijske geste, da zapremo ustnici, zato zgornja in spodnja ustnica ter spodnja čeljust (so)delujejo, da dosežejo cilj, gibanje posameznega artikulatorja pa je odvisno od sosednjih glasov oziroma njihovih artikulacijskih gest, saj se te v času in prostoru prekrivajo. Posamezne geste tekmujejo za nadzor nad posameznim artikulatorjem, konflikte razrešuje dinamika obremenitev. Slednja preračuna premike artikulatorjev tako, da ugotovi in razreši zahteve artikulacijskih gest, ki so aktivne hkrati (Kingston 2011: 403).

aktivacijo jezika; s to metodo ne moremo raziskovati npr. izgovora ustničnih glasov, ki pri artikulaciji ne angažirajo jezika ([p] in [b]), v nasprotju z ustnično-mehkonebnim zvočnikom [w], katerega artikulacijski proces poleg ustnic angažira tudi jezik.

Sodobne prenosne ultrazvočne naprave, kot se uporabljajo pri raziskovanju govora, sestavljajo naslednji deli: sonda, programska oprema za sinhronizacijo ultrazvočnega signala z zvočnim signalom (če z mikrofonom snemamo tudi zvok), enota, ki generira pulz, stabilizator⁶ sonde (običajno poseben naglavni nastavek iz aluminija ali umetne mase, t. i. čelada). Stabilizator sonde nam omogoča, da sploh lahko dobimo stabilne podatke. Po potrebi lahko dodamo še video in avdio signal, možno je tudi hkratno raziskovanje elektropalatografije (korelativna metodologija). Naprava je priključena na osebni računalnik, ki skrbi za procesiranje prejetih signalov.

Ultrazvočna sonda vsebuje piezoelektrične kristale, ki pretvarjajo električno energijo v ultrazvočne valove in obratno. S segrevanjem kristalov sonde na visoke temperature pride do bipolarnega poravnavanja molekul. Ko napetost pride do kristala, se molekule obrnejo v eno smer, poveča se debelina kristalov, nato se molekule obrnejo v drugo smer, zmanjša se debelina kristalov. Te vibracije ustvarijo ultrazvočne valove. Ultrazvočni valovi se odbijejo od struktur z različno gostoto – v ustni votlini so to tkiva, kosti in zrak. Pri ultrazvoku jezika se odboj ultrazvočnih valov zgodi npr. na stiku tkiva jezika in zraka nad njim. Sonda meri amplitudo in zakasnitev odbitih valov in tako s pomočjo programske opreme izriše ultrazvočno sliko. Tkivo z višjo elektronsko gostoto, npr. kost, absorbira ultrazvočne valove, zato te strukture na sliki niso vidne, z oddaljenostjo od sonde odboj valov slabi. Stik med jezikom in zrakom (ali jezika in neba, če se ga jezik dotika) je videti na ultrazvočni sliki kot bela črta (gl. sliko 1) (povzeto po Horga in Liker 2016: 336–337; Tabain 2015: 50; Stone 2013: 21–25).

Sondo pri raziskovanju govora postavimo pod brado subjekta, jezik lahko opazujemo s sagitalne ali frontalne perspektive. Ker je sonda postavljena izven govorne cevi, gibanje jezika ni ovirano. Jezik je tisti artikulator, ki prispeva največji delež k oblikovanju govorne cevi in s tem določa posamezne glasove. Poleg govora pa ima jezik vlogo pri žvečenju hrane in požiranju, njegov položaj je pomemben tudi pri dihanju, da ne ovira zračnega pretoka (gl. Stone 2005: 455). Poleg raziskovanja jezika je z ultrazvokom možno raziskovati tudi druge strukture, npr. žrelo in glasilke (Stone 2013: 22; Tabain 2015: 51).

Čeprav pri tej metodi spremljamo vlogo jezika pri govoru, je pomembna omejitev to, da ne vidimo konice jezika (ca. 1 cm sprednjega dela jezika), ker se ultrazvočni

⁶ Preden so na trg prišli ultrazvočni sistemi, namenjeni raziskovanju artikulacije, so raziskovalci uporabljali klasičen medicinski ultrazvok, ki ni prilagojen za raziskovanje artikulacije, ker ne ponuja programskih orodij za obdelavo podatkov ter sam po sebi ne omogoča stabilizacije sonde. Sisteme za stabilizacijo sonde za klasični ultrazvok predstavijo Carović (2014), Romanić in Liker (2012: 177) ter Stone (2005: 469–477).

valovi odbijejo že od dna ustne votline. Konico jezika lahko vidimo, če je v ustih dovolj sline, če je jezik potisnjen ob dno ustne votline ali če sondo pomaknemo bolj proti bradi (Stone 2013: 23). Ker se ultrazvočni valovi odbijejo na stiku med tkivom jezika in zraka, ni možno videti struktur, kot so mehko in trdo nebo ter žrelna stena. Vpogled v celotno govorno cev nam omogoča le slikanje z magnetno resonanco. Težave nam povzročata tudi čeljust in hioidna kost (*os hyoideum*), saj žarek, ko doseže kost, meče senco oziroma ustvari temno področje na sliki, zato se natančnega položaja čeljusti in hioidne kosti ne da določiti (Stone 2013: 23), na prikazu nas lahko motijo tudi zračni žepi (zlasti pri frontalnem prikazu). Zaradi nizkih frekvenc delovanja težko opazujemo vibriranje konice jezika (raziskovanje r-jevskih glasov), ultrazvok mora namreč vedno počakati, da se vrne poslani signal, preden lahko odda novega (slaba časovna ločljivost). Sonda ne sme biti preveč pritisnjena ob čeljust, a dovolj, da je fiksirana, sicer to preveč ovira naravnost govora. Pri posameznih govornikih ta metoda ni uporabna zaradi konfiguracije govorne cevi, saj kosti utegnejo prekomerno vsrkavati ultrazvočne valove (Tabain 2015: 52–54).

Kljub naštetim omejitvam je ultrazvočna metoda zelo uporabna, saj je naprava prenosna (za razliko od slikanja z magnetno resonanco) in daje ogromno podatkov o delovanju jezika pri govoru. S to metodo se najbolje vidi površina jezika. Ker je metoda neinvazivna (nič se ne vstavlja v subjektovo govorno cev), je primer-na tudi za raziskovanje govornih motenj in otroškega (iz)govora⁷ (Tabain 2015: 51–52; Stone 2013: 23).

4 Ultrazvočna raziskava

V okviru doktorske disertacije z naslovom *Fonetično-fonološka načela kodifikacije sodobnega slovenskega govorjenega jezika*, ki nastaja pod mentorstvom red. prof. dr. Hotimirja Tivadarja na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, je bila izvedena tudi ultrazvočna raziskava izgovora slovenskih jezičnih nezvočnikov.

Opravljen je bila maja 2022 v Laboratoriju za govorno kinematiko na Oddelku za fonetiko Filozofske fakultete Univerze v Zagrebu pod mentorstvom izr. prof. dr. Marka Likerja.⁸ V raziskavo je bil vključen 1 govorec z visokošolsko izobrazbo, star 27 let, iz Kamnika, ki se ne ukvarja s fonetiko ali jezikoslovjem.

⁷ Kratek pregled različnih uporab ultrazvočne metode je objavljen v Stone (2013: 23). Ultrazvočna metoda se uporablja tudi za raziskovanje izgovora pri učenju tujega jezika, npr. za učenje angleščine pri govornikih češčine (gl. Kocjančič Antolík in Volín 2019; Kocjančič Antolík 2020).

⁸ Na Oddelku za fonetiko se zadnja leta posvečajo raziskovanju artikulacijskih lastnosti hrvaških soglasnikov, omenimo študiji o nevtralizaciji zadlesničnega /tʃ/ in trdnebnega /te/ zlitnika v hrvaščini (Liker idr. 2019) in o kaortikulacijski odpornosti hrvaških pripornikov /s/ in /ʃ/ (Carović 2017).

4.1 Oprema

Ultrazvočna raziskava je bila narejena z ultrazvočno opremo podjetja Articulate Instruments Ltd., in sicer s sondo z radijem 20 mm, frekvenco 2–4 MHz ter kotom snemanja 92°. Frekvenca zajema ultrazvočnih posnetkov je bila 91,55 slik na sekundo.⁹ Sonda je bila nameščena na poseben aluminijast stabilizator, ki skrbi, da se sonda med snemanjem ne premika. Govorec je med snemanjem vzravnano sedel na udobnem stolu z naslonjalom za hrbet in glavo, da se med snemanjem ni pretirano premikal. Poleg ultrazvočnega signala je bil hkrati sneman tudi zvočni signal, ki je omogočil kasnejšo anotacijo in segmentacijo posnetkov. Celotno opremo, ki je bila uporabljena za snemanje, podjetje Articulate Instruments Ltd. trži pod imenom Micro.¹⁰ Snemanje je potekalo s programsko opremo Articulate Assistant Advanced (AAA) (različica 2.17.03) (Balch in Wrench 2017), kot je prikazano na sliki 1.

4.2 Namen raziskave in gradivo

V ultrazvočno raziskavo smo vključili vse jezične nezvočnike, izgovor dotičnika /t/, neprekinjenega obstranskega jezičnika /l/, dlesničnega nosnika /n/ in njegove mehkonebne variante [ŋ].

V prispevku bomo predstavili le rezultate za jezične nezvočnike, in sicer pripornike /s/ – /z/, /ʃ/ – /ʒ/, /x/ (izpustili smo nezveneči zobnoustnični pripornik /f/, saj so za artikulacijo, tj. nastanek pripore, ključni spodnja ustnica in zgornji sekalci in ne jezik), zlitnike /ts/, /tʃ/ – /dʒ/ (izpustili smo zveneči dlesnični zlitnik [dʒ], saj je njegova distribucija v standardni slovenščini zelo omejena,¹¹ v raziskavi pa smo želeli analizirati le segmente v položaju pred naglašnim samoglasnikom) in zapornika /k/ in /g/. Ustničnih (/p/ – /b/) in dlesničnih (/t/ – /d/) zapornikov v raziskavo nismo vključili, saj se je izkazalo, da se izgovor sprednjih soglasnikov na ultrazvoku slabše vidi.

Glavni namen raziskave je bil vizualizacija položaja jezika, saj so zadnji prikazi (skiagrami) iz leta 1939 (gl. Bezljaj 1939). Skušali smo ugotoviti, ali med glasovi, ki imajo isto mesto artikulacije, a se razlikujejo po zvenečnosti, obstaja kakšna razlika glede na položaj jezične ploskve. Zanima nas tudi koartikulacijska odpornost raziskovanih soglasnikov, tj. njihova variabilnost glede na sledeči naglašni samoglasnik. Raziskava je preliminarne, služila bo za nadaljnje raziskave, ko bo ultrazvočna oprema dostopna tudi v Ljubljani in bo možno posneti več govorcev.

⁹ Zaradi različnega trajanja označenih segmentov je število posnetih slik za posamezen segment različno, npr. pri štirih ponovitvah /s-/ v besedi *sipa* je pri prvi ponovitvi ultrazvok naredil 17 posnetkov, pri drugi 14 in pri tretji in četrti pa po 13.

¹⁰ Povezava: <http://www.articulateinstruments.com/Micro%20Research%20Brochure.pdf>. (Dostop 26. 5. 2022.)

¹¹ O tem Tivadar in Jurgec (2003) in Jurgec (2007: 101–102).

Raziskovali smo artikulacijo soglasnika (C_1) pred naglašnim samoglasnikom (V_1). Večina¹² besed je bila dvozložna z naglasom na prvem zlogu, tj. /'C₁V₁C₂V₂/. Naglašni samoglasniki (V_1), vključeni v raziskavo, so bili vsi samoglasniki standardne slovenščine razen polglasnika /ə/, saj je njegova distribucija v naglašnem položaju omejena le na nekaj besed. Besede so bile vstavljene v besedilno okolje kot druga enota povedi, npr. *Strupena káča spi na skali*. Pri /z/ nismo posneli izgovora v položaju pred /ə/, saj v slovarju nismo našli primerne besede, pri /dž/ pa smo posneli le izgovor v položaju pred /i/, /a/ in /u/. Seznam povedi je dostopen v prilogi 1.

4.3 Potek snemanja in analize

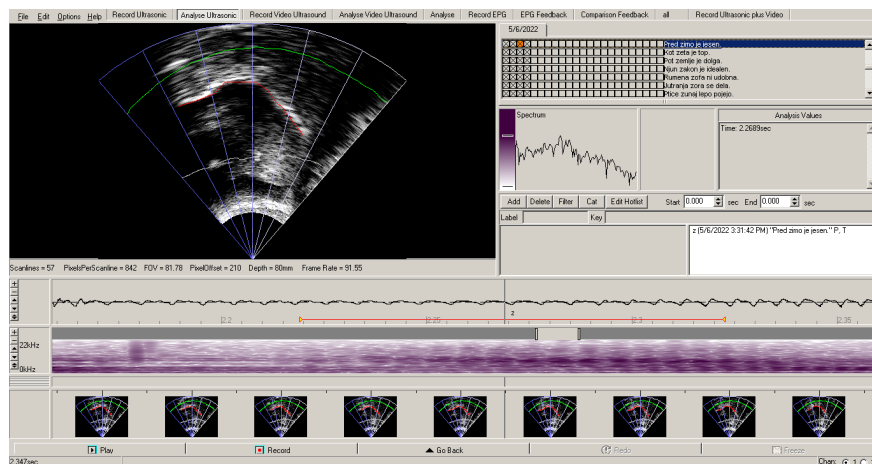
Govorec je povedi bral s predstavitve na zato namenjenem zaslonu, s predstavitvijo je upravljal raziskovalec, da se je govorec lahko povsem osredotočil na izgovor in se ni pretirano premikal. Vse povedi je govorec prebral štirikrat. Med posameznimi serijami snemanja je govorec popil požirek vode po slamici. Sproti je raziskovalec preverjal, da se sonda ni premaknila. Celotno snemanje je potekalo 55 min, v tem času govorec ni smel sneti stabilizatorja sonde, s katero je bila pod brado pritrdjena sonda. Pred snemanjem je nameščanje stabilizatorja in sonde potekalo ca. 40 min, da smo zagotovili, da se na prikazu vidi kar se da velik del ustne votline (sagitalno). Na sondo smo nanegli dovolj gela, da je zadostoval za enournno snemanje gradiva.

Po snemanju smo v programski opremi Articulate Assistant Advanced (različica 2.17.03) izvedli ročno segmentacijo in anotacijo akustičnega signala, označili smo le segmente, ki so bili predmet raziskave. Pri anotaciji smo upoštevali spektrogram in oscilogram, ki ju izriše računalniški program, slednji pa ne omogoča enako natančnih orodij kot npr. program Praat. V anotacijo¹³ smo zapisali, za kateri soglasnik gre, v kakšnem položaju se nahaja in druge artikulacijske značilnosti. Za zlitnik /ts/ smo npr. zapisali »c/ /0-/ /-a/ affr --voice alveol« (»c/« – oznaka za segment /ts/; »/0-« – oznaka položaj na začetku besede v vzglasju, tj. *onset*; »/-a/« – oznaka za samoglasnik, ki sledi segmentu, v tem primeru samoglasnik »a/«; »affr« – oznaka načina tvorbe glasu, tj. afrikat, zlitnik; »--voice« – podatek o zvenečnosti, tj. [–zveneč], »alveol« – oznaka za mesto izgovora, tj. alveolar oziroma dlesničnik). Ročno segmentiranje in anotiranje posnetkov je potekalo ca. 12 ur. Ko so bili označeni vsi raziskovani glasovi na posnetku, smo ca. 26 ur ročno označevali površino jezika na ultrazvočnih slikah. Pri tem je program poskušal avtomatično določiti položaj površine jezika, a je bilo treba za večino ustvarjenih slik

¹² Seznam besed je viden v prilogi 1. Besede, vključene v raziskavo, ki ne ustrezajo zlogovni strukturi CVCV, so: *zemlja, zakon, zunaj, geslo, gosta, haski, cikla, cesar, cagav, cukaj, čekov, čopič, džambo* (jumbo) in *džuvec*. Skladenjska vloga besed je vidna iz povedi.

¹³ Označevanje segmentov je narejeno v skladu z načeli, ki jih uporabljajo v Laboratoriju za govorno kinematiko Oddelka za fonetiko na Filozofski fakulteti Univerze v Zagrebu. Okrajšave so v angleščini, da lahko tudi drugi raziskovalci laboratorija nedvoumno razumejo označeno.

potek ročno popraviti. Ko smo imeli označen avdio signal in ultrazvočne slike, smo podatke izvozili v surovi obliki (.txt), da smo izrisane sagitalne oblike jezika lahko obdelali v programu RStudio s programskim jezikom R, namenjenem izrisu grafov in statistični obdelavi. Pri tem smo uporabili pakete ggplot2, tidyr in readxl.

Slika 1: Prikaz delovnega okolja v programski opreml Articulate Assistant Advanced. Levo zgoraj je prikazan ultrazvočni posnetek jezika, na katerem označujemo položaj jezika, desno zgoraj izbiramo med posameznimi posnetki (ponovitvami), v spodnjem delu so prikazani oscilogram, spektrogram in ustvarjene ultrazvočne slike

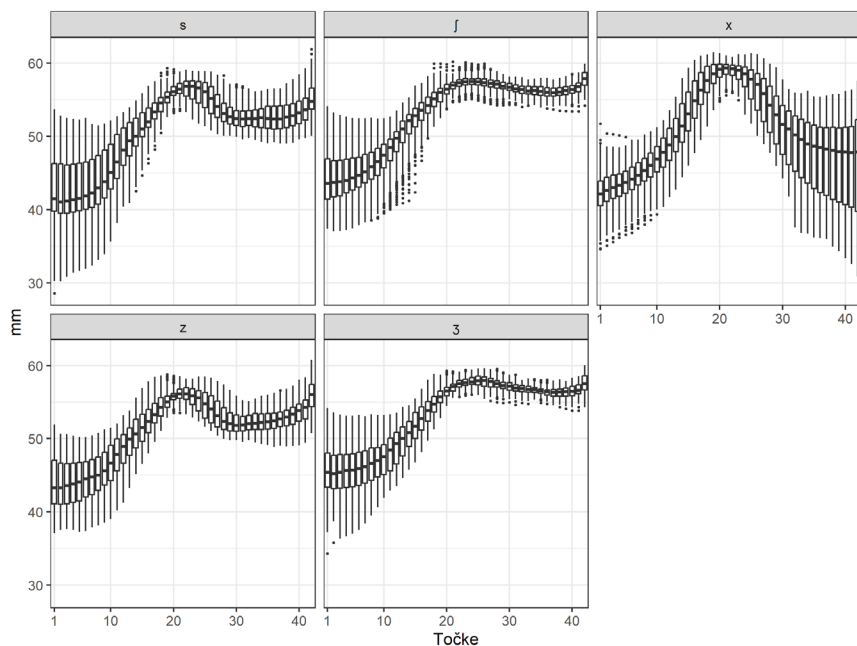
4.4 Rezultati

Eden izmed rezultatov raziskave so vizualizacije povprečnega položaja jezika pri raziskovanih soglasnikih. Prikazi so izrisani v programskem okolju R s pomočjo okvirjev z ročaji oziroma škatel z brki (angl. *box plot*). Na grafičnih prikazih je na y osi prikazana višina jezične ploskve v mm, tj. oddaljenost od ultrazvočne sonde. Na x osi pa so prikazani podatki za 42 točk, v katerih je ultrazvok meril oddaljenost jezične ploskve od sonde oziroma smo tak položaj jezične ploskve označili v programu AAA. Prvotni prikaz bi moral biti narejen v polarnem koordinatnem sistemu, in sicer v velikosti 92°, zaradi lažje obdelave pa je pretvorjen v kartezijski koordinatni sistem. Takšna predstavitev je standardna tudi v znanstvenih člankih (npr. Zharkova in Hewlett 2009; Zharkova idr. 2015).

4.4.1 Priporniki

Na sliki 2 je viden povprečen položaj jezika pri pripornikih /s/, /ʃ/, /x/, /z/, /ʒ/. S pomočjo okvirjev z ročaji lahko razberemo, v katerih točkah, tj. katerem delu jezika, je izgovor najbolj stabilen, tj. najmanj variabilen. Povsod se kaže, da je to

v osrednjem delu (okrog točke 20), kar potrjuje teorijo o t. i. pivotiranju jezika (gl. Iskarous 2005). Pri sprednjem delu jezika (točke od 20 do 42) je izgovor veliko bolj stabilen pri zadlesničnih pripornikih /ʃ/ in /ʒ/, kjer je interkvartilni razmik (IQR) majhen, zlasti v primerjavi z nezvenečim mehkončnim pripornikom /x/, pri katerem je zlasti v sprednjem delu veliko variabilnosti, kar kaže na to, da artikulacija tega glasu ne angažira sprednjega dela jezika, zato položaj jezika v tem delu ni tako bistven – hrbet jezika se mora pri artikulaciji namreč približati mehkončnemu, kar je na sliki 2 vidno tudi z najvišjo lego jezika (okrog 60 mm oddaljenosti od sonde v osrednjem delu pri točki 20), a vseeno nekoliko nižjo kot pri mehkončnih zapornikih /k/ in /g/ na sliki 4.

Slika 2: Prikaz povprečnega položaja jezika pri jezičnih pripornikih v 42 točkah (x os; levo je zadaj, desno je spredaj) glede na globino signala v mm (y os) z okvirjem z ročaji in osamelci

Lega jezične ploskve je najvišja pri /x/, pri /ʃ/ in /ʒ/ nekoliko nižja, najnižja pa pri /s/ in /z/. Sprednji del jezika ima višjo lego pri /ʃ/ in /ʒ/ kot pri /s/ in /z/ ali /x/. Podatki so primerljivi z Bezlajevimi (1939: 29, 31, 44) skiagrami za /s/, /ʃ/ in /x/, prikaz lege jezika je na skiagramih sicer drugačen, gre za stabilne lege, pri ultrazvočnih prikazih pa za povprečen položaj jezika na podlagi več slik. Na sliki 2 je razlika glede višine sprednjega dela jezične ploskve med /s/ in /ʃ/, pri Bezlaju pa ta razlika ni tako očitna, razlika je v mestu približanja sprednjega dela jezika dlesnim oziroma dlesničnemu grebenu.

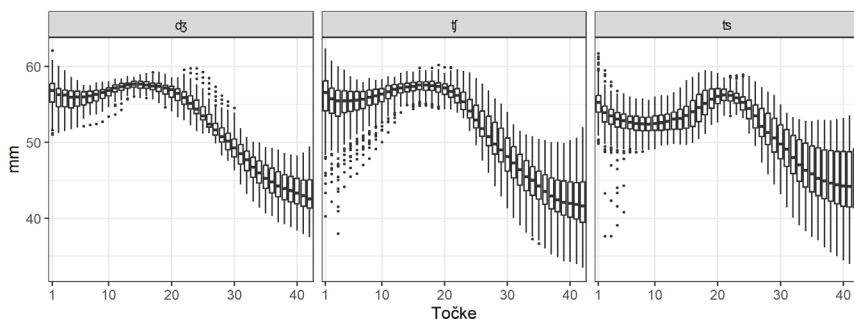
Iz slike 2 je razvidno tudi, da je povprečen položaj jezika pri nezvenečem dlesničnem priporniku /s/ in zvenečem dlesničnem priporniku /z/ skoraj identičen. Enako velja tudi za povprečen položaj jezika pri nezvenečem zadlesničnem priporniku /ʃ/ in zvenečem zadlesničnem priporniku /ʒ/. Slednji artikulacijski ugotovitvi potrjujeta tudi fonološko razlikovalnost med segmentoma, /s/ in /z/ se namreč razlikujeta le glede vrednosti lastnosti [±zveneč]. Iz prikazov je jasno vidna razlika v povprečnem položaju jezika med dlesničnima /s/ in /z/, zadlesničnima /ʃ/ in /ʒ/ in mehkonebnim pripornikom /x/.

4.4.2 Zlitniki

Pri slovenskih zlitnikih je opazna razlika v višini in legi jezične ploskve med zadlesničnima zlitnikoma /tʃ dʒ/ in dlesničnim zlitnikom /ts/, gl. sliko 3. Pri /ts/ je jezik pomaknjen bolj naprej (okrog točke 21 ali 22) kot pri /tʃ dʒ/ (okrog točke 17), iz česar lahko sklepamo, da se pri /ts/ približa dlesni, pri /tʃ dʒ/ pa je nekoliko za njimi. Z gotovostjo tega ne moremo trditi, ker drugih struktur v govorni cevi ne vidimo. Pri /tʃ dʒ/ je povprečen položaj jezika manj variabilen kot pri /ts/. Podatki kažejo na večjo fiksiranost sprednjega dela jezika pri izgovoru zadlesničnikov (tako pripornikov kot zlitnikov) v primerjavi z dlesničnim zlitnikom /ts/.

Primerjava med zadlesničnima pripornikoma /ʃ ʒ/ in zadlesničnima zlitnikoma /tʃ dʒ/ pokaže, da je pri zadlesničnih pripornikih lega sprednjega dela jezika značilno višja kot pri zadlesničnih zlitnikih. Enako velja tudi za dlesnični pripornik /s/ in dlesnični zlitnik /ts/ (prim. slike 2 in 3).

Na Bezlajevih (1939: 25, 27) skiagramih sta /ts/ in /tʃ/ prikazana v fazi zapore, zato skiagramov ne gre primerjati s sliko 3, kjer vidimo povprečen položaj jezika med celotno artikulacijo zlitnika, tj. tako zapore kot pripore.

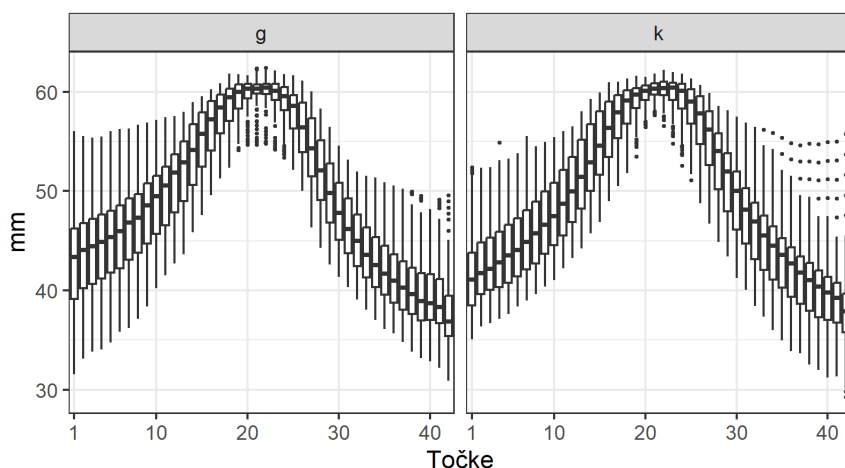

Slika 3: Prikaz povprečnega položaja jezika pri (jezičnih) zlitnikih v 42 točkah (x os; levo je zadaj, desno je spredaj) glede na globino signala v mm (y os) z okvirjem z ročaji in osamelci

4.4.3 Zapornika

Ultrazvočno snemanje je bilo smiselno le za mehkonebna zapornika, pri dlesničnih (/t d/) se položaj jezika pri obravnavanem govorcu ni jasno videl. Povprečen položaj jezika je pri zvenečem mehkonebnem zaporniku /g/ in nezvенеčem mehkonebnem zaporniku /k/ primerljiv, kar kaže na to, da je glavna fonetična in fonološka razlika v lastnosti [$\pm$ zveneč]. Najstabilnejša sta oba segmenta ravno v osrednjem delu (okrog točke 18), kjer se tvori zapora na mehkelem nebu, za razliko od /x/, kjer je lega jezika v tem delu nekoliko nižja, saj jezik tvori le priporo.

Pri Bezljaju (1939: 42, 44) je razlika glede višine jezične ploskve med nezvенеčim mehkonebnim zapornikom /k/ in nezvенеčim mehkonebnim pripornikom /x/ večja kot na slikah 3 in 4. Verjetno je posledica koartikulacije, saj sta oba segmenta izgovorjena ob samoglasniku /a/ (minimalni par *maka* – *maha*) in je zato pripora toliko manjša pri /x/, ker se mora jezik znižati za artikulacijo nizkega samoglasnika /a/.

Slika 4: Prikaz povprečnega položaja jezika pri (jezičnih) zapornikih v 42 točkah (x os; levo je zadaj, desno je spredaj) glede na globino signala v mm (y os) z okvirjem z ročaji in osamelci

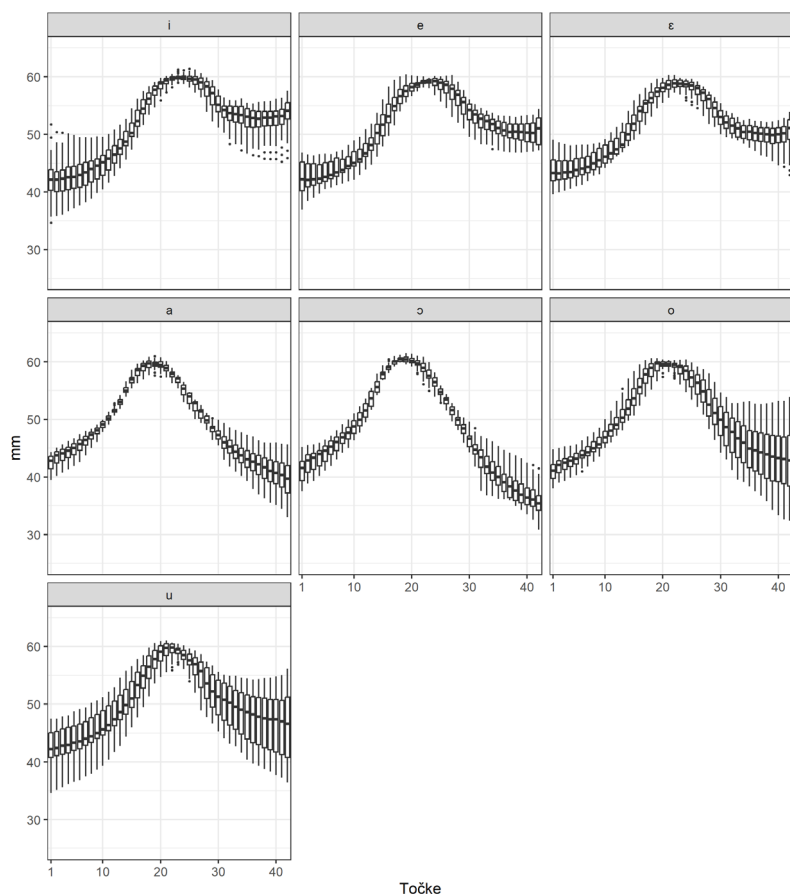
4.4.4 Primer koartikulacije pri nezvенеčem mehkonebnem priporniku /x/

V raziskavi smo preverjali tudi variabilnost obravnavanih soglasnikov glede na sledeči naglašeni samoglasnik, tj. vpliv koartikulacije oziroma soizgovora.¹⁴ Tu-

¹⁴ Horga in Liker (2016: 289) koartikulacijo oziroma soizgovor opredelita kot pojav, ko je »med govornim govorna cev v vsakem trenutku pod vplivom dveh ali več izgovornih segmentov, gibi artikulacijev pa se časovno prekrivajo in vplivajo eden na drugega«. Za njeno raziskovanje so potrebne fiziološke instrumentalne metode, akustične in avditivne ne zadostujejo (gl. Iskarous in Mooshammer

kaj predstavljamo le podatke za nezveneči mehkonebni pripornik /x/, ki se je že v preliminarni akustični študiji izkazal za najbolj variabilen segment v primerjavi z drugimi priporniki, zaporniki in zlitniki (gl. Horjak in Liker 2022).

S pomočjo slike 5 vidimo, da obstajajo razlike glede položaja hrbta jezika pri nezvenečem mehkonebnem priporniku /x/ glede na samoglasnik, ki mu sledi. Bolj spredaj je hrbet jezika, ko /x/ sledi sprednji samoglasnik /i/, /e/ ali /ɛ/ (okrog točke 25), zadaj pa, ko /x/ sledi zadnji samoglasnik /a/, /ɔ/, /o/ ali /u/. Razlika je tudi v legi sprednjega dela jezika, ta je pri /x/, ki mu sledi eden od sprednjih samoglasnikov /i/ e /ɛ/, višja kot pri /x/, ki mu sledi eden od zadnjih samoglasnikov /a/ ɔ o u/. Ultrazvok je zaznal tudi nekoliko višjo lego sprednjega dela jezika pri zadnjih /o/ in /u/ kot pri /a/ in /ɔ/.

Slika 5: Prikaz povprečnega položaja jezika pri nezvenečem mehkonebnem priporniku /x/ glede na samoglasniško okolje v 42 točkah (x os; levo je zadaj, desno je spredaj) glede na globino signala v mm (y os) z okvirjem z ročaji in osamelci

5 Sklep

Preliminarna ultrazvočna študija položaja jezika pri artikulaciji slovenskih jezičnih nezvočnikov prinaša prve izsledke o artikulaciji slovenskih soglasnikov od leta 1939, ko je bila objavljena študija Franceta Bezlaja *Oris slovenskega knjižnega izgovora*. Prvič dobimo tudi nekaj instrumentalnih podatkov o koartikulaciji, v našem primeru vplivu samoglasnika na položaj jezika pri izgovoru nezvenečega mehkonebnega pripornika /x/. Ker je bil namen študije predstavitev in preizkus metode, lahko ugotovimo, da metoda daje dobre rezultate, saj omogoča neinvazivno snemanje izgovora posameznikov (tako odraslih kot otrok), enotno obdelavo podatkov v zato namenjeni programski opremi in možno nadaljnjo statistično obdelavo rezultatov. Metoda seveda ni brez pomanjkljivosti, ena največjih je to, da zaradi fizioloških razlik med govorniki ne gre preprosto primerjati podatkov o izgovoru med njimi, zato smo tudi mi rezultate predstavili v obliki razmerij v položaju jezika pri artikulaciji posameznih glasov.

Artikulacijske metode – zlasti pa ultrazvočno metodo – je treba uvesti v raziskovanje, saj lahko le tako dobimo konkretne podatke o izgovorjavi. Preverimo lahko individualna opažanja, ki temeljijo na podlagi introspekcije in posluha. Čeprav je raziskovanje artikulacije pretežno v domeni nejezikoslovcev, si želimo področje fonetike in jezikoslovja tesneje povezati.

Zahvala

Zahvaljujem se mentorju red. prof. dr. Hotimirju Tivadarju, ki je vzpodbudil moje raziskovanje in mi pomagal navezati stik z zagrebško fonetiko.

Na tem mestu se zahvaljujem celotnemu Oddelku za fonetiko Filozofske fakultete Univerze v Zagrebu za prijazen sprejem in popoln dostop in uporabo Laboratorija za govorno kinematiko. Posebna zahvala gre izr. prof. dr. Marku Likerju za seznanitev z metodologijo, opremo, aplikacijo metode ter za skrbno mentoriranje pri raziskovanju in obdelavi pridobljenih podatkov, ki so predstavljeni tudi v tem prispevku. Obisk Oddelka za fonetiko je bil financiran s strani razpisa za Erasmus+ prakso (3.–14. maj 2022).

Zahvaljujem se tudi Timu Prezlju za svetovanje pri izbiri ustrezne grafične predstavitve podatkov.

Prispevek je nastal tudi v okviru raziskovalnega programa št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave), ki ga je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Literatura

- Balch, Peter in Wrench, Alan, 2017: *Articulate Assistant Advanced*. Različica 2.17.03. Articulate Instruments Ltd. <http://www.articulateinstruments.com/downloads/>. (Dostop 30. 10. 2023.)
- Bezljaj, France, 1939: *Oris slovenskega knjižnega izgovora*. Ljubljana: Znanstveno društvo.
- Bovhan, Ana, 2019: *Uporaba ultrazvoka v logopedski obravnavi z dečkom s sumom na otroško govorno apraksijo*. Magistrsko delo. Ljubljana: Pedagoška fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Carović, Ines, 2014: Stabilizacijski sustavi u ultrazvučnim istraživanjima. *Govor* 31/2. 87–108.
- Carović, Ines, 2017: Ultrasound study: difference in coarticulation resistance between Croatian fricatives /s/ and /ʃ/. Cergol Kovačević, Kristina in Udier, Sanda Lucija (ur.): *Applied Linguistics Research and Methodology: Proceedings from the 2015 CALS conference*. Frankfurt: Peter Lang. 203–221.
- Chiong, Rachel Evangeline, Macanović, Andrea, Jurgec, Peter in Weiss, Peter, 2018: *Palatalization consonant harmony in Zadrečka Valley Slovenian supports Agreement-by-Correspondence*. Rokopis. Toronto: Univerza v Torontu.
- Chirkova, Katia, Chen, Yiya in Kocjančič Antolík, Tanja, 2013: Xumi (part 2): Upper Xumi, the variety of the upper reaches of the Shuiluo river. *Journal of the International Phonetic Association* 43/3. 381–396. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0025100313000169>.
- Chirkova, Katia, Kocjančič Antolík, Tanja in Amelot, Angélique, 2023: Baima. *Journal of the International Phonetic Association* 53/2. 547–576. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0025100321000219>.
- Chirkova, Katia, Wang, Dehe, Chen, Yiya, Amelot, Angélique in Kocjančič Antolík, Tanja, 2015: Ersu. *Journal of the International Phonetic Association* 45/2. 187–211. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0025100314000437>.
- Crystal, David (ur.), 2008: *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell.
- Farnetani, Edda in Recasens, Daniel, 2013: Coarticulation and connected speech processes. Hardcastle, William J., Laver, John in Gibbon, Fiona E. (ur.): *The Handbook of Phonetic Sciences*. Oxford: Wiley-Blackwell. 316–352.
- Glück, Helmut in Rödel, Michael (ur.), 2016: *Metzler Lexikon Sprache*. Stuttgart, Weimar: Metzler.
- Hardcastle, William J. in Hewlett, Nigel (ur.), 1999: *Coarticulation: Theory, Data and Techniques*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Horga, Damir in Liker, Marko, 2016: *Artikulacijska fonetika: anatomija i fiziologija izgovora*. Zagreb: Ibis grafika.
- Horjak, Luka in Liker, Marko, 2022: Acoustic analysis of fricatives: preliminary data from Slovenian. Dobrić, Arnalda in Liker, Marko (ur.): *Knjiga sažetaka: jedanaesti znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem Istraživanja govora, Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska, 8 - 10. prosinca 2022*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo. 47–48.
- Iskarous, Khalil in Mooshammer, Christine, 2022: Coarticulation. Knight, Rachael-Anne in Setter, Jane (ur.): *The Cambridge Handbook of Phonetics*. Cambridge: Cambridge University Press. 106–132.

Iskarous, Khalil, 2005: Patterns of Tongue Movement. *Journal of Phonetics* 33/4. 363–381. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.wocn.2004.09.001>.

Jurgec, Peter, 2007: *Novejše besedje s stališča fonologije: primer slovenščine*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Jurgec, Peter, 2019: Glasoslovne raziskave slovenskih narečij na Univerzi v Torontu. Tivadar, Hotimir (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest*. Obdobja 38. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 59–69. DOI: <https://doi.org/10.4312/Obdobja.38.59-69>.

Jurgec, Peter, Misic, Mia Sara in Kenda-Jež, Karmen, 2019: *Glides as trigger of nasal harmony*. Rokopis. Toronto: Univerza v Torontu.

Kingston, John, 2011: The phonetics-phonology interface. Lacy, Paul de (ur.): *The Cambridge Handbook of Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press. 401–434.

Klarić, Antonio, 2021: Analiza instrumentalnih istraživačkih metoda na međunarodnim kongresima fonetskih znanosti. Diplomski naloga. Zagreb: Filozofska fakulteta, Univerza v Zagrebu. <https://repozitorij.ffzg.unizg.hr/en/islandora/object/ffzg:3907>. (Dostop 30. 10. 2023.)

Kocjančič Antolík, Tanja in Tivadar, Hotimir, 2019: Ultrazvočni pogled na artikulacijo slovenskih samoglasnikov. Tivadar, Hotimir (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest*. Obdobja 38. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 71–79. DOI: <https://doi.org/10.4312/Obdobja.38.71-79>.

Kocjančič Antolík, Tanja in Volín, Jan, 2019: Ultrasound tongue imaging for vowel remediation in Czech English. Calhoun, Sasha idr. (ur.): *Proceedings of the 19th International Congress of Phonetic Sciences, Melbourne, Australia 2019*. Canberra: Australasian Speech Science and Technology Association Inc. 3651–3655.

Kocjančič Antolík, Tanja, 2008: Ultrasound investigation of tongue movements in syllables with different onset structure. Sock, Rudolph, Fuchs, Susanne in Laprie, Yves (ur.): *International Speech Production Seminar: Strasbourg, France, 8th-12th December 2008: ISSP 2008 Proceedings*. Strasbourg: INRIA. 237–240. <https://issp2008.loria.fr/Proceedings/PDF/issp2008-53.pdf>. (Dostop 30. 10. 2023.)

Kocjančič Antolík, Tanja, 2020: Ultrasound tongue imaging in second language learning. *Studie z aplikované lingvistiky* 11/1. 109–116.

Lah Kravanja, Sandra, 2019: *Ovrednotenje lege in funkcije jezika v preventivi artikulacijskih motenj odprtega griza sekalcev pri predšolskih otrocih s tridimenzionalno ultrazvočno preiskavo*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Medicinska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Liker, Marko, Vidović Zorić, Ana, Zharkova, Natalia in Gibbon, Fiona E., 2019: Ultrasound analysis of postalveolar and palatal affricates in Croatian: a case of neutralisation. Calhoun, Sasha idr. (ur.): *Proceedings of the 19th International Congress of Phonetic Sciences, Melbourne, Australia 2019*. Canberra: Australasian Speech Science and Technology Association Inc. 3666–3670.

Lin, Susan, 2022: Observing and measuring speech articulation. Knight, Rachael-Anne in Setter, Jane (ur.): *The Cambridge Handbook of Phonetics*. Cambridge: Cambridge University Press. 362–386.

Malmberg, Bertil, 1970: The linguistic basis of phonetics. Malmberg, Bertil (ur.): *Manual of Phonetics*. Amsterdam, London: North-Holland Publishing Company. 1–16.

- Onuk, Anja, 2015: *Uporaba ultrazvoka v logopediji*. Magistrsko delo. Ljubljana: Pedagoška fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Ozbič, Martina, 2018: *Uporaba ultrazvoka v logopediji in surdopedagogiki*. Sežana: LOGOS. https://logos-martinaozbic.eu/wp-content/uploads/2019/10/ultrazvok-v-logopediji-in-surdopedagogiki-M_Ozbič_2018.pdf. (Dostop 30. 10. 2023.)
- Pompino-Marschall, Bernd, 2009: *Einführung in die Phonetik*. Berlin, New York: De Gruyter.
- R Core Team, 2023: *R: A Language and Environment for Statistical Computing*. Dunaj: R Foundation for Statistical Computing. <https://www.R-project.org/>. (Dostop 30. 10. 2023.)
- Romanič, Danijel in Liker Marko, 2012: Ultrazvuk u istraživanju fiziologije proizvodnje govora. *Govor* 29/2. 169–86.
- RStudio Team, 2023: *RStudio: Integrated Development for R*. Boston: RStudio. <http://www.rstudio.com/>. (Dostop 30. 10. 2023.)
- Stone, Maureen, 2005: A guide to analysing tongue motion from ultrasound images. *Clinical Linguistics & Phonetics* 19/6–7. 455–501.
- Stone, Maureen, 2013: Laboratory Techniques for Investigating Speech Articulation. Hardcastle, William J., Laver, John in Gibbon, Fiona E. (ur.): *The Handbook of Phonetic Sciences*. Oxford: Wiley-Blackwell. 9–38.
- Šolar, Jakob, 1928: Slovenska medvokalna nostnika m in n. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 7/1. 47–65.
- Tabain, Marija, 2015: Research methods in speech production. Jones, Mark J. in Knight, Rachael-Anne (ur.): *The Bloomsbury Companion to Phonetics*. London: Bloomsbury. 39–56.
- Tivadar, Hotimir in Horjak, Luka, 2021: Smiselna kodifikacija slovenskega pravorečja. Mirtič, Tanja in Snoj, Marko (ur.): *I. slovenski pravorečni posvet*. Razprave II. razreda SAZU, XXV. Ljubljana: SAZU. 17–34.
- Tivadar, Hotimir in Jurgec, Peter, 2003: Podoba govorjenega slovenskega knjižnega jezika v *Slovenskem pravopisu* 2001. *Slavistična revija* 51/2. 203–220.
- Wickham, Hadley in Bryan, Jennifer, 2023: *readxl: Read Excel Files*. <https://readxl.tidyverse.org>. (Dostop 30. 10. 2023.)
- Wickham, Hadley, 2016: *ggplot2: Elegant Graphics for Data Analysis*. New York: Springer. <https://ggplot2.tidyverse.org>. (Dostop 30. 10. 2023.)
- Wickham, Hadley, Vaughan. Davis in Girlich, Maximilian, 2023: *tidyr: Tidy Messy Data*. <https://tidyr.tidyverse.org>. (Dostop 30. 10. 2023.)
- Zharkova, Natalia in Hewlett, Nigel, 2009: Measuring lingual coarticulation from midsagittal tongue contours: description and example calculations using English /t/ and /a/. *Journal of Phonetics* 37/2. 248–256. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.wocn.2008.10.005>.
- Zharkova, Natalia, Gibbon, Fiona E. in Hardcastle, William J., 2015: Quantifying lingual coarticulation using ultrasound imaging data collected with and without head stabilisation. *Clinical Linguistics & Phonetics* 29/4. 249–265. DOI: <https://doi.org/10.3109/02699206.2015.1007528>.

Priloga 1

Seznam povedi s proučevanimi besedami oziroma segmenti v ultrazvočni raziskavi jezičnih nezvočnikov. Povedi so razvrščene po proučevanih segmentih. Besede so dvozložne (izjemoma imajo več zlogov, če ni bilo mogoče najti primerne besede), naglas je na prvem zlogu.

1. /s/

Velika sípa se je ujela v mrežo.
Posadila je sēme in zalila vrt.
Poglej sēbe še enkrat.
V isti sápi je povedal vse.
Ta sejna sōba je zasedena.
Hrastova sōda poceni prodam.
Le še sūha sliva je ostala.

2. /ʃ/

Lesena šíba plava na vodi.
Še vedno šépa naokrog.
V hlevu šéka glasno muka.
Medvedja šápa je večja od pasje.
Ekonomska šóla ima povečan vpis.
Rezala je šóto ob vodi.
Namesto šúma rečemo gozd.

3. /z/

Pred zímo je jesen.
Kot zéta je top.
Pot zēmlja je dolga.
Njun zákón je idealen.
Rumena zófa ni udobna.
Jutranja zôra se dela.
Ptice zúnaj lepo pojejo.

4. /ʒ/

Letošnje žíto bo boljše.
Začni žéti šele jutri.
Njegova žēna je mlajša.
Zelena žába plava.
Brenil je žógo v gol.
Tista žúpa je bila slana.

5. /k/

Grem v kíno na zmenek.
Snežno képo je vrgel vame.
Nekaj kēša potrebujem.
Štrupena káča spi na skali.
Črna kōsa letita v paru.
Skrhano kōso nabrusi.
Spet kúha juho.

6. /g/

Dva gíba sta bila dovolj.
V ta géto pa že ne grem.
Spreneni gēslo za pošto.
Žarki gáma imajo visoko energijo.
Rumena góba je pod tablo.
Dva gōsta sta se pritožila.
Zlikal je gúbe na rokavu.

7. /x/

Sosednja híša je velika.
Tega hēca ne razumem.
Miha hēka že pet let.
Sosedov háski spet zavija.
Tvoj novi hōbi mi ni všeč.
Naslednjega hōda se veselim.
Spet húpa na ves glas.

8. /ts/

Koncertnega cíkla je konec.
Nova céna je oderuška.
Novi cēsar je prišel v mesto.
Zelo cágav je prišel.
Industrijska cóna je zaprta.
Volnenega cōfa ne najdem.
Ne cúkaj me.

9. /tʃ/

Zamenjava čípa ni možna.
Starih čekov ne sprejemamo.
Zabij čēpe v sode.
Nimam čása za kavo.
Z lasmi v čópu je šla ven.
Vzemi čópič in me naslikaj.
To je sedmo čúdo sveta.

10. /dʒ/

Naroči dva džína (gina) in vodo.
Polno je džámbo (jumbo) plakatov.
Imajo džúveč in lazanjo.

KONTRASTIVNA ANALIZA STALIŠČ GLEDE SPOLNO VKLJUČUJOČE RABE JEZIKA V ČASOPISIH *DELO* IN *DIE WELT*¹

Razpravljanje o spolno vključujoči rabi jezika je ustvarilo dva tabora – tiste, ki spolno vključujočo rabo jezika zagovarjajo, in tiste, ki v spolno vključujoči rabi jezika vidijo predvsem ideologiziranje jezika in se jim trenutna jezikovna raba ne zdi izključujoča. V Sloveniji je bila debata najživahnejša leta 2018 po sprejetju sklepa Senata Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, ki v pravnih aktih fakultete določa rabo ženskega generičnega spola za katerikoli spol. V Nemčiji je debata še zmeraj živahna in poteka v različnih medijih (na televiziji, radiu, v časopisu); v Sloveniji je nekoliko potihnula. V članku so analizirana stališča glede spolno vključujoče rabe jezika v nemškem in slovenskem dnevnem časopisu *Delo* in *Die Welt* z namenom poiskati podobnosti in razlike med stališči. Analiza stališč je opravljena na vzorcu 29 člankov, ki so razvrščeni najprej v dve skupni glede na prevladujoče stališče v članku – na negativna in pozitivna stališča. Nadalje so negativna in pozitivna stališča razdeljena v argumentativne sklope, v katere lahko na podlagi vsebinske analize uvrstimo stališča iz analiziranih člankov.

Ključne besede: spolno vključujoča raba jezika, javna razprava, jezik in spol, stališča glede spolno vključujoče rabe

Contrastive analysis of attitudes towards gender-inclusive language use in the newspapers *Delo* and *Die Welt*

The discussion about gender-inclusive language has created two camps – those who advocate for gender-inclusive language use, and those who see it primarily as language ideologization and do not find the current language usage exclusive. In Slovenia, the debate was liveliest in 2018 after the adoption of the resolution by the Senate of the Faculty of Arts at the University of Ljubljana, which mandates the use of the feminine generic gender in the faculty's legal documents for any gender. In Germany, the debate is still lively and takes place in various media (on television, radio, in newspapers); in Slovenia,

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave), ki ga je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

it has somewhat quietened down. The article analyses attitudes regarding gender-inclusive language usage in the German and Slovenian daily newspapers *Delo* and *Die Welt* with the aim of identifying similarities and differences between the viewpoints. The analysis of attitudes is conducted on a sample of 29 articles, first categorized into two groups based on the predominant stance in the article – negative and positive attitudes. Furthermore, negative and positive attitudes are divided into argumentative clusters, into which attitudes from the analysed articles can be classified based on content analysis.

Keywords: gender-inclusive language usage, public debate, language and gender, attitudes towards gender-inclusive usage

1 Uvod

Razpravljanje o jeziku in spolu² se zdi prisotno šele nekaj let, vendar prvi zametki razprav segajo že v 16. in 17. stoletje, ko so se upravičevale moške slovnične oblike za ohranjanje naravnega reda. Z vključevanjem žensk v javno sfero se je začelo postavljati vprašanje, kako bi ženske lahko v jeziku postale vidnejše. Kot ugotavljata Mikić in Kalin Golob (2019: 76), se je vprašanje jezikovnih intervencij okrepilo z vzponom drugega feminističnega vala, torej v 60. in 70. letih prejšnjega stoletja, ko so se ženske politično in ekonomsko osamosvojile, ko so se spremenila pričakovanja družbe do njih ipd. Čedalje vidnejši postajajo posamezniki in posameznice, ki se ne identificirajo v binarnem okviru moški-ženska, zato se iščejo načini za njihovo ustrezno nagovarjanje. Takih izraznih sredstev v jeziku še ni, zato je razprava o iskanju možnosti potrebna.

2 Pregled literature

V nemščini se je razprava o jeziku in spolu začela z Luiso F. Pusch, predstavnico feminističnega jezikoslovja, v 80. letih prejšnjega stoletja, ko je objavila knjigo z naslovom *Deutsch als Männersprache*, v kateri se je spraševala, ali je nemščina od nekdaj moško osredinjen jezik. Leta 2018 je izšla monografija avtoric Kotthoff in Nübling z naslovom *Genderlinguistik: Eine Einführung in Sprache, Gespräch und Geschlecht*. Monografija ponuja celovit vpogled v temo jezika in spola ter posega na interdisciplinarna jezikoslovna področja (sociolingvistika, psiholingvistika ipd.). Monografija pokaže, da je širša javna razprava o jeziku in spolu (v Nemčiji) velikokrat zreducirana zgolj na razpravljanje o zvezdici (*) oziroma *Genderstern* (Lobin 2021: 45), ki jo postavimo na mesto podčrtaja ali pomišljaja, in pomeni vključevanje vseh spolnih identitet, ki se ne opredelijo v okviru moški-ženska, in ne posega na druga področja, ki jih tematika jezika in spola obsega. 2019 je izšel Dudnov priročnik avtoric Diewald in Steinhauer z naslovom *Gendern – ganz einfach!*, ki navaja rešitve in predloge za rabo spolno vključujočega jezika.

² V članku se pojavljajo sintagme jezik in spol, spol v jeziku in spolno vključujoča raba jezika. Spol in jezik ali spol v jeziku pomenita razpravljanje o spolu in njegovem (trenutnem) izražanju v jeziku, predvsem slovnični vidik. Spolno vključujoča raba jezika pomeni izrazne možnosti na ravni vidnosti žensk in vseh, ki se ne identificirajo v okviru moški-ženska, ter vključuje alternativne izrazne možnosti (gl. opombo 5). Prav tako se spolno vključujoča raba pojavlja v kontekstu izraženih stališč do nje, saj gre za kritiko ali zagovarjanje obstoječih in alternativnih izraznih možnosti.

V slovenščini se je razpravljanje o jeziku in spolu začelo leta 1995 z izidom publikacije oziroma s priročnikom glede večanja vidnosti žensk v jeziku *Neseksistična raba jezika* avtoric Kozmik Vodušek in Jeram. Doleschal (2016: 86) opozori še na tri publikacije iz druge polovice devetdesetih let, ki pomenijo začetek razprav o jeziku in spolu v slovenščini: (1) *Predlog zakona o gimnazijah 1995*,³ (2) *Razmerje med spolom kot potezo reference in spolom kot slovnično kategorijo* (Kunst Gnamuš 1995), (3) Zbornik SSJLK 1997: *Ženska v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Leta 2018 je izšla publikacija *Smernice za spolno občutljivo rabo jezika* (Šauperl idr. 2018). Oktobra 2018 je bila na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani organizirana okrogla miza Jezik in spol. Največ prispevkov v strokovni javnosti je nastalo po sprejetju sklepa Senata ljubljanske Filozofske fakultete in tudi kot odzivi na okroglo mizo – tematska številka *Slavistične revije* (2019) (29 razprav, posvečenih jeziku in spolu na jezikovnosistemski, sociolingvistični ravni, spol v frazeologiji itn.); *Slovenščina 2.0: Jezik in družbeni spol* (2019) (razprave o jeziku in spolu z vidika diskurzivne analize, analize javne razprave, primerjave argumentov itn.). Novembra 2019 sta SAZU in FF UL organizirali posvet Spol in spoštovanje: Strategije kultiviranja razlik.

Razprave o spolno vključujoči rabi jezika so bile v Sloveniji najštevilčnejše 2018, ko je Senat Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani sprejel sklep št. 41, ki je predpisal rabo ženskega generičnega spola v pravnih aktih fakultete, nato je razpravljanje nekoliko potihnilo, čeprav je še zmeraj prisotno.⁴ V Nemčiji je (javna) razprava še zmeraj aktualna; med drugim poteka na Leibnizovem inštitutu za nemški jezik v Mannheimu tudi raziskovalni projekt *Empirische Genderlinguistik*;⁵ oktobra 2023 je bila na istem inštitutu organizirana delavnica glede spola in jezika v povezavi s psiholingvističnimi in korpusnimi pristopi.

Članek se v nadaljevanju ukvarja s primerjavo stališč glede spolno vključujoče rabe jezika v slovenskem dnevnem časopisu *Delo* in nemškem *Die Welt* in poskuša poiskati podobnosti in razlike v argumentaciji v razpravah o spolno vključujočem jeziku v dveh jezikovno (in kulturno) različnih okoljih. Najprej je kratko predstavljen problem spola v jeziku, nato sledi razvrstitev stališč iz analiziranih člankov na bodisi negativna stališča, torej tista, ki se izrekajo proti spolno vključujoči rabi jezika, bodisi pozitivna, torej tista, ki podpirajo spolno vključujočo rabo jezika. Temu sledi še razdelitev v argumentativne sklope glede na vsebinske utemeljitve argumentacije v člankih.

³ Predlog zakona je bil zapisan z dvojnimi oblikami, npr. 38. člen: »Učitelj oziroma učiteljica dijakinjam in dijakom omogoči sodelovanje pri načrtovanju preverjanja in ocenjevanja znanja.« Zakon je bil kasneje sprejet v obliki z generičnim moškim spolom (Doleschal 2016: 87).

⁴ Marca 2023 je bilo v okviru Podiplomske šole ZRC SAZU organizirano predavanje doc. dr. Borisa Kerna: Spolno vključujoča raba jezika, gl. <https://mailman.ijs.si/pipermail/slovlit/2023/008001.html> (dostop 5. 11. 2023).

⁵ Povezava: <https://www.ids-mannheim.de/lexik/pb-lexik-empirisch-digital/empirische-genderlinguistik/> (dostop 20. 10. 2023).

3 Spol v jeziku

Slovničarji (npr. Toporišič 2000 in Kunst Gnamuš 1995) so spol v jeziku razumeli kot kategorijo, ki omogoča »koncept ujemanja« (Šabec 2019: 292), da lahko pregibne besedne vrste oblikovno poistovetimo glede na spol odnosnice. Slovenščina je pri izražanju spola na morfoskladenjski ravni kompleksnejša od nemščine. Spol morfološko izraža na priponi, kar privede do nujnega ujemanja pri sklanjanju in spreganju. Problem nastane, kateri spol uporabiti pri raznospolnih besednih zvezah, npr. pri zloženih osebkih in ujemanju s povedkom. Pri takih primerih bi uporabili moški generični spol. Nemščina je, za razliko od slovenščine, morfoskladenjsko manj obremenjena pri izražanju spola. Spol izraža pri ujemanju med samostalnikom in pridevnikom, ne pa tudi pri ujemanju osebka s povedkom. V množini pa se spol poenoti – samostalniki pridobijo določni člen *die*, in sklanjatveno končnico *-en*.

Moški generični spol je opredeljen kot jezikovna raba, pri kateri slovnično moška poimenovanja označujejo vse osebe – tako je beseda npr. učitelj nevtravno poimenovanje za učiteljice in učitelje (Müller-Spitzer 2022; Kothhoff in Nübling 2019). Raba moškega generičnega spola naj bi bila uporabna tudi zaradi ekonomičnosti oziroma (najmanjše) morfemske (ne)obremenjenosti, kar lahko imenujemo jezikovna gospodarnost (Vidovič Muha 2019: 130). Jezikovna gospodarnost v vseh jezikih ne pomeni enako. Nemščina je v primerjavi s slovenščino (morfološko) gospodarnjša, vendar še zmeraj teži k rabi generičnega moškega spola, ko moška poimenovanja veljajo za moške in ženske. Moški generični spol tako posega na (1) poimenovalno raven (npr. Biti učitelj je lep poklic – učitelj se nanaša na učiteljice in učitelje) in (2) ujemalno raven (npr. pri ujemanju večspolnega osebka in povedka). Moški generični spol je pravzaprav povod za razpravljanje o (ne)vidnosti ženskega spola in transspolnih oseb v jeziku.

4 Stališča glede spolno vključujoče rabe jezika

Mikić in Kalin Golob (2019: 83) sta primerjali angleške in slovenske argumente proti uvajanju sprememb v seksistični rabi jezika. Sklicujeta se na klasifikacijo argumentov po Blaubergs (1980), ki je identificirala argumente prvih razprav o seksističnem jeziku, in povzemata naslednjo klasifikacijo argumentov proti uvajanju jezikovnih intervencij: (1) kršitev svobode govora, (2) uničevanje jezikovne in literarne tradicije, (3) trivialnost, (4) jezikovne intervencije so pretežke in nepraktične in (5) jezikovne intervencije so okorne in neestetske. V zaključku (Mikić in Kalin Golob 2019: 108) avtorici poudarita, da gre pri argumentaciji večinoma za težnjo po ohranjanju statusa quo, ki lahko preživi desetletja.

Lobin (2021: 46) poudarja, da je treba pri argumentaciji za uvajanje spolno vključujoče rabe jezika in proti njej razlikovati dve ravni razprave:

1. Razprava poteka samo na ravni vidnosti žensk v jeziku in sega vse od začetkov feminističnega jezikoslovja v 70. letih prejšnjega stoletja do danes. Ta raven obsega dvojna poimenovanja in kritiko moškega generičnega spola.
2. Vidnost drugih spolov oziroma tistih, ki se ne opredeljujejo v okviru binarnega vzorca moški-ženska. Ta raven obsega alternativne izrazne možnosti spola v jeziku⁶ (zvezdica, poševnica, dvopičje ...) in nevtralna poimenovanja (npr. *vodstvo*, *die Leitung*).

Če obstaja analiza negativnih argumentov in stališč v tuji literaturi, ki jo povzema Mikić in Kalin Golob (2019), ni moč zaslediti tudi primerjave in klasifikacije pozitivnih stališč. V nadaljevanju sledi kontrastivna analizirana pozitivnih in negativnih stališča glede spolno vključujoče rabe jezika v nemščini in slovenščini.

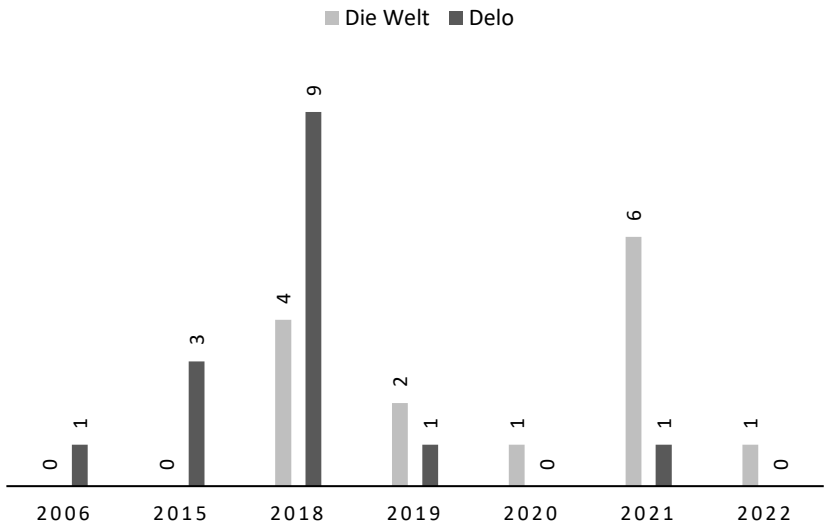
5 Kontrastivna analiza stališč v časopisih *Die Welt* in *Delo*

Analiziranih je bilo 29 člankov, ki izražajo avtoričino ali avtorjevo stališče o spolno vključujoči rabi jezika. Ključne besede za iskanje člankov so bile *jezik in spol*, *spolno vključujoča raba jezika* oziroma za nemščino *Sprache und Geschlecht*, *Gendern* in *geschlechtergerechte Sprache*. Izbrane članke iz *Dela* so mi poslali iz arhiva časopisne hiše, za nemški časopis *Die Welt* pa sem uporabil iskalnik na spletni strani časopisa.

Stališča so najprej razdeljena v dve večji skupini glede na to, ali so pozitivna, torej tista, ki pretežno zagovarjajo spolno vključujočo rabo, oziroma, ali so negativna, torej tista, ki pretežno odklanjajo spolno vključujočo rabo jezika. Izražanje pozitivnega ali negativnega stališča je bilo včasih razvidno že iz naslova, včasih je bilo to razvidno šele po prebranju članka. Po krovni razvrstitvi člankov sem vsak članek še vsebinsko analiziral. Nato sem znotraj skupine pozitivnih in negativnih stališč na podlagi vsebinske analize posameznih člankov določil še argumentativne sklope glede na prevladujočo argumentacijo, v katere lahko razvrstimo stališča glede spolno vključujoče rabe jezika.

Največ stališč o spolno vključujoči rabi jezika v slovenščini (*Delo*) je bilo objavljenih leta 2018, ko je ljubljanska Filozofska fakulteta sprejela sklep številka 41, ki je predpisal rabo ženskega generičnega spola v pravnih aktih fakultete. Takrat je bilo v *Delu* objavljenih devet člankov, najmanj jih je bilo objavljenih 2019 in 2021. Največ člankov v časopisu *Die Welt* je bilo objavljenih leta 2021 (šest), najmanj (po en prispevek) pa leta 2020 in 2022.

⁶ Med alternativne izrazne možnosti (spola), izraz uporabita Kern in Vičar (2019: 417), prištevamo dvopičja, podčrtaje, poševnice, v nemščini tudi zvezdico (*) in vmesni -I-.

Graf 1: Razvrstitev člankov po letih

5.1 Pozitivna stališča

Stališča v analiziranih člankih, ki zagovarjajo spolno vključujočo rabo jezika, so tako v nemščini kot v slovenščini podobna:

POZITIVNA STALIŠČA	
DELO (slovenščina)	DIE WELT (nemščina)
1. Spolno vključujoča raba jezika omogoča vidnost žensk.	1. Spolno vključujoča raba jezika je demokratična in vključujoča.
2. Jezik oblikuje dojemanje sveta in družbe.	2. Jezik oblikuje dojemanje sveta in družbe.
3. Spolno vključujoča raba jezika je lahko praktična.	3. Spolno vključujoča raba jezika omogoča eksperimentiranje.

Tabela 1: Primerjava pozitivnih argumentativnih sklopov

V obeh analiziranih vzorcih so zagovornice in zagovorniki mnenja, da spolno vključujoča raba jezika ni izključevalna, temveč demokratična in vključujoča. V nemščini se vključevalnost nanaša na vse spole oziroma transspolne osebe, medtem ko je bila v slovenščini razprava omejena na vidnost žensk v jeziku.⁷ Kljub temu gre v obeh primerih za poudarjanje demokratičnosti spolno vključujoče rabe jezika. Argumentu demokratičnosti in vključevalnosti sledi stališče, da jezik oblikuje dojemanje sveta in družbe. Jezikovne intervencije so pomembne, saj nas spodbudijo k reflektiranju lastnih (utečenih) »miselnih vzorcev« (Bavčar

⁷ Poševnico kot eno od alternativnih možnosti v slovenščini poudari samo Bavčar (2006).

2006), ki lahko ohranjajo družbeno neenakost. Predpostavka je torej, da bolj ko bomo demokratični in vključevalni v jeziku, bolj demokratična in vključevalna družba bomo postali. To stališče je zaslediti tako v nemških kot slovenskih analiziranih člankih.

V nemščini je spolno vključujoč jezik pri zagovornicah in zagovornikih generičnega moškega spola razumljen kot nekaj nepraktičnega in nerodnega. Zagovornice in zagovorniki spolno vključujoče rabe jezika v iskanju izraznih možnosti, nasprotno, vidijo priložnost za eksperimentiranje z jezikom (Kalbitzer 2019). V slovenščini se pojavi predvsem zagovor nevtralnih poimenovanj, saj so vključujoč in eleganten način za izognitev uporabe moškega generičnega spola (Šribar 2015a, 2015b). Kritika spolno vključujočega jezika v slovenščini je lahko enaka kot v nemščini, saj je raba alternativnih izraznih možnosti lahko morfoskladenjsko zelo kompleksna.

5.2 Negativna stališča

Tabela 2 prikazuje argumentativne sklope analiziranih negativnih stališč v *Delu* in *Die Welt*.

NEGATIVNA STALIŠČA	
DELO (slovenščina)	DIE WELT (nemščina)
1. Spolno vključujoča raba je avtoritativen in ideološki ukrep, sprejet s pozicije moči in brez širše razprave.	1. Spolno vključujoča raba je avtoritativen in ideološki ukrep, sprejet s pozicije moči.
2. Spolno vključujoča raba jezika posega v jezikovni sistem.	2. Spolno vključujoča raba jezika posega v jezikovni sistem, njene rešitve so nepraktične.
3. Generični moški spol je vključevalen.	3. Generični moški spol je vključevalen, eleganten in ustaljen.
4. Med jezikom in družbo ni povezave.	4. Med jezikom in družbo ni povezave.
	5. Spolno vključujoča raba jezika je izključevalna.
	6. Strah pred jezikovno prihodnostjo.

Tabela 2: Primerjava negativnih argumentativnih sklopov

Pogosto zastopano stališče je bilo, da je spolno vključujoč jezik rešitev, ki je sprejeta od »zgoraj«, torej s pozicije moči in zato naj bi šlo za predpis oziroma v primeru slovenščine celo za dekret (Novak 2018), ki ga je zapovedal senat Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. V nemških stališčih se pridruži še mnenje, da bodo zaradi narave zapovedi spolno vključujočega jezika prišli »jezikovni policisti«, ki bi nadzorovali, ali se nova jezikovna raba tudi zares uporablja v skladu z zapovedjo (Schmid 2019). Pomensko sodijo v ta argumentativni sklop tudi stališča, ki v

spolno vključujoči rabi vidijo ideologizacijo in aktivizem (Švagelj 2015; Marvin 2018; Kronenberg 2021 idr.). Slovenskemu stališču o avtoritativnosti se pridruži še stališče, da je bila rešitev Filozofske fakultete sprejeta prehitro ter brez razprave (Marinčič 2018).

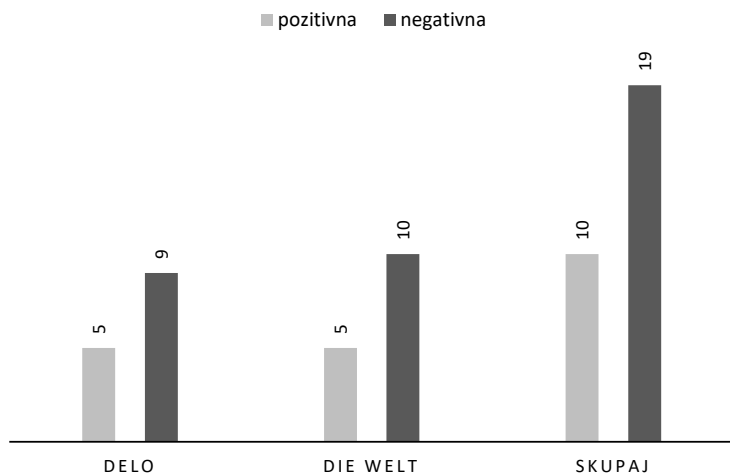
Stališče, da je spolno vključujoča raba jezika poseg v jezikovni sistem, lahko zasledimo v slovenskih in nemških prispevkih. Nemškim stališčem se pridružita še stališči, (1) da rešitve spolno vključujočega jezika ne posegajo zgolj v slovnični, ampak tudi v glasovni in pravopisni sistem, saj izmaličijo slušno in vizualno podobo jezika, zato naj bi bile rešitve (2) težko zapisljive in izgovorljive.

Pogosto je tudi utemeljevanje, da je generični moški spol vključevalen (Mavrin 2018; Lorenz 2021) zaradi svoje morfološke neobremenjenosti (predvsem v slovenščini) in je posledično elegantna rešitev pri nagovarjanju raznospolne skupine. Generičnemu moškemu spolu se pripisuje tudi historičnost, torej da velja že od nekdaj in zato ni potrebe po spreminjanju jezikovne prakse.

V obeh jezikih je prisotno stališče, da ni neposredne povezave med jezikom in družbo, torej, da jezik ne vpliva na dojemanje sveta, potemtako naj spolno vključujoča raba jezika ne bi odpravljala neenakosti in diskriminacije v družbi ali kakorkoli bistveno povečala emancipiranost žensk, kvečjemu samo še bolj seksualizira: »Spolno vključujoča raba jezika kar naenkrat seksualizira. Miselne predstave so porušene. Moške množinske oblike so prisotne že od nekdaj, zakaj bi se zdaj ločevali po spolu?« (Hümpel 2021, prev. H. Agović). Temu se pridruži tudi argument, da jezik ne vpliva na dojemanje sveta: »Teza, da jezik vpliva na zavedanje, je in ostaja ključna zmota spolno vključujoče rabe jezika« (Lorenz 2021; prev. H. Agović; gl. tudi Schmid 2019). Iz tega sledi spoznanje, da je najprej treba spremeniti realnost in ne jezika.

Kot je razvidno iz tabele 2, so prve štiri skupine (z nekaj pomenskimi niansami) prisotne v obeh jezikih. Tudi argumenti, ki podpirajo ta stališča, so si bolj ali manj podobni. V nemščini se pojavita še argumentativna sklopa, (1) da je spolno vključujoč jezik izključevalen, saj z nagovarjanjem samo žensk in moških izločimo ostale spole, kar je ravno nasprotno od želenega, pri čemer se pozablja, da je to res zgolj pri dvojnih poimenovanjih, ki so le ena od (alternativnih) izraznih možnosti spolno vključujočega jezika, ter (2) da bo nemščina izgubila svojo lepoto, čar, harmoničnost, zvočnost ipd., kar zbuja strah in nelagodje, kaj se bo z jezikom v prihodnosti zgodilo.

5.3 Pozitivna : negativna stališča

Graf 2: Razmerje med pozitivnimi in negativnimi stališči

V analiziranem vzorcu je po pet člankov v obeh časopisih izrekalo pozitivna stališča. Negativna stališča so bila izrečena v devetih člankih v *Delu* in desetih v časopisu *Die Welt*, tako se razmerje med pozitivnimi in negativnimi stališči nagiba v smer zagovarjanja obstoječe rabe jezika.

Pomembna razlika v razpravi v nemščini in slovenščini je predvsem v tem, da nemški prispevki obravnavajo spolno vključujočo rabo jezika v najširšem pomenu, kar je tudi poimenovano z *Gendern*, torej na ravni vidnosti žensk in na ravni nagovarjanja tistih, ki se v binarnem sistemu moški-ženska ne identificirajo, medtem ko je slovenska razprava osredotočena predvsem na raven vidnosti žensk v jeziku, a so si kljub temu stališča in mnenja podobna z nekaj razlikami, ki so bile obravnavane v prejšnjih odstavkih.

6 Sklep

Po primerjavi stališč glede spolno občutljive rabe jezika v slovenščini in nemščini lahko ugotovimo, da so stališča dokaj primerljiva oziroma podobna. V razpravah v obravnavanih časopisih so najbolj prisotna stališča o demokratičnosti, vključevnosti in vidnosti žensk ter drugih spolov, ko gre za pozitivna stališča. Pri negativnih stališčih so najpogostejša predvsem stališča, da je generični moški spol vključevalen; da med jezikom in družbo ni povezave ter da gre za poseg v jezikovni sistem, predvsem pri rabi alternativnih izraznih možnosti, saj te pomenijo rabo ločil znotraj besede. Prav tako je v analiziranem vzorcu bilo največkrat zastopano negativno stališče, torej tisto, ki se izreka proti spolno vključujoči rabi jezika in zagovarja trenutno jezikovno rabo.

Viri

- Ahačič, Kozma, 2018: Janez Novak, študentka slovenščine. *Delo*, 26. 5. 2018. 12.
- Bavčar, Julijana, 2006: Med seksizmom in poševnico. *Delo*, 18. 2. 2006. 27.
- Bratož, Igor, 2018a: Gesta, ki je razburila in še razburja. *Delo*, 25. 10. 2018. 4.
- Bratož, Igor, 2018b: Izključevana vključevalnost. *Delo*, 26. 10. 2018. 5.
- Ebert, Helmut, 2021: Der Denkfehler der Gender-Prediger. *Die Welt*, 5. 11. 2021.
- Heine, Matthias, 2018: Warum die Gendernsternchen-Debatte so deprimierend ist. *Die Welt*, 8. 6. 2018.
- Hümpel, Rieke, 2021: Gendern – das erinnert mich inzwischen an einen Fleischwolf. *Die Welt*, 24. 2. 2021.
- Kalbitzer, Jan, 2019: Das „Gendern-Stern“ ist ein Zeichen der Liebe. *Die Welt*, 20. 3. 2019.
- Kronenberg, Yorck, 2021: Wir sollten unsere Sprache gegen vorschnelle Eingriffe schützen. *Die Welt*, 27. 5. 2021.
- Lesničar, Tina, 2019: Kdo je v tej zgodbi kirurg? *Delo*, 16. 4. 2019. 2.
- Lohse, Nikolaus, 2021: Es gibt kein richtiges Gendern. *Die Welt*, 21. 7. 2021.
- Lorenz, Markus, 2021: Argumente gegen das Gendern, die Sie anderswo nie lesen. *Die Welt*, 23. 4. 2021.
- Lühmann, Hannah, 2018: Gendern? Vertrauen wir der natürlichen Sprachentwicklung. *Die Welt*, 16. 11. 2018.
- Marinčič, Marko, 2018: Študentka, ki postane oče. *Delo*, 9. 6. 2018. 28.
- Marvin, Tatjana, 2018: Jezik in spol. *Delo*, 5. 7. 2018. 5.
- Novak, Boris A., 2018: Moč jezika in jezik moči: o rabi ženskih jezikovnih oblik. *Delo*, 20. 6. 2022.
- Plahuta Simčič, Valentina, 2018a: Jezikovna pravda. *Delo*, 1. 6. 2018. 5.
- Plahuta Simčič, Valentina, 2018b: Odpravljal naj bi seksizem, sproža pa kvante. *Delo*, 30. 5. 2018. 4.
- Posener, Alan, 2018: Der „Genderwahn“ ist ein Gewinn für alle. *Die Welt*, 16. 12. 2018.
- Rošker S., Jana, 2018: Vsaka, še tako dolga pot se mora začeti s prvim korakom. *Delo*, 16. 6. 2018. 21.
- Schmid, Thomas, 2019: Die Sprachpolizisten sind unter uns. *Die Welt*, 11. 3. 2019.
- Schneider, Anna, 2021: Frauen gegen Männer auszuspielen ist kaum im Sinne des Grundgesetzes. *Die Welt*, 16. 12. 2021.
- Šribar, Renata, 2015a: Ladja norcev. *Delo*, 4. 7. 2015. 29.
- Šribar, Renata, 2015b: Ladja norcev. *Delo*, 5. 9. 2015. 29.
- Švigelj, Tomaž, 2015: Ladja norcev. *Delo*, 23. 5. 2015. 31.
- Tangermann, Geli, 2020: Die Aufregung über die Gender-Sprache ist undemokratisch. *Die Welt*, 2. 6. 2020.

Wegener, Heide, 2022: Die Gender-Lobby und ihr Märchen vom „Sprachwandel“. *Die Welt*, 7. 3. 2022.

Wizorek, Anna in Lühmann, Hannah, 2018: Müssen wir in zehn Jahren alle gendern? *Die Welt*, 20. 9. 2018.

Zimic, Barvar, 2021: Bralci, bralke, bralstvo, bralec/ka, bralec_ka, bralec*ka. *Delo*, 24. 05. 2021.

Literatura

Blauberger, Maija, 1980: An analysis of classic arguments against changing sexist language. *Women's Studies Int. Quart.* Vol. 3. 135-147.

Diewald, Gabriele in Steinhauer, Anja, 2019: *Gendern – ganz einfach!* Berlin: Duden.

Doleschal, Ursula, 2016: Genderlinguistik im Slowenischen: Möglichkeiten und Grenzen einer genderfairen Sprache. Scheller-Boltz, Dennis (ur.): *New Approaches to Gender and Queer Research in Slavonic Studies: Proceedings of the International Conference "Language as a Constitutive Element of a Gendered Society – Developments, Perspectives, and Possibilities in the Slavonic Languages" (Innsbruck, 1-4 October 2014)*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 87–100.

F. Pusch, Luise, 1984: *Das Deutsche als Mönnersprache*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Kotthoff, Helga in Nübling, Damaris, 2018: *Genderlinguistik: Eine Einführung in Sprache, Gespräch und Gesellschaft*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.

Kern, Boris in Vičar, Branislava, 2019: Jezik in transspolne identitete. *Slavistična revija* 67/2. 413–422.

Kozmik Vodušek, Vera in Jeram, Jasna, 1995: *Neseksistična raba jezika*. Ljubljana: Vlada Republike Slovenije, Urad za žensko politiko.

Kunst Gnamuš, Olga, 1995: Razmerje med spolom kot potezo reference in spolom kot slovnično kategorijo. *Jezik in slovstvo* 40/7. 255–262.

Lobin, Henning, 2021: *Sprachkampf*. Berlin: Dudenverlag.

Mikić, Jasna in Kalin Golob, Monika, 2019: (Ne)strpno o spolu: primerjava angleških in slovenskih argumentov proti uvajanju sprememb v seksistični rabi jezika. *Slovenščina 2.0: Empirične, aplikativne in interdisciplinarne raziskave* 7/2. 75–117.

Müller-Spritzer, Carolin, 2022: Zumutung, Herausforderung, Notwendigkeit? *Aus Politik und Zeitgeschichte*. <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/geschlechtergerechte-sprache-2022/346089/zumutung-herausforderung-notwendigkeit/>. (Dostop 1. 11. 2023.)

Okrogla miza jezik in spol: <https://www.youtube.com/watch?v=3DhQQzp0HzA>. (Dostop 1. 11. 2023.)

Šabec, Nada, 2019: Jezikoslovni in družbeni vidiki kategorije spola v slovenščini in angleščini. *Slavistična revija* 67/2. 291–299.

Šauperl, Mojca, Dobrovoljc, Helena, Jeram, Jasna in Gulič, Maksimilijan, 2018: *Smer-nice za spolno občutljivo rabo jezika*. Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino, socialne

zadeve in enake možnosti. https://www.rtv slo.si/files/varuhinja/2020-02-11-smernice_za_spolno_obcutljivo_rabo_jezika.pdf. (Dostop 1. 11. 2023.)

Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Vidovič Muha, Ada, 2019: Spol – jezikovni sistem in ideologija. *Slavistična revija* 67/2. 127–137.

V BRANJE VAM PRIPOROČAMO

Komu je namenjen in kaj vsebuje učbenik Nataše Logar *10!: strokovno-znanstveno pisanje od prve do zadnje strani*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2023. 335 str.

Učbenik *10!* je rezultat dvajsetletnega prebiranja in ocenjevanja študijskih izdelkov ter zaključnih del, večinoma resda nastalih na različnih programih Fakultete za družbene vede (FDV), a tudi drugje. V pogovorih z mentorji in mentoricami »drugje« se je pokazalo, da študenti in študentke v visokošolsko izobraževanje vstopajo s pomanjkljivim poznavanjem osnov pravopisa, slovnice in stila, tj. osnov, ki vsekakor pritičejo akademskemu pisanju, fakultetni učitelji in učiteljice – sploh če niso jezikoslovci in jezikoslovke – pa tem temam ne utegnejo nameniti večje pozornosti ali posebnih pedagoških ur. Da bi torej po eni strani učitelje razbremenili popravljajanja pogostih jezikovnih napak, študentom pa omogočili, da z dokajšnjo lahkoto, predvsem pa samostojno usvojijo ali nadgradijo kompetenco obvladovanja jezikovne normativnosti, je nastalo – izjemoma prikaz začenjamo na koncu knjige – peto poglavje učbenika *10!*. V njem so poljudno razložena in na avtentičnih primerih prikazana pravila o pisanju ločil (npr. pri citiranju), sklanjanju kratic, pisanju skupaj/narazen pri pridevniških zloženkah, dalje pravila o sklanjanju prevzetih osebnih lastnih imen ipd. Vse naštetu spremljajo vaje in v šestem poglavju še rešitve, obenem pa je ta del učbenika (str. 159–310) v

celoti dostopen v *Spletni učilnici FDV* (gl. gumb na naslovni strani fakultete in nato zavihek *Vseživljenjsko učenje*). V učilnico so dodani še kvizi, odprta je za vse, ki imajo identiteto Univerze v Ljubljani, zato lahko svoje študente in študentke vanjo usmeri kdorkoli.

Tudi prvi del knjige – štiri poglavja (str. 15–158) – omogoča samostojen študij, so pa ta poglavja lahko dopolnilna literatura za vse, ki poučujejo predmete, namenjene strokovnemu pisanju. Prvo poglavje tako povzema pri nas že uveljavljena spoznanja o strokovno-znanstveni zvrsti in na kratko predstavlja žanrsko analizo besedil. Drugo poglavje se podrobno posveča značilnostim zaključnih del (kazalo; povzetek in ključne besede; problem, namen in cilji dela itd.). V tretjem poglavju so naštetje značilnosti terminov, prikazana je njihova pot iz besedila v slovar, dodan pa je tudi premislek o terminološki normativnosti in usmeritve v primerih, ko naletimo na terminološko praznino ali sopomenskost. Četrto poglavje se začne pri koherenci, sledi prikaz značilnosti odstavkov (posebej v eseju), nato pa še obravnava splošnostrokovnih besed (npr. *podatek*, *število*, *delež*) in z njimi (pa tudi s terminologijo) povezane ubesedovalne tipičnosti, kakršna je *analizo opravimo*, *izvedemo*, *naredimo* (ne pa

**izpeljemo*), torej obravnava kolokacij in zgledov rabe. Tudi začetna štiri poglavja vključujejo vaje, so pa njihove rešitve prepuščene delu z učiteljem.

Učbenik *10!* je pregleden ter skuša biti jasn in spodbuden. Eden od študentov je avtorici med drugim napisal, da gre za »zelo smiselno/o/ in povsem uporabno/o/ reč«. Vabljeni, da se o tem prepričate še sami. (N. L.)